

Nederlandse grammatica

M.C. van den Toorn

bron

M.C. van den Toorn, *Nederlandse grammatica*. Wolters-Noordhoff, Groningen 1984 (negende druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/toor004nede01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / M.C. van den Toorn

Nederlandse grammatica

M.C. van den Toorn

bron

M.C. van den Toorn, Nederlandse grammatica. Wolters-Noordhoff, Groningen 1984 (negende druk)

codering DBNL-TEI 1

dbnl-nr toor004nede01_01

logboek

- 2008-03-26 AS colofon toegevoegd

verantwoording

gebruikt exemplaar

exemplaar Athenaeumbibliotheek Deventer, signatuur: 70 B 45

algemene opmerkingen

Dit bestand biedt, behoudens een aantal hierna te noemen ingrepen, een diplomatische weergave van de negende, herziene druk van Nederlandse grammatica van M.C. van den Toorn uit 1984. De eerste druk verscheen in 1973.

redactionele ingrepen

p. 73, 74, 80, 148: een accolade verspreid over meerdere regels kan in deze digitale versie niet weergegeven worden. Daarom is de accolade op elke regel, eventueel met bijbehorende tekst, herhaald.

p. 268: de tabel op deze pagina is te breed voor de digitale versie. Daarom is de tabel in twee delen weergegeven.

Bij de omzetting van de gebruikte bron naar deze publicatie in de dbnl is een aantal delen van de tekst niet overgenomen. Hieronder volgen de tekstgedeelten die wel in het origineel voorkomen maar hier uit de lopende tekst zijn weggelaten. Ook de blanco pagina's (p. II en XII) zijn niet opgenomen in de lopende tekst.

[pagina I]

Nederlandse grammatica

[pagina III]

Dr. M.C. van den Toorn

Nederlandse Grammatica

Negende, herziene druk

Wolters-Noordhoff Groningen 1984

[pagina IV]

0 1 2 3 4 5 / 88 87 86 85 84

Copyright © 1984 Wolters-Noordhoff bv Groningen, The Netherlands.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic,

mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN 90 01 86997 1

[pagina IX]

Inhoudsopgave

0. Inleiding 1

0.1. Wat is taal? 1

0.2. Wat is een taal? 2

0.3. Wat is grammatica? 4

0.4. Waarom grammatica? 6

0.5. Verschillende grammatica's 8

1. Traditionele zinsontleding

1.1. Persoonsvorm (pv) 11

1.2. Onderwerp (OND) 13

1.3. Werkwoordelijk gezegde (ww. gez.) 15

1.4. Naamwoordelijk gezegde (naamw. gez.) 18

1.5. Lijdend voorwerp (LV) 25

1.6. Meewerkend voorwerp (MV) 30

1.7. Belanghebbend voorwerp (BV) 33

1.8. Voorzetselvoorwerp (VZV) 34

1.9. Bijwoordelijke bepaling (Bijw. B.) 38

1.10. Bijvoeglijke bepaling (Bijv. B.) 44

1.11. Bijstelling (Bijst.) 46

1.12. Bepaling van gesteldheid (Bep. v. gest.) 48

1.13. Aangesproken persoon 56

1.14. Interjectie 57

1.15. Woordvolgorde; vraagzinnen 58

2. Theoretische achtergronden

2.1. Methodes van taalanalyse 64

2.2. Constituenten 68

2.3. Transformaties 71

2.4. Onderliggende structuur 75

2.5. Ordening van regels 77

2.6. Boomdiagrammen 79

2.7. Het lexicon 84

2.8. Transformationeel-generatieve taalbeschrijving 86

2.9. Veranderingen in het model 93

[pagina X]

3. Samengestelde zinnen

3.1. Nevenschikking 95

3.2. Samentrekking 97

3.3. Onderschikking 99

3.4. Woordvolgorde in de bijzin 102

3.5. Beknopte bijzinnen 104

3.6. Balansschikking 107

3.7. Onderwerpszin 109

- 3.8. Gezegdezin 111
- 3.9. Lijdend voorwerpszin 112
- 3.10. Meewerkend voorwerpszin 115
- 3.11. Voorzetselvoorwerpszin 115
- 3.12. Bijwoordelijke bijzin 116
- 3.13. Bijvoeglijke bijzin 122

- 4. Theoretische achtergronden
  - 4.1. Conjunctie 128
  - 4.2. Disjunctie 130
  - 4.3. Ingebedde zinnen 132
  - 4.4. Het principe van de cyclus 136
  - 4.5. Relatieve zinnen 139

- 5. Woordleer
  - 5.1. Woorden 144
    - 5.1.1. Woorden; vorm en betekenis 144
    - 5.1.2. Woorden en woordsoorten 146
  - 5.2. Zelfstandig naamwoord (zn) 149
    - 5.2.1. Semantische aspecten 149
    - 5.2.2. Morfologische aspecten 151
    - 5.2.3. Syntactische aspecten 160
  - 5.3. Bijvoeglijk naamwoord (bn) 163
    - 5.3.1. Semantische aspecten 163
    - 5.3.2. Morfologische aspecten 165
    - 5.3.3. Syntactische aspecten 170
  - 5.4. Telwoord 174
    - 5.4.1. Semantische aspecten 174
    - 5.4.2. Morfologische aspecten 175
    - 5.4.3. Syntactische aspecten 177
  - 5.5. Werkwoord (ww) 180
    - 5.5.1. Semantische aspecten 181
    - 5.5.2. Morfologische aspecten 197
    - 5.5.3. Syntactische aspecten 210
  - 5.6. Lidwoord 212
  - 5.7. Voornaamwoord (vnw) 216
[pagina XI]
    - 5.7.1. Persoonlijk vnw. 216
    - 5.7.2. Bezittelijk vnw. 221
    - 5.7.3. Aanwijzend vnw. 222
    - 5.7.4. Betrekkelijk vnw. 223
    - 5.7.5. Vragend vnw. 224
    - 5.7.6. Onbepaald vnw. 225
  - 5.8. Bijwoord 226
  - 5.9. Voorzetsel 234
  - 5.10. Voegwoord 240
  - 5.11. Tussenwerpsel (interjunctie) 247

6. Theoretische achtergronden	
6.1. De plaats van het woord in een theorie	250
6.2. Nogmaals het lexicon	252
6.3. De dieptestructuur van enkele nominale samenstellingen	256
7. Woordgroepleer	
7.1. Wat is een woordgroep?	266
7.2. Indeling van woordgroepen	267
7.2.1. Zelfstandignaamwoordsgroep	269
7.2.2. Voornaamwoordsgroep	271
7.2.3. Telwoordsgroep	271
7.2.4. Bijvoeglijknaamwoordsgroep	272
7.2.5. Deelwoordsgroep	273
7.2.6. Bijwoordsgroep	273
7.2.7. Voorzetselgroep	274
7.2.8. Voegwoordsgroep	274
7.2.9. Werkwoordsgroep	274
7.3. Alternatieve benaderingen	277
8. Theoretische achtergronden	
8.1. Dieptestructuur van woordgroepen	282
8.2. Predikaatscomplementen	288
8.3. Beperkingen van NP-structuren	293
9. Semantiek	
9.1. Semantiek als onderdeel van de grammatica	298
9.2. Woordbetekenis	300
9.3. Betekenis van zinsdelen	305
9.4. Zinsinhoud en zinsbetekenis	307
Register	312

Voor Nora

Voorbericht

Dit boek is bestemd voor taalleraren en allen die dat willen worden. De titel had ook kunnen luiden 'Overzicht van de Nederlandse grammatica', eventueel voorafgegaan door het adjectief 'praktisch', maar het minst pretentius is 'Nederlandse grammatica', waarbij het woord *grammatica* als niet-telbaar substantief beschouwd dient te worden. Het betreft hier dus een boek *over* Nederlandse grammatica, gevuld *met* Nederlandse grammatica; het is niet *een* grammatica, nog minder *de* grammatica.

Dit alles wijst op een weinig definitieve opzet; aan volledigheid mag niet gedacht worden. Wel is ernaar gestreefd die opzet zo praktisch mogelijk te maken; praktisch in die zin dat de hanteerbaarheid van het boek zo groot mogelijk moet zijn, maar ook praktisch in de betekenis van 'op de praktijk gericht'. Die praktijk is die van de taaldocent, vooral natuurlijk de docent in de moedertaal, en degene die zich daarop voorbereidt, hetzij aan een universiteit, hetzij aan een cursus voor middelbare akten of een lerarenopleidingnieuwe stijl.

De praktische hanteerbaarheid komt tot uiting in de indeling in hoofdstukken. Men kan voor een eerste oriëntering volstaan met het doorwerken van de hoofdstukken met oneven nummers; deze bevatten de voornaamste stof, zoals die gaandeweg in de praktijk van het onderwijs gestalte heeft gekregen. Het betreft vooral de traditionele zinsontleding - die hier ook expliciet zo genoemd wordt - en de traditionele woordleer. Bij beide onderdelen, vooral bij het laatstgenoemde, is echter duidelijk dat veel nieuwe gezichtspunten aan de structurele taalkunde te danken zijn. A fortiori geldt dat voor het hoofdstuk over de woordgroepleer, een typische verworvenheid van de structurele linguïstiek. Bij voortgezette studie kunnen de hoofdstukken met even nummers hun rol gaan vervullen: ze leiden in tot de theoretische achtergronden, die het behandelde uit de voorafgaande hoofdstukken soms sterk relativeren, maar die gewoonlijk de informatie bevatten om het voorafgaande op een ander plan te leren begrijpen. Bijna alles daarbij is ontleend aan de theorievorming van de transformationeel-generatieve grammatica. Noodzakelijkerwijs dragen deze hoofdstukken een zeer voorlopig karakter: er vinden voortdurend belangrijke wijzigingen plaats in de transformationeel-generatieve taaltheorie en wat in dit boek over grammatica besproken wordt, is met opzet heel elementair gehouden. Hachelijke theoretische implicaties zijn op dit niveau, zoveel als doenlijk was, terzijde gelaten. De literatuuropgave biedt in dit opzicht voldoende soelaas. Het inleidende hoofdstuk (genum-

merd: 0) is eveneens elementair; iets minder geldt dat voor het laatste hoofdstuk, over semantiek handelend: dit is meer een theoretische toegift, voor wie er belang in stelt.

Onderwerpen als fonetiek, fonologie en spelling zijn niet opgenomen. Daarover bestaan voldoende aparte publikaties; strikt genomen behoren ze ook niet tot de grammatica, die we hier uitsluitend als zinsleer en woordleer hebben opgevat.

Ondanks het inleidende karakter van de meeste hoofdstukken is een zekere kennis bij de gebruiker voorondersteld; enige bekendheid met grammaticale termen en begrippen is geïmpliceerd. Deze voorkennis is ook nodig bij het lezen van secundaire literatuur: bij iedere paragraaf behoort - voorzover daar aanleiding toe bestaat - een literatuuropgave; enerzijds fungeert deze als verantwoording van gebruikte studies, anderzijds als wegwijzer bij voortgezette zelfstudie.

Ook het woord 'overzicht' had in de titel kunnen verschijnen, zeiden we hierboven. Uiteraard betekent dat niet: volledigheid. Veeleer kan het karakter van een overzicht blijken uit het naast-elkaar stellen van de verschillende zienswijzen die in de Nederlandse taalkunde voorkomen. Daarbij is naar duidelijkheid en objectiviteit gestreefd, zonder dat - naar we hopen - een ziellose compilatie daaruit resulteert. Niet alleen in de keuze, maar ook in de presentatie van de stof, waarbij herhalingen soms onvermijdelijk bleken, is een stuk persoonlijke benadering verwerkt, herkenbaar voor wie daar oog voor heeft. Vooral die presentatie is eenmanswerk geweest, voorzover men daarvan nog kan spreken bij een wetenschapsgebied dat gemeengoed is. Eenmanswerk geldt trouwens altijd maar tot op een zeker niveau: veel ben ik verschuldigd aan de gesprekken met mijn vakgenoten aan het Instituut De Vooyts te Utrecht en met mijn collega's aan de COCMA te Utrecht. In het bijzonder moet ik daarbij noemen mijn collega F.Ch. van Gestel, die een groot gedeelte van het manuscript heeft willen lezen en dit van waardevolle kanttekeningen voorzag. Voorts ben ik veel dank verschuldigd aan Mevr. M. Klein-Visscher en Mevr. C.M.A.A. Sleeboom-Van Oosterhout, die onwaardeerlijke hulp verleenden bij het persklaar maken van de kopij, alsmede de heer M. Klein, die behulpzaam was bij de samenstelling van het register.

M.C.v.d.T.

Bij de negende druk

De negende druk is volledig bruikbaar naast de zevende en achtste.

De veranderingen die zijn aangebracht betreffen slechts punten van ondergeschikt belang. Voor waardevol commentaar dank ik mijn vakgenoten G. Geerts, H. Hulshof, Mevr. A. Neijt en P.C. Paardekooper.

augustus 1984

M.C.v.d.T.

Afkortingen

<i>Bijdr. Med. Dial. Comm.</i>	= <i>Bijdragen en Mededelingen der Dialecten-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam</i>
<i>F.d.L.</i>	= <i>Forum der Letteren</i>
<i>Found. of L.</i>	= <i>Foundations of Language</i>
<i>Gastenboek</i>	= <i>Taal- en letterkundig gastenboek voor prof. dr. G.A. van Es, Groningen 1975</i>
<i>Glott</i>	= <i>Glott. Tijdschrift voor taalwetenschap</i>
<i>Gramarie</i>	= C.B. van Haeringen. <i>Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd</i> , Assen 1962
<i>Gramma</i>	= <i>Gramma. Nijmeegs tijdschrift voor taalkunde</i>
<i>LiN</i>	= <i>Linguistics in the Netherlands</i>
<i>Lingua</i>	= <i>Lingua. International Review of General Linguistics</i>
<i>L.T.</i>	= <i>Levende Talen</i>
<i>Morf Ned</i>	= <i>Morfologie van het Nederlands</i> , onder redactie van G.E. Booij, Amsterdam 1979
<i>Neerlandica</i>	= C.B. van Haeringen, <i>Neerlandica. Verspreide opstellen</i> . 's-Gravenhage 1949, resp. 1962
<i>NTg</i>	= <i>De Nieuwe Taalgids</i>
<i>Proeven</i>	= <i>Proeven van neerlandistiek</i> aangeboden aan prof. dr. Albert Sassen, Groningen 1978
<i>SN</i>	= <i>Studia Neerlandica</i>
<i>Spekt</i>	= <i>Spektator. Tijdschrift voor neerlandistiek</i>
<i>Tabu</i>	= <i>Taalkundig bulletin van het Nederlands Instituut der Rijksuniversiteit Groningen</i>
<i>TGGiA</i>	= <i>Transformationeel-generatieve grammatica in artikelen. Een verzameling wetenschappelijke en didactische bijdragen tot de studie en de toepassing van de jongste ontwikkelingen in de Nederlandse taalkunde</i> , bijeengebracht door H. Hulshof, Groningen 1975

TiA

= *Taalkunde in Artikelen. Een verzameling artikelen over het Nederlands*, bijeengebracht door J. Hoogteijling, Groningen 1968

TiN

= *Taalwetenschap in Nederland*, uitgave van de Algemene Vereniging voor Taalwetenschap

VIII

<i>Tkb</i>	= <i>Taal kundig beschouwd. Taalkundige artikelen</i> , bijeengebracht, ingeleid en van vragen voorzien door M. Klein, Den Haag 1980
<i>Ts</i>	= <i>Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde</i>
<i>TT</i>	= <i>Taal en tongval</i>
<i>VKAW</i>	= <i>Verslagen en mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.</i>
<i>Zwaanzinnigheden</i>	= F.L. Zwaan. <i>Zwaanzinnigheden. Opstellen over spraakkunst en tekstinterpretatie</i> , Amsterdam 1974

* Een asterisk voor een zin betekent dat deze zin niet grammaticaal is.

< = af te leiden uit

> = te herleiden tot

0. Inleiding

Een ijsbeer beerde zoveel ijs
 dat het ging vriezen in Parijs.
 In Barcelona en Madrid
 werden de sinaasappels wit.
 Twee kostschoolmeisjes te Misore
 zijn aan hun banken vastgevroren,
 en ook een knaapje op Ceylon
 dat zijn grammatica niet kon

0.1. Wat is taal?

Niemand die de hierboven geciteerde regels van Kees Stip leest - het is een gedeelte van het gedicht *Op een ijsbeer* uit 'De dierkundige dichtoefeningen van Trijntje Fop', - zal eraan twijfelen dat we hier met taal te maken hebben. Ieder weet wat taal is, maar dat wil allerm minst zeggen dat iedereen ook onder woorden kan brengen wat eronder verstaan dient te worden. Als we dat proberen, blijkt dat we wel zo ongeveer zullen moeten zeggen: onder taal verstaan we een samenhangend geheel van middelen, die in de vorm van in principe vrijwillig voortgebrachte geluiden de mens dienen om zich te verstaan met een medemens, d.w.z. dat door de zogenaamde taalklanken verwezen wordt naar iets in de buitentalige werkelijkheid. (Eventuele taal van het dier laten we hier buiten beschouwing.) Deze definitie, die men ook anders zou kunnen verwoorden, impliceert dat voor taal specifieke geluiden nodig zijn, die de mens door middel van de spraakorganen voortbrengt; zodra taal in de vorm van geschreven tekens voorkomt, hebben we met een secundair verschijnsel te maken. Primair is gesproken taal. De toevoeging dat deze geluiden in principe vrijwillig voortgebracht moeten worden om als taal te kunnen gelden, impliceert dat kreten van pijn of vreugde (voor zover niet conventioneel vastgelegd), huilen en lachen niet tot de taal gerekend worden. Dat taal dient om zich met een medemens, eventueel ook een huisdier, te verstaan, illustreert het sociale karakter van het verschijnsel taal; de taal is dus wat men noemt: communicatief, zij dient om een ander deelgenoot te maken van wat in ons omgaat, wat we vinden of denken t.a.v. iets in de buitentalige werkelijkheid. Dat verwijzen naar die werkelijkheid noemt men wel de symboliserende functie van de taal. Het geheel van de gebruikte symbolen of tekens vertoont een bepaalde samenhang; zonder dat vaststaat dat van een volledig systeem sprake is, neemt men toch aan dat de taal systematisch is of, zoals men wel zegt, naar een systematiek tendeert. Die systematisch gegroepede tekens verwijzen naar iets buiten de taal; ze 'betekenen' iets. Een taalteken bestaat daarom uit een waarneembare klankvorm en een begrijpelijke inhoud. Het verband tussen de vorm en de inhoud van dit teken is willekeurig en tevens conventioneel. Willekeurig, want dezelfde inhoud had ook een andere vorm kunnen hebben; en con-

ventioneel, want het verband berust om zo te zeggen op een afspraak; wat de Nederlander met de klankvorm *boom* aanduidt, heet in het Frans *arbre*, in het Engels *tree*, terwijl het aangeduide voorwerp hetzelfde kan zijn.

Literatuur

A. Reichling, De taal: haar wetten en haar wezen, in: Dez. *Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap*³, Zwolle 1965.

E.M. Uhlenbeck, *Taalwetenschap. Een eerste inleiding*⁸, 's-Gravenhage z.j. (1976).

F.G. Droste, *Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica*², Den Haag z.j. (1966).

S.C. Dik en J.G. Kooij, *Algemene taalwetenschap*, Utrecht, Antwerpen z.j. (1979).

Th. Walraven, *Taalgebruik en taalwetenschap. Inleiding in het onderzoek van verbale communicatie*, Assen, Amsterdam 1975.

0.2. Wat is een taal?

Het gedicht van Kees Stip, dat het uitgangspunt vormde voor de vorige paragraaf, wordt door iedere Nederlander herkend als Nederlandse taal, ongeacht een onbekend woord als *beerde*. Hoe moeilijk en veelomvattend de definitie van taal is, toch is het altijd mogelijk een min of meer bevredigende omschrijving van het verschijnsel taal te geven. Anders wordt dat wanneer we gaan proberen een omschrijving te geven van *een* taal, in ons geval het Nederlands. Gemakshalve zeggen we dat het Nederlands de taal is die door de Nederlandse taalgemeenschap (waartoe ook een groot deel van België behoort) gesproken wordt, maar daarbij is het probleem alleen maar verschoven: deze taalgemeenschap omvat dan namelijk ook vele dialecten of streektaalen die soms aanzienlijk afwijken van het Nederlands dat in het westen van ons land wordt gesproken. Gewoonlijk wordt deze westelijke taal als norm voor het Nederlands beschouwd, maar dan toch alleen het Nederlands van bepaalde beschaafde sprekers, wat men dan wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN (ook wel kortweg AB) noemt.

Nu is allereerst het verschil tussen een taal en een dialect niet bevredigend te beschrijven. Men kan hoogstens zeggen dat het verschil alleen kwantitatief en dus slechts relatief is. Het Nederlands wordt een taal genoemd ten opzichte van bijv. het Twents, maar in het kader van de historische taalwetenschap is het normaal het Nederlands als een Germaans dialect te beschouwen, naast het Engels, het Duits of het Zweeds. Dat een taal niet altijd nationaal hoeft te zijn, bewijst het geval van het Nederlands al, dat immers ook buiten het Nederlands rijksgedebiet, in het noorden en westen van België, gesproken wordt. Anderzijds vinden we naties die meer dan één taal bezitten (België, Zwitserland). De grenzen tussen de ene taal en de andere of die tussen verschillende dialecten zijn al even moeilijk bepaalbaar.

Het criterium van de onderlinge verstaanbaarheid van de taalgebruikers blijkt daarbij van weinig belang, want juist in die grensgebieden blijkt dat de bewoners van het ene taalgebied die van het andere wel degelijk kunnen begrijpen. Precies datzelfde geldt voor dialectsprekers: een scherpe grens tussen het ene dialect en het andere is bijna nooit te trekken. Hoogstens kan men die grens vaststellen voor één bepaald verschijnsel uit het dialect of de taal (bijv. aangaande een klank of een typisch woordgebruik) en die grens dan markeren met een lijn op de kaart, een zogenaamde isoglosse. Zouden nu alle, of althans vele isoglossen in een bepaald gebied samenvallen, dan zou men daar van een dialectgrens kunnen spreken, maar de praktijk toont dat talloze isoglossen grillig dooreen lopen, zodat men op z'n best van isoglossenbundels kan spreken. Zo'n bundel markeert dan de - vloeiende - overgangen die er tussen verschillende talen en dialecten bestaan.

Dat alles verhindert niemand om van 'het' Nederlands of 'het' Twents, 'het' Haags, enz. te spreken. Men bedient zich dan weliswaar van een abstractie, maar dan toch van de abstractie van een werkelijkheid die misschien nooit bevredigend te beschrijven is, doch die niettemin door iedereen als een realiteit aanvaard wordt. Door het gelijkvormige in de verschillende soorten taaluitingen op de voorgrond te stellen verkrijgt men een door iedereen als Nederlands erkend geheel van taaltekens, waarin uiteraard alle spelling behouden blijft voor dialectische en individuele schakering. Dit geldt ook ten aanzien van de zogenaamde beschaafde taal of het AB. Als definitie van beschaafd spreken is door de Deense linguïst Otto Jespersen voorgesteld: beschaafd spreekt hij aan wie men niet kan horen uit welke streek hij afkomstig is; een definitie waarmee niet iedereen het eens is, omdat zij te eng zou zijn, m.a.w. omdat zij onvoldoende recht zou doen wedervaren aan individuele dialectische varianten van onmiskenbaar beschaafde sprekers. De moeilijkheid is hier vooral van sociologisch karakter: immers, spreekt men van beschaafde sprekers, dan houdt dat in dat men óf hun spraakklanken beschaafd vindt, wat een zeer persoonlijke appreciatiekwestie is, óf hen tot de laag der beschaafden rekent, wat (meer nog dan het vorige) een specifiek sociologisch probleem vormt.

Literatuur

C.B. van Haeringen, Eenheid en nuance in beschaafd-Nederlandse uitspraak, *NTg* 18 (1924), 65-86; of in: Dez. *Neerlandica*, 's-Gravenhage 1949, 9-30.

A. Weijnen, *Wezen en waarde van het dialect*, Zutphen 1948.

G.G. Kloeke, *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands*, Amsterdam 1951.

C.B. van Haeringen, Standaard-Nederlands, *NTg* 44 (1951), 316-320; of in: Dez. *Gramarie*, Assen 1962, 118-126.

E. Kruisinga, *Het Nederlands van nu*², uitg. H. Godthelp, Amsterdam, Antwerpen 1951.

- C.B. van Haeringen, Dialect en cultuurtaal, in: *De school tussen dialect en cultuurtaal*, Amsterdam 1954; ook in: *Dez. Gramarie*, Assen 1962, 185-197.
- C.B. van Haeringen, Nederlands tussen Duits en Engels, in: *Algemene aspecten van de grote cultuurtalen*, Den Haag 1956, of in: *TiA*, 468-478.
- H.F.A. van der Lubbe, *Woordvolgorde in het Nederlands. Een synchrone structurele beschouwing*³, Assen 1968, Hoofdstuk I
- M.C. van den Toorn, Beschaafde taal en beschaafdentaal, *NTg* 55 (1962), 158-161.
- C.A. Zaalberg, Beraden taalijver, *Jaarboek Mij.v.Ned.Lett.* 1964, 1-13.
- P.C. Paardekooper, *ABN en dialect*³, Den Bosch 1969.

0.3. Wat is grammatica?

Bij de beschrijving van een taal kan men op twee fundamenteel verschillende manieren te werk gaan. Men kan een volledige inventaris trachten op te stellen van al het aanwezige woordmateriaal en zijn betekenissen beschrijven, en men kan een overzicht nastreven van alle gebruiksmogelijkheden die dit materiaal in zich draagt. De eerstgenoemde wijze van beschrijven noemt men lexicografie; op deze manier ontstaat een woordenboek van een gegeven taal. De tweede beschouwingwijze resulteert in de grammatica of spraakkunst, die beschrijvend (descriptief) kan zijn of voorschrijvend (prescriptief, ook genoemd: normatief). Het laatste type grammatica dient ertoe iemand een vreemde taal te leren. De descriptieve grammatica houdt zich bezig met het beschrijven, indelen, klassificeren van allerlei typen van woorden, hun bouw en hun gebruiksmogelijkheden in grotere gehelen, woordgroepen of zinnen. Behalve een beschrijving leveren wil men tegenwoordig ook dat een grammatica kan 'verklaren'. Verklaren betekent hier niet dat een grammatica het antwoord moet kunnen geven op de vraag waarom we zo spreken als we spreken; het antwoord op een dergelijke waarom-vraag is niet te geven. Maar verklaren betekent hier niets anders dan 'klaar' of 'duidelijk' maken, expliceren hoe iets in zijn werk gaat. De grammatica poogt daarmee een verhelderende voorstelling van het functioneren van de taal te geven. Een louter descriptieve taalbeschrijving zou niet veel weten aan te vangen met het vreemde woord *beerde* uit het vers van Kees Stip: het is geen gewoon Nederlands woord. Een verklarende grammatica zal dienen te verantwoorden hoe het komt dat we dit woord interpreteren als een verleden tijdsvorm van een onbekend werkwoord *beren*. Een dergelijke grammatica, die dus een verklarende grammatica wil zijn voor een bepaalde taal, stelt hoge eisen aan de taalkundige. Nog dieper graaft een universele grammatica, die in feite neerkomt op de studie van de aard der menselijke intellectuele capaciteiten: het vermogen van de mens tot het gebruik van taal.

Een grammatica van een bepaalde taal wordt gewoonlijk om praktische redenen ingedeeld in een zinsleer of syntaxis en een woordleer en/of vorm-

leer (ook morfologie genoemd). De klankleer of fonetiek - ook de functionele klankkunde of fonologie - hoort zo beschouwd niet tot de grammatica in engere zin: spraakklanken hebben op zichzelf geen betekenis; ze zijn hoogstens betekenisonderscheidend. In dit boek laten we de klankleer verder onbesproken. Het accent valt daarentegen op de syntaxis, die we als het belangrijkste onderdeel van een grammatica beschouwen. Men zou syntaxis kunnen omschrijven als het geheel van regels betreffende de ordening van woorden tot zinnen. Het taalgebruik heeft, zoals we weten, de bedoeling bepaalde ideeën over te dragen en het woord is daarbij een belangrijke drager van ideeën. Nu is echter op eenvoudige wijze in te zien, dat een zin die uit verschillende woorden bestaat iets anders uitdrukt dan de som van de betekenissen van de individuele woorden, wanneer we die op een rijtje zouden opschrijven. Er is in een zin een ordening aangebracht, waardoor een zinvol verband is ontstaan. Hoe dat verband fungeert wil de syntaxis onderzoeken, beschrijven en zo mogelijk verklaren.

Gewoonlijk onderscheidt men bij de analyse van een zin tussen de laag van de woorden, die zich o.m. manifesteert in de woordvolgorde, en de laag van de melodische verschijnselen, zich uitend in de intonatie. Zonder af te willen dingen op het bestaan van deze lagen, moeten we toch vaststellen dat beide verschijnselen voor de opbouw van een grammatica slechts beperkte aanknopingspunten opleveren. Van het verschijnsel intonatie is in ieder geval bekend dat het bestaat en ons bijvoorbeeld doet horen of een zin 'af' is, of duidelijk maakt dat de spreker iets vraagt. Doch in maar heel weinig gevallen is de intonatie een toereikend criterium voor taalbeschrijving. Anders lijkt dat te liggen bij de woordvolgorde, maar ook hier blijken we slechts in enkele evidente gevallen vaste regels te kunnen ontdekken. Hoewel de woordvolgorde in het Nederlands niet vrij is, is ze toch nog dermate flexibel dat een volledige beschrijving van alle woordvolgorde-mogelijkheden zo veelomvattend zou worden, dat zo'n beschrijving weinig verhelderend zou werken.

We keren daarom welbewust terug naar de analyse van de functies van zinsdelen op grond van het begrip dat iedere volwassen Nederlandse taalgebruiker van door hem als normaal onderkende Nederlandse zinnen heeft. Dat is niets anders dan wat de zogenaamde traditionele zinsontleding, die de meeste Nederlanders van het basisonderwijs af hebben leren kennen, ons te bieden had. Men onderscheidt daarbij in hoofdzaak logische categorieën: functies van woorden of woordgroepen, die men dan zinsdelen noemt. Als men het begrip 'zin' omschrijft als 'een eenheid van taalgebruik', dan is dat een definitie die vrij algemeen geaccepteerd wordt, maar wat een zinsdeel precies is, heeft nog niemand op voor iedereen aanvaardbare wijze kunnen definiëren. Nu weten we dat veel ogenschijnlijk eenvoudige begrippen, waarmee we dagelijks te maken hebben, evenmin gedefinieerd kunnen worden, terwijl dat niemand verhindert over die begrippen heel duidelijk te spreken. Er is dan ook niets tegen om voorlopig die term zinsdeel als een voorweten-

schappelijke term te aanvaarden: de functies die we in hoofdstuk 1 nader zullen beschouwen zijn (tenzij ter plaatse anders vermeld) alle zulke zinsdelen. In het hoofdstuk over de theoretische achtergronden kan dan verantwoord worden hoe de moderne taalbeschouwing voortbouwt op deze algemeen aanvaarde inzichten, die overigens berusten op een traditie van tweeduizend jaar logica.

Literatuur

- C.F.P. Stutterheim, Functie en intonatie, *NTg* 46 (1953), 129-135.
 P.C. Paardekooper, *Syntaxis, spraakkunst en taalkunde*, Den Bosch 1955.
 E.M. Uhlenbeck, Traditionele zinsontleding en syntaxis, *LT* 1958, 18-30.
 F.G. Droste, Terminologische moeilijkheden bij 'de zin', *NTg* 54 (1961), 11-16.
 P.C. Paardekooper, Moeilijkheden bij terminologische moeilijkheden bij 'de zin', *NTg* 59 (1966), 233-241.
 F.G. Droste, *Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica*², Den Haag z.j. (1966).
 A. Kraak en W.G. Klooster, *Syntaxis*, Culemborg enz. z.j. (1968).
 N. Chomsky, *Taal en mens*, Arnhem 1970.
 M.C. van den Toorn, *Zinsdelen, constituenten en zeer diepe structuur*, Assen 1972.

0.4. Waarom grammatica?

In Kees Stips vers is sprake van een knaapje dat zijn grammatica niet *kon*. We weten dat dat laatste woord *kende* moet luiden en door goed grammatica-onderwijs moet het verschil tussen *kennen* en *kunnen* duidelijk gemaakt kunnen worden. Toch is zoiets niet het enige nut van grammatica; de doelstellingen van het grammatica-onderwijs reiken verder. Hoewel onder neerlandici over deze doelstellingen geen absolute eenstemmigheid heerst, noemt men toch gewoonlijk drie redenen waarom het beoefenen van grammatica nuttig zou kunnen zijn. Men denkt dan aan grammatica-onderwijs als hulpmiddel bij het leren van vreemde talen, ter bevordering van de taalbeheersing, en ter wille van de algemeen-vormende waarde. Bij elk van deze drie doelstellingen moeten we even stilstaan.

Het is buiten kijf dat kennis van grammatica van de moedertaal bij het leren van vreemde talen van het grootste nut is. Men kan door het bewustzijn van deze kennis beter de verschillen tussen moedertaal en vreemde taal doorzien, ze benoemen en onder woorden brengen. Grammaticale kennis impliceert dat men de beschikking heeft over een apparaat van termen en begrippen, waardoor ook het contact tussen docent en student beter verloopt. Natuurlijk kan men voor deze praktische kennis van de grammatica een minimum-programma opstellen; zo erg veelomvattend hoeft dat voor de leerling niet te zijn; de leraar z'n kennis zal uiteraard dieper moeten gaan. Het tweede argument voor grammatica-onderwijs is iets minder overtuigend.

Het is namelijk niet zo gemakkelijk te bewijzen dat taalvaardigheid en taalkundige kennis hand in hand gaan. Er bestaan voortreffelijke sprekers en schrijvers, wier grammaticale kennis niet overhoudt; wanneer men hun uitingen wetenschappelijk wil bestuderen, dan ontstaat wel behoefte aan de nodige gespecialiseerde taalkundige kennis, maar... bij degenen die hun uitingen bestudeert. Het is niet uitgesloten dat theoretische taalkennis het begrijpen van een (moeilijke) tekst ten goede komt. De taalkunde vervult dan een dienende functie, evenals bij het vreemde talenonderwijs het geval is. Dat is echter een rol, waarvoor geen enkele wetenschap zich hoeft te schamen. Het derde argument vergt misschien wel het meeste toelichting, omdat het niet direct doorzichtig is. Het is wat vaag, wanneer men zegt dat grammatica-onderwijs een algemeen-vormende waarde heeft; dat kan ook gezegd worden van wiskunde, biologie, aardrijkskunde en vele andere vakken. Maar het wordt duidelijker wanneer we ons bewust worden hoezeer taalonderwijs deel uitmaakt van het zogenaamde inzichtbevorderend leren. Door training in zinsontleding leert men bepaalde denkrelaties te hanteren (veel leraren kennen de correlaties tussen de resultaten in de vakken zinsontleding en wiskunde!) en door verdergaande studie van de grammatica komt men tot algemene linguïstiek: men leert dan namelijk inzien dat alle taalverschijnselen, naar het woord van Reichling, evenzovele uitdrukkingen zijn van *de taal in deze taal*, in casu het Nederlands. Op deze wijze begrepen krijgt de term 'algemeen-vormende waarde' nieuwe inhoud en de grammatica ook.

Literatuur

- L.M. van Dis, Schoolgrammatica en wetenschappelijke grammatica, *LT* 1959, 327-336, of in: *Dez. Acht lezingen*, Amsterdam 1969, 30-43.
- A. Reichling, De taal: haar wetten en haar wezen, in: *Dez. Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap*³, Zwolle 1965.
- C.F.P. Stutterheim, *Taalbeschouwing en taalbeheersing*², Amsterdam 1966.
- H. van Eijk, Het minimumprogramma voor grammatica, *LT* 1967, 173-178.
- H. Schultink, Taalwetenschap en school, in: *Onderwijs en wetenschap*, Gorinchem 1969, 33-51, of in: *TGGiA*, 448-465.
- C.F. van Parreren, *Leren op school*¹⁰, Groningen 1976.
- J.S. ten Brinke, J.W. Fossen, R.S. Mossel, E.M. Uhlenbeck en S.C. Dik, Taalwetenschap en taalonderwijs, *FdL* 1970, 77-101, of in: *TGGiA*, 475-490.
- J. Griffioen, Grammatica in het v.w.o.? *LT* 1971, 274-282, of in: *TGGiA*, 491-499.
- M.C. van den Toorn, Taalkunde bij het v.w.o.? *LT* 1972, 296-301, of in *TGGiA*, 500-505.
- F. van Besien & M. Spoelders, Van schoolspraakkunst naar pedagogische grammatica, *LT* 1974, 97-108.
- A. Kraak, *Wetenschapsbeoefening, universitaire opleiding en beroepspraktijk in de taalkunde* (oratie Nijmegen), Voorschoten 1975.

0.5. Verschillende grammatica's

De titel van deze paragraaf kan bevreemding wekken, wanneer blijkt dat we met grammatica's niet verschillende spraakkunstboeken bedoelen. We hebben hier het oog op uiteenlopende vormen van aanpak in de grammatica; in 0.3. is uiteengezet wat grammatica (zonder lidwoord) pretendeert te zijn: het is een soort wetenschap. Niettemin zijn er, vooral in de laatste decennia, zoveel verschillende, fundamenteel van elkaar afwijkende opvattingen in de taalkunde ontstaan, dat het mogelijk is van verschillende 'grammatica's' - in de zin van benaderingen - te gaan spreken. Het is daardoor niet meer juist te spreken van 'de' grammatica, evenmin als men nog kan spreken van 'de' taalkunde zonder meer. Daarom is het van groot belang dat we hier uiteenzetten wat voor soort grammatica in de volgende hoofdstukken aan de orde komt.

Allereerst is dat de zgn. traditionele zinsontleding, waarvan in de hoofdstukken 1 en 3 een overzicht wordt gegeven. Deze zinsontleding kan traditioneel genoemd worden omdat ze inderdaad op een respectabele traditie berust; haar verschijningsvorm wordt voornamelijk bepaald door de logica. In overeenstemming daarmee is dat men er in deze grammatica altijd van uitging dat allerlei grammaticale functies met het gezond verstand te begrijpen waren en nauwelijks nadere toelichting behoeften. In de traditionele spraakkunst ging men dan ook meestal exemplificatorisch te werk: op grond van een aantal gegeven voorbeelden diende men door inductie tot een voorstelling van een zinsdeel te komen. Op den duur ontstonden ook omschrijvingen, definities en 'foeven' om zinsdelen te vinden. In de hoofdstukken 1 en 3 is de heuristiek - de methode om iets te 'vinden' - niet verwaarloosd, maar vaak moeten we dan onze toevlucht nemen tot minder scherpe omschrijvingen, terwijl we daarnaast een ruim gebruik van voorbeelden blijven maken. Zeer veel in deze hoofdstukken is van voorwetenschappelijk karakter; daarvan zijn we ons terdege bewust. Zo is het, strikt genomen, ongewenst dat in de zinsleer de kennis van de woordsoorten al voorondersteld wordt, terwijl bij de woordleer kennis van de zinsleer aangenomen wordt. Een volstrekt vermijden van deze circulariteit zou echter tot een breedvoerigheid leiden die op zichzelf nutteloos is. We wijzen er in dit verband nog op dat in deze hoofdstukken ook inzichten uit modernere theorieën verwerkt zijn. Laatstgenoemde zijn namelijk niet altijd noodzakelijk in strijd met de oudere grammatica-opvatting. Niettemin is de opzet van deze zinsontleding, met name de indeling en benaming van de zinsdelen, dusdanig dat de naam 'traditioneel' naar onze mening voor deze afdeling gerechtvaardigd blijft.

Een reactie op de traditionele, door de logica bepaalde, inhoudsgebonden grammatica vormde de structurele taalkunde. Het structuralisme uitte zich op velerlei gebieden van de wetenschap, maar in de linguïstiek bereikte het een hoge vlucht en leidde tot een opmerkelijke verdieping van inzicht.

Allereerst werd een scherp onderscheid gemaakt tussen historische en mo-

derne taalkunde, waarbij de laatste de meeste aandacht kreeg. Men zocht naar een systematische samenhang van taalverschijnselen, die opgespoord werden door het onderzoek te richten op een beperkt geheel van taalverschijnselen, een zgn. corpus (meestal een boek of een kleiner stuk tekst.) De onderzoeksmethoden (hoe moet iets gevonden worden?) stonden in het centrum van de belangstelling en door systemen van opposities vast te stellen kon men tot zeer verfijnde klassificaties komen. In Nederland kreeg dit alles z'n neerslag vooral op het gebied van de woordleer en de woordgroepsleer. Dat kwam tot uiting in definitiorische bemoeienissen met het woord op zichzelf en de indeling in woordsoorten. In hoofdstuk 5 wordt daarvan rekenschap gegeven: vooral de vormleer heeft geprofiteerd van de mogelijkheden die de klassificaties van de structurele taalkunde te bieden hebben. Naast de semantische aspecten - betekenisaspecten - van de verschillende woordsoorten, die ook in de traditionele grammatica bekend waren, staan nu de morfologische en syntactische aspecten als verworvenheden van het structuralisme. Ook de woordgroepsleer kwam tot ontwikkeling binnen het kader van de structurele taalwetenschap: distributionele kenmerken en volgorde-systematiek leidde hier tot klassificaties waarvan in hoofdstuk 7 een overzicht wordt geboden. De daar gebruikte terminologie is tot op de huidige dag gangbaar.

Definitoerisch heeft de structurele grammatica grotere pretenties dan de traditionele; er behoort precies gezegd te worden wat onder een bepaalde term verstaan dient te worden. Een exemplificatorische aanpak hoort hier dan ook niet thuis. Makkelijker wordt de zaak daardoor niet; dat blijkt wel bij de definities van het woord en de woordgroep. Waar daarentegen in de hoofdstukken 1 en 3 sprake is van deze termen, worden ze in pretheoretische zin gebruikt.

De klassificerende bezigheid van het structuralisme wordt wel gekenschetst als taxonomie, letterlijk: de leer van de systematiek, de indeling in klassen, categorieën, enz. We wijzen erop dat het hier een volwaardig wetenschappelijke bezigheid betreft. Het verwijt van de nieuwste taalkunde, de transformationeel-generatieve grammatica, is echter dat het structuralisme in deze taxonomische taalkunde is blijven steken. De transformationeel-generatieve grammatica, of kortweg: t.g. grammatica, wil verder gaan dan beschrijven en klassificeren; zij wil verklaren en regels geven om de interne relaties binnen zinnen te verduidelijken. Het voorwerp van onderzoek is dan ook niet meer een - altijd te klein - corpus van taaluitingen, maar het vermogen van de mens om taal voort te brengen en te begrijpen, de zgn. 'linguistic competence'. In de hoofdstukken 2, 4, 6 en 8 hebben we een aantal theoretische achtergronden ter sprake gebracht, die aansluiten bij de stof die resp. in hoofdstuk 1, 3, 5 en 7 behandeld wordt. Daarbij komen alleen de voornaamste grondbeginselen aan de orde; de t.g. theorie is nog volop in ontwikkeling en hoe verder men zich in details begeeft, hoe sterker de daar ontwikkelde opvattingen aan verandering onderhevig zijn. Die veranderingen

worden bepaald door wetenschappelijke argumentatie: in deze nieuwste taalkunde is sprake van een voortdurende evaluatie van de geformuleerde regels; deze evaluatie-procedures zijn in hoge mate kenmerkend voor de methode van de t.g. grammatica.

Samenvattend kunnen we de voornaamste verschilpunten tussen het structuralisme en de generatieve grammatica als volgt noteren:

	structuralisme	generatieve grammatica
voorwerp van onderzoek:	corpus uitingen	'linguistic competence'
doel van onderzoek:	klassificatie	specificatie van gramm. regels
methode van onderzoek:	ontdekkings-procedures	evaluatie-procedures

De gebruiker van de in de volgende hoofdstukken vervatte grammatica dient zich van dit alles bewust te zijn. In de oneven genummerde hoofdstukken is een grammatica opgenomen die beschrijft wat er is; in de even genummerde daarentegen een grammatica die genereert, voortbrengt wat in de taal mogelijk is. Hoewel we van mening zijn dat deze nieuwste taalkunde veel grotere perspectieven biedt dan alle voorafgaande methodes, is toch meer dan de helft van de hier volgende spraakkunst traditioneel, resp. taxonomisch. Dat vindt zijn verklaring in het feit dat een enigszins volledige t.g. grammatica van het Nederlands nog niet te geven is. Daar komt nog bij dat de traditionele en de taxonomische taalbeschrijving het 'gezicht' van de Nederlandse grammatica dusdanig bepaald hebben, dat men met alle verworven resultaten moeilijk ineens kan breken. Bovendien staat de t.g. grammatica, ondanks haar principieel andere *methode*, niet vijandig of strikt afwijzend tegenover de verworvenheden van de traditionele spraakkunst. Wil men zich niettemin volledig aan een nieuwe taalkundebeoefening overgeven en breken met al het oude, dan dient men zich er eerst rekenschap van te geven wat dat oude is. Men moet nooit iets verwerpen zonder het te kennen.

Literatuur

- E.M. Uhlenbeck, Traditionele zinsontleding en syntaxis, *LT* 1958, 18-30.
 M.C. van den Toorn, Opvattingen in de moderne grammatica, *LT* 1968, 259-273, of in: *TGGiA*, 19-32.
 D. Betlem, Een korte geschiedenis van de taalwetenschap, *Raster* III,2 (1969), 126-152.
 M. Corvez, *Structuralisme*, Utrecht, Antwerpen 1971 (Aula 468).
 H. Schultink, Moderne Nederlandse grammatica als wetenschap, *SN* 1971-8, 320-332, of in: *TGGiA*, 62-74.
 J. Searle, Chomsky's Revolution in Linguistics, *The New York Review of Books*, 29 juni 1972, 16-24.
 J. Kaldeway en G. Koefoed, Strukturalisme en TGG in het licht van de tegenstelling paradigmatic-syntagmatic, *FdL* 20 (1979), 93-119.
 E. Elffers en S. de Haan, Traditionele en moderne grammatica. Een historisch-methodologische beschouwing, *Spekt* 9 (1979-80), 405-432.

1. Traditionele zinsontleding

1.1. Persoonsvorm

De traditionele zinsontleding begint met het zoeken van de persoonsvorm (voortaan afgekort als pv). Dat is dat deel van de zin, dat in een andere 'tijd' overgebracht kan worden. Wanneer in een zin een gebeuren wordt voorgesteld als plaatshebbend in het heden, kan door verandering van deze pv dit gebeuren worden voorgesteld als plaatsvindend in het verleden. In de volgende voorbeelden is de pv telkens cursief gedrukt:

- (1a) De zandauto's *rijden* af en aan.
- (1b) De zandauto's *reden* af en aan.
- (2a) Het *is* een prachtige zomer geweest.
- (2b) Het *was* een prachtige zomer geweest.

De pv is zo'n belangrijk element dat men het als criterium voor de zin beschouwt. Vinden we in een taaluiting meer dan één pv, dan is er sprake van evenzovele zinnen. In de volgende voorbeelden zien we dan ook telkens twee zinnen:

- (3) Duitsland *viel* Polen binnen en de Tweede Wereldoorlog *nam* een aanvang.
- (4) Toen Duitsland Polen *binnenviel*, *begon* daarmee de Tweede Wereldoorlog.

Dit lijkt in tegenspraak met onze dagelijkse ervaring: men zal zeggen dat (3) en (4) elk één zin zijn en de schrijfwijze is in overeenstemming met deze opvatting; aan het begin staat een hoofdletter, aan het eind een punt. Toch beschouwen we (3) en (4) elk ook als een verbinding van twee zinnen en daarmee wordt duidelijk dat de term 'zin' in twee betekenissen gebruikt kan worden: in een alledaagse betekenis, die iedere volwassen Nederlander begrijpt, maar die allesbehalve gemakkelijk te definiëren is, en in een technische betekenis, waarbij het voorkomen van een pv het criterium voor zinzijn is. Ook deze laatste betekenis is verre van eenvoudig te omschrijven; we gaan er hier niet dieper op in. In het vervolg zal vanzelf blijken in welke betekenis de term gebruikt wordt. Het is door deze terminologie mogelijk te zeggen dat de ene zin deel kan uitmaken van de andere zin.

De naam 'persoonsvorm' is toe te schrijven aan het feit dat in deze vorm tot uitdrukking gebracht wordt of er sprake is van een eerste persoon (*ik*),

een tweede persoon (*jij, je*) of een derde persoon (*hij, zij, het* of een woord dat door *hij, zij* of *het* vervangen kan worden). In veel gevallen is echter niet hoorbaar - en in de spelling soms zelfs niet zichtbaar - welke persoon uitgedrukt wordt (bijv.: *jij komt, hij komt; ik was, zij was*). Wel is over het algemeen het verschil tussen het enkelvoud en het meervoud (resp. *wij, jullie, zij*) formeel herkenbaar (*komt, komen; was, waren*); in enkele gevallen niet hoorbaar (*zette, zetten; brandde, brandden*).

Ogenschijnlijk in tegenspraak met de eis dat we pas van een zin spreken als we de pv gevonden hebben, is de traditionele opvatting dat er ook zinnen zonder pv voorkomen. Men noemt zulke zinnen ellipsen; ze zijn zonder veel moeite tot zinnen met een pv te vervolledigen:

(5a) Wat een prachtige zomer!

(5b) Wat een prachtige zomer *is* het!

Een merkwaardig soort pv is de gebiedende wijs of imperatief. Het is niet mogelijk de imperatief in een andere tijd over te brengen (6a en b), een zin met een imperatief kan niet zonder meer door *en* verbonden worden met een zin met een 'gewone' pv (7a en b), en er kan alleen langs een omweg bewezen worden dat de imperatief de persoonsvorm is van de tweede persoon (8a en b).

(6a) Loop maar vlug door!

(6b) *Liep maar vlug door!

(7a) Jij loopt door en hij kijkt recht voor zich uit.

(7b) *Loop door en hij kijkt recht voor zich uit.

(8a) Was jezelf goed.

(8b) *Was mezelf goed.

Uit de zinnen (8a) en (8b) blijkt dat hier alleen de tweede persoon *jezelf* gebruikt kan worden; alle andere personen (*mezelf, hemzelf, haarzelf, onszelf, enz.*) zijn uitgesloten. Bovendien blijkt dat alle gebiedende wijzen aangevuld kunnen worden met *jij* of *jullie*:

(9a) Loop door!

(9b) Loop door, jij!

(9c) Loop door, jullie!

(10a) Doorlopen!

(10b) Doorlopen, jij!

(10c) Doorlopen, jullie!

Literatuur

P.C. Paardekooper, De imperatief als grammatische categorie in het ABN, *NTg* 44 (1951), 97-107.

P.J. Merckens, De plaats van de persoonsvorm: een verwaarloosd codeteken, *NTg* 53 (1960), 248-254.

A.W.P. van der Ree, Wetmatigheid of relativiteit? *NTg* 54 (1961), 258-263.

P.C. Paardekooper, *Persoonsvorm en voegwoord*, *NTg* 54 (1961), 296-301, of in: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1964, 140-146.

1.2. Onderwerp

Wanneer we de pv van een zin kennen, is het mogelijk het onderwerp (voortaan afgekort OND) te vinden: het is dat zinsdeel dat in getal (enkelvoud of meervoud) overeenstemt met de pv. In de volgende voorbeelden zijn de onderwerpen cursief en de persoonsvorm in hoofdletters gedrukt:

- (1a) *De zeehond* WAS al van verre te horen.
- (1b) *De zeehonden* WAREN al van verre te horen.
- (2a) *Frank* KWAM die avond laat thuis.
- (2b) *Frank en Gijs* KWAMEN die avond laat thuis.

Een gebruikelijke methode om het OND te vinden is ook vóór de pv *wie* of *wat* te plaatsen. Het antwoord dat dan moet volgen, is het OND:

- (2c) *Wie* kwam die avond laat thuis? Frank.
- (2d) *Wie* kwamen die avond laat thuis? Frank en Gijs.

Deze methode faalt echter wanneer het OND reeds een vragend woord is; dan moet men zich op de getalsproef verlaten. Slechts in een enkel geval is er geen directe overeenstemming tussen OND en pv; bij de behandeling van het naamwoordelijk gezegde komt dat ter sprake.

In enkele gevallen is de vraagstelling met *wie* of *wat* zinloos. Dat is het geval bij de volgende zinnen:

- (3a) Het stormt vandaag flink.
- (3b) *Wat stormt vandaag flink?
- (4a) Het spookt daar.
- (4b) *Wat spookt daar?
- (5a) Het ontbrak Japie aan geld.
- (5b) *Wat ontbrak Japie aan geld?

In zulke zinnen noemt men *het* wel 'loos onderwerp'. Het is niet vervangbaar door enig ander woord (bijv. *dit*, *dat*, *wat*) en de betekenis van *het* laat zich niet omschrijven. Het wordt voornamelijk gebruikt om natuurverschijnselen aan te geven (*het hagelt*, *het waait*), om werkingen te vermelden waarvan men de oorzaak niet kent (*het lekt hier*, *het spookt*) of wanneer men geen onderwerp wil of kan aangeven (*het is nog donker*, *het loopt hem weer tegen*).

Het onderwerp kan een zeer uitgebreid zinsdeel zijn: grote woordgroepen, waarin zelf weer persoonsvormen voorkomen, kunnen als OND dienst doen. In de volgende voorbeelden zijn de onderwerpen weer cursief gedrukt:

- (6) *Het feit dat Elvira met Jacques die avond al weer uit wandelen ging*, verontrustte Albert.
- (7) *Reiskosten die een bedrag van vijftiengulden niet te boven gaan*, worden niet vergoed.
- (8) *Op het gras lopen en bovendien nog allemaal rommel neergooien* mag niet.
- (9) *Wat je nou gedaan hebt*, is wel erg dom.
- (10) *Dat hij van die nieuwe ontwikkelingen niet op de hoogte is*, is wel duidelijk.

Wanneer, zoals in zin (10), een zeer lang en gecompliceerd OND de zin opent, is het ook mogelijk met *het* te beginnen en het OND naar achteren te verplaatsen:

- (10a) *Het is wel duidelijk, dat hij van die nieuwe ontwikkelingen niet op de hoogte is.*
- (11) *Het is nog niet zeker, of de voorzitter die avond wel kan komen.*

In deze gevallen noemt men *het* 'voorlopig onderwerp'; de gecursiveerde woordgroepen die met *dat* of *of* beginnen vormen het (eigenlijke) onderwerp.

Bij een lang en gecompliceerd OND als in (10) en (11) is ook een constructie mogelijk waarbij de lange woordgroep voorop staat en het OND in de vorm van *dat* herhaald wordt:

- (10b) *Dat hij van die nieuwe ontwikkelingen niet op de hoogte is, dat is wel duidelijk.*

Naast het eigenlijke OND benoemen we *dat* in zulke gevallen als 'herhalend onderwerp.'

Wanneer het OND een zin opent, wordt het (behoudens enkele spaarzame uitzonderingen) direct gevolgd door de pv, die dus de tweede plaats in de zin bezet. Wanneer echter een ander zinsdeel aan het begin van de zin staat, komt op de tweede plaats de pv en het OND komt dan pas daarna. Daarbij kan het veel verder van de pv verwijderd raken.

- (12) In de achtertuin stonden de hele winter *twee armetierige heesters*.
- (13) Vanuit Hilversum vertrok die avond om elf uur *de laatste bus* al.

Wanneer *er* de zin opent, hebben we daarvoor een aparte naam: 'plaatsonderwerp'; *er* staat dan op de plaats van het OND en moet direct door de pv gevolgd worden. Het eigenlijke onderwerp (dat verderop in de zin komt) heet dan 'getalsonderwerp', omdat het in getal overeenstemt met de pv. We danken deze termen aan Paardekooper.

- (14a) Er stond de hele dag *een agent* voor de ambassade.
- (14b) Er stonden de hele dag *agenten* voor de ambassade.
- (15a) Er was die avond *veel volk* op de been.
- (15b) Er waren die avond *veel mensen* op de been.

De getalsonderwerpen zijn in deze zinnen cursief gezet.

Het is niet altijd nodig dat *er* aan het begin van de zin staat. Ook een ander zinsdeel kan voorop staan, waardoor *er* na de pv komt. Het getalsonderwerp volgt dan daarna, soms op enige afstand:

(16) Gisteravond stond er *een agent* voor de ambassade.

(17) Gisteravond stond er een paar uur lang *een agent* voor de ambassade.

Het is ook mogelijk dat het getalsonderwerp ontbreekt in een zin. Dat komt voor wanneer niet uitgedrukt moet of kan worden door wie de handeling verricht wordt. Meestal is in zulke zinnen het plaatsonderwerp *er* nodig:

(18) Er werd die avond flink gelachen.

(19) Er wordt gedanst.

(20) Gisteren is er bij de burens ingebroken.

Tenslotte moet nog melding gemaakt worden van zinnen zonder OND. Dat is het geval bij imperatieven, zoals in de paragraaf over de pv uiteengezet is, bijv.:

(21) Ga onmiddellijk aan je werk!

(22) Doorlopen daar achteraan!

Literatuur

P.C. Paardekooper, *Beknopte ABN-syntaksis*,⁴ Den Bosch 1971, hoofdst. 2.5.

D.M. Bakker, Onderwerp en gezegde, in: *Reflexies*. Bundel opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J.P.A. Mekkes, Amsterdam 1968, 11-41.

E. Nieuwborg, *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp*, Antwerpen z.j. (1968).

T. Pollmann, Passieve zinnen en het geïmpliceerd logisch subject, *SN* 1970-2, 34-50.

R.S. Kirsner, *The problem of presentative sentences in Dutch*, Amsterdam 1979.

1.3. Werkwoordelijk gezegde

We hebben in de vorige paragraaf het onderwerp als zinsdeel beschouwd, dus in technisch-taalkundige zin. Het is echter ook een term uit de logica, die in het dagelijks spraakgebruik is binnengedrongen: daar betekent 'onderwerp' of 'subject' eenvoudigweg 'datgene waarover men spreekt'. Wat men over zo'n onderwerp of subject zegt, is het predikaat. Zo'n predikaat kan heel klein zijn, maar het kan ook een uitvoerige mededeling behelzen. In de volgende zinnen zijn de predikaten cursief gedrukt:

(1) De baby *hilde*.

(2) Liesbeth *speelde de hele middag op straat*.

(3) Couperus *had de voornamen Louis, Marie, Anne*.

(4) *Tot op hoge leeftijd bleef de oude man helder van geest*.

(5) Bellamy *was helemaal voor niets van Utrecht naar Maartensdijk komen lopen.*

- (6) *Als je denkt dat je me daarmee intimideert, vergis je je sterk.*
 (7) *Dik had Fliipsen een mooie poets gebakken.*

Zoals uit deze zinnen af te lezen is, maakt de pv altijd deel uit van het predikaat; soms vormt hij het hele predikaat, zoals in zin (1), maar meestal is het predikaat veel uitgebreider: (2) t/m (7).

Bij een verdere analyse van het predikaat onderscheiden we nu allereerst het werkwoordelijk gezegde (ww. gez.). Zo'n gezegde bestaat altijd uit een pv, al dan niet vergezeld van andere werkwoordelijke vormen. In de volgende zinnen zijn de ww. gezegdes gecursiveerd:

- (8) Karel *sliep* de hele nacht aan één stuk door.
 (9) De poes *kwam* onmiddellijk *aangelopen*.
 (10) Hij *heeft* nog tweeduizend gulden voor die oude auto *gekregen*.
 (11) *Zal* je nu eens *ophouden* met dat gehamer?
 (12) Ik *had* dat allang *moeten doen*.
 (13) Wilma *zat* stomverbaasd *te kijken*.
 (14) Er *werd* vanuit de zaal iets *geschreeuwd*.

De werkwoordelijke vormen waarvan hier naast de pv sprake is, zijn voltooide deelwoorden of participia (9) (10) (14) en infinitieven of onbepaalde wijzen (11) (12), soms voorafgegaan door *te* (13). Werkwoorden zijn die woorden, waarvan altijd een pv gemaakt kan worden (voor nadere kenmerken en termen verwijzen we naar de woordleer 5.5.).

De combinatie pv + te + infinitief vormt als geheel een ww. gez. als die pv een vorm is van de werkwoorden *zitten*, *liggen*, *staan*, *lopen* en *hangen*. Bijv.:

- (15) De rector *zat* gezellig *te praten*.
 (16) Hij *liep* maar *te piekeren* over die kwestie met zijn collega.
 (17) De was *hangt* in de tuin *te drogen*.

In andere gevallen van pv + te + infinitief moet de ontleding anders verlopen. Dat blijkt duidelijk wanneer *te* + infinitief vervangen kan worden door andere woorden (geen werkwoorden):

- (18a) Anton beloofde te komen.
 (18b) Anton beloofde beterschap.
 (19a) Hij weigerde dat kleine briefje te schrijven.
 (19b) Hij weigerde mijn verzoek.

Een dergelijke vervanging is onmogelijk in (15), (16) en (17). Het ww. gez. van (18) is alleen *beloofde*, van (19) alleen *weigerde*.

Tenslotte wijzen we hier op het voorkomen van ww. gezegdes waarin toch nog één of meer woorden voorkomen die zelf geen werkwoord zijn. Dat is het geval bij vaste uitdrukkingen, zoals in zin (7). Dergelijke 'werkwoordelijke uitdrukkingen' vormen in hun geheel een ww. gez.; laat men het nietwerkwoordelijk gedeelte weg, dan verandert hun betekenis of het geheel wordt zinloos:

(7) *Dik had Flipsen ... gebakken.

In de volgende zinnen zijn de gezegdes, die uit werkwoordelijke uitdrukkingen bestaan, gecursiveerd:

(20) Toen Dik terugkeerde, *hadden* de jongens *het hazepad gekozen*.

(21) Door dat geschreeuw *verloor* Bulle Bas steeds meer *het hoofd*.

(22) Hij *had het* voortdurend op dezelfde persoon *gemunt*.

(23) Met die opmerking *heb* ik wel *een flater geslagen*.

Het spreekt in dit verband wel bijna vanzelf dat we ook onderdelen van zgn. scheidbaar samengestelde werkwoorden (zoals *binnenlopen*, *boekhouden*, *wegkwijnen*, e.v.a.) tot het ww. gez. rekenen:

(24) Joop *liep* plompverloren de slaapkamer *binnen*.

(25) Van alle uitgaven en ontvangsten *hield* hij nauwkeurig *boek*.

(26) Eline *kwijnde* weg.

Ook zogenaamde wederkerende voornaamwoorden (reflexieve pronomina), woorden die terugwijzen naar het OND van de zin, worden tot het ww. gez. gerekend, wanneer weglating van deze reflexieven uit de zin of vervanging door een ander woord onmogelijk is:

(27a) Ik *herinner* het *me* niet goed meer.

(27b) *Ik herinner het niet goed meer.

(28a) Hans *heeft zich* in dat bedrag *vergist*.

(28b) *Hans heeft in dat bedrag vergist.

Wanneer een reflexief pronomen vervangbaar is door een ander woord of een woordgroep, hoort het niet meer tot het ww. gez., maar is het een afzonderlijk zinsdeel:

(29) Was jezelf goed.

(30) Was je handen goed.

(31) De kapper schoor zich met een ouderwets scheermes.

(32) De kapper schoor zijn klanten met een ouderwets scheermes.

Literatuur

P.C. Paardekooper, De 'tijd' als spraakkunstgroep in het ABN, *NTg* 50 (1957), 38-45 of in: *TiA*, 282-289.

F.G. Droste, Het temporele stelsel in het moderne Nederlands, *NTg* 51 (1958), 305-312, of in: *TiA*, 290-297.

C.L. Ebeling, A semantic analysis of the Dutch tenses. *Lingua* 11 (1962), 86-99, of in: *TiA*, 298-311.

F.Ch. van Gestel, De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde, *NTg* 56 (1963), 214-219, of in: *TiA*, 312-317.

D.M. Bakker, Onderwerp en gezegde, in: *Reflexies*. Bundel opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J.P.A. Mekkes, Amsterdam 1968, 11-41.

J.G. Kooij, *Idioom en syntaxis, Gastenboek*, 85-90.

1.4. Naamwoordelijk gezegde

Naast het werkwoordelijk gezegde onderscheiden we ook een naamwoordelijk gezegde (naamw. gez.). Zo'n gezegde bestaat uit een werkwoordelijk deel met een van de werkwoorden *zijn, worden, blijven, blijken, lijken, schijnen, heten, denken of voorkomen*, die koppelwerkwoorden heten. Bij zo'n werkwoordelijk deel volgt dan altijd een aanvulling bestaande uit een zgn. naamwoord of een woordgroep die daarvoor in de plaats kan komen. Die aanvulling heet naamwoordelijk deel van het naamw. gez. In de volgende zinnen staan de naamw. delen cursief:

- (1) Hij is *leraar aan een pedagogische academie*.
- (2) Leo was *ziek*.
- (3) Koos wordt nu eindelijk *wat hij altijd heeft willen worden: zeeman*.
- (4) Dat we niet meer droog thuis zouden komen, scheen wel *zeker*.

Veelal is het werkwoordelijk deel alleen een pv, zoals in de zinnen (1) t/m (4), maar wanneer het werkwoordelijk deel uit meer werkwoorden bestaat, bevat de pv een hulpwerkwoord en het koppelwerkwoord staat in de rest van het werkwoordelijk deel. In de volgende zinnen is het koppelwerkwoord cursief gedrukt:

- (1a) Hij is leraar aan een pedagogische academie *geweest*.
- (1b) Hij moet leraar aan een pedagogische academie *geweest* zijn.
- (2a) Leo zal wel ziek *zijn*.
- (2b) Leo was ziek *geweest*.

Als naamwoordelijk deel kunnen verschillende woorden of woordgroepen optreden:

1. een zelfstandig naamwoord (substantief), al dan niet met nadere bepalingen:
  - (5) Anton z'n zoon wordt *auto-monteur*.
  - (6) Die lange man bleek *de dader*.
  - (7) Ondanks zijn vermageringskuur blijft hij *een enorme dikzak*.
2. een zelfstandig voornaamwoord, al dan niet met nadere bepalingen:
  - (8) Ik ben *het*.
  - (9) Adelbrecht bleek *niemand anders dan Karel zelf*.
  - (10) *Wie* ben jij eigenlijk?
3. een bijvoeglijk naamwoord (adjectief) al dan niet met nadere bepalingen:
  - (11) De soep was *te zout*.
  - (12) Hennie is *drie jaar jonger dan haar broer*.
  - (13) Haar handtas was *vaal en brokkelig*.
4. een zgn. nominale vorm van een werkwoord (d.w.z. geen pv):
  - (14) Dat wordt *tobben*.
  - (15) De patiënt was *stervende*.
  - (16) Die muur leek wel *behangen*.

5. een infinitief van een werkwoord voorafgegaan door *te*:
- (17) Dat is *te hopen*.
  - (18) Het is niet *te geloven*.
6. een zgn. bijwoord (hierbij slechts beperkte mogelijkheden):
- (19) De school bleek gelukkig nog niet *aan*.
  - (20) De verwarming was *uit*.
7. een woordgroep beginnend met een voorzetsel:
- (21) Dat mes is *van Jaap*.
  - (22) Die taart is *voor vanavond*.

Het is in deze gevallen mogelijk de voorzetselgroepen te vervolledigen tot een 'normaal' naamwoordelijk deel:

- (21a) Dat mes is *eigendom van Jaap*.
  - (22a) Die taart is *bestemd voor vanavond*.
8. een woordgroep (veelal met een voorzetsel beginnend), die een vaste uitdrukking vormt:
- (23) Peggy's gedrag was *beneden alle peil*.
  - (24) Peter was door die reprimande *in de war*.

Van de hierboven genoemde koppelwerkwoorden zijn eigenlijk alleen *zijn*, *blijven* en *worden* echte koppelwerkwoorden. De andere (door de traditionele grammatica ook koppelwerkwoorden genoemde) verba kunnen altijd gevolgd worden door *te zijn*, wat dan het echte koppelwerkwoord is:

- (25a) Pim leek goed in zijn humeur.
- (25b) Pim leek goed in zijn humeur *te zijn*.
- (26a) Die uitvlucht kwam mij heel verdacht *voór*.
- (26b) Die uitvlucht kwam mij voor heel verdacht *te zijn*.

In de zinnen (25a) en (26a) worden de persoonsvormen traditioneel als koppelwerkwoorden beschouwd. In de zinnen (25b) en (26b) is *zijn* het koppelwerkwoord en de persoonsvormen zijn hier zgn. hulpwerkwoorden van modaliteit. Dat kan duidelijk gemaakt worden door de persoonsvormen van de b-zinnen op te nemen in de sjablonen *Het + pv + dat ...*:

- (25c) Het leek dat Pim goed in zijn humeur was.
- (26c) Het kwam mij voor dat die uitvlucht heel verdacht was.

Deze laatste mogelijkheid ontbreekt bij *zijn*, *worden* en *blijven*.

Soms kunnen in plaats van koppelwerkwoorden andere verba optreden, die krachtens hun functie dan ook als werkw. deel van het naamw. gez. beschouwd mogen worden:

- (27) In leiden *zat* hij vaak om geld verlegen.

(28) Dat *staat* nog te bezien.

(29) Het *viel* hem moeilijk die beslissing te nemen.

Dergelijke vervangende koppelwerkwoorden zijn altijd te vervangen door vormen van *zijn*.

Een apart geval vormt *raken*, dat in de betekenis 'in een bepaalde toestand komen' als koppelwerkwoord beschouwd kan worden. Het treedt vooral op wanneer *worden* niet gebruikt kan worden: naast *ik ben in de war* en *ik blijf in de war* bestaat niet **ik word in de war*, maar wel *ik raak in de war*. Andere voorbeelden zijn:

- (30) De voorraad raakt op.
- (31) Het schip raakte weer vlot.
- (32) Hij raakte in Afrika verzeild.
- (33) Door dat drukke werk raakte Henny uitgeput.

In een aantal gevallen, zoals in zin (34), kan twijfel rijzen of we nu met een naamwoordelijk of een werkwoordelijk gezegde te doen hebben. Zo kan de volgende zin:

- (34) Fons is getrouwd.

een naamwoordelijk gezegde bevatten, wanneer Fons al sedert jaren getrouwd is: het gezegde geeft dan een toestand aan. Maar wanneer zin (34) gebruikt wordt om aan te geven dat net gisteren het huwelijk van Fons voltrokken is, dan spreken we van een w.w. gez.: het gezegde geeft dan een resultaat van een handeling aan. Gewoonlijk laat de spreek situatie of de context weinig twijfel aan wat er bedoeld wordt, maar toch moeten we een proef kunnen toepassen om de bedoelde verschillen duidelijk te maken. We bouwen daartoe de zin in in de sjablonen *Ik weet dat ...* en letten op de plaatsing van de pv: als deze alleen maar aan het eind van de zin kan staan, hebben we een naamw. gez. voor ons. Vergelijk:

Werkwoordelijk gezegde: twee mogelijkheden:

- (35a) Ik weet dat Jan toch nog gekomen is.
- (35b) Ik weet dat Jan toch nog is gekomen.

Naamwoordelijk gezegde: één mogelijkheid:

- (36a) Ik weet dat Leo ziek is.
- (36b) *Ik weet dat Leo is ziek.
- (37a) Ik weet dat het terrein geaccidenteerd is.
- (37b) *Ik weet dat het terrein is geaccidenteerd.

Deze proef is van belang bij het voorkomen van zgn. pseudo-deelwoorden in het gezegde, zoals *belust, onderlegd, behept, bereid, geneigd*.

De werkwoorden *zijn, worden, blijven, blijken, lijken, schijnen, heten, dunken* en *voorkomen* kunnen ook zonder naamwoordelijk deel voorkomen en zelfstandig een ww. gez. vormen; ze heten dan zelfstandige werkwoorden. Bijv.:

- (38) Hector *was* in de voortuin.
- (39) Wat niet *is, kan worden*.
- (40) Wie de dader *was, bleek* al spoedig.

In dergelijke gevallen kunnen deze werkwoorden geparafraseerd worden: *zijn* is 'zich bevinden', 'bestaan', *worden* is 'ontstaan', *blijven* is 'vertoeven', *blijken* is 'duidelijk worden', enz. Maar soms lijkt een ww. gez. met een nadere aanvulling erg op een naamw. gez.:

- (41a) De zon schijnt fel.
- (42a) De zon schijnt groot.
- (43a) Emmy bleef lang.
- (44a) Emmy bleef ziek.

In (41a) en (43a) geven *fel* en *lang* een nadere toelichting op het door het werkwoord uitgedrukte gebeuren, terwijl *groot* in (42a) en *ziek* in (44a) iets van het onderwerp meedelen. Dat blijkt duidelijk wanneer we deze gezegdes nominaliseren, d.w.z. het werkwoord van de pv in een infinitief gebruiken, voorafgegaan door *het*. Het oorspronkelijk naamw. deel dat dan voor het genominaliseerde werkwoord komt te staan, is dan onverbuigbaar; in het andere geval is dat niet zo:

- (41b) Het fel schijnen van de zon.
- (41c) Het felle schijnen van de zon.
- (42b) Het groot schijnen van de zon.
- (42c) *Het grote schijnen van de zon.
- (43b) Het lang blijven van Emmy.
- (43c) Het lange blijven van Emmy.
- (44b) Het ziek blijven van Emmy.
- (44c) *Het zieke blijven van Emmy.

Een aparte moeilijkheid doet zich voor wanneer de aanvulling bij het gezegde in ieder geval onverbuigbaar is, zoals bij de woordgroepen in zin (38) en (45):

- (38) Hector was in de voortuin.
- (45) Hector was in z'n knollentuin.

In dit geval blijkt dat we naar het naamwoordelijk deel kunnen verwijzen d.m.v. *dat* en naar een zinsdeel dat een plaatsbepaling omvat d.m.v. *daar*.

- (38a) Hector was in de voortuin; daar was-ie.
- (45a) Hector was in z'n knollentuin; dat was-ie.

Vergelijk ook nog

- (46) De postbode was aan het verkeerde adres; daar stond hij te bellen.
- (47) Hij was helemaal aan het verkeerde adres; dat was-ie.

Bij zulke zinnen kunnen we proberen voor de verdachte woordgroep *zó* te plaatsen en erachter een aanvulling met *dat* ... Als dat lukt, hebben we met een naamwoordelijk deel te maken:

- (48) *Hector was zo in de voortuin, dat ...
- (49) Hector was zo in z'n knollentuin, dat hij knorde van plezier.

We geven hieronder nog enkele voorbeelden die voor zichzelf spreken:

- (50) Frans was achter met z'n werk.
- (51) Frans was zo achter met z'n werk, dat hij mij niet meer kon inhalen.
- (52) Frans was achter in de tuin.
- (53) *Frans was zo achter in de tuin, dat ...
- (54) Jan was in mineur.
- (55) Jan was zo in mineur, dat je hem niet kon opbeuren.
- (56) Jan was in Utrecht.
- (57) *Jan was zo in Utrecht, dat ...

Soms bestaan er twee mogelijkheden bij één woord of een uitdrukking, die dan dus twee verschillende functies kan hebben:

- (58) Klaas was thuis met het weekend.
- (59) *Klaas was zo thuis met het weekend, dat ...
- (60) Klaas was thuis bij de burens.
- (61) Klaas was zo thuis bij de burens, dat hij er in en uit liep.

De aanvulling met *zo ... dat* is ook mogelijk wanneer het naamw. deel een substantief in het enkelvoud zonder lidwoord is; bijv.:

- (62a) Co is toneelspeler.
- (62b) Co is zo (op en top) toneelspeler, dat hij altijd een rol speelt.

Dergelijke nominale vormen zonder lidwoord vertonen een duidelijke overeenkomst met het adjectief: evenals het adjectief blijkt dit lidwoordloze substantief bij een meervoudig onderwerp onveranderlijk. Men vergelijk:

- (63a) Frits was ziek.
- (63b) Frits en Truus waren ziek.
- (64a) Frits Wardland was een lastige jongen.
- (64b) Frits en Bob waren lastige jongens.
- (65a) Mijnheer Tip is de dikste mijnheer.
- (65b) Tip en Ferry zijn de dikste mijnheren.
- (66a) De ene zoon van de burens is sergeant.
- (66b) Twee zoons van de burens zijn sergeant.

Bij constructies als in de zinnen (64a) t/m (65b) kan als onderwerp ook *dit*, *dat* of *het* dienst doen. Blijkens de meervoudige persoonsvorm kan *dit*, *dat* of *het* dan naar een persoon of zaak in het meervoud verwijzen. Dat kan alleen bij een naamwoordelijk gezegde; het is de uitzondering op de getalsregel van OND en pv, die in paragraaf 1.2. over het OND gegeven werd. Ook wanneer de pv uit een hulpwerkwoord bestaat en het koppelwerkwoord in een infinitiefvorm optreedt, komt dit verschijnsel voor:

- (67) Dat zijn koopliden.
- (68) Het blijken soldaten.

- (69) Dat waren de mariniers.
- (70) Het kunnen wel spionnen zijn.
- (71) Dat hoeven nog geen misdadigers te worden.

Wanneer de persoonlijke voornaamwoorden van de 1e, 2de en 3de persoon enkelvoud als naamw. deel gebruikt worden, komen ze voor in de vormen *mij, jou* en *hem, 'm* (resp. *hen* of *hun* voor de 3de pers. mv.):

- (72) Als ik jou was.
- (73) Dat is 'm nou.
- (74) Als jij mij nou es was.

Het is niet altijd gemakkelijk vast te stellen wat het OND en wat het naamwoordelijk deel is. Veelal moet uit de situatie blijken welke van twee mogelijkheden de bedoeling van de spreker of de schrijver weergeeft, bijv.:

- (75) (Geraffineerd) dat zijn kooplieden.
- (76) (Die lui daar) dat zijn kooplieden.

Blijkens de tussen haakjes voorgevoegde verduidelijkingen is *dat* in (75) een naamw. deel, maar *dat* in (76) is OND. Het verschil tussen OND en naamw. deel is niet meer vast te stellen als beide identiek zijn:

- (77) Hebben is hebben en krijgen is de kunst.
- (78) Een vrouw blijft een vrouw.

Taalkundig is bij dergelijke identiteitsgezegdes niet uit te maken of het eerste zinsdeel OND is.

Het is gebruikelijk geworden ook in enkele andere gevallen van naamwoordelijke gezegdes te spreken, met name wanneer de gebruikte werkwoorden de functie hebben van één van de 'echte' koppelwerkwoorden *zijn* of *worden*. Dat geldt bijv. voor de volgende zinnen:

- (79) Dat valt hem zwaar.
- (80) Ik zit om geld verlegen.
- (81) Hoe komt hij zo vrolijk?
- (82) Piet staat bekend als een serieus man.

Tot slot wijzen we hier op de twee gebruiksmogelijkheden van het koppelwerkwoord *heten*, zoals die tot uiting komen in de volgende zinnen:

- (83) De jongen heet Appie.
- (84) De jongen heet een mislukkeling.

In (83) is een aanvulling met *te zijn* uitgesloten en *heten* (in de betekenis 'een eigenaam dragen') behoort daardoor tot de 'echte' koppelwoorden. In (84) is de aanvulling met *te zijn* wel mogelijk en *heten* (in de betekenis 'de reputatie hebben van') kan dan benoemd worden als hulpwerkwoord van modaliteit:

- (84b) De jongen heet een mislukkeling te zijn.

In de beide gevallen (83) en (84) noemen we *heten* koppelwerkwoord.

Literatuur

- M.A.F. Ostendorf, Functie en accent. *NTg* 46 (1953), 274-281.
- P.C. Paardekooper, Wijlen ons koppelwerkwoord? *LT* 1958, 115-122, of in: *TiA* 202-209.
- H. Roose, Wijlen ons koppelwerkwoord? *LT* 1958, 342-345, of in: *TiA* 210-213.
- P.C. Paardekooper, Koppelwerkwoorden met iemand hebben, *LT* 1958, 536-543, of in: *TiA* 214-221.
- L.C. Michels, Op de grens van copula en hulpwerkwoord, *TT* 11 (1959), 206-212, of in: *TiA* 224-230.
- A.W. de Groot, Een nieuwe Nederlandse grammatica, *NTg* 52 (1959), 141-144, vooral blz. 143, of in: *TiA* 222-223.
- H.Th. Kok, Afdoende argumenten? *NTg* 54 (1961), 210-212, of in: *TiA* 238-240.
- Mevr. G.F. Bos, Dat zijn koopliden, *NTg* 54 (1961), 23-27, of in: *TiA* 241-245.
- P.J. Merckens, Zijn dat koopliden of zijn koopliden dat? *NTg* 54 (1961), 152-154, of in: *TiA* 246-248.
- F.G. Droste, Koopliden in het geding, *NTg* 54 (1961), 154-156, of in: *TiA* 249-251.
- A. Sassen, Endogeen en exogeen taalgebruik, *NTg* 56 (1963), 10-21, of in: *TiA* 341-352.
- M.C. van den Toorn, Het naamwoordelijk gezegde, *LT* 1965, 629-640, of in: *TiA* 252-263.
- P.C. Paardekooper, Een heilige spraakkunstkoe: het koppelwerkwoord, *LT* 1967, 189-198, of in: *TiA* 264-273.
- M.C. van den Toorn, Koppelwerkwoord en naamwoordelijk gezegde; een antwoord aan Paardekooper, *LT* 1967, 199-206, of in: *TiA* 274-281.
- R. Vos, Over het werkwoordelijk en naamwoordelijk gezegde, *NTg* 61 (1968), 217-231.
- T.J.M. Versteeg, 'Zijn' + voltooid deelwoord, *NTg* 62 (1969), 422-424.
- M.C. van den Toorn, Over de functies van het werkwoord *zijn*, *SN* 1970-1, 26-36.
- J. de Rooy, Onzijdige voornaamwoorden en het naamwoordelijk gezegde, *NTg* 63 (1970), 181-186.
- F.L. Zwaan, Naschrift bij 'Een Nederlandse accusativus cum infinitivo'. *LT* 1971, 133-135, of in: *Zwaanzinnigheden*, 33-34.
- A. Sassen, Syntactisch-semantische eigenschappen van het werkwoord *blijven*, in: *Lexicologie. Een bundel opstellen voor F. de Tollenaere*, uitg. P.G.J. van Sterkenburg, Groningen 1977, 231-239.
- E.T.G. Nuijens, Hoe heet heten?, *NTg* 71 (1978), 565-568.
- M. Moortgat, What's in a name, *Glott* 1 (1978), 71-91.
- A. Sassen, Over een vergeten koppelwerkwoord *komen*, *NTg* 71 (1978), 582-593, of in: *Tkb*, 110-121.

S. de Vriendt, (Hij is) *communist*, nominale of adjectivische constituent?, *NTg* 71 (1978), 622-630.

1.5. Lijdend voorwerp

Wanneer we in een zin het onderwerp en het gezegde gevonden hebben, gaan we zoeken naar mogelijke andere zinsdelen. Eén daarvan (dat we alleen kunnen aantreffen bij een ww. gez., en dus nooit bij een naamw. gez.) is het direct object of lijdend voorwerp (LV), waarvan men wel zegt dat het iets is dat de handeling van het onderwerp ondergaat. 'Ondergaan' kan ook opgevat worden als 'in een andere toestand gebracht worden' of als 'voortgebracht worden'. Een belangrijk kenmerk is dat het LV altijd een - al dan niet nader bepaald - substantief of een zelfstandig pronomen moet zijn, of een woordgroep die daardoor vervangen kan worden. Het begint nooit met een voorzetsel. In de volgende zinnen is het LV telkens cursief gedrukt:

- (1a) Aan de lunch weigerde Jan *een appel*.
- (2a) Wim schreef *het ene boek na het andere*.
- (3a) Mijn collega heeft tegenwoordig *een bouwvier*.
- (4a) Aan de lunch weigerde Jan *een appel te eten*.
- (5a) *Dat ze met datzelfde kaartje ook over Hollandse Rading naar Utrecht had mogen reizen*, wist ze niet.
- (6a) Hij kwam maar niet te weten *hoe dat vervelende geborrel in die verwarmingsradiator ontstond*.
- (7a) De agent die de hele morgen bij de ambassade had gestaan, had *niets* gemerkt.

Om na te gaan of we inderdaad met een LV te maken hebben, passen we de volgende proef toe: we kloven de zin in twee delen, waarbij we ervoor zorgen dat het vermoede LV geheel achteraan komt te staan. Op de volgende wijze:

Wie/Wat + OND + pv (+ eventueel rest van het predikaat), pv van *zijn* +
...;

op de plaats van de puntjes moet dan het oorspronkelijke LV komen te staan. We passen dit toe op de zinnen (1a) t/m (7a):

- (1b) Wat Jan aan de lunch weigerde, was *een appel*.
- (2b) Wat Wim schreef, was *het ene boek na het andere*.
- (3b) Wat mijn collega tegenwoordig heeft, is *een bouwvier*.
- (4b) Wat Jan (aan de lunch) weigerde, was *een appel te eten*.
- (5b) Wat ze niet wist, was *dat ze met datzelfde kaartje ook over Hollandse Rading naar Utrecht had mogen reizen*.
- (6b) Wat hij maar niet te weten kwam, was *hoe dat vervelende geborrel in die verwarmingsradiator ontstond*.
- (7b) Wat de agent die de hele morgen bij de ambassade had gestaan, gemerkt had, was *niets*.

Wanneer we weten dat er geen naamw. gez. in de zin aanwezig is, geeft deze proef met gekloofde zinnen duidelijk uitsluitel over de vraag of iets een LV is of niet. We vergelijken bijvoorbeeld de volgende zinnen, met daarnaast de gekloofde zinnen die ervan gevormd kunnen worden:

- (8a) Diks vrienden hadden het hazepad gekozen.
- (8b) *Wat Diks vrienden gekozen hadden, was het hazepad.
- (9a) Voor het presidentschap had de meerderheid Nixon gekozen.
- (9b) Wie de meerderheid voor het presidentschap gekozen had, was Nixon.
- (10a) Irmgard hoestte de hele avond.
- (10b) *Wat Irmgard hoestte, was de hele avond.
- (11a) Irmgard bedierf de hele avond.
- (11b) Wat Irmgard bedierf, was de hele avond.
- (12a) De dikke groenteboer woog 130 kilo.
- (12b) *Wat de dikke groenteboer woog, was 130 kilo.
- (13a) De groenteboer woog voor mij een kilo spinazie.
- (13b) Wat de groenteboer voor mij woog, was een kilo spinazie.
- (14a) Hij heeft een hekel aan honden.
- (14b) *Wat hij aan honden heeft, is een hekel.

In de zinnen (9a) (11a) en (13a) staat blijkens de b-zinnen een LV. De woordgroepen die de plaats van het LV innemen in (8a) (10a) (12a) en (14a) zijn echter geen LV: *Het hazepad* in (8a) is evenals *een hekel* in (14a) een deel van een werkwoordelijke uitdrukking en behoort dus tot het gezegde; *de hele avond* in (10a) is een bepaling van tijdsduur; en *130 kilo* in (12a) is een zgn. maatconstituent (waarover meer in 1.9, afd. 12).

De gekloofde-zinproef is belangrijk wanneer een zin verschillende werkwoordelijke vormen bevat. Wat maximaal aan het eind van de gekloofde zin kan staan, was dan LV. Bijv.:

- (15a) Ik hoor een symfonie van Brahms spelen.
- (15b) Wat ik hoor, is een symfonie van Brahms spelen.
- (16a) Hij hoorde de zieke een zucht slaken.
- (16b) Wat hij hoorde, was dat de zieke een zucht slaakte.
- (17a) Maurits kan zeven meter onder water zwemmen.
- (17b) Wat Maurits kan, is zeven meter onder water zwemmen.
- (18a) Maurits kan wel eens laat thuis komen vandaag.
- (18b) *Wat Maurits wel eens kan, is laat thuis komen vandaag.
- (19a) Johan durft al van de plank te duiken.
- (19b) Wat Johan al durft, is van de plank te duiken.

Dat zin (18b) ongrammaticaal is, komt doordat *kan* hier een hulpwerkwoord van modaliteit is en bij het ww. gez. behoort; in (17a) is dat niet zo: hier is *kan* een zelfstandig werkwoord met een LV. Zin (19b) toont aan dat *durven* eveneens als een zelfstandig werkwoord met een LV beschouwd kan worden.

Alleen wanneer het LV *het* (of een ander onbeklemtoond pronomen als *'m, d'r, zich* of een ander reflexief pronomen, of een vragend woord als *wat, wie, welke*) bevat, gaat de gekloofde-zinproef niet op. We kunnen in zo'n geval *het, zich*, enz. vervangen door een ander woord of een andere woordgroep en vervolgens de proef toepassen:

- (20a) Bob had het laten liggen.
- (20b) *Wat Bob had laten liggen, was het.
- (20c) Bob had het schrift laten liggen.
- (20d) Wat Bob had laten liggen, was het schrift.
- (20e) Bob waste zich.
- (20f) *Wie Bob waste, was zich.
- (20g) Bob waste de auto.
- (20h) Wat Bob waste, was de auto.

Wanneer het onmogelijk is *het* op zinnige wijze te vervangen, m.a.w. wanneer *het* nergens naar verwijst, spreekt men wel van loos lijdend voorwerp. In ieder geval maakt het dan deel uit van het ww. gez.; het is geen zelfstandig zinsdeel:

- (21) Bruin Boon zette het op een lopen.
- (22) De heer Bruis kreeg het warm.
- (23) Ze heeft het lelijk verbruid bij de directie.

Dit gebruik van *het* mag niet verward worden met *het* als voorlopig lijdend voorwerp:

- (24) De raad bewonderde het, dat de burgemeester ontslag nam.

Hier is *het* een voorlopige verwijzing naar het LV dat nog komt: *dat de burgemeester ontslag nam*.

Naast een voorlopig lijdend voorwerp is ook een zgn. 'herhalend lijdend voorwerp' mogelijk; vooral wanneer het 'echte' LV uit een wat langere woordgroep bestaat, kan in de vorm van *dat* daarnaar teruggewezen worden:

- (24a) Dat de burgemeester ontslag nam, *dat* bewonderde de raad.

We benoemen het tweede *dat* hier als 'herhalend lijdend voorwerp'.

Er is nog een tweede manier om het LV te vinden: dat is het overbrengen van de zin in de zgn. lijdende vorm. Daarbij wordt het OND van de zin vervangen door een bepaling met *door*, het ww. gez. wordt veranderd in een gezegde met een vorm van *worden* of *zijn* en het oorspronkelijke LV wordt dan OND van de lijdende zin. Bijv.:

- (25a) Carla haalde onmiddellijk een dokter erbij.
- (25b) Door Carla werd onmiddellijk een dokter erbij gehaald.

Dit overzetten van de zgn. bedrijvende vorm (25a) in de lijdende vorm (25b) geeft echter niet voldoende informatie als we met een bepaling van tijds-

duur te maken hebben. Zo wordt zin (10a) bij overzetting in de lijdende vorm onvoldoende onderscheiden van een dito overzetting van (11a):

- (10c) Door Irmgard werd de hele avond gehoest.
- (11c) Door Irmgard werd de hele avond bedorven.

Bovendien zijn er werkwoorden met een LV, die toch geen overzetting in een lijdende vorm toelaten, zoals *hebben*, *bezitten*, *krijgen*, *bevatten*, *behelzen*. Een universele proef is dan ook de zgn. nominalisering van het ww.: vervanging van de pv door een infinitief, voorafgegaan door *het*. In dat geval verschijnt het oorspronkelijke LV als een woordgroep die met *van* begint:

- (26a) De aannemer bouwde een rij statige herenhuizen.
- (26b) Het bouwen van een rij statige herenhuizen (door de aannemer).
- (27a) Zij heeft een angorakat.
- (27b) Het hebben van een angorakat.

Werkwoorden die altijd een LV bij zich hebben, noemt men transitieve werkwoorden; ze kunnen niet zonder LV voorkomen, bijv.:

- (28a) De leeuw Basra verslond een gazelle.
- (28b) *De leeuw Basra verslond.
- (29a) De omgekeerde trailer belemmerde het verkeer.
- (29b) *De omgekeerde trailer belemmerde.

Daarnaast komen werkwoorden voor die wel een LV bij zich moeten hebben, maar niet altijd is dat LV uitgedrukt. Het LV is dan een geïmpliceerd object. Dergelijke verba heten pseudo-transitief:

- (30a) Karola at een bordje nasi goreng.
- (30b) Karola at.
- (31a) Hannes las een tijdschrift.
- (31b) Hannes las.

Tenslotte zijn er werkwoorden die geen LV bij zich kunnen hebben. Dit zijn intransitieve werkwoorden:

- (32) De Marokkanen werkten in het plantsoen.
- (33) De zon verdween.

Niettemin worden soms, tegen alle verwachting in, intransitieve verba met een LV gebruikt. Dat kan wanneer voor *zeggen* een ander verbum in de plaats treedt; het wordt dan een verbum dicendi ('zeg'-werkwoord) en het bijbehorende LV is een uitlating in directe rede. Vooral in impressionistisch proza en in meisjesboeken uit de dertiger jaren was dit procédé heel gebruikelijk, maar ook buiten het gebied van de verba dicendi blijkt een grote speelruimte in het werkwoordgebruik te bestaan:

- (34) 'Een ratelslag', joelde Bertus alsof hij er blij om was.
- (35) 'Hè ja, Mams', kwam Miep tussenbeide.
- (36) Champion Bougies vonkten de winnaar naar de finish van de zware Tulpen-Rallye.

Bovendien kunnen intransitieve werkwoorden door voorvoegsels transitief gemaakt worden, bijv. *aflopen* naast *lopen*, *binnenvaren* naast *varen*, e.v.a. In de volgende zinnen is dan ook, blijkens de gekloofde-zinproef, telkens een LV voorhanden:

- (37) Margaretha liep de helling af.
 (37a) Wat Margaretha afliep, was de helling.
 (38) De kapitein voer het schip binnen.
 (38a) Wat de kapitein binnenover, was het schip.

In (39) hebben we met een ander geval te maken dan in (38):

- (39) De kapitein voer de haven binnen.

Niet voor iedereen is de gekloofde zin hier normaal:

- (39a) Wat de kapitein binnenvoer, was de haven.

Het verschil tussen de zinnen (38) en (39) wordt echter pas duidelijk, wanneer het gezegde in een voltooide tijd wordt gezet.

- (38b) De kapitein heeft het schip binnengevaren.
 (39b) De kapitein is de haven binnengevaren.

Nu blijkt ook dat sommige zinnen in twee lezingen begrepen kunnen worden. Zo kan door (37) worden uitgedrukt dat Margaretha de helling tot het einde toe afliep of dat Margaretha naar beneden liep langs de helling. In de tweede betekenis wordt de voltooide tijd met *hebben* gevormd, in de eerste betekenis met *zijn*:

- (37b) Margaretha heeft de helling afgelopen.
 (37c) Margaretha is de helling afgelopen.

In (39) benoemen we *de haven binnen* als een bijwoordelijke bepaling van richting; in (39b) noemen we *is binnengevaren* ww. gez. en *de haven* de bepaling van richting. Soortgelijke gevallen doen zich voor bij scheidbare werkwoorden als *inlopen*, *uitrijden*, *uitkomen*, *overwandelen*, *induiken*, e.v.a. Bijvoorbeeld:

- (40) Bertus dook z'n bed in.
 (40a) Bertus is z'n bed ingedoken.

Tenslotte wijzen we hier nog op een merkwaardige vorm van het LV, die schijnbaar in tegenspraak is met de regel dat een LV nooit met een voorzetsel kan beginnen.

Men beschouwe de volgende zinnen:

- (41) Melkboer, hebt u nog van die lekkere yoghurt?
 (42) Geef me es even van die klein kopsijkertjes.

De woordgroepen die hier beginnen met *van* zijn LV. Het zijn vaste verbindingen met *van + die* (of *dat* of *zulk(e)*) + (eventueel nader bepaald) substantief; ze kunnen verklaard worden als ellipsen van *een fles van die*

lekkere yoghurt, een paar van die kleine kopspijkertjes, enz. die als regelmatige LV beschouwd kunnen worden.

Misschien ten overvloede vermelden we dat een LV ook met een voorzetsel kan beginnen, wanneer dat LV een titel, een uitroep, een citaat of iets dergelijks is, bijv.: (43) Hans las 'Over lichtende drempels' van Couperus.

Literatuur

- W.J.H. Caron, Wat is een lijdend voorwerp? *FdL* 8 (1967), 1-13.
 E. Nieuwborg, *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp*, Antwerpen z.j. (1968).
 F.K.M. Mars, Nog een grammaticale vergissing?, *LT* 1968, 206-208.
 G.F. Bos, Object en passivum. Notities betreffende enkele subcategorieën van het werkwoord, *LT* 1969, 87-95.
 F.L. Zwaan, Het vinnich stralen van de son, *LT* 1970, 353-357, of in: *Zwaanzinnigheden*, 28-30.
 P.C. Paardekooper, M'n broer heeft het heel erg warm, *NTg* 67 (1974), 147-154.

1.6. Meewerkend voorwerp

Vervolgens kunnen we nagaan of er ook nog een naam of een andere aanduiding (meestal van een persoon) voorkomt, die noodzakelijk is om de handeling van het gezegde mogelijk te maken. Dat is dan een indirect object of meewerkend voorwerp (MV), dat vaak formeel kenbaar is doordat er *aan* voor kan staan. In de volgende voorbeelden is het MV cursief gedrukt:

- (1) Frits gaf *zijn hospita* een mooie bos bloemen.
- (2) Ik vertelde *hem* de hele geschiedenis.
- (3) De verkoper toonde *de klant* het nieuwste model.
- (4) *Wie telkens ezelsoren in de boeken maakt*, moet je verder maar niets meer uitlenen.
- (5) De directeur overhandigde een oorkonde *aan de jubilaris*.
- (6) *Ieder die klachten over het remventiel heeft*, levert de fabriek gratis een nieuwe nippel.

In de zinnen (1) t/m (4) en (6) is *aan* voor het MV toevoegbaar; in (5) is het weglaatbaar wanneer het MV aan het LV voorafgaat:

- (5a) De directeur overhandigde de jubilaris een oorkonde.

Wanneer we het gezegde nominaliseren, moet *aan* voor het MV komen te staan, bijv.:

- (1a) Het geven van een mooie bos bloemen *aan* de hospita door Frits.
- (5b) Het overhandigen van een oorkonde *aan* de jubilaris door de directeur.

Dat dit voorwerp 'meewerkend' genoemd wordt, vindt zijn oorzaak in het feit dat het 'meewerkt' de handeling van het gezegde mogelijk te maken. Dit wordt nog duidelijker wanneer we het MV tot onderwerp van de zijn maken en een ww. gez. kiezen dat de omgekeerde betekenis heeft van het oorspronkelijke verbum (een zgn. converse); het OND komt dan in een bepaling met *van* te staan. Voor de zinnen (1) t/m (6) ontstaan dan (7) t/m (12):

- (7) De hospita KREEG bloemen *van Frits*.
- (8) Hij VERNAM de hele geschiedenis *van mij*.
- (9) De klant KREEG het nieuwste model TE ZIEN *van de verkoper*.
- (10) Wie telkens ezelsoren in de boeken maakt, KRIJGT *van jou* niets meer UITGELEEND.
- (11) De jubilaris ONTVING *van de directeur* een oorkonde.
- (12) Ieder die klachten over het remventiel heeft, KRIJGT *van de fabriek* gratis een nieuwe nippel GELEVERD.

In dit licht is het begrijpelijk dat een MV vooral optreedt bij werkwoorden die intermenselijke relaties aangeven: er is een groep in de sfeer van 'geven' of zijn converse, zoals:

lenen, betalen, geven, overhandigen, weigeren, beletten, ontnemen, afstaan, bezorgen, brengen, bieden, gunnen, leveren, onthouden, schenken, toedienen, toereiken, vergoeden.

en er is een groep van zgn. 'taaldaden', zoals:

zeggen, schrijven, berichten, telegraferen, aanraden, afraden, aanbevelen, antwoorden, bewijzen, bevelen, inboezemen, meedelen, opdragen, smeken, verzoeken, zweren.

Wanneer in een zin slechts één object voorkomt is dit gewoonlijk een LV; zodra er een tweede object bij komt, kan dat een LV zijn, waarbij het eerst aanwezige object 'opschuift' tot MV:

- (13a) Hij betaalt zijn medewerkers.
- (14a) Hij betaalt een hoog loon.
- (15a) Hij betaalt zijn medewerkers een hoog loon.

De ware aard van deze objecten blijkt bij nominalisaties:

- (13b) Het betalen *van* zijn medewerkers.
- (14b) Het betalen *van* een hoog loon.
- (15b) Het betalen *van* een hoog loon *aan* zijn medewerkers.

Ook bij omzetting in de lijdende vorm manifesteren zich soortgelijke verschillen:

- (13c) Zijn medewerkers worden betaald (door hem).
- (14c) Een hoog loon wordt betaald (door hem).
- (15c) (Aan) zijn medewerkers wordt een hoog loon betaald (door hem).

Men vergelijkte nog:

- (16) Hij wordt betaald.
- (17) Hem wordt een hoog loon betaald.

Het is echter ook mogelijk dat er niet meer dan één object in een zin staat, dat toch MV genoemd moet worden, meestal op grond van de aanwezigheid of toevoegbaarheid van *aan*:

- (18) Marie geeft nooit aan collectes.
- (19) Karel schreef aan zijn meisje.

Het gebruik van *aan* voor een MV is aan beperkingen onderhevig. Zo kan *aan* veelal niet gebruikt worden wanneer het LV niet concreet is of niet letterlijk genomen moet worden. Zodra de zin genominaliseerd wordt, verschijnt *aan* wel:

- (20a) Guus gaf de president een hand.
- (21a) De verbolgen flatbewoners gaven de voyeur een flink pak slaag.
- (22a) Ze gaf de kamer een goeie beurt.
- (20b) Het geven van een hand aan de president.
- (21b) Het geven van een flink pak slaag aan de voyeur.
- (22b) Het geven van een goeie beurt aan de kamer.

Zoals uit zin (18) en (22) al blijkt, is het MV niet *altijd* een persoon. Bij uitbreiding kan het MV ook de aanduiding van een zaak zijn (niet zelden een publiekrechtelijk lichaam):

- (23) De vereniging stond een flink bedrag af aan het Rode Kruis.
- (24) Hij gireerde een som aan de Stichting 1940-1945.
- (25) Marianne had De Nieuwe Taalgids een andere plaats gegeven.

Literatuur

- W. van Langendonck, Het meewerkend voorwerp van de actieve zin als onderwerp van de passieve zin, *Leuvense bijdragen* 57 (1968), 101-118.
- F. Balk-Smit Duyzentkunst, Het meewerkend voorwerp, een grammaticale vergissing, *LT* 1968, 5-12, of in: *TGGiA*, 281-288, of in: *Tkb*, 121-128.
- M.C. van den Toorn, Enkele opmerkingen over het indirect object, *LT* 1971, 32-41, of in: *TGGiA*, 289-297, of in: *Tkb*, 128-136.
- G.F. Bos, Het indirect object, *LT* 1972, 7-18, of in: *TGGiA*, 298-309.
- J.G. Kooij, Presuppositie, topic en de plaats van het indirect object, *Spekt.* 2 (1972-73), 261-270, of in: *TGGiA*, 310-319.
- J.G. Kooij, Diachronic aspects of idiom formation, *LiN 1972-1973*, Assen 1975, 122-127.
- J.G. Kooij, Idioom en syntaxis, *Gastenboek*, 85-90.
- Th.A.J.M. Janssen, *Hebben-konstrukties en indirect-objektconstructies*. Nijmegen/Utrecht 1976.

- P.C. Paardekooper, Die soep is me al te zout. *NTg* (1976), 24-29.
 Th.A.J.M. Janssen, Het wel en niet omschreven indirect object en de possessieve datief, *Ts* 93 (1977), 203-230.
 T. Hoekstra, De status en plaats van het indirect object, in: J.G. Kooij (ed.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*, Leiden 1978, 40-69.
 T. Hoekstra, The status of the indirect object, *LiN 1977-1979*, Dordrecht 1980, 152-169.

1.7. Belanghebbend voorwerp

Er bestaat nog een ander indirect object, dat evenzeer als het MV ertoe dient de handeling van het gezegde mogelijk te maken. Dit zinsdeel wordt voorafgegaan door *voor*, dat slechts in enkele gevallen weggelaten kan worden. Men noemt het belanghebbend voorwerp (BV); in de volgende zinnen is het BV cursief gedrukt; indien *voor* weggelaten kan worden, staat het tussen haakjes:

- (1) Vader kocht (*voor*) *de kinderen* een ijswafel.
- (2) Hij kocht 'Paddeltje' *voor de schoolbibliotheek*.
- (3) Ik schonk (*voor*) *Lodewijk* een glas jonge in.
- (4) Ze hebben een nieuwe lamp aangeschaft *voor de huiskamer*.
- (5) Ze deed boodschappen *voor haar zieke buurvrouw*.
- (6) De tekenleraar deed veel *voor zijn leerlingen*.
- (7) *Voor ieder die bij die overstroming materiële schade geleden had*, kwam de hulp van het Rampenfonds als redding uit de nood.

De betekenis van het BV wordt duidelijk wanneer we *voor* vervangen door *ten behoeve van*, *ten (on)gunste van*; dit is een herkenningmiddel voor het BV.

Er is nog een tweede soort BV dat uitdrukt dat het object een toestand, die met het onderwerp verband houdt, ondervindt. Het begrip 'ondervinden' impliceert dat dit BV altijd levende wezens aanduidt. Voorbeelden:

- (8a) Die kwestie is hem duidelijk.
- (9a) Het is een heel ding voor Detlev, ineens alleen te moeten staan.
- (10a) Die jas is mij te lang.
- (11a) Niets is Herman te dol.
- (12a) Dat huis heeft me te veel glas.

Deze zinnen kunnen geparafraseerd worden door het BV tot onderwerp te maken en met een pv van *vinden* te verbinden:

- (8b) Hij vindt die kwestie (wat hem betreft) duidelijk.
- (9b) Detlev vindt het (wat hem betreft) een heel ding, ineens alleen te moeten staan.
- (10b) Ik vind die jas (wat mij betreft) te lang.
- (11b) Herman vindt (wat hem betreft) niets te dol.
- (12b) Ik vind dat dat huis (wat mij betreft) te veel glas heeft.

Bij dit soort BV sluit zich aan het gebruik van *me* (soms ook *je*) in uitroepende zinnen, die een zekere emotie verraden (verbazing of verontwaardiging). Ook dit *me*, resp. *je* wordt als BV beschouwd; toevoeging van *voor* is onmogelijk. Bijv.:

- (13) Dat was me daar een rommeltje!
- (14) Dat is je wat!
- (15) Daar was me de patiënt toch met 39.8 z'n bed uitgekomen!

Een laatste soort BV - nooit met *voor* - wordt gebruikt om bezit of directe aanwezigheid, nabijheid uit te drukken: het duidt altijd een levend wezen aan, en het 'voorwerp van bezit' wordt voorafgegaan door een bepaald lidwoord. Bijvoorbeeld:

- (16) De tranen stonden Marie in de ogen.
- (17) Het schaamrood bedekte hem de kaken.
- (18) Hij spelde het hem op de revers.
- (19) Het angstzweet brak hem uit.
- (20) Het zit me tot hier!

Verduidelijking kan geschieden door voor het BV het voorzetsel *bij* te gebruiken of door het BV als een bepaling te verwerken. Bijvoorbeeld:

- (16a) De tranen stonden bij Marie in de ogen.
- (16b) De tranen stonden in Marie d'r ogen.

Literatuur

Zie onder Meewerkend voorwerp.

1.8. Voorzetselvoorwerp

Er kan nog een ander soort object voorkomen, dat de uitdrukking is van een persoon of zaak die de aanleiding of de oorzaak vormt van de handeling of de toestand waarin het onderwerp zich bevindt. Men noemt dat object een oorzakelijk voorwerp of ook - omdat het bijna altijd met een voorzetsel begint - voorzetselvoorwerp (VZV). In de volgende voorbeeldzinnen is het VZV cursief gedrukt:

- (1) Karel wacht *op zijn broer*.
- (2) Ik twijfelde *aan zijn woorden*.
- (3) Guus verlangde *naar de paasvakantie*.
- (4) Ik dacht *er ineens aan, dat ik nog steeds die brief niet gepost heb*.
- (5) Hij schaamt zich *daarover*.
- (6) De werkster begint altijd *met het schoonmaken van de voorkamer*.
- (7) Henk ging *er prat op, dat hij nog bij Kloeke gestudeerd had*.

Wanneer in een zin de verbinding *er* + voorzetsel + *dat...* als VZV voorkomt, noemen we *er* + voorzetsel het voorlopig VZV; het stuk dat met *dat* begint, is dan het eigenlijke VZV, zoals in zin (4) en zin (7).

Het VZV zou een gemakkelijk te herkennen zinsdeel zijn, wanneer we elke woordgroep die met een voorzetsel begint, zo mochten noemen. Maar er zijn veel voorzetselgroepen die een geheel andere betekenis hebben (zgn. bijwoordelijke bepalingen, waarover de volgende paragraaf handelt). Dit blijkt bijv. in de volgende zinnen:

- (1) Karel wacht op zijn broer.
- (8) Karel wacht op het perron.
- (9) De handelaar stond op contante betaling.
- (10) De handelaar stond op de stoep.

Er zijn allerlei manieren denkbaar om aan te tonen dat in de zinnen (1) en (9) sprake is van een gezegde met *wachten op* en *staan op*, elk met een object, en dat in (8) en (10) het gezegde bestaat uit *wachten*, resp. *staan*, waarbij de plaatsbepaling tamelijk willekeurig is: men kan ook wachten *naast het perron*, *voor de stoep*, enz. In (1) en (9) is echter sprake van een vast voorzetsel, dat een sterke band heeft met het werkwoord. Bij de bijwoordelijke bepaling is daarentegen het voorzetsel onlosmakelijk verbonden met de erop volgende woorden. Dat blijkt vooral duidelijk als we van onze voorbeelden gekloofde zinnen maken. We hanteren daartoe het volgende schema:

OND + ww. gez. + voorzetselgroep veranderen we in:
waar + voorzetsel (eventueel: voorzetsel + *wie*) + OND + ww.gez., vorm van *zijn*...

Op de plaats van de puntjes kan alleen een VZV zonder voorzetsel staan; mislukt de proef, dan hebben we te maken met een bepaling. Aldus:

- (1a) Op wie Karel wacht, is zijn broer.
- (8a) *Waarop Karel wacht, is het perron.
- (9a) Waarop de handelaar stond, was contante betaling.
- (10a) *Waarop de handelaar stond, was de stoep.

We geven hieronder nog een aantal zinnen; wanneer een ongrammaticale zin verschijnt na verandering tot gekloofde zin hebben we een bepaling voor ons en geen VZV:

- (11) De apotheker vroeg om een nieuw recept.
- (11a) Waarom de apotheker vroeg, was een nieuw recept.
- (12) Esmeralda wandelde om het park.
- (12a) *Waarom Esmeralda wandelde, was het park.
- (13) Ik verlangde ernaar dat de winter eindelijk eens ophield.
- (13a) Waarnaar ik verlangde, was dat de winter eindelijk eens ophield.

- (14) Harald fietste naar St. Oedenrode.
 (14a) *Waarnaar Harald fietste, was St. Oedenrode.
 (15) De geëxalteerde man sprak van eeuwige trouw.
 (15a) Waarvan de geëxalteerde man sprak, was eeuwige trouw.
 (16) Leendert komt van Zeeland.
 (16a) *Waarvan Leendert komt, is Zeeland.
 (17) Frits gelooft er heilig in, dat er koud vuur bestaat.
 (17a) Waarin Frits heilig gelooft, is dat er koud vuur bestaat.
 (18) We logeerden in een leuk hotelletje.
 (18a) *Waarin we logeerden, was een leuk hotelletje.

Bij de voorzetsels *men* en *om* treden soms complicaties op: ze kunnen namelijk in een gekloofde zin gebruikt worden, terwijl er toch geen sprake van een VZV is. Bijv.:

- (19) Clothilde wandelde met haar oom.
 (19a) Met wie Clothilde wandelde, was haar oom.
 (20) Hij laat het om de bureu.
 (20a) Waarom hij het laat, zijn de bureu.

We hebben in deze zinnen (19) en (20) bepalingen voor ons, waarin het voorzetsel vervangbaar is: *om* kan vervangen worden door *wegens* (met behoud van betekenis) en *met* kan in zijn tegendeel veranderd worden, wanneer we het vervangen door *zonder*.

- (19b) Clothilde wandelde zonder haar oom.
 (20b) Hij laat het wegens de bureu.

Deze vrijheid kent het VZV niet:

- (21) Kees was erg ingenomen met zijn nieuwe VW 1600.
 (21a) *Kees was erg ingenomen zonder zijn nieuwe VW 1600.
 (22) Frank geeft niet om vlees.
 (22a) *Frank geeft niet wegens vlees.

In een klein aantal gevallen treffen we dit object zonder voorzetsel aan; men kan dan bezwaarlijk nog van VZV spreken en noemt het dan liefst 'oorzakelijk voorwerp'. Dit is het geval bij naamw. gezegdes, die soms wel een object hebben, dat we dan echter per definitie nooit LV noemen. Bijv.:

- (23) De vijand was *de stad* meester.
 (24) Jan was *al z'n geld* kwijt.
 (25) Hij is *een lui leventje* gewend.
 (26) De hoogleraar was *de zwemkunst* niet machtig.
 (27) Hij was *het woord van zijn zieleherder* indachtig.

Ook hier gaat de gekloofde zin-proef op; bijv.:

- (28) Wat hij zich terdege bewust was, was zijn verantwoordelijkheid.
 (29) Wat Aad van plan was, was iets heel gek.

We hebben hiervoor al benadrukt, dat in zinnen met een VZV een sterke band bestaat tussen werkwoord en (vast) voorzetsel. Dat geldt ook bij werkwoordelijke uitdrukkingen als *rekenschap geven van, recht hebben op, aandeel hebben in, een hekel hebben aan, zin hebben in*, e.v.a. Bij een gekloofde zin-proef blijkt als enige object het VZV aan het eind te kunnen staan:

- (30) Max gaf zich te weinig rekenschap van zijn gedrag.
 (30a) Waarvan Max zich te weinig rekenschap gaf, was zijn gedrag.
 (30b) *Wat Max zich van zijn gedrag gaf, was te weinig rekenschap.

Dit bewijst nog eens dat we *rekenschap, recht, aandeel*, enz. tot het ww. gezegde moeten rekenen en dat we het niet als LV mogen beschouwen; het enige object is in zulke gevallen het VZV.

Bij nominalisering van een gezegde met een VZV blijft het voorzetsel behouden; bijv.:

- (31) De zuster hoopt op spoedig herstel.
 (31a) Het hopen op spoedig herstel.
 (31b) De hoop op spoedig herstel.

Ogenschijnlijk tegen het 'gevoel' in noemt men in de traditionele grammatica de voorzetselgroep in (31a) en (31b) geen VZV, maar een zgn. bijvoeglijke bepaling bij *het hopen*, resp. *de hoop*.

Een andere proef om het VZV te onderkennen, bestaat uit het veranderen van het vermoede VZV in een stuk dat met *dat...* begint, voorafgegaan door *er +* voorzetsel. Lukt deze proef, dan is er zeker sprake van een VZV.

Bijv.:

- (32a) Paul wachtte op de komst van zijn broer.
 (32b) Paul wachtte erop dat zijn broer kwam.
 (33a) Paul wachtte op het perron.
 (33b) *Paul wachtte erop dat...

Er bestaat echter een aantal werkwoorden met vaste voorzetsels, waarvan men aanneemt dat ze een VZV bij zich hebben, waarbij deze proef met een voorlopig VZV en een VZV-zin niet lukt. Dat is bijv. het geval bij: *werken aan, grenzen aan, gebrek hebben aan, vergelijken bij, zich verdiepen in, ophouden met, trouwen met, heersen over, vervaardigen uit, voorzien van, onderdoen voor*, enz.

Literatuur

- F.K.M. Mars, Over oorzakelijke en andere voorwerpen, *NTg* 62 (1969), 368-377.
 M.C. van den Toorn, Het voorzetselvoorwerp als nominale constituent, *SN* 1971-2, 114-129, of in: *TGGiA*, 320-335.

F.L. Zwaan, Het voorzetselvoorwerp, *LT* 1972, 347-350, of in:
Zwaanzinnigheden, 38-42, of in: *Tkb*, 155-159.

H. van Driel, M.C. van den Toorn, H.L.M. Vullings, Intuïties omtrent het
voorzetselvoorwerp, *Gramma 2* (1978), 37-50.

1.9. Bijwoordelijke bepaling

Wanneer we bij de zinsontleding het onderzoek naar alle hiervoor behandelde zinsdelen uitgevoerd hebben, kunnen er nog woorden of woordgroepen overblijven die aan geen van de hiervoor genoemde beschrijvingen voldoen. Daartoe behoort allereerst de bijwoordelijke bepaling (Bijw. B.), die een bepaling (d.w.z. beperking of nadere omschrijving) van het door het gezegde vermelde inhoudt. In enkele gevallen wordt door een Bijw. B. de hele zin nader bepaald. We geven eerst een groot aantal voorbeeldzinnen, waarin de Bijw. B. cursief staat:

- (1) De oude heer Takma liep *over de brug*.
- (2) *Tot heel laat* speelden er *nog* kinderen *buiten*.
- (3) Zij leefde *in behoeftige omstandigheden*.
- (4) Hij leed *in ernstige mate* aan aderverkalking.
- (5) Geraldine is *veel te druk in de klas*.
- (6) Couperus werd *ernstig* ziek.
- (7) Er kwam een *krankzinnig hard* rijdende BMW aan.
- (8) Dat was een *heel dure* bungalow.
- (9) *Misschien* kom ik *morgen*.
- (10) *Als je kunt*, bel me *dan* op.
- (11) *Toen Marsman 'De dood van Angèle Degroux' voltooid had*, was hij uitgeput.
- (12) *In die tijd* was hij uitgeput.
- (13) *Toen* was hij uitgeput.
- (14) Vestdijk heeft *veel* meer boeken geschreven *dan Nescio*.
- (15) Vestdijk heeft *veel* meer boeken geschreven *dan Nescio* geschreven heeft.
- (16) 'Bint' is geschreven *door Bordewijk*.
- (17) *Van mij* zal je zoiets *niet* horen.

Hierbij passen enkele opmerkingen. Zoals gezegd bepaalt een Bijw. B. de door het gezegde genoemde handeling, toestand of eigenschap, ofwel de gehele zin wordt door de Bijw. B. bepaald. Dat laatste is het geval in zin (9), waar we met een zgn. bepaling van modaliteit (*misschien*) te maken hebben. Dat een bepaling van modaliteit de hele zin bepaalt, dus de verbinding van subject en predikaat in z'n geheel, blijkt duidelijk bij vergelijking met andere Bijw. B.:

- (18) Maurits speelde de hele avond met de modelbaan en Wouter deed dat ook.

- (19) *Maurits speelde waarschijnlijk met de modelbaan en Wouter deed dat ook.
 (20) Maurits speelde waarschijnlijk met de modelbaan en Wouter deed dat waarschijnlijk ook.

In zin (18) wordt met de woorden *deed dat ook* een herhaling geïntendeerd van *speelde de hele avond met de modelbaan*, dus van het gezegde + nadere bepalingen. In zin (19) is een ongrammaticaal geheel ontstaan: *deed dat ook* zou moeten verwijzen naar *speelde waarschijnlijk*; maar de bepaling *waarschijnlijk* modificeert de gehele verbinding van subject en predikaat en wanneer we die willen herhalen, moet ze expliciet genoemd worden. In zin (20) is dat gebeurd: nu modificeert ze in het stuk na *en* de hele verbinding van onderwerp met predikaat.

Wanneer we zeggen dat de Bijw. B. het gezegde nader bepaalt, geldt dat niet alleen voor het ww. gez., maar ook voor het naamw. gez., zoals blijkt in zinnen (5) en (6). In de voorbeelden (7) en (8) lijkt het alsof onze omschrijving niet opgaat: men noemt daar *krankzinnig hard* en *heel* bepalingen bij zgn. bijvoeglijke bepalingen. Toch spreken we met recht van Bijw. B. want later zal ons duidelijk worden dat (7) en (8) een type zin vertegenwoordigen, die terug te voeren zijn op die van het volgende type:

(7a) De BMW reed *krankzinnig hard*.

(8a) De bungalow was *heel* duur.

waarin wel degelijk sprake is van Bijw. B. bij een ww. gez., resp. een naamw. deel. In (7) en (7a) doet zich dan bovendien als extra bijzonderheid nog voor dat *krankzinnig* op zichzelf weer een Bijw. B. bij de Bijw. B. *hard* genoemd mag worden. Zo kan de Bijw. B. zelf weer deel van een zinsdeel zijn; in zo'n geval spreken we van een interne bijwoordelijke bepaling.

De vorm waarin de Bijw. B. verschijnt is nogal uiteenlopend, variërend van één woord (6) (13) tot uitgebreide woordgroepen (11) (15). Het is echter mogelijk een Bijw. B. (met uitzondering van de modale bepalingen) voor te stellen als een verbinding van voorzetsel + nadere bepaling + substantief, tezamen wel genoemd: voorzetselconstituent. Dat wil zeggen: *morgen* kan vervangen worden door *op die dag*, *daar* door *op die plaats*, *heel* door *in hoge mate*, enz. (Voor nog één uitzondering zie afd. 12.)

Het is gebruikelijk de Bijw. B. in te delen naar hun betekenissen. We noemen hieronder een aantal soorten.

1. Bepalingen van plaats. Deze behelzen het antwoord op de vraag *waar?* Bijv.:
  - (21) Mieke woont *op de Stadhouderskade*.
  - (22) We zitten *in de voorkamer*.

Een aparte groep hierbij vormen de bepalingen van richting, die het antwoord geven op de vraag *waarheen?*

(23) We fietsten *naar de Lage Vuursche*.

2. Bepalingen van tijd. Deze geven het antwoord op de vraag *wanneer?* Bijv.:

(24) *In 1648* werd de vrede van Münster gesloten.

(25) De vergadering begint *om acht uur*.

(26) *Overmorgen* kom ik.

3. Bepalingen van oorzaak. Ze geven antwoord op de vraag *waardoor?* Bijv.:

(27) *Door dat onweer* is het nu veel frisser geworden.

(28) *Als gevolg van die aanrijding* vonden er nog twee kettingbotsingen plaats.

(29) Hij schreeuwde *van de pijn*.

4. Bepalingen van de handelende persoon, ook genoemd: passieve *door*-bepalingen. Ze geven antwoord op de vraag *door wie* bij gezegdes die in de zgn. lijdende vorm staan. Bijv.:

(30) Dat boek werd *door de recensent* afwijzend besproken.

(31) Op die oproep is *door weinig mensen* gereageerd.

Bij omzetting in de zgn. bedrijvende vorm (zie daarvoor ook 5.5.1.) worden de personen uit de *door*-bepaling tot OND. Bijv.:

(30a) De recensent besprak dat boek afwijzend.

(31a) Weinig mensen hebben op die oproep gereageerd.

5. Bepalingen van reden. Ze geven antwoord op de vraag *waarom?* Bijv.:

(32) *Om een man* heeft zij haar carrière afgebroken.

(33) *Terwille van de laatkomers* zal ik dit nog even herhalen.

(34) *Vanwege het slechte weer* zijn we vroeger thuisgekomen.

6. Bepalingen van gevolg, antwoord gevende op de vraag *met wat voor gevolg?* Bijv.:

(35) *Tot mijn ontzetting* zag ik hem ineens onderuit glijden.

(36) *Tot grote ergernis van de anderen* stak Janus toch een sigaar op.

7. Bepalingen van doel, antwoord gevend op de vraag *waartoe? met welk doel?* Bijv.:

(37) *Ten bate van de vluchtelingen* werd gecollecteerd.

(38) *Om vroeg weg te kunnen* had hij zich al helemaal gekleed.

(39) *Tot herstel van zijn gezondheid* gaat hij naar een sanatorium.

8. Bepalingen van voorwaarde, antwoord gevende op de vraag *onder welke voorwaarde?* Bijv.:
- (40) *Bij veel aanvoer* dalen de haringprijzen.
  - (41) *Bij gunstig weer* gaat het uitstapje door.
  - (42) *IJs en weder dienende* vindt de wedstrijd om 12 uur plaats.
9. Bepalingen van toegeving, antwoord gevende op de vraag *ondanks wat?* Bijv.:
- (43) *Niettegenstaande het slechte weer* waren er veel bezoekers.
  - (44) *Ondanks alle tegenslag* bereikte hij zijn doel.
  - (45) *In weerwil van de oppositie* kon de minister het ontwerp er door krijgen.
10. Bepalingen van middel, antwoord gevend op de vraag *waarmee?* Bijv.:
- (46) *Met zo'n bot mes* kun je niet snijden.
  - (47) *Door middel van een druktoets* werd de machine in beweging gebracht.
  - (48) *Door hem van alles en nog wat voor te spiegelen* heb ik hem overgehaald.
11. Bepalingen van hoedanigheid, antwoord gevend op de vraag *hoe?* Bijv.:
- (49) Het boek was *netjes* gedrukt.
  - (50) Hij ging *per helikopter* naar het dichtstbijzijnde vliegveld.

De bepalingen van hoedanigheid vormen een moeilijk te beschrijven groep. Met name is niet eenvoudig onderscheid te maken met zgn. bepalingen van wijze, die men wel als een aparte categorie heeft willen zien. De voorbeelden (51) en (52) bevatten bepalingen van wijze:

- (51) De gewonde beer stierf *ellendig*.
- (52) Liza zong *enthousiast* de liedjes mee.

Deze zinnen kunnen geparafraseerd worden als:

- (51a) De gewonde beer stierf op *ellendige wijze*.
- (52a) Liza zong op *enthousiaste wijze* de liedjes mee.

Wanneer een omschrijving met *op... wijze* mogelijk is, kan men uiteraard van een bepaling van wijze spreken. Bij de behandeling van de bepaling van gesteldheid (1.12) komen wij op deze bepalingen van wijze terug.

12. Bepalingen van hoeveelheid, antwoord gevend op de vraag *hoeveel?* Bijv.:
- (53) Dat boek kost *dertien gulden negentig*.
  - (54) Het meisje was *zeven jaar* oud.
  - (55) Nadja weegt *vij en zeventig kilo*.

Hierbij dient opgemerkt dat deze bepalingen niet als voorzetselconstituenten realiseerbaar zijn, een uitzondering op de regel die we hiervoor formuleerden. Dat deze bepalingen geen LV kunnen zijn hebben we reeds gezien: ze kunnen niet als laatste deel van een gekloofde zin optreden. Tegenwoordig noemt men ze wel 'maatconstituenten'.

13. Bepalingen van graad, antwoord gevend op de vraag *in welke mate?* Bijv.:

- (56) De stunrijder was *in hoge mate* roekeloos.
- (57) Zijn toestand ging *tamelijk* snel achteruit.
- (58) Dat is *te* gek.
- (59) Wim had het weer *verbazend* druk.

Uit de voorbeelden blijkt dat dit de Bijw. B. zijn die in eerste instantie weer bepaling bij een ander woord zijn: soms bij een Bijw. B., soms bij een naamw. deel van het gezegde; het zijn dus interne Bijw. B.

14. Bepalingen van omstandigheid, antwoord gevend op de vraag *onder welke omstandigheden?* Bijv.:

- (60) Ik slaap altijd *met open raam*.
- (61) *Onder grote hilariteit* viel de spreker van het podium.
- (62) *Zonder middelen van bestaan* keerde het gezin naar Europa terug.
- (63) Ik wil U *met genoeg* te woord staan.
- (64) *Onverrichterzake* keerde Flipsen terug.

15. Bepalingen van beperking, antwoord gevend op de vraag *in welk opzicht? in hoeverre?* Bijv.:

- (65) *Voor boodschappen-doen* is die ouwe jas nog goed genoeg.
- (66) *Voor een amateur* heeft hij die versterker aardig in elkaar gezet.
- (67) *Wat betreft overlevingskansen* is er geen zinnig woord te zeggen.
- (68) Hij wint het van jou *in snelheid*.
- (69) *Al naar gelang je doorwerkt*, ben je vlug klaar.

16. Bepalingen van vergelijking, antwoord gevend op de vraag *vergeleken met wie of wat?* Bijvoorbeeld:

- (70) Miel is zwaarder *dan Piet*.
- (71) De bank is even lang *als de tafel*.
- (72) Vestdijk schreef meer *dan een normale lezer kon bijhouden*.

Zoals uit (72) blijkt kan zo'n Bijw. B. van vergelijking een pv bevatten, dus eigenlijk een zin zijn. Maar ook van (70) en (71) geldt dat de bepalingen hier opgevat kunnen worden als reducties van zinnen.

In de voorbeeldzinnen (70) t/m (72) is weer sprake van interne Bijw. B. Bij de ontleding van (70) wordt *zwaarder dan Piet* in z'n geheel als naamw. deel benoemd; daarin is *dan Piet* een (interne) Bijw. B. bij *zwaarder*. In (71) is *even... als de tafel* een Bijw. B. bij *lang*, enz.

17. Bepalingen van modaliteit. Hiervan werd reeds opgemerkt dat ze de gehele zin (dus subject én predikaat beide) nader bepalen. Ze drukken het al dan niet werkelijk zijn van de geuite gedachte uit en alle daartussen liggende mogelijkheden. Zo'n modale bepaling moet altijd opgenomen kunnen worden in de sjablone *het is... zo, dat...* Bijv.:
- (73) Karel komt waarschijnlijk naar Utrecht.
  - (73a) Het is waarschijnlijk zo, dat Karel naar Utrecht komt.
  - (74) Hij is misschien ziek geworden.
  - (74a) Het is misschien zo dat hij ziek geworden is.

Andere veel voorkomende modale bepalingen zijn *blijkbaar, schijnbaar, zeker, beslist, helaas, ook, toch, mogelijk, denklijk, vermoedelijk, naar alle schijn, naar mijn mening, wel, allicht*. Tenslotte behoort tot deze groep modale bepalingen ook het woord *niet*, dat wel apart benoemd wordt als bepaling van ontkenning. Het voldoet aan de kenmerken van de modale bepalingen:

- (75) Onze burens gaan van de zomer niet met vakantie.
- (75a) Het is niet zo, dat onze burens van de zomer met vakantie gaan.

Literatuur

- C.F.P. Stutterheim, Bijwoordelijke bepalingen. Betekenis, functie, distributie, accentvalentie, in: *Zijn akker is de taal* (Bundel opstellen voor K. Heeroma), Den Haag 1970, 267-279.
- H.J. Verkuyl, De relevantie van logische operatoren voor de analyse van temporele bepalingen, *SN* 1970-1, 7-33.
- W.G. Klooster, Reductie in zinnen met 'maatconstituenten', *SN* 1971-5, 62-98, of in: *TGGiA*, 402-438.
- W.G. Klooster en H.J. Verkuyl, De transformationele relatie tussen *duren* + specificerend complement en bepalingen van duurmeting, *Ts* 87 (1971), 29-63.
- Th. van den Hoek, Woordvolgorde en konstituentenstructuur, *Spekt* 1 (1971-72), 125-136.
- G.E. Booi, Zinsbepalingen in het Nederlands, *Spekt* 3 (1973-74), 619-646.
- T. Pollmann, *Oorzaak en handelende persoon* (Diss. Nijmegen 1975).
- P.P.J. van Caspel, De status van 'graag' in actieve en passieve zinnen, *Gastenboek*, 15-26.

P. van Hauwermeiren, De weglaatbaarheid van het voorzetsel in situerende temporele bepalingen, *NTg* 69 (1976), 231-244.

1.10. Bijvoeglijke bepaling

Er bestaat nog een tweede soort bepalingen, die nadere bijzonderheden van personen of zaken vermelden en die alleen met substantieven of zelfstandige pronomina één geheel kunnen vormen. Ze heten bijvoeglijke bepalingen (Bijv. B.) en zijn zelf *nooit* zinsdeel, maar altijd deel van een zinsdeel (of dit nu OND, LV of wat dan ook is). In de volgende voorbeelden zijn de Bijv. B. cursief gedrukt:

- (1) *een prachtige* bungalow
- (2) *het derde* huis *vanaf de hoek*
- (3) *Jan z'n* boek
- (4) *dat* boek
- (5) *levende* talen
- (6) *de* lantarenpaal *op de hoek van de straat*
- (7) *die jongen op de derde bank, die de hele tijd met z'n potlood speelt*
- (8) ik, *die bij sterren sliep en het haar der ruimten droeg*
- (9) *twee spinnende* Cyperse poezen
- (10) *jouw derde* auto, *die je toen total loss hebt gereden*

Bij de benoeming wordt altijd vermeld waar de Bijv. B. bij hoort; dus van (5) zeggen we: *levende*: Bijv. B. bij *talen*, van (4): *dat*: Bijv. B. bij *boek*. Zoals we in de voorbeelden (1) t/m (10) zien, kunnen Bijv. B. voor of na hun 'kern' staan, soms in combinatie. Men spreekt dan wel van voorbepalingen en nabepalingen.

Hoewel het voor de benoeming niet direct van betekenis is, kunnen we er nu al op wijzen dat er twee soorten Bijv. B. bestaan. Dat wordt duidelijk als we erop letten of zo'n Bijv. B. misbaar of onmisbaar is. Een woord als *huis* komt in de Nederlandse taal normaliter niet zonder nader bepalend woord voor: *een huis, het huis, dat huis*. Deze bepalingen die een substantief determineren, d.w.z. aanduiden of we met een onbepaald of een bepaald specimen van het begrip 'huis' te maken hebben, noemen we determinatieve bepalingen. Hiertoe behoren de lidwoorden *de, het* en *een* (die bij de ontleding niet apart als Bijv. B. genoemd worden, hoewel daar alle aanleiding toe is) en een aantal voornaamwoorden, zoals *deze, die, dit, dat, zulke, zo'n, welk*, e.a. (die gewoonlijk wél als Bijv. B. vermeld worden).

Daarnaast bestaan de bepalingen die gemist kunnen worden, zonder dat ongrammaticaal Nederlands ontstaat: in: *het oude huis* kan *oude* weggelaten worden, zonder dat de overblijvende woorden tot ongrammaticaliteit leiden.

Deze wegdenkbare bepalingen noemt men attributief. In veel gevallen heeft een van huis uit attributieve bepaling de plaats van een determinatieve ingenomen, zoals bijv. in de voorbeelden (3) en (10). Door het gebruik van *Jan z'n* en *jouw derde* konden de determinatieve *het* en *de* hier achterwege blijven. Voor de benoeming maakt dat hier niet uit (die luidt in alle gevallen: Bijv. B.); verderop (par. 8.1.) zal nog duidelijk worden hoe dit te verantwoorden is. Voorbeelden van Bijv. B. die determinatief zijn:

- (11) *dat* kistje
- (12) *een* Volvo

Voorbeelden van Bijv. B. die attributief zijn:

- (13) een *nieuwe* bromfiets
- (14) *blaffende* honden
- (15) *drie* vrienden
- (16) de deur *rechts*
- (17) three *zonder suiker*
- (18) jij *die altijd over rechtvaardigheid spreekt*
- (19) een kerel *als een boom*
- (20) de busdienst *Rotterdam-Overschie v.v.*

Een nabepaling hoeft niet altijd onmiddellijk na de kern te staan; er kunnen enkele woorden tussen geplaatst worden; bijv.:

- (21) In België heb ik nog een wagen zien rijden *van Van Gend en Loos*.

Wanneer echter de woordgroep die hier in (21) als nabepaling fungeert naar voren gehaald wordt en vóór de pv komt te staan, dan wordt ze zinsdeel en wel Bijw. B.:

- (22) *Van Van Gend en Loos* heb ik in België nog een wagen zien rijden.

We zien hierin een Bijw. B. van beperking; sommige grammatici willen hier echter van een Bijv. B. spreken.

Men vergelijk ook nog:

- (23) Ik verf de deur in de gang.
- (24) In de gang verf ik de deur.

In (24) is de voorzetselconstituent *in de gang* een Bijw. B. (van plaats); zin (23) is in dit opzicht dubbelzinnig: *in de gang* kan Bijw. B. bij *de deur* zijn, of Bijw. B. van plaats (bij het gezegde *verven*).

Tenslotte vragen we aandacht voor twee soorten nabepalingen die naar vorm en inhoud apart staan. Naar de vorm doordat het hier de opeenvolging van twee substantieven betreft, naar de inhoud omdat de bepaling een speciale

betekenisrelatie met de voorafgaande kern heeft. We onderscheiden bepalingen van specificatie: de bepaling specificeert de 'inhoud' van de kern; bijv.:

- (25) een pot aardbeienjam
- (26) een pot thee

En we onderscheiden bepalingen van identificatie: de bepaling identificeert hetgeen in de kern genoemd wordt. Een voorbeeld daarvan was (20) reeds. Voorts nog:

- (27) dominee De Frolle
- (28) Heer Bommel
- (29) Tante Marie
- (30) lijn 4A

In het laatste voorbeeld is 4A de naam van de lijn; de bepaling identificeert. Dat is niet het geval bij huisnummers. Wanneer we op een adres lezen: *Emmalaan 29* is 29 geen identificerende nabepaling bij *Emmalaan*; het nummer zegt niets van deze laan. We hebben hier te maken met een afkorting van 'het huis met het nummer 29 in de Emmalaan'; de schrijfwijze is alleen te verklaren als een afkorting waarvoor andere regels gelden dan voor de gewone syntaxis. Soortgelijke verschijnselen zijn vast te stellen in krantekoppen en in telegramstijl.

Literatuur

- H. Roose, Substantief plus substantief, *NTg* 51 (1958), 171-172.
- H. Roose, Over kern en bepaling, *NTg* 52 (1959), 151-153.
- M.C. van den Toorn, Wat is een endocentrische woordgroep? *SN* 1970-3, 1-19, of in: *TGGiA*, 98-116.

1.11. Bijstelling

Ogenscheinlijk dicht bij de Bijv. B. van identificatie staat de bijstelling (Bijst.), een apart te benoemen bijvoeglijke bepaling, die als eigenaardigheid heeft dat ze altijd als kern een substantief bevat. De als Bijst. fungerende woordgroep (eventueel één woord) heeft dezelfde syntactische verbindbaarheid als het woord of de woordgroep die nader door haar bepaald wordt. De Bijst. kan een nadere bepaling zijn van OND, LV, MV en VZV. In de volgende zinnen is de Bijst. telkens gecursiveerd:

- (1) De kapitein, *een voorzichtig man*, besloot niet verder te varen.
- (2) Het herinnerde me aan Sloten, *dat mooie stadje in Friesland*.
- (3) Heb je Marianne, *de bibliothecaresse*, daar al over gesproken?

Bij de benoeming van de Bijst. wordt altijd vermeld waar deze behoort; dus van zin (1): *een voorzichtig man*: Bijst. bij *de kapitein*.

Uit het feit dat de Bijst. altijd een substantivische kern heeft, vloeit voort dat deze in haar geheel in de plaats zou moeten kunnen staan van het bepaalde. Zo zou *een voorzichtig man* uit (1) ook zelf als OND dienst kunnen doen, *dat mooie stadje in Friesland* (2) als VZV, enz. Indien een Bijst. achter een Bijw. B. voorkomt, wordt alleen het substantief uit die Bijw. B. bepaald:

- (4) In 'Godenschemering', een episch gedicht in vijf zangen, heeft Emants zijn levensbeschouwing gestalte gegeven.
- (5) Op de Biltstraat, een drukke verkeersweg, vinden nogal eens aanrijdingen plaats.

We benoemen hier dus *een drukke verkeersweg* als Bijst. bij *de Biltstraat*, niet bij *op de Biltstraat*.

Tussen de Bijst. en het door haar bepaalde zinsdeel bestaat een soort van symmetrie in intonatie. In de geschreven taal wordt dat aangegeven door de Bijst. tussen komma's te plaatsen. De symmetrie in intonatie blijkt duidelijk in de vraag die mevrouw Bruis (uit de *Camera obscura*) tot haar man richt:

- (6) 'En nu uw vriend, Dr. Deluw!' vroeg mevrouw Bruis.

De intonatie van *uw vriend* is gelijkkluidend met die van de Bijst. *Dr. Deluw*.

Tenslotte attenderen we op het verschil tussen de volgende zinnen:

- (7) Mijn broer, Hans, gaat ook mee.
- (8) Mijn broer Hans gaat ook mee.

In (7) beschouwen we *Hans* als Bijst., in (8) benoemen we *Hans* als Bijw. B. van identificatie. De betekenisverschillen komen overeen met de verschillen tussen resp. uitbreidende en beperkende bijzinnen: *mijn broer, die Hans heet...* en *mijn broer die Hans heet...* Zie daarvoor 3.13 en 4.5.

Vergelijkbaar met de Bijst., maar niet als bijstelling te benoemen, is een merkwaardig soort specificerende bepaling, die gewoonlijk een nadere toelichting geeft bij Bijw. B. van plaats en tijd:

- (9) Daar, onder het bed, heeft die doos gestaan.
- (10) Ginds, aan de overkant, zag ik hem zitten.
- (11) Op die dag, op maandag 3 oktober, werd het feest gevierd.
- (12) Toen, in 1870, brak de oorlog uit.

Het merkwaardige is, dat deze bepalingen alle voorzetselconstituenten zijn; dat is overigens in overeenstemming met de constatering in 1.9 dat de Bijw. B. (met uitzondering van de modale en de maatconstituenten) altijd als voorzetselconstituenten te realiseren zijn.

Hoewel de Bijst. niet het moeilijkste te herkennen onderdeel van de ontleding lijkt, blijven er veel vragen over die hier onbesproken moeten blijven. Daarvoor is verder onderzoek noodzakelijk.

Literatuur

- J.M. Reinders, Kern met appositie, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, The Hague 1963, 195-211.
- B. Jager, De bijstelling, *NTg* 61 (1968), 257-259.
- B. Jager, De bijstelling en de zgn. predikatieve toevoeging, *NTg* 65 (1972), 486-492.
- M. Klein, Enkele opmerkingen over de bijstelling, *NTg* 67 (1974), 405-411.
- F.L. Zwaan, Enkele opmerkingen over de bijstelling, *NTg* 68 (1975), 132-137.
- M. Klein, Appositionele NP's in het Nederlands, *NTg* 69 (1976), 139-153.
- A.M. Duinhoven, Appositie bij 'Appositionele NP's in het Nederlands', *NTg* 69 (1976), 306-307.
- M. Klein, Een merkwaardige appositie (?), *Gramma* 1, nr. 2 (1977), 39-40.
- M. Klein, *Appositionele constructies in het Nederlands* (diss. Nijmegen), 1977.

1.12. Bepaling van gesteldheid

Naast de bijwoordelijke en de bijvoeglijke bepaling bestaat nog een derde soort bepaling, die we bepaling van gesteldheid noemen (Bep. v. gest.). Dit is een bepaling bij de door het gezegde genoemde handeling, maar tevens is het een bepaling bij een ander zinsdeel, bijv. het OND of LV. Daardoor heeft de Bep. v. gest. dus enerzijds kenmerken gemeen met de Bijw. B., anderzijds met de Bijv. B. We onderscheiden twee soorten Bep. v. gest.

1. De eerste soort Bep. v. gest. noemt men wel 'Bepaling van gesteldheid tijdens de handeling', of met een moderner term: predikatieve toevoeging. In de volgende zinnen zijn de predikatieve toevoegingen gecursiveerd:

- (1) *Hongerig* kwam Pieter binnen.
- (2) Hij lag *wakker* in bed.
- (3) *Ontevreden* gingen we naar huis.
- (4) *Vers* eet ik die vis wel.
- (5) *Gezond* eet ik die vis wel.
- (6) *Opgewarmd* werd het eten rondgediend.
- (7) *Juichend* werd Sinterklaas ingehaald.
- (8) We vonden hem *geheel van streek* op het politiebureau.

Uit deze voorbeeldzinnen blijkt duidelijk het predikatieve karakter van dit zinsdeel: het vormt in wezen een predikaat naast het gezegde van de pv. Dat wordt zichtbaar wanneer we beide predikaten nominaliseren; we krijgen dan:

- (1a) Het *hongerig* zijn van Pieter + het *binnenkomen* van Pieter.
- (2a) Het *wakker* zijn van hem + het *in bed liggen* van hem.

Enzovoort. Wel moet uit de situatie blijken waarmee de predikatieve toevoeging een predikaat vormt. Zo leveren (4) en (5) op:

- (4a) Het *vers* zijn van die vis + het *eten* van die vis door mij.

(5a) Het gezond zijn van mij + het eten van die vis door mij.

In zin (7) blijkt dat een handelend subject niet uitgedrukt is: *Sinterklaas* is weliswaar OND, maar degenen die hem inhalen, *juichen* en juist deze handelende personen staan niet in de zin. We noemen een dergelijk subject geïmpliceerd. Analyse in predikaten leert ons dat er sprake is van:

(7a) Het juichen van (niet genoemde) mensen + het inhalen van Sinterklaas door (niet genoemde) mensen.

In zin (8) gaat een dubbelzinnigheid schuil: de woordgroep *geheel van streek* slaat bij eerste beschouwing op *hem*, maar het is niet uitgesloten dat het op *we* betrokken moet worden. Verplaatsing van de Bep. v. gest. levert hierover geen uitsluitel:

(8a) Geheel van streek vonden we hem op het politiebureau.

In beide gevallen (8) en (8a) zijn voor deze zin twee lezingen denkbaar:

(8b) Het geheel van streek zijn van hem + het vinden van hem door ons op het politiebureau.

(8c) Het geheel van streek zijn van ons + het vinden van hem door ons op het politiebureau.

Aangezien de predikatieve toevoeging een Bep. v. gest. *tijdens de handeling* is, verbaast het niet dat de gelijktijdigheid van beide predikaten zeer vaak tot uitdrukking gebracht kan worden door de predikatieve toevoeging op te nemen in de sjablone: *terwijl* + OND of LV + ... + vorm van *zijn* + oorspronkelijke zin minus Bep. v. gest.

Voor zin (1) e.a. levert dit op:

(1b) Terwijl Pieter hongerig was, kwam hij (= Pieter) binnen.

(2b) Terwijl hij wakker was, lag hij in bed.

(3b) Terwijl we ontevreden waren, gingen we naar huis.

Enzovoort.

Hierboven signaleerden we dat de Bep. v. gest. overeenkomsten bezit met de Bijw. B. Toch mag ze daarmee niet verward worden. De Bijw. B. is een duidelijke bepaling bij de handeling van het gezegde; zo zeer zelfs dat de Bijw. B. bij nominalisering een kenmerk van het verbum blijkt te kunnen worden. Bij de Bep. v. gest. is dat niet mogelijk. Men vergelijk (9) waarin een Bijw. B. en (10) waarin een Bep. v. gest. staat:

(9) Snel liep hij weg.

(10) Boos liep hij weg.

(9a) De snelheid van zijn weglopen.

(10a) *De boosheid van zijn weglopen.

(9b) Zijn weglopen was snel.

(10b) *Zijn weglopen was boos.

Subtiel is het verschil tussen de Bep. v. gest. en de Bijw. B. van wijze (zie daarvoor 1.9. onder nr. 11). In de zinnen (11) en (12) is een bepaling van wijze gebruikt:

- (11) Spottend keek Jessica hem aan.
 (12) Geestdriftig juichte men de vorstin toe.

Voor deze zinnen gelden als parafrases:

- (11a) Op spottende wijze keek Jessica hem aan.
 (12a) Op geestdriftige wijze juichte men de vorstin toe.

Niet goed mogelijk is echter:

- (11b) *Terwijl Jessica spotte, keek zij hem aan.
 (12b) *Terwijl men geestdriftig was, juichte men de vorstin toe.

Vergelijken we daarmee echter

- (13) Lachend keek Jessica hem aan.

dan is een omschrijving met *terwijl* heel goed mogelijk, maar die met *op... wijze* niet. Vandaar dat we bij zin (13) van een Bep. v. gest. mogen spreken.

Evident is het verschil tussen Bijw. B. en Bep. v. gest. ook wanneer de woordgroep met *als* begint:

- (14a) Als een student woonde hij op kamers.
 (14b) Als student woonde hij op kamers.
 (15a) Als een kind begon hij te snikken.
 (15b) Als kind was hij nogal verwend.

Waar de Bep. v. gest. van (14b) en (15b) te expliciteren is met de *terwijl*-constructie, is de Bijw. B. van vergelijking te vervangen door een *alsof*-constructie:

- (14c) Alsof hij een student was, woonde hij op kamers.
 (15c) Terwijl hij student was, woonde hij op kamers.

Men noemt *als* in (14b) en (15b) wel 'voegwoord van gesteldheid'; als het een Bijw. B. inleidt (zoals in (14a) en (15a) heet het 'voegwoord van vergelijking'. In beide gevallen benoemen we *als* als onderschikkend voegwoord.

De predikatieve toevoeging mag niet verward worden met de Bijst., hoewel beider plaats veel overeenkomst lijkt te vertonen:

- (16a) De kapitein, een voorzichtig man, besloot niet verder te varen.
 (16b) De kapitein, voorzichtig, besloot niet verder te varen.

In (16a) is sprake van een Bijst.: er is een substantivische kern en de gehele Bijst. volgt op het door haar bepaalde zinsdeel. In (16b) hebben we te maken met een predikatieve toevoeging zonder substantivische kern. Een soortgelijke verhouding treffen we aan in:

- (17a) Ter Braak, een bekend essayist uit de dertiger jaren, hield een voordracht over Paap.

(17b) Ter Braak, bekend essayist uit de dertiger jaren, hield een voordracht over Paap.

In (17a) treffen we een Bijst. aan, maar in (17b) een predikatieve toevoeging: er is hier geen sprake van een substantivische kern *essayist*, zodat we er geen Bijst. in mogen zien. Het ontbreken van het lidwoord *een* in (17b) treffen we ook aan in (18):

(18a) Ter Braak was een essayist.

(18b) Ter Braak was essayist.

Bij onze bespreking van het naamw. deel hebben we op deze eigenaardigheid gewezen: *essayist* in (18b) lijkt in enkele opzichten op een adjectief.

Tenslotte vragen we hier aandacht voor een gebruik van de predikatieve toevoeging dat in literaire taal wel voorkomt:

(19) En langs zich, zwart fantoom, ziet hij den stoet verdwijnen.

(20) ... Hoort hij, een dof gerucht, der keemlen draf verdwijnen...

Beide voorbeelden (ontleend aan Gossaert) bevatten ietwat ongewone predikatieve toevoegingen. Ze zijn te vergelijken met de predikatieve toevoeging uit (16). Het zijn geen Bijst.: ze volgen ook niet op het door hen bepaalde. Dat het Bep. v. gest. zijn, blijkt bij vervanging door een adjectief:

(21) En langs zich, rustig, ziet hij de stoet verdwijnen.

(22) Hij ziet de stoet rustig verdwijnen.

2. De tweede soort Bep. v. gest. noemt men wel 'Bepaling van gesteldheid volgens de handeling' en 'Bepaling van gesteldheid tengevolge van de handeling'. De moderne term is: resultatieve werkwoordsbepaling. In de volgende zinnen zijn de resultatieve ww. bepalingen gecursiveerd:

(23) Ik acht mezelf niet *aansprakelijk*.

(24) Hij verfde het hek *groen*.

(25) Karel maakte zijn werk *klaar*.

(26) Arthur sloeg hem *tot ridder*.

(27) Jo loopt altijd z'n schoenen *scheef*.

(28) Simon beschouwt hem *als de dader*.

(29) We vonden hem *aardig*.

(30) Ze noemden het kind *Appie*.

In de voorbeeldzinnen is de Bep. v. gest. op te vatten als een gevolg of resultaat van de door het gezegde uitgedrukte handeling, die veelal een waarnemen of denken is. Niet altijd is het verbum zonder resultatieve werkwoordsbepaling zinvol, zoals bijv. in zin (25) of (30), maar wel is de Bep. v. gest. hier altijd te gebruiken als naamw. deel van het gezegde, terwijl als

koppelwerkwoord veelal *zijn* of *worden* (dat het resultatieve aspect verduidelijkt) dient. Het LV wordt dan OND bij het naamw. gez. Zo vinden we als correlaten van

(23) t/m (30):

- (23a) Ik ben niet aansprakelijk.
- (24a) Het hek werd groen.
- (25a) Zijn werk kwam (= werd) klaar.
- (26a) Hij werd ridder.
- (27a) Z'n schoenen worden scheef.
- (28a) Hij is (of: lijkt) de dader.
- (29a) Hij was aardig.
- (30a) Het kind heet Appie.

Ook hier is het van belang het verschil met de Bijw. B. in het oog te houden. De Bijw. B. kan getransformeerd worden tot een verbuigbare attributieve (dus bijvoeglijke) bepaling bij het genominaliseerde gezegde. De Bep. v. gest. laat zoiets niet toe. Men vergelijk de Bijw. B. van (31) met de Bep. v. gest. in (32):

- (31) Ik vind dat boek vlug.
- (32) Ik vind dat boek leuk.
- (31a) Dat vlotte vinden van dat boek.
- (32a) *Dat leuke vinden van dat boek.
- (32b) Dat leuk vinden van dat boek.

Hoewel er ogenschijnlijk parallelie bestaat tussen de zinconstructies van (33) en (34):

- (33) Ik vind Zebedeus vervelend.
- (34) Ik vind Zebedeus zeuren.

noemen we *vervelend* in (33) Bep. v. gest. (resultatieve werkwoordsbepaling), terwijl we de infinitief *zeuren* opvatten als deel van een LV, waartoe ook *Zebedeus* behoort. Het gehele LV is in zin (34) vervangbaar door *dat Zebedeus zeurt*. Zinnen van dit type komen in hoofdstuk 4 en in 8.2. ter sprake.

De Bep. v. gest. is een zinsdeel waarover betrekkelijk veel onderzoek verricht is. Dat heeft tot gevolg gehad dat ook nogal wat vernieuwingen in de terminologie zijn aangebracht. Zo onderscheidt men wel in navolging van Van der Lubbe een predikatieve toevoeging en een vrije predikatieve toevoeging. Het verschil berust op de verplaatsbaarheid van de 'vrije' bepaling:

- (35a) *Opgewarmd* lust ik die aardappels wel.
- (35b) Ik lust die aardappels wel *opgewarmd*.

- (35c) Die aardappels lust ik *opgewarmd* wel.
 (36a) *Met een sigaret tussen de lippen* kwam hij binnen.
 (36b) Hij kwam binnen *met een sigaret tussen de lippen*.

Daarentegen zou de predikatieve toevoeging niet vrij verplaatsbaar zijn, de plaatsing lijkt op die van de bijstelling: direct achter het zinsdeel waarbij het een predikatieve toevoeging is (verg. (16a) en (16b):

- (37) Het hele verhaal, *kort samengevat*, komt hierop neer.
 (38) De tuinman, *bleek van schrik*, ijlde naar binnen.

Evenals bij de Bijst. het geval is - deze is immers een soort Bijv. B. en dientengevolge deel van een zinsdeel - wordt de predikatieve toevoeging wel als zinsdeelstuk beschouwd: samen met het voorafgaande substantief zou het één zinsdeel vormen. Daarvoor pleit dat in (37) en (38) de predikatieve toevoegingen samen met de substantiva waarbij ze nadere bepalingen zijn, vóór de pv staan en derhalve gezamenlijk als één zinsdeel beschouwd kunnen worden. Het is echter niet geheel duidelijk hoe het criterium van de verplaatsbaarheid geïnterpreteerd dient te worden.

N.a.v. (36) wijzen we er hier op dat de Bep. v. gest., speciaal in de functie van (vrije) predikatieve toevoeging een grote verscheidenheid van vorm kan vertonen. Lang niet alleen adjectieven en deelwoorden treden als predikatieve toevoeging op, maar ook woordgroepen als de volgende zijn mogelijk:

- (39) *De handen in de schoot* zat ze voor zich uit te staren.
 (40) *De das zwierig om de hals* verliet hij het huis.
 (41) *Op verovering uit* trok het leger de stad binnen.

Bovendien kunnen ook de woorden *zelf*, *beide*, *alle*, *samen*, *allemaal* en *alleen* als Bep. v. gest. optreden:

- (42) *Zelf* was hij van mening dat dit niet kon.
 (43) Het zijn niet *allen* koks die lange messen dragen.
 (44) *Alleen* kon zij niet voor zeven kinderen zorgen.

Bij de behandeling van de resultatieve werkwoordsbepaling hebben we erop gewezen dat deze soort Bep. v. gest. als naamw. deel geëxpliciteerd kan worden: (23)-(30) en (23a)-(30a). Heel duidelijk is dat het geval bij een klassiek voorbeeld als (24), waar sprake is van een transitief werkwoord; de gehele zin betekent dan:

- (24b) Hij verfde het hek. / Het hek werd (daardoor) groen.

Deze omschrijving is echter niet mogelijk bij de volgende resultatieve werkwoordsbepalingen:

- (45) Hij maakte de tafel *kapot*.
 (46) Ik vind haar *erg aardig*.

Indien namelijk *maken* en *vinden* als transitieve verba dienst doen zonder resultatieve werkwoordsbepaling is hun betekenis resp. ‘vervaardigen’ of ‘repareren’ en ‘aantreffen’. Dat is in (45) en (46) niet het geval. Dat heeft Klooster, Verkuyl en Luif ertoe gebracht deze bepalingen afzonderlijk te benoemen als ‘het complement van *maken*’ en ‘het complement van *vinden*’. Dit is een zinvol terminologisch onderscheid; duidelijk blijkt dat wanneer we zin (8) ter vergelijking beschouwen:

(8) We vonden hem *geheel van streek* op het politiebureau.

Hier betekent *vonden*: ‘troffen aan’; *geheel van streek* is een predikatieve toevoeging en *geen* complement van *vinden*. In de volgende zin:

(47) We vonden hem *erg down*.

betekent *vonden*: ‘we waren van mening dat...’; hier is *erg down* complement van *vinden*. Dubbelzinnig is:

(48) We vonden het huis *verlaten*.

dat resp. kan betekenen:

(48a) We troffen het huis in *verlaten* toestand aan. (pred. toev.)

(48b) We waren van mening dat het huis *desolaat* was. (compl. v. *vinden*)

Deze complementen van *maken* en *vinden* zijn variabel. Bij sommige verba echter behoren vaste complementen die samen met het verbum als samenstelling beschouwd kunnen worden. Dat is het geval bij *liefhebben*, *goedkeuren*, *hoogachten*, *losmaken*, e.v.a. Bij het gebruik in zinnen kunnen we het scheidbare deel van zulke verba ook wel als Bep. v. gest. (en wel als resultatieve werkwoordsbepaling) benoemen, zoals in de volgende voorbeelden:

(49) Zij had hem innig *lief*.

(50) Ik had hem lekker *tuk*.

(51) De directeur keurde dat gedrag niet *goed*.

Tot slot van deze bespreking wijzen we erop dat beide types Bep. v. gest. in dezelfde zin kunnen voorkomen, bijv.:

(52) *Als kind van zeven* vind je ‘Suske en Wiske’ natuurlijk *prachtig*.

(53) *Brooddrunken* sloegen de opgeschoten jongens een paar ruiten *stuk*.

Wellicht ten overvloede wijzen we erop dat de Bep. v. gest. van de tweede soort ook in zinnen voor kan komen waarin de handelende persoon niet expliciet genoemd is. (Men vergelijk de voorbeeldzin (7) uit deze paragraaf). Bijv.:

(54) Het hek wordt *groen* geverfd.

(55) Ferguut werd *tot ridder* geslagen.

Na enkele werkwoorden (zoals *achten*, *menen*, *veronderstellen* en *verklaren*) kunnen constructies met een infinitief + *te* voorkomen; deze constructies lijken op beknopte bijzinnen (zie daarvoor 3.5.), maar ze kunnen niet steeds door normale bijzinnen vervangen worden. Men vergelijkte:

- (56) Men acht hem *schuldig*.
- (57) Men acht hem *schuldig te zijn*.
- (58) *Men acht hem dat hij schuldig is.

De Bep. v. gest. *schuldig* in (56) kan door een infinitiefconstructie *schuldig te zijn* vervangen worden (57), maar niet door een bijzin met *dat* (58). Andere voorbeeldzinnen zijn:

- (59) Elk meent zijn uil *een valk te zijn*.
- (60) Men achtte uitsluitend volwassenen *daarvoor in aanmerking te komen*.

Ook in zinnen waarin geen handelende persoon genoemd wordt (bij de lijdende vorm) komt deze constructie voor:

- (61) Ieder burger wordt geacht *de wet te kennen*.
- (62) Deze goederen worden verklaard *aan de staat vervallen te zijn*.
- (63) Hij wordt verondersteld *thuis te blijven*.

De traditionele zinsontleding heeft nooit voorzien in een benoeming van dit soort gevallen (de term 'beknopte bepaling van gesteldheidszin' is nooit voorgesteld). Wil men een naam voor deze zinsdelen, die overigens alleen in plechtige en ambtelijke taal voorkomen, dan is Bep. v. gest. de meest voor de hand liggende benoeming.

Een apart geval vormt de Bep. v. gest. bestaande uit een infinitief zonder *te* na een vorm van het werkwoord *hebben*; het betreft hier de infinitieven van *hangen*, *liggen*, *lopen*, *staan* en *zitten* of equivalenten daarvan, vergezeld van een nadere bepaling, meestal een plaatsbepaling. Bijv.:

- (64) Hij had een glas melk voor zich *staan*.
- (65) De boer had zes koeien in de wei *lopen*.
- (66) ... omdat ik (...) als welwillend-gestrenge rechters U vòòr mij had *zitten*. (P.N. van Eyck).
- (67) Hij had het boek open *liggen*.
- (68) Hij heeft in dat rayon tien bestelauto's *rijden*.
- (69) Emile heeft een dochter in Parijs *wonen*.

Literatuur

H.F.A. van der Lubbe, *Woordvolgorde in het Nederlands. Een synchrone structurele beschouwing*, Assen 1958.

- F.L. Zwaan, De predicatieve toevoeging, *LT* 1967, 655-657, of in: *Zwaanzinnigheden*, 18-19.
- M.C. van den Toorn, De bepaling van gesteldheid, *NTg* 62 (1969), 34-40, of in: *TGGiA*, 336-342, of in: *Tkb*, 136-143.
- L. Koelmans, Syntactische fundering van de z.g. bepalingen van gesteldheid, *NTg* 63 (1970), 92-93, of in: *Tkb*, 143-145.
- M.C. van den Toorn, Naschrift: De waarde van tegenvoorbeelden, *NTg* 63 (1970), 93-94, of in: *Tkb*, 145-146.
- F.L. Zwaan, De z.g. bepaling van gesteldheid, *NTg* 63 (1970), 95-100, of in: *Zwaanzinnigheden*, 20-25, of in: *Tkb*, 147-153.
- M.C. van den Toorn, Naschrift: Explicitering en abstractie, *NTg* 63 (1970), 101-102, of in: *Tkb*, 153-154.
- Th. Janssen, De (vrije) predikatieve toevoeging en de bepaling van gesteldheid, *NTg* 63 (1970), 103-106.
- W. de Geest, Infinitiefconstructies bij verba sentiendi, *SN* 1970-3, 33-59, of in: *TGGiA*, 343-369.
- M.K. van Dort-Slijper, Bepaling van gesteldheid met *als*, *SN* 1971-5, 42-61, of in: *TGGiA*, 370-389.
- J. de Rooij, Aan Zwaan, *LT* 1971, 447-451.
- F.L. Zwaan, Aan De Rooij, *LT* 1972, 29-31, of in: *Zwaanzinnigheden*, 35-37.
- W.G. Klooster, H.J. Verkuyl, J.H.J. Luif, *Inleiding tot de syntaxis*, Culemborg, Keulen, z.j. (1969).

1.13. Aangesproken persoon

Wanneer we alle zinsdelen van een zin benoemd hebben, blijven er twee mogelijkheden over dat een woord of woordgroep aan geen van de voorwaarden voor de zinsdelen voldoet. Dat is dan in vele gevallen een rechtstreeks noemen van de luisteraar of lezer; bij de zgn. redekundige ontleding (d.w.z. de ontleding in zinsdelen) wordt zo'n toegesprokene benoemd als 'aangesproken persoon'.

Voorbeelden:

- (1) *Meneer De Graaf*, wilt u even hier komen?
- (2) En nu, *gewaardeerde toehoorders*, komen we tot ons tweede punt.
- (3) *Jij daar*, kom eens hier!
- (4) Dan bel ik u morgen even terug, *dokter*.

De gecursiveerde woorden en woordgroepen benoemen we met aangesproken persoon. Een zinsdeel mogen we het niet noemen, want het heeft geen enkele functie in een verbinding van subject en predikaat. Hoewel het d.m.v. de interpunctie deel schijnt uit te maken van een zin, is er alle reden zo'n aangesproken persoon op zichzelf als een zelfstandige taaluiting te beschouwen. Met andere woorden: het kan geheel zelfstandig als zin fungeren, bijv. wanneer men iemands aandacht wil trekken:

- (5) Meneer de Graaf!
- (6) Jij daar!

Ook de wijze waarop men zo'n 'aangesproken persoon' uitspreekt - de intonatie - geeft uitsluitsel over de functie. Men vergelijk de aangesproken persoon (8) met de bijstelling (7) bij hardop uitspreken:

- (7) 'En nu uw vriend, Dr. Deluw!' vroeg mevrouw Bruis.
- (8) 'En nu je vriend, beste man!' vroeg mevrouw Bruis.

1.14. Interjectie

Het tweede geval waar we een woord (eventueel woordgroep) kunnen aantreffen dat aan geen van de voorwaarden voor de benoeming als zinsdeel voldoet, wordt gevormd door de interjectie (of tussenwerpsel). De interjectie kan op precies dezelfde wijze gebruikt worden als de aangesproken persoon; meestal dus om de aandacht te trekken:

- (1) *Hela*, wilt u even hier komen.
- (2) En nu, *verdraaid nog an toe*, komen we tot ons tweede punt.
- (3) *Psst*, kom eens hier!
- (4) Dan bel ik u morgen even terug, *hè*.

Hoewel de interjectie officieel tot de woordsoorten gerekend wordt, is zij eigenlijk een 'zinssoort': iedere interjectie is op zichzelf een zelfstandige taaluiting, ongeacht het feit dat zij d.m.v. 'tussenwerping' in een andere zin opgenomen schijnt te zijn.

Naast interjecties die dienen om de aandacht te trekken ((1) en (3)), om emoties uit te drukken ((2) en talloze andere) en om bevestiging en ontkenning te kennen te geven: *ja* en *nee*, is er een groep klanknabootsende interjecties of onomatopoeën, die eveneens als zelfstandige taaluiting gebruikt kunnen worden:

- (5) *Rang*, daar ging de deur dicht.
- (6) Zachtjes naderden voetstappen aan de andere kant, *tssjip, tssjip, tssjip*.

Van de plaatsing in de zin hangt soms af of een woord als interjectie (7) of als Bijw. B. (8) dienst doet:

- (7) *Helaas*, het was te laat.
- (8) Het was *helaas* te laat.

Literatuur

M.C. van den Toorn, De interjectie als woordsoort, *NTg* 53 (1960), 260-264; of in: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1964, 134-139; of in: *TiA* 115-119.

F.G. Droste, Het stiefkind onder de woordsoorten: de interjectie, *LT* 1961, 495-511, of in: *TiA* 120-136.

A.W. de Groot, De interjectie, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, Den Haag 1963, 13-22; of in: *TiA* 137-146.

G. Brummel, Enkele opmerkingen over interjecties, in: *Proeven* 155-176.

1.15. Woordvolgorde; vraagzinnen

Bij de bespreking van de verschillende zinsdelen is reeds meermalen even over woordvolgorde gesproken. Hoewel de woordvolgorde in het Nederlands niet zo vrij is als in sommige andere talen, is er toch nog zoveel variëteit mogelijk dat we een zinsdeel niet louter en alleen aan z'n plaatsing in de zin kunnen herkennen. De meeste plaatsvastheid vertoont de pv, die in een bevestigende, enkelvoudige zin (d.i. een zin waarin maar één pv staat) altijd op de tweede plaats staat. Het eerste zinsdeel is in de bevestigende zin veelal het OND, maar in de onderstaande voorbeelden tonen we hoe achtereenvolgens een deel van het ww. gez., een naamw. deel, LV, MV, BV, VZV, Bijw. B. en Bep. v. gest. de eerste plaats kunnen bezetten:

- (1) *Gevonden* HEEFT hij het boek niet.
- (2) *Dom* IS hij zeker niet.
- (3) *Dat boek* MOET je toch eens naar de U.B. terug brengen.
- (4) *Wim* HEB ik op zijn verjaardag niets gegeven.
- (5) *Voor jou* HEB ik maar geen koffie meer ingeschonken.
- (6) *Op de Wegenwacht* KUN je in zo'n geval altijd rekenen.
- (7) *In huis* DRAAGT Carel altijd pantoffels.
- (8) *Ontevreden* GINGEN we naar huis.

Wanneer de volgorde OND-pv veranderd wordt tot pv-OND spreken we van inversie. In de zinnen (1) t/m (8) is dus sprake van inversie, een kenmerk dat dus ook altijd voorkomt wanneer een Bijw. B. de zin opent. Daardoor is een bijwoord (9) te onderscheiden van een voegwoord: het laatste veroorzaakt geen inversie (10):

- (9) Toen KWAMEN we thuis.
- (10) Toen we thuis-KWAMEN, regende het nog steeds.

Inversie is een verschijnsel dat ook kan optreden bij vraagzinnen. We onderscheiden twee soorten vraagzinnen:

1. ja/nee-vragen. Dat zijn vragen die zinnig met *ja* of *nee* beantwoord kunnen worden. Hier is inversie normaal.
  - (11) HEB je de planten nog water gegeven?
  - (12) GA je nou mee of GA je niet mee?

(13) IS er nog wat bekend geworden van dat vermiste vliegtuig?

2. vraagwoordvragen. Dit zijn vragen die met een vraagwoord beginnen en die niet zinnig met *ja* of *nee* beantwoord kunnen worden.

Wanneer het vraagwoord naar het OND vraagt (14) is inversie uiteraard onmogelijk:

- (14) *Wie* is daar?
- (15) *Waarom* kom je zo laat?
- (16) *Hoeveel* kost zo'n wagen nou zonder B.T.W.?
- (17) *Wat* eten we vandaag?
- (18) *Welke* weg hebben ze genomen?
- (19) *Welke* weg ze hebben genomen is niet bekend.

Sommige vraagwoorden kunnen optreden in uitroepende zinnen. Uit het verband of de situatie blijkt dat men geen vraag bedoelt te stellen:

- (20) *Wat* 'n hitte!
- (21) *Hoe* huppelt zijn paardje het dek op en neer.

De woorden *wat* en *hoe* worden hier respectievelijk (uitroepend) voornaamwoord en (uitroepend) bijwoord genoemd.

Als regel kan gesteld worden dat in Nederlandse zinnen de pv op de eerste plaats staat bij ja/nee-vragen en op de tweede plaats bij bevestigende zinnen en vraagwoordvragen. Wanneer de pv op de tweede plaats staat, wil dat zeggen dat er niet meer dan één zinsdeel (OND of een ander zinsdeel) voor kan staan. Als dat zinsdeel geen OND is, moet het OND, vooral wanneer het uit een voornaamwoord bestaat, bij voorkeur dadelijk na de pv, dus op de derde plaats staan. Afwijkingen van deze regel worden als merkwaardig ervaren blijkens de volgende voorbeelden:

- (22) Dit dus niet kreeg Kees van hem te horen (...) (S. Vestdijk, *De vrije vogel en zijn kooien*, 's-Gravenhage 1958, blz. 214).
- (23) Toen de techniek algemeen bekend was kon, in gedichten die niet ernstig en majestueus waren, hij speels overdreven worden. (J. Smit, *Driemaal Huygens*, Assen 1966, blz. 51).

Structuralistisch onderzoek van de Nederlandse woordvolgorde (vooral door Paardekooper ondernomen) heeft aan het licht gebracht dat men in de bouw van zinnen een begingroep, een middengroep en een eindgroep kan onderscheiden. Deze groepen zijn respectievelijk door schuine strepen onderscheiden in de volgende voorbeeldzinnen:

- (24) Zou je 't me / morgenmiddag om vijf uur na college even / kunnen vertellen?

- (25) Ik heb 't 'm / al twee weken geleden op die vergadering / meegegeven.
 (26) Ik heb 'm / al twee weken geleden op die vergadering dat stuk van onze secretaris / meegegeven.
 (27) Hij heeft er / nog net die deur / mee kunnen verven.

In de begingroep staat, zoals hierboven uiteengezet, de pv op de eerste of tweede plaats. Bij de pv op de eerste plaats staat het OND op de tweede; wanneer de pv op de tweede plaats staat, staat op de eerste plaats het OND of een ander zinsdeel. Staat een ander zinsdeel op de eerste plaats, dan staat op de derde plaats het OND en daarna kunnen LV en MV volgen indien ze onbeklemtoonde voornaamwoorden zijn. Als dat niet het geval is, staan LV en MV in de midengroep (vergelijk daarvoor de plaats van het LV in (25) met die van het LV in (26)). Ook *er* en *zich* kunnen deel uitmaken van de begingroep; in totaal kunnen dan zes plaatsen gevuld zijn:

- (28) Vroeger heeft-ie 't er zich / niet makkelijk / mee gemaakt.

De begingroep is voor andere dan de hier genoemde zinsdelen ondoordringbaar.

De eindgroep bevat gewoonlijk de rest van het werkwoordelijk gezegde dat bij een pv uit de begingroep hoort. Die rest kan bestaan uit deelwoorden en infinitieven (24), maar ook uit delen van scheidbaar samengestelde werkwoorden:

- (29) Frits zette / de theepot voorzichtig op tafel / neer.
 (30) Theo speelde / het tweede deel van de sonate nog een keer / over.

Wanneer verschillende woorden in de eindgroep staan, bezetten de werkwoordelijke vormen altijd de laatste plaats - bij meer dan één infinitief bezet het hoofdwkwoord de laatste plaats; het hulpwerkwoord gaat daaraan onmiddellijk vooraf; wanneer het meer hulpwerkwoorden zijn staan ze in een vaste volgorde van belangrijkheid. Vóór het werkwoordelijk gedeelte staan delen van scheidbaar samengestelde werkwoorden, resultaatieve werkwoordsbepalingen of delen van werkwoordelijke uitdrukkingen, bijv.:

- (31) Ik had / dat wel eens / willen zien gebeuren.
 (32) Jij had / vast niet langer dan een minuut / durven blijven staan kijken
 (33) Ik heb 'm / die sonate al drie keer / over horen spelen (of: horen overspelen).
 (34) Daarmee heeft de buurman / de garage nog even / groen kunnen verven.
 (35) De dieven hadden / op de komst van de veldwachter met achterlating van hun buit / het hazenpad gekozen.

De eindgroep is voor andere zinsdelen ondoordringbaar.

De middengroep is nu te definiëren als dat gedeelte dat tussen begingroep en eindgroep staat. Hierin hebben hun plaats de voorwerpen (voorzover niet als onbeklemtoonde pronomina deel uitmakend van de begingroep) en de meeste bepalingen. Precieze volgorde-regels zijn hier moeilijk te geven, wat niet wil zeggen dat de volgorde volstrekt vrij is. Zo geldt bijv. dat modale bepalingen voorafgaan aan bepalingen van hoedanigheid, terwijl het LV veel meer vrijheid kent:

- (36a) Ze hebben / het feest beslist met veel plezier / gevierd.
- (36b) Ze hebben / beslist met veel plezier het feest / gevierd.
- (36c) *Ze hebben / met veel plezier beslist het feest / gevierd.

Op dit gebied moet echter nog veel onderzoek verricht worden. Met zekerheid kan echter gezegd worden dat de middengroep veel minder plaatsvastheid kent dan de begin- en de eindgroep; men kan hier dan ook niet spreken van ondoordringbaarheid.

In iedere zin waarin een OND en een pv voorkomen, is op z'n minst een begingroep aanwezig; een middengroep en een eindgroep kunnen ongerealiseerd zijn. Bijv.: zinnen zonder middengroep en zonder eindgroep:

- (37) Jan struikelde.

zinnen zonder middengroep:

- (38) Jan is / gestruikeld.
- (39) Z'n schoonmoeder is / komen te overlijden.

zinnen zonder eindgroep:

- (40) Jan struikelde / opnieuw.

In zinnen met een midden- en/of een eindgroep bestaat een zekere band tussen de pv uit de begingroep en een ander zinsdeel uit midden- of eindgroep. In zinnen met een eindgroep is dat de rest van het werkwoordelijk gezegde, in zinnen zonder eindgroep maar wel met een middengroep is dat veelal een voorwerp of een bepaling. Deze verbinding is, naar de term van Van Haeringen, bekend geworden als tangconstructie. In de volgende zinnen zijn de beide onderdelen van de tang gecursiveerd:

- (41) Gisteravond *ben* ik nog even bij de nieuwe burens op bezoek *gegaan*.
- (42) We *drinken* zondags altijd nogal laat *koffie*.
- (43) Ik *heb* vorige week bij die vergadering in Amsterdam Kees nog *ontmoet*.

Wanneer de 'spanning' tussen de beide onderdelen van de tang groot wordt, tracht men in de gesproken taal die spanning te verminderen door een zgn. herhalingsconstructie te gebruiken:

- (43a) Ik heb vorige week bij die vergadering in Amsterdam heb ik Kees nog ontmoet.

Dergelijke zinnen, waarin men in feite begingroep en eindgroep dichter bij elkaar poogt te brengen, gelden als niet grammaticaal; in de omgangstaal zijn ze echter heel gebruikelijk.

Wat eventueel nog voor de begingroep staat, intonatief daarvan gescheiden, noemt men aanloop. Daarin vinden o.m. aansprekingen hun plaats (44) en zinsdelen die d.m.v. een herhalend OND of herhalend LV in de begingroep gerecapituleerd worden (45) (46):

- (44) Frits, wil jij me de schaar even aangeven?
- (45) Die man met die bolhoed, die staat daar nou al een half uur te wachten.
- (46) Die man met die bolhoed, die zie ik elke dag voorbijlopen.

Wanneer het zinsdeel in de aanloop met een voorzetsel begint, is een variant waarbij het voorzetsel achterwege blijft, nog wel zo normaal:

- (47a) Op de zon, daar hoef je vandaag niet op te rekenen.
- (47b) De zon, daar hoef je vandaag niet op te rekenen.
- (48a) Door het zolderraam, daar kun je het vuurwerk mooi door zien.
- (48b) Het zolderraam, daar kun je het vuurwerk mooi door zien.

De verwijswaarden *daar... op* (47) en *daar... door* (48) kunnen hier resp. als herhalend VZV en herhalende Bijw. B. benoemd worden.

Wat eventueel nog na de eindgroep, als boven beschreven, volgt, noemt men uitloop. Daarin vinden allerlei toevoegingen, uitbreidingen en sommige bijstellingen hun plaats; soms zijn dat zinsdelen die ook in de middengroep hadden kunnen staan (49), maar vaak betreft het zinsdelen die daarvoor wat te lang zijn (50) (51):

- (49a) Gisteravond heeft Jaap met die pot groene verf toch nog even het hek van de voortuin kunnen verven.
- (49b) Gisteravond heeft Jaap toch nog even het hek van de voortuin kunnen verven met die pot groene verf.
- (50) Gisteravond heeft Jaap toch nog even het hek van de voortuin kunnen verven met die pot groene verf die jij hem vorige week gegeven had.
- (51) Jolande heeft gisteren d'r nieuwe hoed voor het eerst opgehad, dat ding met die brede rand en die strik van voren.

Sommige uitlopen - in ieder geval die met een bijstelling - worden intonatief (door een pauze) gescheiden van de eindgroep (51), andere niet (49b).

Literatuur

- C.B. van Haeringen, 'Tangconstructies' en reacties daarop, *NTg* 40 (1947), 1-7; of in: *Neerlandica*, 260-268.
- P.C. Paardekooper, *Syntaxis spraakkunst en taalkunde*, Den Bosch 1955, hfdst. 7.

- C.B. van Haeringen, *Vragen over de vraag*, Utrecht 1958, of in: *Gramarie*, 288-309.
- M.A.F. Ostendorf, De tangconstructie als syntactisch stramien, *NTg* 51 (1958), 139-144; of in: *TiA* 328-333.
- P.J. Merckens, De plaats van de persoonsvorm: een verwaarloosd codeteken, *NTg* 53 (1960), 248-254; of in: *TiA* 231-237.
- F.G. Droste, Terminologische moeilijkheden bij 'de zin', *NTg* 54 (1961), 11-16; of in: *TiA* 186-191.
- L. Koelmans, Iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands, *NTg* 58 (1965), 156-166.
- P.C. Paardekooper, Moeilijkheden bij terminologische moeilijkheden bij 'de zin' *NTg* 59 (1966), 232-241; of in: *TiA* 192-201.
- A. Sassen, Syntactische implicaties van de zgn. herhalingsconstructie ('dat is een gek geval is dat'), *Hand. XXVI Vlaams Filologencongres*, Gent 1967.
- L. Koelmans, Zinnen met aanloop in het Nederlands, *NTg* 63 (1970), 21-27.
- J.G. Kooij, *Is Nederlands een SOV-taal?* (oratie Leiden), Amsterdam 1973.
- J. Koster, Het werkwoord als spiegelcentrum, *Spekt* 3 (1973-74), 601-618.
- W. Vandeweghe, Partikels en woordvolgorde, *Gramma* 2 (1978), 80-101.

2. Theoretische achtergronden

2.1. Methodes van taalanalyse

In het voorafgaande hoofdstuk is een overzicht van de zinsdelen volgens de traditionele grammatica gepresenteerd. Deze vorm van grammatica stoelt op een tweeduizendjarige traditie van westerse logica en de werkwijze van deze soort taalkunde-beoefening moet men inductief noemen. Inductie kan men omschrijven als een wijze van redeneren waarbij men besluit van het bijzondere tot het algemene. Zo is men in de taalkunde ertoe gekomen op grond van een aantal observaties (het bijzondere) tot een omschrijving van een bepaald verschijnsel (het algemene) te komen; soms lukte het zo'n verschijnsel tamelijk bevredigend te omschrijven en zelfs tot de formulering van algemeen-geldige regels te komen. Op deze manier heeft bijna iedereen inductief leren begrijpen wat een voorzetselvoorwerp is, of een vraagwoordvraag, ja zelfs wat een zinsdeel is of een zin. Toch is voor veel wetenschapsbeoefenaars - en niet alleen in de taalkunde - de inductieve methode onbevredigend. Het inductivisme eist namelijk dat de algemene uitspraken die geformuleerd worden volledig op hun waarheid controleerbaar zijn. Deze eis tot strikte verifieerbaarheid leidt echter tot grote moeilijkheden wanneer zgn. universele uitspraken in het geding zijn. Een universele uitspraak heeft de vorm: 'voor iedere x geldt y'. Een klassiek voorbeeld daarvan is: 'alle raven zijn zwart' of, om een voorbeeld aan de taalkunde te ontleen: 'in iedere bevestigende hoofdzin in het Nederlands staat de persoonsvorm op de tweede plaats'. Om deze uitspraken te verifiëren zou men alle raven ter wereld moeten zoeken en alle bevestigende Nederlandse zinnen, in het verleden en in de toekomst. Dat is een praktische onmogelijkheid en men heeft daarom een oplossing in andere richting gezocht.

Die andere oplossing levert de deductieve methode. Deductie is, zo eenvoudig mogelijk omschreven, de wijze van redeneren waarbij men van het algemene tot het bijzondere besluit. Voor de grammatica betekent dit, dat men van zo algemeen mogelijke regels uitgaat en controleert of toepassing van die regels tot juiste gevolgtrekkingen leidt. Daarbij wordt de eis tot verifieerbaarheid vervangen door de eis tot falsifieerbaarheid en zolang het niet gelukt is een algemene uitspraak te falsifiëren, geldt deze uitspraak als waar of bruikbaar. Zo blijft de regel betreffende de plaats van de persoonsvorm in het Nederlands bruikbaar zolang deze regel niet door tegenvoorbeelden gefalsifieerd is. Iedere uitspraak of regel geldt dus tot nader order. Het spreekt daarbij vanzelf dat de formulering van zo'n regel zeer precies moet zijn en zo algemeen mogelijk, of zoals men zegt: kwetsbaar; het moet in principe dus mogelijk zijn een regel te falsifiëren. Wan-

neer we zouden zeggen dat de persoonsvorm in een bevestigende zin in het Nederlands *soms* op de tweede plaats staat, is de uitspraak onvoldoende kwetsbaar. Pas als we *soms* weglaten - en dus stilzwijgend *altijd* bedoelen - is de uitspraak falsifieerbaar, nu en in de toekomst.

Die laatste toevoeging is belangrijk. Men wil grammatica namelijk niet langer beschouwen als een analyse van eenmaal gegeven zinnen, maar men wil verantwoorden dat iedere taalgebruiker zinnen kan produceren, resp. begrijpen die hij zelf nog nooit eerder gesproken, resp. gehoord heeft. Als dat zo is - en dat is onbetwifelbaar - moeten we aannemen dat de mens als taalgebruiker over een vermogen beschikt om onbepaald nieuwe, d.w.z. in principe nooit eerder gehoorde of gesproken zinnen voort te brengen. Dat vermogen noemt men met de gebruikelijke Engelse term: (linguistic) competence. Aangezien niet kan worden aangenomen dat een menselijk wezen het oneindig aantal mogelijke zinnen van een taal als een soort pasklare voorraad tot zijn beschikking heeft, neemt men aan dat de mens moet kunnen beschikken over een eindig aantal regels om een oneindig aantal mogelijke zinnen te kunnen vormen. Het opstellen van dat eindige aantal regels - zo algemeen mogelijk en falsifieerbaar - is de taak van de moderne taalkunde; die regels noemen we een grammatica.

Daarbij moeten we een aantal zaken goed in het oog houden. In de eerste plaats is zo'n grammatica bestaande uit regels een ideale voorstelling van de competence. Bij toepassing van de regels moeten we een goede, d.w.z. een welgevormde of grammaticale zin krijgen. In het dagelijks leven echter horen we veel zinnen die ongrammaticaal zijn, door verspreking, vergissing of doordat men domweg de draad kwijt raakt van wat men wil zeggen. Alles wat we zelf zeggen en om ons heen horen noemen we de 'performance' en die performance is dikwijls verre van volmaakt en wijkt vaak af van de competence. Nu verantwoordt de grammatica niet de performance maar de competence van de ideale taalgebruiker (op zichzelf dus een abstractie).

In de tweede plaats noteren we de regels van zo'n grammatica zoveel mogelijk in formules. Dat dwingt tot een consistente formulering, het voldoet aan de eis van kwetsbaarheid en de notatie kan zo precies mogelijk zijn. Wanneer die regels worden toegepast, genereren ze grammaticale zinnen; zo'n reeks regels heet dan ook een generatieve grammatica (genereren = voortbrengen). Men dient dus in het oog te houden dat de grammatica genereert, niet de mens.

In de derde plaats moet men zich er rekenschap van geven dat de regels in principe falsifieerbaar zijn. Wanneer ze ongrammaticale zinnen genereren, deugen de regels niet en moeten ze verworpen of herzien worden. Of een zin grammaticaal is, wordt bepaald door onze intuïtie als taalgebruiker. Nu is een intuïtief grammaticaliteitsoordeel als beslissende instantie voor falsifieerbaarheid nogal omstrepen. Toch gaan we er hier gemakshalve van uit dat onze intuïtie ons niet bedriegt wanneer van de volgende zinnen de tweede als ongrammaticaal gebrandmerkt wordt:

- (1) De voorzitter geeuwde.
- (2) *De geeuwde voorzitter.

Wanneer we een regel zouden ontwerpen die zin (2) genereert, zouden we die regel moeten verwerpen; hij is dan door zin (2) gefalsifieerd. In feite kunnen we dus zeggen dat een generatieve grammatica de grammaticaliteitsoordelen - de intuïties van de taalgebruiker - verantwoordt en wel door welgevormde, d.w.z. grammaticale zinnen te genereren die door iedereen als zodanig aanvaard worden. Dat kan alleen als de grammatica alle zinnen, maar dan alleen alle grammaticale zinnen voortbrengt en geen andere.

Hoe komt men nu tot de regels van de grammatica? Welnu, in feite doet dat er niet zoveel toe; het voornaamste is dat de regels bij toepassing deugen en dus vooralsnog niet gefalsifieerd zijn. Toch appelleren de voorgestelde regels heel duidelijk aan allerlei traditionele voorstellingen uit de taalkunde. Zo is het bijv. een traditionele voorstelling een zin te beschouwen als een verbinding van een subject en een predikaat. Dergelijke zinsdelen noemt men constituenten en het subject heet dan een nominale constituent of bij afkorting NC, en het predikaat heet een verbale constituent of VC. Zin (1) vertoont dus de structuur NC VC. Wanneer we nu willen uitdrukken dat iedere zin uit deze constituenten is opgebouwd, wordt dat uitgedrukt door de volgende regel:

(3) $Z \rightarrow NC VC$

De afkorting Z staat voor Zin en de pijl moet worden opgevat als een instructie tot herschrijven; de regel betekent dus: herschrijf Z tot NC plus VC. Wanneer we nu regels ontwerpen die het mogelijk maken NC tot *de voorzitter* te herschrijven en VC tot *geeuwde*, kunnen we een grammaticale zin genereren. Zo'n herschrijfregel (de term spreekt nu voor zichzelf) wordt echter pas waardevol wanneer we er veel meer zinnen mee kunnen vormen. NC moet dus ook kunnen leiden tot *de man*, *de jongen*, *het meisje* en zeer veel andere mogelijkheden. Op die manier kunnen dan ook zinnen als (4) t/m (6) gegenereerd worden:

(4) De agoog die de vergadering moest leiden, geeuwde.

(5) De voorzitter geeuwde de hele middag.

(6) De agoog dronk het glas water op.

Al deze zinnen kunnen door herschrijfregel (3) met daarop volgende regels (waarover meer in 2.7. en 2.8.) gegenereerd worden. Steeds begint de grammatica met deze regel (3) of in de gangbare Engelse notatie die ook in Nederland gebruikelijk is geworden:

(7) $S \rightarrow NP VP$

Daarbij staat S voor Sentence, NP voor Noun Phrase en VP voor Verb Phrase.

Samenvattend beklemtonen we nog even een paar belangrijke verschillen met de grammatica uit hoofdstuk 1. De traditionele zinsontleding is een analyse van eenmaal gegeven, bestaande zinnen; de generatieve grammatica brengt nieuwe zinnen voort, maar alleen zinnen die welgevormd (grammaticaal) zijn. De tra-

ditionele spraakkunst gaat inductief te werk, de generatieve grammatica deductief.

Deze laatste verschilpunten kunnen we nog eens demonstreren naar aanleiding van de zgn. empirische cyclus, een redenerings- of denkmodel dat het procédé van de wetenschappelijke werkzaamheid in het algemeen illustreert. In deze empirische cyclus kan men vijf fasen onderscheiden:

fase observatie (verzamelen van gegevens en vormen van hypothesen),

1:

fase inductie (formulering van hypothesen),

2:

fase deductie (afleiding uit de hypothesen in de vorm van toetsbare voorspellingen),

3:

fase toetsing (nl. van de hypothesen aan de voorspellingen),

4:

fase evaluatie (beschouwing van de uitkomsten van de toetsing).

5:

De laatste fase omvat ook weer observatie, zodat tevens de eerste fase opnieuw in werking treedt, enzovoort. Wat hier als afzonderlijke fasen voorgesteld wordt, is echter in de realiteit niet scherp te scheiden; alleen duidelijkheidshalve wordt hier uiteengehouden wat in een denkproces niet zo bewust plaats vindt als het hier gepresenteerd wordt.

We kunnen hiermee echter wel de werkwijze van de oude en de nieuwe grammaticale analyse verduidelijken. De inductief werkende taalkunde richtte zich vooral op de fasen 1 en 2: observatie en verzamelen van taalfeiten heeft altijd een grote rol gespeeld en wanneer men op grond daarvan tot beschrijvingen kwam die in de vorm van algemene uitspraken geformuleerd konden worden, was de voornaamste doelstelling van de descriptieve grammatica bereikt. In feite waren die uitspraken niet meer dan hypothesen, maar aan verificatie kwam men niet toe, en aangezien veel van die uitspraken ook nooit door de praktijk gefalsificeerd werden - men stelde die eis trouwens niet eens! - viel er best mee te werken. De generatieve grammatica legt veel groter nadruk op fase 3, 4 en 5; voor haar doet het er niet zoveel toe hoe de hypothesen (dat wil dus zeggen: de grammaticaregels) gevonden zijn. Natuurlijk is ook de hypothese van regel (7) stilzwijgend door inductie tot stand gekomen, maar dat hele proces laat men voor wat het is en men richt zich op de toetsing en evaluatie van zo'n regel. Zo is de generatieve grammatica te beschouwen als een deductief systeem; nog precieser gezegd: een hypothetisch-deductief systeem.

Literatuur

A.D. de Groot, *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*, 's-Gravenhage 1968, hfdst. 1 t/m 4.

H.J. Verkuyl e.a., *Transformationele taalkunde*, Utrecht/Antwerpen 1972, [Aula 509], hfdst. 2,2.

M.C. van den Toorn, *Methodologie en taalwetenschap*, Utrecht/Antwerpen 1978, [Aula 638], hfdst. 2.

2.2. Constituenten

In de vorige paragraaf werd een zgn. herschrijfregel genoemd die we hier herhalen:

(1) $S \rightarrow NP VP$

Deze regel noemden we voldoende om zin (2) te genereren:

(2) De voorzitter geeuwde.

Nu zal duidelijk zijn dat regel (1) pas generaliserende kracht heeft als er meer NP's dan *de voorzitter* mee gegenereerd kunnen worden: ook *de agoog, de jongen, het meisje, Frederik, taalkundigen, Berlijn, de minister van O. en W.*, enz. voldoen aan de omschrijving NP. Aan een VP moet behalve *geeuwde* ook *geeuwt, geeuwen, slaapt, sliep, heeft vergaderd*, enz. kunnen beantwoorden. Om deze diversiteit te verantwoorden heeft men de NP om te beginnen op de volgende wijze verder omschreven:

(3) $NP \rightarrow DET N$

Dat betekent Determinator (soms wordt ook ART gebruikt, voor Artikel = lidwoord) plus Nomen, zodat *de voorzitter* gegenereerd kan worden. Een nieuwe regel verantwoordt dan dat DET herschreven kan worden als *de, het* of *een* en ook als nul: $\emptyset$, resp. in gevallen als *de voorzitter, het kind, een vergadering, Frederik*.

Ook de regels voor de VP dienen nu nader bekeken te worden. In zin (2) bestond die VP slechts uit één werkwoordelijke vorm ofwel één V. De regel kan dus luiden:

(4) $VP \rightarrow V$

Een moeilijkheid doet zich echter voor wanneer voor de V zowel *geeuwde* als *geeuwen* kan worden herschreven. De grammaticaliteit van die vormen blijkt af te hangen van het getal van de NP die onderwerp van de zin is: *de voorzitter geeuwde*, maar *de voorzitters geeuwend*. Nu is een praktische manier van noteren deze: de constituenten NP en VP, liever nog alleen de N en V, krijgen zgn. features (letterlijk: kenmerken) toegekend, die onder de woorden die voor N of V gebruikt kunnen worden, genoteerd staan. Om de congruentie in getal tussen onderwerp en persoonsvorm te verantwoorden gebruikt men de features:

<+ plu> = pluralis, meervoud <- plu> = enkelvoud

Voor een V zijn bovendien nog andere features nodig:

<+ fin> = finiete vorm, persoonsvorm <- fin> = geen persoonsvorm
<+ pres> = presens, tegenwoordige tijd <- pres> = verleden tijd

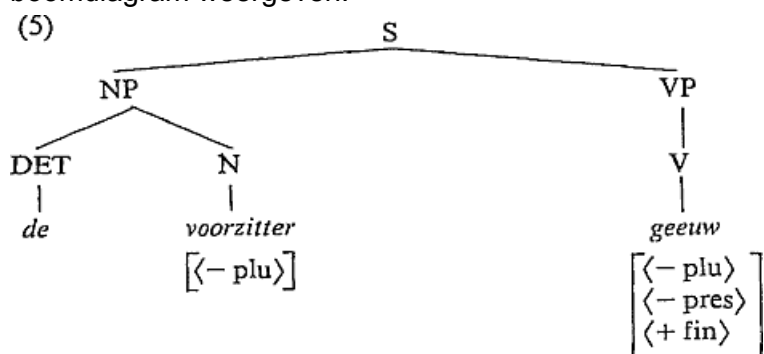
We kunnen nu veel abstracter notaties toepassen, zoals

<i>voorzitter</i>	<i>geeuw</i>
[⟨- plu⟩]	[⟨- plu⟩]
	[⟨+ fin⟩]
	[⟨+ pres⟩]

Uit de features onder *geeuw* is nu op te maken dat daarmee *geeuwt* bedoeld is: enkelvoud, persoonsvorm, tegenwoordige tijd. Wanneer onder *voorzitter* <+ plu> gestaan had, zou daarmee de meervoudsvorm *voorzitters* aangegeven zijn.

Deze notatie bewijst haar waarde bij voortgezette grammaticale beschrijving: we kunnen nu een regel formuleren dat als de eerste NP het feature <- plu> heeft, de V die het feature <+ fin> heeft ook <- plu> moet hebben (en hetzelfde geldt uiteraard voor <+ plu>). Die eerste NP heeft in onze beschrijving altijd de functie van subject en alleen tussen dat subject en de finiete vorm van het werkwoord bestaat deze getalscongruentie. We gaan er daarbij van uit dat de subjects-NP dus altijd voorop staat. In 2.3. wordt besproken hoe een subjects-NP ook op een andere plaats in de zin terecht kan komen. We gaan hier verder niet in op de regels die er in een later stadium voor zorgen dat de juiste uitgangen voor <± plu>, resp. <± fin> en de juiste werkwoordsvorm voor <± pres> gegenereerd worden.

Wanneer nu op grond van herschrijfregel (1) de abstracte structuur van zin (2) moet worden weergegeven, kunnen we deze structuur in hiërarchische vorm als een boomdiagram weergeven:

Regel (4) is ontoereikend voor het herschrijven van meer dan alleen een V. De meeste zinnen van het Nederlands bezitten een VP die uit meer constituenten bestaat. We beschouwen daartoe de volgende zinnen:

- (6) De voorzitter opent de vergadering.
 (7) De voorzitter kijkt naar de secretaris.
 (8) De voorzitter gaf een stencil aan de secretaris.
 (9) De voorzitter betaalde een kwartje aan de secretaris voor de koffie.

In zin (6) bevat de VP weer een NP, nl. *de vergadering*. In zin (7) hebben we te maken met een constituent die bestaat uit een NP voorafgegaan door een voorzetsel: *naar de secretaris*. Zo'n constituent is een PP, een prepositieconstituent (PP = Prepositional Phrase). Hiervoor geldt de volgende herschrijfgregel:

- (10) $PP \rightarrow \text{Prep NP}$

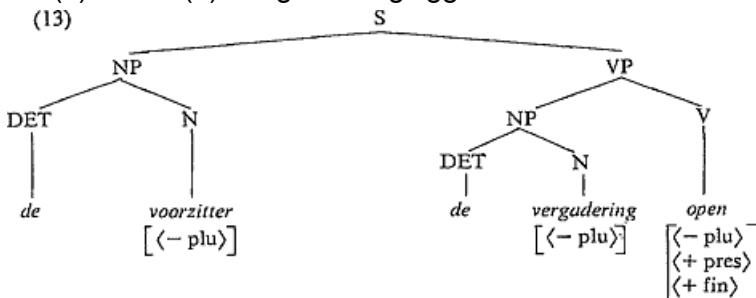
In zin (8) vinden we in de VP resp. een NP en een PP en in zin (9) resp. een NP, een PP en nog een PP. Niet al deze constituenten hoeven tegelijk voor te komen; alleen de V zelf is onontbeerlijk, maar de andere constituenten zijn facultatief. We noteren dat op de volgende manier:

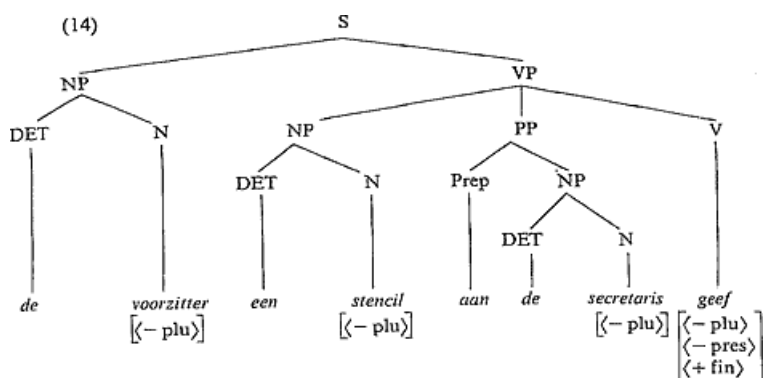
- (11) $VP \rightarrow (NP) (PP) (PP) V$

We hebben nu vier herschrijfgregels gevonden die met recht basisregels genoemd mogen worden. Voorlopig zijn deze regels voldoende voor het genereren van een groot aantal Nederlandse zinnen. We herhalen deze vier basisregels:

- (12) (a) $S \rightarrow NP VP$
 (b) $VP \rightarrow (NP) (PP) (PP) V$
 (c) $PP \rightarrow \text{Prep NP}$
 (d) $NP \rightarrow \text{DET N}$

Ter illustratie geven we hier de boomdiagrammen van de structuren die resp. aan zin (6) en zin (8) ten grondslag liggen:

Literatuur

G.J. de Haan, G.A.T. Koefoed, A.L. des Tombe, *Basiskursus algemene taalwetenschap*, Assen 1974.

2.3. Transformaties

In de boomdiagrammen van de vorige paragraaf werden structuren voorgesteld die nog weinig op Nederlandse zinnen lijken. Niet alleen staan de constituenten nog niet op de juiste plaats, maar ook staan er in de boomdiagrammen features die 'weggewerkt' moeten worden. Om met dit laatste te beginnen: wanneer de NP aan het begin van de reeks het feature <- plu> heeft, dan krijgt ook de V met <+ fin> aan het eind van de reeks dit feature <-plu> en wanneer <+ plu> aan de NP wordt toegevoegd, krijgt ook de V <+ plu>, zoals we in de vorige paragraaf al gezien hebben. Deze regel zorgt ervoor dat onderwerp en pv in getal congruent zijn, zodat van de volgende zinnen alleen de grammaticale gevallen door de regel voortgebracht worden:

- (1) (a) De voorzitter geeft een stencil aan de secretaris.
- (b) *De voorzitters geeft stencils aan de secretaris.
- (2) (a) De voorzitters geven een stencil aan de secretarissen.
- (b) *De voorzitter geven stencils aan de secretaris.

Om (1)(a) te verantwoorden noteren we de regel op de volgende wijze:

(3)	(a)	NP [-plu>]	X	V	
		1	2	3	⇒
		1	2	3 [-plu>]	

en om (2)(a) te verantwoorden noteren we de regel als volgt:

(3)	(b)	NP [<+ plu>]	X	V	
		1	2	3	⇒
		1	2	3 [<+ plu>]	

Deze twee regels kunnen we tot één regel samenvoegen wanneer we voor + of - één symbool α gebruiken: als $\alpha = +$, dan moet overal waar α staat, + staan, als $\alpha = -$, dan moet overal waar α staat, - staan. Aldus:

(3)	NP [< α plu>]	X	V	
	1	2	3	⇒
	1	2	3 [< α plu>]	

De cijfers geven de plaats van de constituenten aan. Met X wordt aangegeven dat daar een constituent *kan* staan (of meer dan één), die buiten het bereik van de regel valt. In de zinnen (1) en (2) blijkt dat te gelden voor *stencil* en *secretaris*, die immers <+ plu> of <-plu> kunnen zijn zonder dat dit de grammaticaliteit van de zin beïnvloedt.

De bewerking die hier besproken is - en die aangegeven wordt door een dubbele pijl: ⇒ - heet een transformatie. De hier behandelde transformatie die de getalscongruentie van onderwerp en persoonsvorm beregelt, heet met de gebruikelijke Engelse term Agreement-transformatie. (In enkele voorafgaande voorbeeldzinnen was deze transformatie gemakshalve al toegepast).

Een transformatieregel is dus niets anders dan een regel die veranderingen aanbrengt in een structuur; dit in tegenstelling tot een herschrijfregel die 'uit het niets' een structuur genereert. Een transformatieregel wordt echter alleen voorgesteld in een grammatica wanneer deze terdege gemotiveerd kan worden. Dat is alleen het geval als de taalbeschrijving eenvoudiger, d.w.z. economischer wordt. En dat impliceert weer dat transformaties alleen te verdedigen zijn wanneer ze generaliserende kracht bezitten, d.w.z. wanneer ze een aantal verschijnselen bestrijken dat niet op eenvoudiger wijze te beschrijven is en wanneer de regel niet door allerlei uitzonderingen ontkracht wordt. Pas wanneer een generatieve grammatica ook transformaties bevat, spreken we van een transformationeelgeneratieve grammatica.

Een transformatie die verandering in de volgorde van de constituenten beregelt, hebben we nodig om zinnen als de volgende te verantwoorden:

- (4) Aan de secretaris gaf de voorzitter een stencil.
- (5) Een stencil gaf de voorzitter aan de secretaris.

In deze zinnen staat niet de onderwerps-NP vooraan, maar een ander zinsdeel heeft door vooropplaatsing extra gewicht gekregen. Dit verschijnsel, dat bekend

staat onder de naam Topicalisatie, kan door de volgende transformatieregel beschreven worden:

(6)	X	{NP} {PP}	Y	
	1	2	3	⇒
	2	1	3	

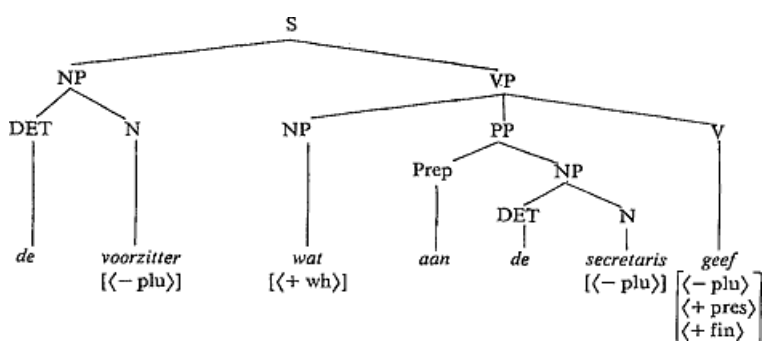
De symbolen X en Y geven aan dat op die plaats constituenten staan die niet beïnvloed worden door de werking van de transformatie. Tussen de accolades staan twee mogelijkheden genoteerd: één daarvan, het doet er niet toe welke, kan gekozen worden om naar voren geplaatst te worden. De cijfers geven weer de volgorde van de constituenten aan.

Deze transformatie is facultatief, want lang niet alle Nederlandse zinnen kennen Topicalisatie (in tegenstelling tot Agreement, dat altijd moet optreden). Er is echter een verplaatsingstransformatie die verplicht wordt toegepast: dat is de transformatie die ervoor zorgt dat vraagwoorden voorop komen te staan. Een vraagwoord heeft het feature <+ wh> en zodra dat door een herschrijfgereguleerder in een structuur gegenereerd is, moet te eniger tijd een transformatie toegepast worden die de constituent met dit feature aan het begin van de reeks constituenten plaatst. Deze vraagwoord-verplaatsingstransformatie is onder de Engelse naam Wh-movement bekend geworden.

(7)	X	NP [<+ wh>]	Y	
	1	2	3	⇒
	2	1	3	

In geval (8) moet Wh-movement worden toegepast:

(8)

Transformatieregel (7) zorgt ervoor dat uiteindelijk *wat* vòòr *de voorzitter* komt te staan, zodat de grammaticale zin (9) ontstaat:

(9) Wat geeft de voorzitter aan de secretaris?

De laatste transformatie die we in dit kader noemen, is eveneens een verplichte transformatie: het betreft hier de plaatsing van de persoonsvorm op de tweede zinsplaats, een bewerking die bekend staat als V-plaatsing.

(10)	{NP}	X	V [<+		
	{PP}		fin>]		
	1	2	3	⇒	
	1	3	2		

Door de V-plaatsingstransformatie wordt verantwoord dat de persoonsvorm altijd op de tweede plaats staat, ongeacht of de NP die vooraan staat de functie van onderwerp of van lijdend voorwerp heeft, ongeacht ook of het eerste zinsdeel een PP of een NP is (vergelijk daarvoor bijv. de zinnen (4) en (5)).

Tot nu toe hebben we vier transformaties vermeld (Agreement, Topicalisatie, Wh-movement en V-plaatsing), die alle een centrale positie innemen bij de derivatie van Nederlandse zinnen. Er bestaan echter veel meer transformaties en voorstellen tot transformaties, die we - gezien het inleidende karakter van dit hoofdstuk - onvermeld laten. Bovendien heeft men mettertijd veel transformatievoorstellen weer verworpen, omdat de generaliserende kracht te gering bleek. We herhalen daarom nog eens de eisen die aan een transformatie gesteld moeten worden:

- (a) een transformatie moet een generalisering zijn, d.w.z. niet betrekking hebben op één speciaal soort zinnen, of zelfs één bepaalde zin;
- (b) een transformatie moet aan een economisch principe voldoen, d.w.z. de taalbeschrijving vereenvoudigen.

Dat laatste wordt duidelijk als we inzien dat transformaties alleen werken op structuren, reeksen van constituenten die door de basisregels (of herschrijfgeregels) gegenereerd zijn. Een transformatieregel is niets anders dan een instructie om een structuur om te zetten in een andere structuur. Op zichzelf zou dat ook door basisregels kunnen geschieden, maar dan zouden er zeer veel meer basisregels nodig zijn. In die zin vereenvoudigen transformaties de taalbeschrijving.

De structuur die door de basisregels gegenereerd wordt, noemen we de dieptestructuur. Wanneer op die dieptestructuur alle vereiste transformaties zijn toegepast - waarbij dus telkens een structuur in een andere structuur is omgezet -, is de zgn. oppervlaktestructuur ontstaan. Behalve door middel van een boomdiagram kunnen we die structuren ook lineair weergeven: iedere constituent wordt dan tussen vierkante haken (brackets) geplaatst en krijgt een ondergeplaatste indicatie of label. Deze notatie heet 'labeled bracketing'. Een aldus genoteerde dieptestructuur is bijv.:

(11) [_S[_{NP} de voorzitter] [_{VP}[_{NP} wie] [_V zie]]]

Features hebben we hierbij niet genoteerd. Na toepassing van de Agreementstransformatie krijgen we:

(12) [S_[NP de voorzitter] [VP_[NP wie] [V ziet]]]

Na toepassing van Wh-movement:

(13) [S_[NP wie] [NP de voorzitter] [VP_[V ziet]]]

Na toepassing van V-plaatsing:

(14) [S_[NP wie] [V ziet] [NP de voorzitter] [VP]]

De lege haakjes van de VP laten we hierna weg:

(15) [S_[NP wie] [V ziet] [NP de voorzitter]]

Structuur (15) is de oppervlaktestructuur. Ook deze structuur is dus nog iets abstracts. Pas wanneer nu de fonetische weergave, o.a. de intonatie, verantwoord wordt (door bewerkingen die we hier buiten beschouwing laten) hebben we de zin:

(16) Wie ziet de voorzitter?

Zin (16) is dubbelzinnig oftevel ambigu. Het eerste zinsdeel kan nl. onderwerp of lijdend voorwerp zijn. In de dieptestructuur (11) was duidelijk dat *wie* deel uitmaakte van de VP en dus de functie van object moest hebben. In de oppervlaktestructuur is dit kenmerk verloren gegaan en daardoor zou (16) ook terug kunnen gaan op dieptestructuur (17):

(17) [S_[NP wie] [VP_[NP de voorzitter] [V zie]]]

Op (17) hoeft echter niet meer Wh-movement te werken. De constituent *wie* staat al op de eerste plaats en in de dieptestructuur is door de plaatsing van *wie* gespecificeerd dat deze NP de functie van onderwerp heeft. Het is dus mogelijk dat twee verschillende dieptestructuren één ambigu oppervlaktestructuur hebben. Zo kan een grammatica die tussen diepte- en oppervlaktestructuur onderscheidt, inzicht geven in het verschijnsel ambiguïteit.

2.4. Onderliggende structuur

Men zou zich tot dusverre hebben kunnen afvragen waartoe de transformatie V-plaatsing nodig is. Natuurlijk is deze transformatie nodig doordat de V door de basisregels aan het einde van de VP gegenereerd wordt, maar is dat dan nodig? Het is alleszins denkbaar dat de herschrijffregel voor de VP niet als (1), maar als (2) wordt vastgesteld:

(1) VP → (NP) (PP) (PP) V

(2) VP → V (NP) (PP) (PP)

De vraag kan dus gesteld worden waarom (1) als onderliggende structuur voor Nederlandse zinnen te prefereren is boven (2).

Het antwoord daarop is van tweeërlei aard. In de eerste plaats heeft het genereren van de V aan het eind van de reeks het voordeel dat de woordvolgorde van de Nederlandse bijzin zonder meer correct gegeneerd is, zoals in voorbeeld (3):

(3) ...dat de voorzitter de vergadering van zijn gelijk overtuigt.

Alleen voor hoofdzinnen moet dus V-plaatsing worden toegepast.

Men zou nu kunnen voorstellen toch regel (2) te gebruiken en een omgekeerde V-plaatsing toe te passen voor bijzinnen. Daartegen is nu echter een tweede argument aan te voeren: wanneer de V achteraan gegeneerd wordt, heeft dit voordelen wanneer die V een scheidbaar samengesteld werkwoord is (bijv. *opbellen*, *afmaken*, *doorbrengen*, *overhalen*, enz.). In hoofdzinnen blijkt namelijk dat het partikel (*op*, *af*, *door*, *over*, enz.) achteraan moet staan:

(4) De voorzitter belde de secretaris op.

Voor het resultaat van (4) is alleen V-plaatsing nodig geweest; het partikel is blijven staan. Wanneer nu de VP van (2) als onderliggende structuur zou zijn gekozen, waren er altijd twee transformaties nodig geweest: (a) V-plaatsing voor bijzinnen, en (b) partikel-plaatsing in hoofdzinnen, want (4) zou dan afgeleid moeten zijn uit (4)(a):

(4) (a) *De voorzitter opbelde de secretaris.

Wanneer structuur (1) wordt gekozen, kan volstaan worden met één transformatie: V-plaatsing voor hoofdzinnen.

Naast dit economische argument is er nog een andere, strikt linguïstische reden om regel (1) te kiezen. Dat argument is te ontleen aan taaltypologische indelingen. Men onderscheidt namelijk talen met een onderliggende structuur: subject-verbum-object, zgn. SVO-talen, en talen met een onderliggende structuur: subject - object - verbum, zgn. SOV-talen. Engels wordt beschouwd als een SVO-taal, Nederlands en Duits daarentegen als SOV-talen. Behalve deze onderliggende structuren hebben die talen ook andere, systematisch onderscheiden eigenschappen, waarvan we er enkele noemen:

(5)(a)	verbum + object (VO)	object + verbum (OV)
(b)	prepositie + nomen	nomen + prepositie
(c)	nomen + afhankelijke genitief	genitief + nomen
(d)	hulpwerkwoord + hoofdwkwoord	hoofdwkwoord + hulpwerkwoord

Als illustratie van (5)(b) kent het Duits constructies als *meiner Meinung nach, des Strassenbaus wegen*. Het Nederlands kent hier geen postposities, maar wel onderscheiden Nederlands en Duits zich gezamenlijk van het Engels in kenmerk (5)(d): men vergelijkte: ...*that he has come* en... *dass er gekommen ist*,... *dat hij gekomen is*. Maar het Nederlands kent ook de volgorde ...*dat hij is gekomen*. En ter verduidelijking van (5)(a) vergelijkte men *to give someone something* met *iemand iets geven* en *einem etwas geben*.

Deze paar voorbeelden tonen aan dat de hier opgesomde kenmerken beginselen zijn; de meeste talen vertonen mengvormen van de onderliggende structuren SVO en SOV. Zo meent men dat het Oudgermaans voornamelijk SOV-kenmerken had, dat het Duits zich in de richting van SVO ontwikkelde maar de laatste eeuwen steeds meer SOV-trekken heeft gekregen.

Ook voor het Nederlands neemt men wel aan dat in vroegere stadia de woordvolgorde SOV is geweest. Dat blijkt ook soms nog uit het Middelnederlands waar zinnen als de volgende normaal waren:

- (6) (a) God selve sinen inghel [= engel] sende.
(b) Mar Judas nochtan onwaerdich [= boos] bleef.

En zelfs in de zeventiende eeuw vinden we deze constructie nog wel, bijv.:

- (6) (c) Het roer den meester mist. (Vondel, *Roskam*, vs 88)

Maar ook zonder deze historische argumenten is het alleen al om de boven besproken economische redenen verkieselijk als onderliggende structuur een VP met als laatste constituent de V aan te nemen.

Literatuur

J.H. Greenberg, Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements, in: *Universals of Language*, ed. J.H. Greenberg, Cambridge (Mass.), 1966, 73-113.

J.G. Kooij, *Is Nederlands een SOV-taal?* (oratie Leiden), Amsterdam 1973.

J. Koster, Dutch as an SOV language, *Linguistic Analysis* 1 (1975), 111-136.

M. Gerritsen, De opkomst van SOV-patronen in het Nederlands in verband met woordvolgordeveranderingen in de Germaanse talen, in: *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*, red. J.G. Kooij, Leiden 1978, 3-39.

E. van den Berg, Het Middelnederlands als SOV-taal, *NTg* 73 (1980), 53-60.

2.5. Ordening van regels

Terugkerend naar het onderwerp van 2.3. staan we nog even stil bij de transformaties. Daar werd een zin, hier herhaald als (2), afgeleid uit een dieptestructuur, hier herhaald als (1).

- (1) [_S[_{NP} de voorzitter] [_{VP} [_{NP} wie] [_V zie]]]

(2) Wie ziet de voorzitter?

Daartoe werd een reeks bewerkingen, transformaties, toegepast in een bepaalde volgorde. De vraag is nu of die volgorde dwingend is.

We stellen daarvoor twee reeksen transformaties op. Zo'n reeks regels is een deelgrammatica en we noemen deze deelgrammatica's G 1 en G 2.

- G 1   (a) Agreement
              (b) V-plaatsing
              (c) Wh-movement

- G 2   (a) Agreement
              (b) Wh-movement
              (c) V-plaatsing

Bij toepassing van G 1 zou door transformatie (b) de volgende structuur ontstaan:

- (3) [S[NP de voorzitter] [V ziet] [VP[NP wie]]]

Na toepassing van transformatie (c) krijgen we:

- (4) [S[NP wie] [NP de voorzitter] [V ziet]]

Het eindresultaat (5) is echter een ongrammaticale zin:

- (5) *Wie de voorzitter ziet?

Wanneer we met G 2 werken en eerst Wh-movement toepassen en pas daarna V-plaatsing, wordt dat ongrammaticale eindresultaat voorkomen. Na toepassing van G 2 (b), Wh-movement, ontstaat namelijk:

- (6) [S[NP wie] [NP de voorzitter] [VP[V ziet]]]

Wanneer daarna V-plaatsing volgens de volgorde van G 2 in werking treedt, krijgen we het juiste resultaat:

- (7) [S[NP wie] [V ziet] [NP de voorzitter]]

Dat toont aan dat bepaalde transformaties niet in willekeurige volgorde toegepast kunnen worden.

We hebben tot dusver slechts een paar transformaties genoemd, omdat het ons alleen maar om grondbeginselen gaat. In een verder uitgewerkte grammatica met veel meer regels - om dus ook veel meer zinnen te kunnen genereren - wordt die ordening van de regels een belangrijke werkzaamheid van de taalkundige. Men doet dat door alternatieven in de trant van G 1 en G 2 tegen elkaar af te wegen en te evalueren.

We raken hiermee opnieuw aan een belangrijk methodologisch aspect van de transformationeel-generatieve grammatica. De toetsing en de evaluatie van

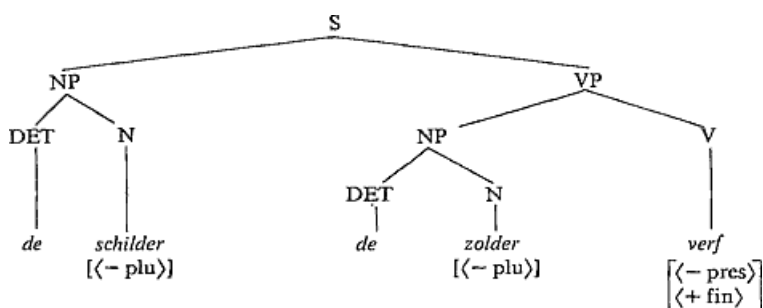
hypotheses - want dat zijn die regels! -, de fasen 4 en 5 van de empirische cyclus, spelen hier een heel belangrijke rol. Waar de inductivistische grammatica uit was

op ontdekkingsprocedures, is de deductivistische methode van taalkundig onderzoek speciaal gericht op evaluatie-procedures (zoals reeds ter sprake is gebracht in 0.5.).

2.6. Boomdiagrammen

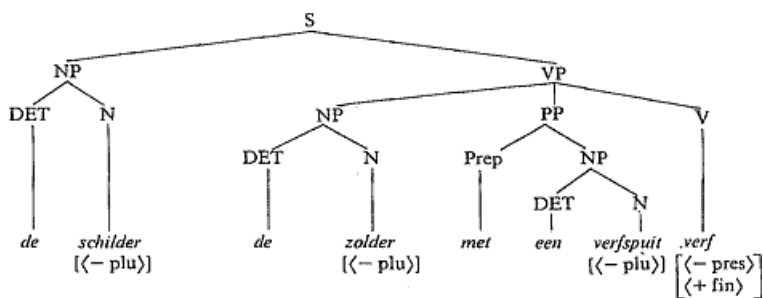
Ter illustratie van de voorafgaande beschouwingen volgen hier enkele boomdiagrammen en daarop toe te passen transformaties. Hier en daar is een kort commentaar gewenst; ook geeft dat aanleiding voorstellen te bespreken om nieuwe transformaties in te voeren.

- (1) (a) De schilder verfde de zolder.
(b)

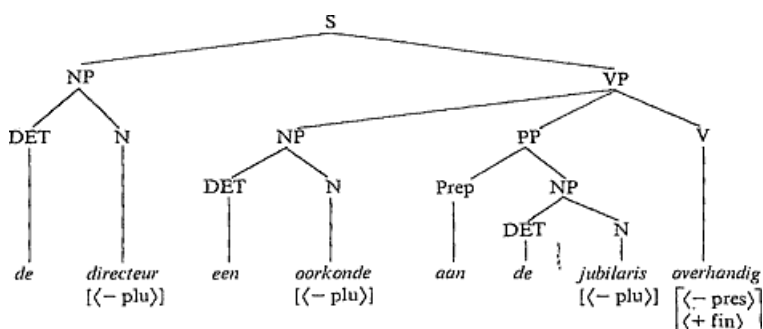
Na toepassing van de transformaties Agreement en V-plaatsing ontstaat (1)(a).

- (2) (a) Met een verfspuit verfde de schilder de zolder.
(b)

Na Agreement, Topicalisatie van de PP en V-plaatsing krijgen we (2)(a). Merk op dat Topicalisatie vòòr V-plaatsing geordend moet zijn!

- (3) (a) De directeur overhandigde een oorkonde aan de jubilaris.
(b)

In plaats van (3)(a) is ook een andere volgorde mogelijk, waarbij het MV direct voor het LV staat:

- (3) (c) De directeur overhandigde aan de jubilaris een oorkonde.

Daarvoor zou de volgende transformatie voorgesteld kunnen worden:

- (3) (d)
X	[_{VP} NP	<i>aan</i>	Y	
		NP]		
1	2	3	4	⇒
1	3	2	4	

In deze notatie is aangegeven dat de beide NP's deel uitmaken van de VP; alleen dan mag deze permutatie worden toegepast. Om nu nog te verantwoorden dat *aan* bij een direct voor het LV staand MV achterwege kan blijven, kan de volgende transformatie genoteerd worden:

- (3) (e)
X	[_{VP}	NP	NP]	Y
	<i>aan</i>			
1	2	3	4	5 ⇒
1		3	4	5

Het resultaat van deze bewerking is (3)(f):

- (3) (f) De directeur overhandigde de jubilaris een oorkonde.

Toch zouden door deze weglatings- of deletie-transformatie ongrammaticale zinnen kunnen ontstaan. Dat blijkt bij beschouwing van de volgende zin:

- (3) (g) De directeur hing aan het haakje een schilderij.

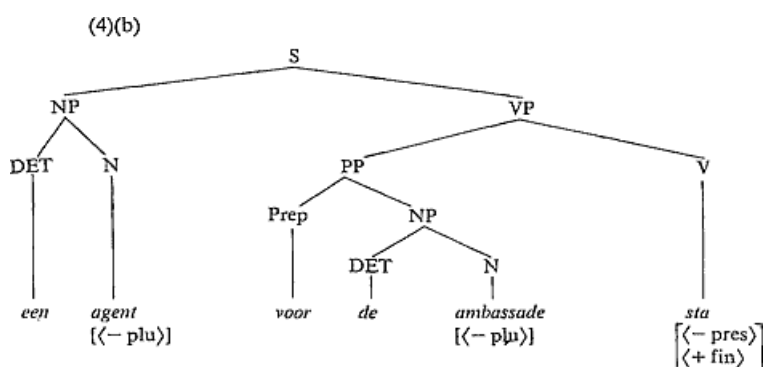
Deletie van *aan* geeft hier een ongrammaticale zin. Het blijkt dat *aan* alleen maar weggelaten kan worden wanneer het werkwoord bepaalde features heeft, zodat

het met een MV gebruikt kan worden (zoals *geven*, *overhandigen*, enz.) en wanneer ook de NP na *aan* een menselijk wezen aanduidt, anders gezegd als de NP het feature <+ menselijk> of met de Engelse term <+ human> heeft. Het is mogelijk dat alles bij de transformatieregel te vermelden in de vorm van condities, bijv.:

(3) (h) Conditie: de NP nr. 3 moet <+ human> zijn

Het is wel duidelijk dat zulke condities de geldigheid van een transformatie sterk beperken en aldus de generaliserende kracht aantasten. Daarom streeft men ernaar transformaties zo te formuleren dat ze zoveel mogelijk vrij zijn van dit soort condities.

(4) (a) Er stond een agent voor de ambassade.

Uit deze dieptestructuur is echter slechts een ongebruikelijke zin af te leiden:

(4) (c) Een agent stond voor de ambassade.

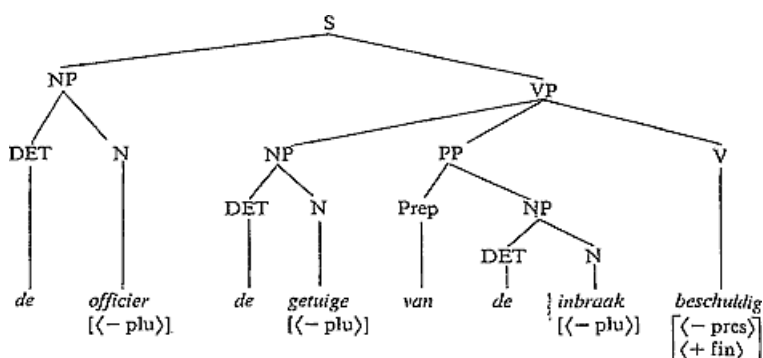
Wanneer de eerste constituent onbepaald is, d.w.z. het feature <- def> heeft, gebruiken we in het Nederlands zinnen die met *er* beginnen, zoals in (4)(a). Daartoe heeft men de transformatie *er*-inertie voorgesteld:

(4)	(d)	NP [<- def >]	X	
		1	2	⇒
	<i>er</i>	1	2	

Na toepassing van (4)(d) en V-plaatsing (in deze volgorde!) is (4)(a) ontstaan. Ook in dit geval is de transformatie aan een conditie onderhevig: de eerste NP moet immers <- def> zijn. Maar hier is de conditie al in de regel zelf opgenomen (in de notatie van 4d).

(5) (a) De getuige beschuldigde de officier van de inbraak.

(5) (b)

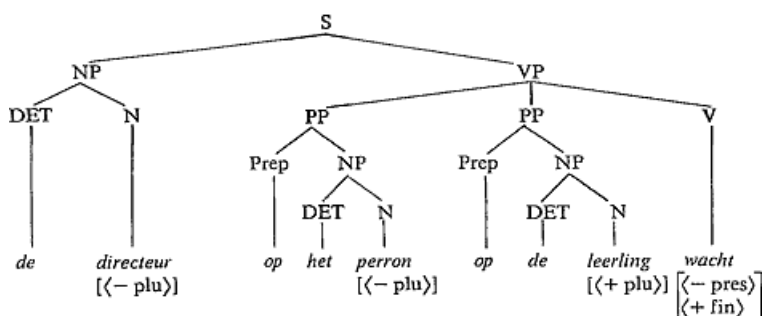
Op (5)(a) heeft Topicalisatie gewerkt, waardoor de *getuige* vooraan is komen te staan. De oppervlaktestructuur is daardoor dubbelzinnig geworden, want *de getuige* kan nu ook als onderwerp begrepen worden. Om deze dubbelzinnigheid te vermijden maakt men gewoonlijk gebruik van het passief, zoals in (5)(c):

(5) (c) De getuige werd door de officier van de inbraak beschuldigd.

Passieve zinnen behandelen we in dit bestek echter niet.

(6) (a) De directeur wachtte op het perron op de leerlingen.

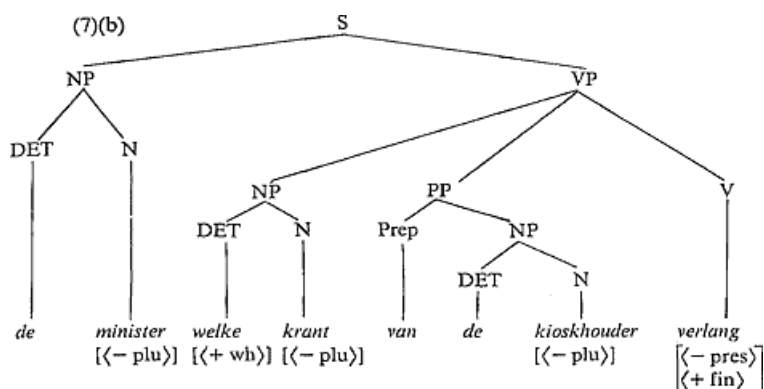
(6)(b)

In zin (6) komen twee PP's voor waarvan de eerste de functie van Bijw. B. heeft, de tweede de functie van VZV. Merk op dat in deze grammatica tussen deze twee verschillende functies geen onderscheid gemaakt wordt; alleen hun structuur van PP wordt verantwoord.

Als men de grammatica zodanig wil verfijnen dat deze functieverschillen duidelijk worden, kan dat op verschillende manieren. De herschrijfgregel van de VP kan worden uitgebreid met een categorie ADV (voor: adverbiale bepaling), die dan weer als PP geschreven kan worden. Maar ook zou men het voorzetselvoorwerp als een NP kunnen genereren en het voorzetsel *op* als een feature van het werkwoord *wachten* noteren. Daarna moet dan een transformatie ervoor zorgen dat het voorzetsel vòòr de objects-NP terecht komt.

(7) (a) Welke krant verlangde de minister van de kioskhouder?

Doordat de feature <+ wh> hier aan de DET van de objects-NP gehecht is, is de gehele NP vragend geworden; hij moet dus door Wh-movement naar voren geplaatst worden.

De in deze paragraaf behandelde voorbeeldzinnen dienden alleen ter illustratie van enkele regels: een paar herschrijfgregels en een paar transformatieregels.

Met die paar herschrijfgregels kunnen al heel veel zinnen gevormd worden, maar het zal duidelijk zijn dat er veel meer mogelijkheden bestaan, waarvoor meer basis- of herschrijfgregels gegeven moeten worden. We laten dat hier achterwege. Ook met het vermelden van transformaties zijn we zuinig geweest, ook al omdat men in de moderne taalkunde steeds voorzichtiger is geworden met het voorstellen van transformaties. Het is dikwijls heel moeilijk uit te maken of het genereren van structuren nu het beste via veel basisregels of via veel transformaties kan verlopen.

Er is echter nog een ander punt dat onze aandacht vraagt. Tot nu toe hebben we grammaticale en zinvolle zinnen beschouwd. Hoe moet nu voorkomen worden dat zinloze zinnen door een grammatica worden voortgebracht?

2.7. Het lexicon

Geen enkele volwassen Nederlander die zijn volle verstand heeft, zal in de dagelijkse omgangstaal de volgende zin normaal vinden:

(1) Het spoorboekje bewondert melk.

Toch voldoet deze zin volledig aan de herschrijfgeregels die we voor de vorming van correcte zinnen in ons overzicht gegeven hebben. Zin (1) bestaat uit NP VP; de VP weer uit V NP, enz. Het zal duidelijk zijn dat aan onze grammatica nog iets ontbreekt.

In 2.6. bleek het mogelijk de zin

(2) De schilder verfde de zolder.

te vormen, maar wanneer we de keuze van NP omkeren, krijgen we:

(3) De zolder verfde de schilder.

De laatste zin is dwaas, zolang althans *de zolder* als subject fungeert.

De grammatica die we tot nu toe beschouwd hebben, is dus wel in staat grammatica die we tot nu toe beschouwd hebben, is dus wel in staat grammaticale zinnen voort te brengen, maar dat garandeert ons niet dat deze ook zinvol zijn. We moeten hiervoor onderscheid maken tussen grammaticaal en ongrammaticaal, zinvol en zinloos, en tenslotte op een ander vlak: waar en onwaar.

grammaticaal	{	zinvol	{	waar	bijv.: <i>het communisme bestaat</i>
		zinloos	{	onwaar	bijv.: <i>het monster van Loch Ness bestaat</i>
ongrammaticaal					bijv.: <i>het niets bestaat</i>
					bijv.: <i>het kwam bestaat</i>

De voorbeelden, die we ontleen aan een artikel van professor J.F. Staal in *De Gids* van 1967, tonen duidelijk aan dat onze grammatica tot dusverre alleen het laatste type zin kon vermijden. Over het waar of onwaar zijn van een taaluiting tenslotte geeft de grammatica geen uitsluitel: het blijft de mens zelf voorbehouden uit te maken wat leugen, wat waarheid is.

Dat zin (1) onzinnig is, valt te verklaren uit het feit dat het subject van het verbum *bewonderen* een menselijk wezen moet zijn; *het spoorboekje* voldoet niet aan die eis en daardoor ontstaat een vreemde combinatie. We vermijden dit soort combinaties door voortaan bij het werkwoord *bewonderen* te vermelden dat het alleen gebruikt kan worden in de volgende context op de plaats van de puntjes:

(4) N <+ menselijk> ..... N

Wanneer nu *het spoorboekje* als specificatie <- levend> meekrijgt, is een voorstelling van zaken ontstaan, waardoor zin (1) niet meer voortgebracht kan worden door onze, aldus verfijnde, grammatica.

Het spreekt vanzelf dat er veel meer kenmerken van elke N te geven zijn, die we alle met een teken voor positief (+) of negatief (-) aangeven. Tot de belangrijkste kenmerken behoren de begrippen 'soortnaam', 'concreet', 'levend' en 'telbaar'. Soms maakt vermelding van het ene kenmerk, bijv. 'menselijk', vermelding van het andere, zoals in dit geval 'levend', over-

bodig. Als eerste (syntactisch) kenmerk wordt altijd <+ N> vermeld. We geven hieronder enkele voorbeelden:

<i>leraar</i>	<+ N>	<i>liefde</i>	<+ N>
	<+ soortnaam>		<+ soortnaam>
	<+ concreet>		<- concreet>
	<+ menselijk>		<- telbaar>
	<+ mannelijk>		
	<+ telbaar>		
<i>Haarlem</i>	<+ N>	<i>Bertine</i>	<+ N>
	<- soortnaam>		<- soortnaam>
	<+ concreet>		<+ concreet>
	<- levend>		<+ menselijk>
	<+ telbaar>		<- mannelijk>
			<+ telbaar>

Ter toelichting bij het laatste woord, *Bertine*, kunnen we zeggen dat de verschillende kenmerken er geen twijfel aan laten bestaan dat we met een eigennaam voor een vrouw te maken hebben. Dat brengt met zich mee dat bijvoorbeeld zin (5) niet acceptabel is:

(5) Bertine is een leraar.

Het woord *leraar* heeft in de reeks kenmerken: <+ mannelijk>; *lerares* zou daar <- mannelijk> vertonen en daarom zou zin (6) wel acceptabel zijn:

(6) Bertine is een lerares.

Ook voor de verba dient gespecificeerd te worden wat voor kenmerken relevant zijn. Daartoe behoren bijv. het transitief zijn en het kenmerk 'actiewerkwoord' of geen 'actie-werkwoord', bijv.:

<i>bezitten</i>	<+ V>	<i>wandelen</i>	<+ V>
	<+ transitief>		<- transitief>
	<- actie>		<+ actie>

Het al dan niet transitief zijn van een verbum is van belang voor het gebruik van een object; we hebben dat al eerder vermeld. De kenmerken <+ actie> en <- actie> worden duidelijk wanneer we proberen een verbum in de imperatief te gebruiken: de verba met <- actie> laten geen gebiedende wijs toe:

(7) *Bezit dat huis!

(8) *Lijk op je vader!

(9) Wandel met me mee!

(10) Eet die appel op!

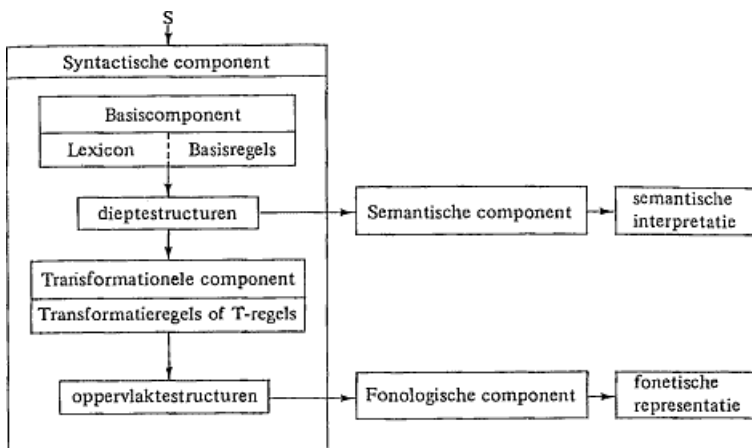
Het zal duidelijk zijn dat we hier niet meer dan enkele aanwijzingen gegeven hebben. Alle woorden met hun respectieve kenmerken vormen tezamen het lexicon. Na het toepassen van de herschrijfgeregels selecteren we

woorden uit het lexicon en daarbij stuiten we soms op beperkingen door de gespecificeerde kenmerken. Indien deze beperkingen, zgn. selectie-restricties, niets meer blokkeren, is de weg vrij voor de vorming van grammaticale, zinvolle zinnen.

2.8. Transformationeel-generatieve taalbeschrijving

In de voorafgaande paragrafen is - in vereenvoudigde vorm - gebruik gemaakt van de inzichten die door de transformationeel-generatieve taalbeschrijving verworven zijn. Deze vorm van grammatica noemt men generatief, omdat zij bestaat uit een eindige reeks regels waardoor een oneindig aantal zinnen gegenereerd, d.w.z. opgesomd, voortgebracht, kunnen worden. Transformationeel wordt een dergelijke grammatica wanneer men een niveau van zgn. dieptestructuren aanneemt, waarop transformatieregels werken, die deze dieptestructuren veranderen in oppervlaktestructuren. Zoals we in 2.3. en 2.6. uiteengezet hebben, kan nu de verwantschap van bepaalde zinnen gespecificeerd worden: verschillende oppervlaktestructuren kunnen op één en dezelfde dieptestructuur teruggaan, terwijl ook het omgekeerde mogelijk is. Deze theorie pretendeert een beeld te geven van de zgn. 'linguistic competence', het vermogen van de mens nieuwe, nog nooit eerder gehoorde zinnen voort te brengen, resp. te begrijpen en te beoordelen. Wat in feite tot stand komt, de 'performance', kan van die ideale competence aanzienlijk afwijken: ieder mens maakt zich schuldig aan het spreken van slecht-gebouwde zinnen, versprekingen, vergissingen, ontsporingen, enz. Toch moet het voor een klein kind in weinige jaren - vooral van het tweede tot het zesde levensjaar - mogelijk zijn op grond van weinig volmaakte taaluitingen een inwendige grammatica te vormen, niet bewust, maar toch zo effectief dat een kind van zes jaar zijn moedertaal 'kent'.

De voorstelling nu die de generatieve taalkunde van deze competence geeft, is geen beschrijving van het daadwerkelijk tot stand komen van taaluitingen. Zo'n voorstelling noemt men een model en we wijzen er op deze plaats nadrukkelijk op dat hier sprake is van een competence-model, geen performance-model. Dat model van de transformationeel-generatieve grammatica wordt voorgesteld als bestaande uit een aantal onderdelen, componenten, die elk hun eigen functie binnen het geheel vervullen. We schetsen hier het model van de zgn. standaard-theorie, zoals dat door Chomsky in zijn boek *Aspects of the Theory of Syntax* van 1965 tot ontwikkeling is gebracht. Dit model is het uitgangspunt geweest voor alle latere onderzoeken, zowel van voor- of tegenstanders van de transformationeel-generatieve grammatica (of kortweg: t.g. grammatica).

De drie componenten die met elkaar het model van de t.g. grammatica constitueren, de syntactische, de semantische en de fonologische component, zullen nu achtereenvolgens besproken worden. Daarbij zal de meeste aandacht besteed worden aan de syntactische component, die onderscheiden kan worden in twee subcomponenten: de basiscomponent en de transformationele component.

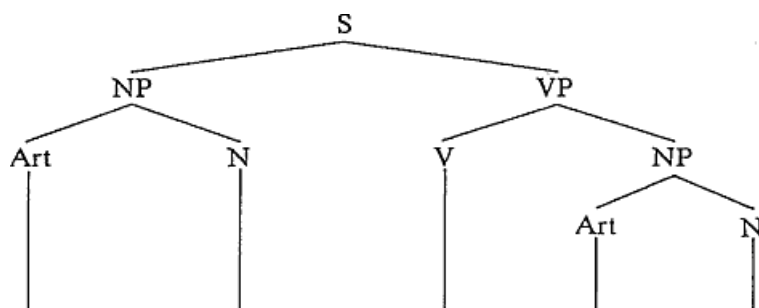
De *basiscomponent* heeft als functie iedere zin van een dieptestructuur te voorzien; zo'n dieptestructuur kan voorgesteld worden als een boomdiagram of P-marker (= 'Phrase marker'), waarin lexicale formatieven zijn ingevuld. Daartoe bevat deze basiscomponent vier soorten regels:

- (a) PS-regels ('Phrase structure rules') of herschrijfgeregels,
- (b) strikte subcategorisatieregels,
- (c) selectieregels,
- (d) lexicale insertieregels.

ad (a): Herschrijfgeregels zijn reeds geformuleerd in 2.2. In de standaardtheorie leiden deze echter niet tot eindsymbolen: hele woorden, zoals die in een taal voorkomen. Bij Chomsky verschijnen als termen categorie-symbolen, zoals N, V, Art (voor: Artikel). Daarom heten deze regels ook wel categoriale regels. Behalve lexicale categorieën, zoals N en V, die door een woord uit het lexicon vervangen moeten worden, zijn er ook grammaticale categorieën, zoals NEG (voor Negatie) of Pres (voor Presens). Pas bij de toepassing van T-regels en de regels van de fonologische component worden de hierbij passende grammaticale formatieven op hun plaats gebracht. De P-marker voor de zin *De schilder verft de zolder* ziet er volgens dit model

dan als volgt uit (merk op dat hier de VP niet als NP V, maar als V NP herschreven wordt; voor het Engels gaat men uit van de volgorde SVO):

- (1) De schilder verft de zolder

ad (b). Vervolgens komen de strikte subcategorisatieregels in het geding. De eindreeks van de PS-regels was immers slechts Art N V Art N; daarmee zouden we talloze ongrammaticale zinnen kunnen vormen zoals:

- (2) De Annemarie verft de zolder.
 (3) De schilder geeuwt de zolder.
 (4) Het schema verft de zolder.

Om dit te voorkomen dienen de strikte subcategorisatieregels. Deze regels specificeren elk categoriesymbool als een zgn. 'complex symbol' (CS); zo'n CS is een verzameling van syntactische features (d.w.z. kenmerken), die er voor het categoriesymbool N als volgt uitzien:

- (5) $N \rightarrow [+N, +Art \_, \pm \text{telbaar}]$
 (6) $[+ \text{telbaar}] \rightarrow [\pm \text{levend}]$
 (7) $[- \text{telbaar}] \rightarrow [\pm \text{abstract}]$
 (8) $[+ \text{levend}] \rightarrow [\pm \text{menselijk}]$

Wanneer we nu de regels (5) t/m (8) beschouwen, is het mogelijk verschillende vullingen voor N te bedenken, zoals:

- (10) $[+N, +Art \_, + \text{menselijk}]$
 (11) $[+N, +Art \_, - \text{menselijk}]$
 (12) $[+N, +Art \_, + \text{abstract}]$
 (13) $[+N, +Art \_, - \text{abstract}]$

Het is zonder meer duidelijk dat (10) toepasbaar is op *de schilder* en $[- \text{levend}]$ op *de zolder*. Dat kan natuurlijk alleen wanneer deze features voor elk denkbaar woord in het lexicon gespecificeerd zijn.

Ook voor de V moet een CS worden aangenomen. Het verbum is een uiterst belangrijk element in een zin en mede op grond daarvan worden in het CS van een verbum dan ook contextuele beperkingen verantwoord. Zo luidt voor zin (1) de regel voor de herschrijving van V:

- (14) $V \rightarrow [+V, + \_ NP]$

Dit betekent dat deze V moet worden herschreven tot een V die een NP als object achter zich heeft, m.a.w. die transitief is. Wanneer we in het lexicon V's aantreffen die aan deze voorwaarden voldoen, kunnen we dus een keuze maken.

Na toepassing van de strikte subcategorisatieregels is dus nu als eindreeks ontstaan:

(15) Art [+ N, + Art _, + menselijk] [+ V, + _ NP] Art [+ N, + Art _, - levend]

ad (c). Hierna worden de selectieregels toegepast. Ook deze voorzien in de herschrijving van een categoriesymbool - in ons geval V - tot een CS. Dit CS geeft in het geval van de V aan, dat ieder feature van de voorafgaande N en ieder feature van de volgende N toegekend moeten worden aan V. De eindreeks krijgt dan de volgende vorm:

(16) Art [+ N, + Art _, + menselijk] [+ V, + _ NP, + [+ N, + Art _, + menselijk] + _ Art [+ N, + Art _, - levend]] Art [+ N, + Art _, - levend]

Alles wat binnen de vierkante haken van + V staat, vormt de selectierestrictie van het te kiezen werkwoord: het subject van dat werkwoord dient menselijk te zijn, het object daarentegen niet-menselijk. Het verbum *verven* voldoet aan deze eis.

ad (d). Nu kan de lexicale insertie plaatsvinden: de 'complex symbols', zoals die in (16) uitgeschreven zijn, kunnen nu door lexicale formatieven vervangen worden. Dat kan dan leiden tot de volgende reeks, waarbij we nog geen juiste vorm aan V toekennen:

(17) de schilder verven de zolder

Meermalen is nu reeds het lexicon ter sprake gekomen; in het model van de standaardtheorie maakt het deel uit van de basiscomponent. Het moet alle lexicale formatieven bevatten die voor een bepaalde taal mogelijk zijn en daartoe is een drievoudige specificatie vereist. Ten eerste dient van elk woord de klankvorm volledig bepaald te zijn (dit geschiedt in de vorm van fonologische features, een onderwerp dat buiten dit bestek valt). Ten tweede dienen van elk woord de syntactische eigenschappen gespecificeerd te zijn in een matrix die de volgende (minimale) vorm kan hebben:

	Annemarie	schilder	Rome	liefde	paard
N	+	+	+	+	+
eigenaam	+	-	+	-	-
telbaar		+		-	+
levend	+	+			+
menselijk	+	+			-
abstract			-	+	

(De open plekken in deze matrix duiden aan dat de specificatie in + of - aldaar niet relevant is).

Indien nu door de grammatica een reeks gegenereerd is, waarvan de 'complex symbols' een dusdanige specificatie vertonen dat ze overeenkomen met de syntactische features, zoals die in de matrix gespecificeerd zijn, kan tot toepassing van de regels (b), (c) en (d) van de basiscomponent worden overgegaan.

In de derde plaats zullen in het lexicon semantische features moeten worden opgenomen, die van het type ($\pm$ jong), ($\pm$ natuurlijk), ($\pm$ actie), enz. kunnen zijn. We gaan er hier niet verder op in.

Bij de lexicale insertie, die tot de reeks (17) leidde, werd ook tot twee maal toe het artikel *de* ingevoegd. Het is mogelijk *de* in het lexicon op te nemen, maar een alternatief biedt de behandeling van Art als grammaticale categorie, die per N gespecificeerd wordt. Voor *schilder* moet dan in een latere fase - bijv. in de transformationele component - *de* worden toegevoegd, maar voor *kind* het lidwoord *het*.

Op grond van de verschillende bewerkingen die een P-marker in de basis-component ondergaat, is het mogelijk graden van grammaticaliteit vast te stellen. De ernstigste afwijkingen van de grammaticaliteit ontstaan, wanneer de herschrijfgeregels niet deugen, zodat in plaats van *de schilder* bijvoorbeeld *schilder* de gegenereerd wordt. Minder ongrammaticaal is de reeks die tot zin (3) geleid heeft: *de schilder geeuwt de zolder*; hier zijn de strikte subcategorisatieregels geschonden. Het minst ongrammaticaal zijn zinnen waarin de selectieregels geschonden zijn; dat is het geval bij (4) *het schema verft de zolder*. Door bewuste schending van selectieregels kunnen bepaalde stilistische effecten teweeggebracht worden. De moderne poëzie geeft daarvan veel voorbeelden te zien.

Het resultaat van de toepassing van de vier soorten basisregels heeft nu geleid tot de zgn. dieptestructuur. Zoals uit de tekening van het model te zien is, vormt deze dieptestructuur de 'input' voor de semantische component, m.a.w. alle informatie die voor een semantische interpretatie noodzakelijk is, moet in de dieptestructuur voorhanden zijn. Anderzijds is deze zelfde dieptestructuur ook input voor de transformationele component van de grammatica. Samenvattend kunnen we nu zeggen dat de dieptestructuur door vijf condities bepaald is:

- (I) de grammaticale basisrelaties (subject, object, etc.) zijn hier vastgelegd.
- (II) alle subcategorisatie-relaties en selectierestricties tussen groepen lexicale formatieven onderling moeten hier uitgedrukt zijn.
- (III) de lexicale formatieven moeten via de insertieregels aan de hun passende categorieën toegekend zijn.
- (IV) de gehele dieptestructuur is input voor de transformationele component.
- (V) de gehele dieptestructuur is tevens input voor de semantische component.

De *transformationele component* heeft als functie de dieptestructuren in oppervlaktestructuren om te zetten. Daarbij geldt als eis dat door de transformaties niets meer aan de betekenis van de zin veranderd wordt. Vandaar de condities (I), (II) en (III), die we hiervoor opsomden. Vooral conditie (I), die de grammaticale basisrelaties of grammaticale functies betreft, is in dit opzicht veelzeggend. Wanneer we naast onze zin (1) nu eens beschouwen

(18) De zolder wordt door de schilder geverfd.

dan blijkt, dat door de passieftransformatie aan de semantische informatie niets veranderd is, maar wel zijn de grammaticale functies in de oppervlaktestructuur van (18) anders dan in die van (1); in (1) is *de schilder* subject, in (18) is dat *de zolder*. Dit zijn echter oppervlakteverschijnselen; in de basis blijft de relatie van *de zolder* tot V die van een object. Datzelfde geldt voor de nominalisatietransformatie, die voert tot

(19) het verven van de zolder door de schilder.

De relatie tussen *verven* en *de zolder* is hier - ondanks het optreden van het voorzetsel *van* - hetzelfde gebleven; d.w.z. de selectierestricties die tussen het verbum en het object gelden, behoeven maar eenmaal, in de basiscomponent, gedefinieerd te zijn en wel in hun meest eenvoudige vorm. Verantwoording van dit *van* in de dieptestructuur is dan niet nodig. Dit alles is dus te verantwoorden door de eis van de betekenis-invariantie van transformaties; transformaties zijn dus 'meaning preserving'.

Het aantal transformaties dat een dieptestructuur moet ondergaan alvorens zijn uiteindelijke oppervlaktestructuur bereikt te hebben, kan aanzienlijk zijn. Sommige van deze transformaties zijn verplicht (obligatoir): wanneer ze niet toegepast zouden worden, zou een ongrammaticale zin ontstaan; andere zijn optioneel: men kan ze toepassen, maar het hoeft niet. Zoiets kan bijvoorbeeld de woordvolgorde betreffen:

- (18) (a) De zolder wordt door de schilder geverfd.
 (b) De zolder wordt geverfd door de schilder.

Het effect van een optionele transformatie is veelal stilistisch; het is echter niet makkelijk dit effect expliciet onder woorden te brengen.

De bewerkingen die transformaties teweegbrengen zijn tot enkele grondtypen terug te brengen, waarvan we hier noemen: adjunctie of toevoeging, deletie of weglating en permutatie of verwisseling. In feite is permutatie ook op te vatten als een combinatie van deletie van een bepaald element op één plaats en adjunctie van datzelfde element op een andere plaats. De bovengegeven zinnen (18)(a) en (b) geven een voorbeeld van zo'n permutatietransformatie te zien; deze is optioneel en de betekenis van de zin verandert niet door deze permutatie. Dat is echter wel het geval ten aanzien van de volgende zin:

- (19) (a) De schilder verft de zolder.
 (b) Verft de schilder de zolder?

De permutatie die tot (19b) heeft geleid, heeft de basisrelaties van de groepen lexicaal formatieven weliswaar intact gelaten, maar de betekenis van de gehele zin is veranderd: in plaats van een bevestigende mededeling is nu een vraag ontstaan. Deze transformatie mag dan ook niet optioneel worden toegepast, maar alleen verplicht en wel wanneer reeds op het niveau van de dieptestructuur verantwoord is dat uiteindelijk een vragende zin als eindresultaat moet verschijnen. Om dat aan te geven moet de aanwijzing Q (van 'Question') aan de dieptestructuur worden toegevoegd, zoals IMP (van 'Imperative') voor bevelende zinnen geldt. Normaliter krijgen bevestigende zinnen, zijnde de meest voorkomende, zo'n toevoeging niet; wil men volledig te werk gaan, dan kan men denken aan ASS (van 'Assertion') als aanwijzing.

De *fonologische component* bevat een aantal regels die op de syntactische oppervlaktestructuur van een zin werken en deze voorzien van een fonetische representatie. Op de organisatie van deze regels gaan we hier niet in. Men moet zich voorstellen dat op dit niveau bijvoorbeeld accentuering en assimilatie beregeld worden. Later werd zelfs nog een tussencomponent aangenomen tussen de transformationele en de fonologische component, waarin bijv. de juiste vorm van werkwoordstijden beregeld wordt. In de structuur van (17) zou hier dan uiteindelijk de vorm *verft* verschijnen, tenzij men die vorm reeds eerder door T-regels tot stand wil laten komen.

De *semantische component* tenslotte vormt één van de moeilijkste en meest omstreden onderdelen van het t.g.model. In deze component behoren alle lexicaal elementen naar hun betekenis-eigenschappen gespecificeerd opgenomen te zijn en bovendien moeten er regels geformuleerd worden, zgn. projectieregels, die ervoor zorgen dat de verschillende betekenissen van de lexicaal elementen dusdanig verbonden worden dat een zinnig geheel ontstaat. Hierdoor moet het dan mogelijk worden dat voor iedere zin verklaard kan worden of er sprake is van eventuele semantische dubbelzinnigheid, van contradicties, of van synonymierelaties; tevens moeten parafrazerelaties die tussen verschillende zinnen kunnen bestaan, hier hun verklaring vinden. Voor een zin als

(20) Een vrijgezel is een ongehuwde man.

moeten de projectieregels duidelijk kunnen maken, dat deze zin semantisch eenduidig is en bovendien een synonymie-relatie bevat. De semantische eigenschappen van *vrijgezel* en *ongehuwde man* moeten een dusdanige mate van overeenkomst vertonen dat hun gelijkstelling door middel van *is* gerechtvaardigd is. In de praktijk is het echter zeer moeilijk gebleken deze semantische eigenschappen op bevredigende wijze te specificeren. De linguïsten die zich hiermee bezig houden, zijn tot voorstellen gekomen, die gingen lijken op een duplicaat van de syntactische basisstructuur van de zin. Dit

inzicht heeft sommigen er dan ook toe gebracht de semantische component en de syntactische basiscomponent te doen samenvallen. Dit heeft geleid tot wezenlijke veranderingen in het model.

2.9. Veranderingen in het model

In de vorige paragraaf werd het model van de standaardtheorie in beknopte vorm geschetst. Men dient ervan doordrongen te zijn dat in de theorievorming van de t.g. grammatica echter steeds wijzigingen optreden. Met name is de rol die aan de transformaties werd toebedeeld steeds kleiner geworden. Aanvankelijk werd heel veel via transformaties beregeld, maar al spoedig kwam men tot het inzicht dat door transformaties soms onbedoelde wijzigingen in de betekenis van een zin gaan optreden. Dat is het geval met de passieftransformatie die in 2.8. even ter sprake kwam. Van de zinnen (1) en (2) is wel aan te nemen dat ze hetzelfde uitdrukken:

- (1) De schilder verft de zolder.
- (2) De zolder wordt door de schilder geverfd.

Maar anders wordt dat bij de volgende zinnen:

- (3) Iedereen in deze kamer spreekt twee talen.
- (4) Twee talen worden door iedereen in deze kamer gesproken.

Zin (3) kan betekenen dat iedereen twee verschillende talen kent: tien personen zouden dus twintig verschillende talen kunnen spreken. De passieve zin (4) heeft echter als meest normale lezing dat twee dezelfde talen, bijv. Nederlands en Engels, door allen gesproken worden. Dit impliceert dat de passieftransformatie niet 'meaning preserving' is en dat de oppervlaktestructuur een belangrijke rol speelt bij de interpretatie van de zin.

Dat alles heeft geleid tot wijzigingen in het model van de transformationeelgeneratieve grammatica. Behalve het steeds verder inperken van de kracht van de transformaties, zien we ook dat de transformaties die op den duur gehandhaafd worden, steeds geringer in getal worden en bijv. vooral verplaatsingen van NP's betreffen. In de tweede plaats streeft men ernaar de regels voor de dieptestructuur zodanig te formuleren dat die dieptestructuur al zo sterk mogelijk op de oppervlaktestructuur lijkt (m.a.w. dat er weinig transformaties gebruikt hoeven te worden). Voor zulke ontwikkelingen moeten we volstaan met verwijzingen naar de literatuur, waaruit hieronder een beperkte keuze volgt. Het is voornamelijk Nederlandstalige literatuur, in chronologische volgorde gepresenteerd.

Literatuur

Van inleidende aard zijn:

- A. Kraak, *Negatieve zinnen. Een methodologische en grammatische analyse*, Hilversum 1966, vooral hoofdstuk III.

- H. Schultink, Transformationeel-generatieve taalbeschrijving, *NTg* 60 (1967), 238-258, of in: *TGGiA*, 33-52.
- A. Kraak en W.G. Klooster, *Syntaxis*, Culemborg, Keulen z.j. (1968).
- H. Schultink, Ontwikkelingen binnen het transformationeel-generatieve taalmodel, *Alg. Ned.tijds.v. Wijsbegeerte en Psychologie* 62 (1970), 153-161, of in: *TGGiA*, 53-61.
- H.J. Verkuyl e.a., *Transformationele taalkunde*, Utrecht, Antwerpen 1973 (Aula 509).
- G.J. de Haan, G.A.T. Koefoed, A.L. des Tombe, *Basiskursus algemene taalwetenschap*, Assen 1974.
- T. Scholten, A. Evers en M. Klein, *Inleiding in de transformationeel-generatieve taaltheorie*, Groningen (1981).
- H. Bennis en T. Hoekstra, *De syntaxis van het Nederlands. Een inleiding in de regeer- en bindtheorie*, Dordrecht 1983.
- A. Sturm en F. Weerman, *Generatieve syntaxis*, Leiden 1983 (2 delen).

Toepassingen op Nederlands materiaal:

- A. Kraak, Zinsaccent en syntaxis, *SN* 1970-4, 41-62, of in: *TGGiA*, 177-198.
- G.E. Booij, Het modale werkwoord *kunnen*, *SN* 1971-6, 146-168.
- Th. van den Hoek, Woordvolgorde en konstituentenstructuur, *Spekt* 1 (1971-72), 125-136, of in: *TGGiA*, 390-401, of in: *Tkb*, 163-173.
- T. Pollmann, Temporele en conditionele *als*-zinnen: een terreinverkenning, I, II, *NTg* 68 (1975), 186-199, 287-312.
- J. Koster, Dutch as an SOV language, *Linguistic Analysis* 1 (1975). 111-136, of in: *Tkb*, 188-206.
- M. Klein, Appositionele NP's in het Nederlands, *NTg* 69 (1976), 139-153.
- M. Klein, *Appositionele constructies in het Nederlands*, (diss. Nijmegen) 1977.
- A. Blom en S. Daalder, *Syntaktische theorie en taalbeschrijving*, Muiderberg 1977.
- E. van den Berg, Fokuspresuppositie en NP-preposing, *NTg* 71 (1978), 212-222.
- Th. van den Hoek, Over regelvolgordes en volgorderegels, in: *Proeven*, 177-196.
- F. Zwarts, Extractie uit prepositionele woordgroepen in het Nederlands, in: *Proeven*, 303-399.
- M. Klein, Paardekoopers notie 'aanloop' en het bestaansrecht van subjectzinnen, *Gramma* 3 (1979), 87-113.
- M. Klein, Anaforische relaties in het Nederlands, *NTg* 73 (1980), 277-293, of in: *Tkb*, 206-221.

3. Samengestelde zinnen

3.1. Nevenschikking

We hebben het voorkomen van een pv leren beschouwen als een kenmerk van een zin. Bij bijna alle zinnen die we behandelden, hadden we per geval te maken met niet meer dan één pv. Zulke zinnen heten enkelvoudige zinnen. Wanneer nu twee of meer enkelvoudige zinnen met elkaar verbonden worden zonder dat er iets aan hun woordvolgorde veranderd behoeft te worden, spreken we van samengestelde zinnen, en wel door nevenschikking samengestelde zinnen. De woorden die de oorspronkelijke zinnen aaneenvoegen heten nevenschikkende voegwoorden. Bijv.:

- (1) Lex ging dadelijk naar huis.
- (2) Piet liep eerst nog een straatje om.
- (3) Lex ging dadelijk naar huis en Piet liep eerst nog een straatje om.
- (4) Lex ging dadelijk naar huis maar Piet liep eerst nog een straatje om.

De zinnen (1) en (2) zijn in (3) en (4) door de nevenschikkende voegwoorden *en* en *maar* tot nieuwe zinnen verbonden.

Wanneer drie of meer zinnen tot een nieuwe eenheid verbonden worden, wordt veelal alleen vóór de laatste zin een voegwoord gebruikt, bijv.:

- (5) Lex ging dadelijk naar huis, Piet liep eerst nog een straatje om en Karel bleef nog wat met Loes staan praten.

De nevenschikkende voegwoorden die dit nevenschikkend verband teweegbrengen, zijn slechts gering in aantal. Men onderscheidt aaneenschakelende: *en* en *noch*, tegenstellende: *maar*, *doch* en *of*, en oorzakelijke: *want* en *dus*. Van de twee laatste is *want* redengevend en *dus* concluderend. Daarnaast bestaat een groot aantal bijwoorden dat eveneens in nevenschikkingen kan optreden, zoals *bovendien*, *zelfs*, *ook*, *daarentegen*, *toch*, *niettemin*, *immers*, *althans*, *trouwens*, *dus*. Aan het begin van de zin brengt een bijwoord echter inversie teweeg, een voegwoord niet. Bijv.:

- (6) De dahlia's waren uitgebloeid en ze hadden luis.
- (7) De dahlia's waren uitgebloeid, bovendien hadden ze luis.

Duidelijk wordt dat bij het gebruik van *dus* dat voegwoord kan zijn of bijwoord:

- (8) Didi bleef thuis, dus Karel ging ook niet uit.
- (9) Didi bleef thuis, dus ging Karel ook niet uit.

Dat *bovendien* in (7) en *dus* in (9) geen voegwoorden zijn maar bijwoorden blijkt wanneer we er een voegwoord als *en* voorzetten. De zin blijft dan grammaticaal:

- (7a) De dahlia's waren uitgebloeid en bovendien hadden ze luis.
- (9a) Didi bleef thuis en dus ging Karel ook niet uit.

Deze mogelijkheid ontbreekt in zin (8).

Behalve op het niveau van de zin spreekt men ook van nevenschikking tussen zinsdelen en tussen woorden. Hieronder volgen enkele voorbeelden:

- (10) De dokter en het lichte meisje
- (11) Posterijen, telefonie en telegrafie
- (12) Klein maar fijn
- (13) Geef me m'n jas en m'n hoed.
- (14) Bos en duin
- (15) Bossen en duinen trokken die dag veel dagjesmensen.

Uit deze voorbeelden blijkt dat in nevenschikking alleen gelijksoortige zinsdelen of gelijksoortige woorden verbonden kunnen worden. Onmogelijk zijn combinaties als de volgende:

- (16) *De dokter en dikwijls
- (17) *Bossen en die dag trokken veel dagjesmensen.

Ook bij zinnen doet zich dit verschijnsel voor: het is niet gebruikelijk een bevestigende zin en een vraagzin in nevenschikking te verbinden, evenmin als dit met gebiedende zinnen normaal is:

- (18) *Is de visite weg? en nu gaan we afwassen.
- (19) *Haal eens een pakje sigaretten voor me en gaan we daarna eten?

Literatuur

- G.F. Bos, *Het probleem van de samengestelde zin*, London, The Hague, Paris 1964.
- F.L. Zwaan, Zelfcorrectie, *LT* 1970, 22-25, of in: *Zwaanzinnigheden*, 26-27.
- G.J. Steenbergen, Gelijkschakelend verband, *NTg* 61 (1968), 397-403.
- J.P. Willems, De samengestelde zin: proeve van een terminologische probleemstelling I, II, *NTg* 62 (1969), 272-290, 327-339.

3.2. Samentrekking

Zin (13) uit de vorige paragraaf geeft ons aanleiding tot nadere beschouwing. We vonden in deze zin nevenschikking van twee gelijkwaardige zinsdelen, nl. een LV en een LV: *m'n jas en m'n hoed*.

Het is echter ook mogelijk deze zin te zien als een nevenschikking van twee zinnen (1) en (2); in (3) hebben we dan een nevenschikking daarvan en in (4) een nevenschikking met samentrekking van de delen die in (1) en (2) en (3) identiek waren:

- (1) Geef me m'n jas.
- (2) Geef me m'n hoed.
- (3) Geef me m'n jas en geef me m'n hoed.
- (4) Geef me m'n jas en ( ) m'n hoed.

Door samentrekking wordt het mogelijk herhalingen van soms zeer grote gedeelten van een zin te vermijden. Men vergelijkte bijv. (5) zonder samentrekking en (6) met:

- (5) Van Johan vonden ze het onaardig dat hij niets van zich had laten horen bij de bruiloft van de Boswinkeltjes, maar van Freek vonden ze het niet onaardig dat hij niets van zich had laten horen bij de bruiloft van de Boswinkeltjes.
- (6) Van Johan vonden ze het onaardig dat hij niets van zich had laten horen bij de bruiloft van de Boswinkeltjes, maar van Freek niet.

Samentrekkingen worden als storend of zelfs als ongrammaticaal ervaren wanneer ongelijkwaardige zinsdelen worden samengetrokken, bijv.:

- (7) De jubilaris werd door de directeur toegesproken en een enveloppe met inhoud overhandigd.
- (8) Hij had zich een blaar gelopen en nu genoeg van het wandelen.

In (7) is *de jubilaris* OND bij *werd toegesproken*, maar MV bij (*werd*) *overhandigd*; in (8) is *had* eerst een hulpwerkwoord bij *gelopen*, maar daarna een zelfstandig werkwoord in de uitdrukking *had genoeg van*.

Behalve op het niveau van zinnen vindt samentrekking ook plaats in woordgroepen en in woorden, bijv.:

- (9) De invoer van sinaasappelen en de uitvoer van sinaasappelen
- (10) De invoer en de uitvoer van sinaasappelen
- (11) De in- en uitvoer van sinaasappelen
- (12) Fiets- en autobanden

Een dilemma bij de ontleding vormen zinnen als de volgende:

- (13) Jaap doet één ding graag: tuinieren.
- (14) Ik heb gisteren een oude vriend ontmoet: Thijs.

Het is mogelijk om *tuinieren* in (13) en *Thijs* in (14) te beschouwen als bijstellingen, die aan het eind van de zin in de uitloop geplaatst zijn. Ze zijn duidelijk als bijstelling herkenbaar in:

(13a) Jaap doet één ding, tuinieren, graag.

(14a) Ik heb gisteren een oude vriend, Thijs, ontmoet.

Het is echter ook mogelijk de zinsdelen na de dubbele punt op te vatten als resten van een samengetrokken zin:

(13b) Jaap doet één ding graag. Jaap doet tuinieren graag.

(14b) Ik heb gisteren een oude vriend ontmoet. Ik heb gisteren Thijs ontmoet.

Het aanvullen tot volledige zinnen stuit echter dikwijls op moeilijkheden (ook de aanvulling bij (13b) is op de grens van het acceptabele). Die moeilijkheden heeft men trachten te vermijden door aanvulling met *dat is* of *dat zijn* voor te stellen:

(13c) Jaap doet één ding graag. Dat is tuinieren.

(14c) Ik heb gisteren een oude vriend ontmoet. Dat is Thijs.

Men vergelijkte nog de volgende zinnen, waar aanvulling alleen maar op laatstgenoemde manier mogelijk lijkt:

(15) Er was voor hem maar één doel in het leven: (dat was) rijk worden.

(16) Hij weet een goede oplossing: (dat is) een nieuw bestuur kiezen.

De aanvullingen met een nieuw onderwerp (*dat*) en een vorm van het koppelwerkwoord *zijn* maken het moeilijk nog van samentrekking te spreken. Van samentrekking is sprake wanneer ondubbelzinnige, aanwijsbare, elders in dezelfde zin aanwezige woorden in een bepaald verband waarin die woorden opnieuw zouden moeten optreden - om herhaling te vermijden - weggelaten zijn (zoals in (4) en (6)). Dat betekent dat een samentrekking altijd uit de context van dezelfde zin (eventueel een voorafgaande zin) opgelost moet kunnen worden. Wanneer we ons buiten de context moeten begeven en weggelaten woorden vanuit het totaal van de communicatieve situatie moeten aanvullen, spreken we van een ellips. Bij het oplossen van een ellips is dan ook niet altijd één aanvulling de enig mogelijke. Zo is zin (17) blijkens (17a) t/m (17c) niet op één manier te vervolledigen en het is daardoor niet mogelijk een benoeming van zinsdelen voor te stellen:

(17) Koud!

(17a) Het is koud

(17b) Ik vind het koud hier.

(17c) Ik heb het koud

Ook zinsdelen die met een voorzetsel beginnen, kunnen in structuren als (13) en (14) optreden. Men beschouwe:

(18) De vuilnisman komt hier maar één maal per week: op vrijdag.

(19) Je kunt hier maar op één plek fijn wandelen: in het park.

(20) Hij is op één man erg gesteld: op Joop.

De voorzetselgroepen na de dubbele punt kunnen hier benoemd worden als nadere specificerende Bijw. Bep. (18), (19), als VZV (20), als rest van een samengetrokken zin of als een ellips (in dit geval kan benoeming als zinsdeel in principe onmogelijk zijn).

Literatuur

D.M. Bakker, *Samentrekking in Nederlandse syntactische groepen*, Leiden 1968.

T. Pollmann, Een regel die subject en copula deletert?, *Spekt 5* (1975), 282-292.

3.3. Onderschikking

Wanneer in een zin met meer dan één pv een zinsgedeelte met pv vervangen kan worden door één zinsdeel (dat dan een functie vervult in het overgebleven stuk), spreken we van onderschikking. Het zinsstuk met pv dat vervangen kan worden, noemen we dan een bijzin die ondergeschikt is aan de hoofdzin: het gedeelte dat overblijft. Bij de behandeling van de enkelvoudige zin hebben we al meermalen voorbeelden gebruikt waarin een zinsdeel zelf al weer een bijzin was. Als voorbeeld diene:

(1) Als ik je roep, moet je komen.

(2) Straks moet je komen.

Wat hier voor de pv *moet* staat is een Bijw. B.; in (1) is het een bijzin, in (2) een zinsdeel. De meeste zinsdelen kunnen de vorm van een bijzin aannemen.

Achtereenvolgens laten we dit zien voor OND, naamw. deel, LV, MV, VZV:

(3) Wie ik aanwijs, neemt de volgende beurt.

(4) Kees wordt nu eindelijk, wat hij altijd heeft gewild.

(5) Wat je doet, moet je goed doen.

(6) Wie zijn best niet deed, gaf hij een slechte aantekening.

(7) Ik ben (er) benieuwd (naar), wie er vanavond komen.

Deze voorbeelden zijn eenvoudig, maar het is volstrekt geen uitzondering dat twee of meer bijzinnen nevenschikkend verbonden zijn (8), of dat in een bijzin weer een andere bijzin voorkomt (9):

- (8) Hugo zei, dat hij zou komen en dat hij de blokfluit zou meebrengen.
 (9) Hugo zei, dat hij zou komen, zodra men hem zou opbellen.

Soms kunnen zinnen door steeds verdergaande onderschikking hoogst gecompliceerd worden, bijv. in de volgende zin die we aantreffen in *De vrouw en de universitaire studie* van H.W.F. Stellwag.

- (10) En nu zou het toch wel volkomen onbillijk zijn, en in strijd met de rechten der vrouw en met het belang der maatschappij dat de jongen, die, hoewel hij niet briljant is van intellect toch voldoende capaciteiten heeft om een universitaire opleiding tot een goed eind te brengen, en hoewel hij nooit een wetenschappelijke letter op papier zal zetten, maatschappelijk zeer geslaagd zal blijken te zijn, wèl zou gaan studeren, terwijl men voor het meisje aan de eis van uitzonderlijke begaafdheid vast zou blijven houden.

De ontleding van deze zin noteren we op de volgende wijze:

<i>En... maatschappij,</i>	hoofdzin (waarin nevenschikking)
<i>resp. tot houden</i>	
<i>dat... houden</i>	onderwerpszin
<i>die... te zijn</i>	bijvoegl. bijzin bij <i>de jongen</i> .
<i>hoewel... intellect</i>	2 door nevensch. verbonden bijwoord. bijzinnen
<i>hoewel... zetten</i>	in de bijv. bijzin.
<i>terwijl... houden</i>	bijwoord. bijzin (in de onderwerpszin)

Terminologisch komen we bij dit soort ontledingen soms in moeilijke situaties. Immers men spreekt van een zin, die eigenlijk zinsdeel is, terwijl de zgn. hoofdzin soms niet meer dan een enkele pv is. Bijv.:

- (11) Wie hard werkt, bereikt, wat hij nooit had kunnen vermoeden.

Het gaat niet aan *bereikt* hier 'hoofdzin' te noemen. Het voorbeeld (11) is in z'n geheel een zin, waarin de zinsdelen OND en LV zinsdeelzinnen genoemd kunnen worden.

Tenslotte wijzen we op een in spreektaal frequent type zinnen, waarin een enkele uitroep (veelal bestaande uit één woord) gevolgd wordt door een bijzin. Daarbij treffen we constructies aan die als ellipsen verklaard kunnen worden, zoals uit de b-zinnen blijkt:

- (12a) Gelukkig dat je komt.
 (13a) Misschien dat we toch nog op tijd komen.
 (12b) Het is gelukkig dat je komt.
 (13b) Het is misschien zo dat we nog op tijd komen.

Dit type moet onderscheiden blijven van uitroepende zinnen die een bijzondere nadruk geven aan het eerste woord, bijv.:

- (14) Vuil, dat het er was!
- (15) Liegen, dat-ie doet!
- (16) 'n Bier, dat-ie dronk!

De traditionele zinontleding voorziet niet in een oplossing voor de benoemingsproblemen die zich bij (14) t/m (16) voordoen.

Het onderschikkend zinsverband, waarvan we in deze paragraaf voorbeelden hebben gegeven, werd o.m. teweeggebracht door zgn. onderschikkende voegwoorden. Daarbij onderscheiden we:

- (a) grammatisch verbindende voegwoorden, nl. *dat* ter inleiding van een afhankelijke mededeling en *of* ter inleiding van een afhankelijke vraag, bijv.:
  - (17) Chris vertelde, dat hij zijn loopbaan als kok begonnen was.
  - (18) Annie vroeg, of we nog koffie wilden.

- (b) logisch verbindende voegwoorden, die een duidelijk te beschrijven betekenis hebben op temporeel, causaal en ander gebied, bijv.:
  - (19) Nadat de muzikanten voorbij waren, verscheen het rijtuig met de burgemeester.
  - (20) Omdat ik geen zin had, ging ik niet mee naar de film.
  - (21) Ik kom wel kijken, als je me roept.
  - (22) Er bleek nogal wat beschadigd, zodat de verzekering werd aangesproken.
  - (23) Daar er te weinig publiek was, werd de voorstelling uitgesteld.

Behalve door voegwoorden kan onderschikkend verband ook tot stand gebracht worden door betrekkelijke voornaamwoorden: in de zinnen (3) t/m (6) en in (11) zien we als voorbeelden daarvan *wie* en *wat*, die betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent genoemd worden: ze zijn dan te vervangen door *hij*, *die*; resp. *dat*, *wat*. In (7) daarentegen noemen we *wie* een vragend voornaamwoord (in een zgn. afhankelijke vraag): het is hier te vervangen door *welke mensen*.

Literatuur

- P.C. Paardekooper, Een foute zinsbegrenzing, *LT* 1962, 185-188.
- G.F. Bos, Een verwaarloosd zinstype, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, The Hague 1963, 174-194.
- J.P. Willems, De samengestelde zin: proeve van een terminologische probleemstelling I, II, *NTg* 62 (1969), 272-290, 327-339.

3.4. Woordvolgorde in de bijzin

We hebben in par. 1.15 enkele opmerkingen gemaakt over woordvolgorde en we breiden dat nu uit. Een belangrijk kenmerk van een (hoofd)zin is namelijk dat bij rechte woordschikking (d.w.z. wanneer het OND de zin opent) OND en pv niet van elkaar gescheiden kunnen worden door *niet*. Bijv.:

- (1) Alfred kwam die avond laat thuis.
- (1a) *Alfred niet kwam die avond laat thuis.
- (2) Karel is ziek naar huis gegaan.
- (2a) *Karel niet is ziek naar huis gegaan.
- (3) Er stonden bloemen in de vaas.
- (3a) *Er niet stonden bloemen in de vaas.

Zoals we kunnen zien in (3) en (3a) blijkt dat het plaatsonderwerp evenmin van de pv gescheiden kan worden.

In een bijzin daarentegen kunnen OND en pv wel gescheiden worden, hetzij door *niet*, hetzij door allerlei andere zinsdelen. Men acht dit kenmerk zo belangrijk, dat men hier spreekt van bijzinswoordvolgorde. Bijv.:

- (4) Ik hoor dat je dochter komt.
- (5) Ik hoor dat je dochter niet komt.
- (6) Ik hoor dat je dochter eindelijk volgende week weer eens een keer met man en kinderen naar je toe komt.

Op deze regel bestaan enkele uitzonderingen, die echter alle apart te systematiseren zijn. Het betreft hier bijzinnen, waarin OND en pv niet te scheiden zijn en wel die waarin de volgorde OND-pv is (de vorm van een mededelende zin) en die waarin de volgorde pv-OND is (de vorm van een vragende zin).

Van het eerste type bijzin met hoofdzinswoordschikking (of: met rechte woordschikking) vinden we de volgende gevallen:

- (a) De bijzin bevat een zgn. directe rede (de letterlijke weergave van gesproken woorden) (7) (9) of een zgn. 'erlebte Rede' (waarin tempus en persoon veranderd zijn) (8).
  - (7) Frans zei: 'Ik heb nog nooit zo lekker gegeten.'
  - (8) Frans zei: hij had nog nooit zo lekker gegeten.
  - (9) 'Volgend jaar kom ik terug,' sprak de goede fee.

(b) De bijzin bevat een toegeving:

- (10) Dat boek mag er dan mooi uitzien, het ligt niettemin gauw uit de band.
- (11) Het kan dan wel zo lijken, toch is de werkelijkheid anders.

(c) Een nevenschiktelijke bijzin kan hoofdzinswoordschikking aannemen; in de a-zinnen geven we een voorbeeld van bijzinswoordschikking in de

nevengeschikte bijzin, in de b-zinnen tonen we dat ook rechte woordschikking mogelijk is:

- (12a) Als je je werk af hebt en het mooi weer is, mag je mee.
- (12b) Als je je werk af hebt en het is mooi weer, mag je mee.
- (13a) Zodra ik klaar ben en ik de boel opgeruimd heb, gaan we.
- (13b) Zodra ik klaar ben en ik heb de boel opgeruimd, gaan we.

Van het tweede type: bijzinnen met woordschikking van de vragende zin vinden we de volgende gevallen:

- (a) De bijzin omvat een vraag in directe rede of in 'erlebte Rede', bijv.:
  - (14) Leopold vroeg: 'Kom je morgen nog even langs?'
  - (15) Klaas vroeg zich af: was hij nu eigenlijk de aangewezen persoon?

- (b) De bijzin drukt een voorwaarde uit:
  - (16) Mocht je eens in Schiebroek komen, dan weet je waar ik woon.
  - (17) Vind je hem zo lastig, zeg er dan toch eens wat van.

- (c) De bijzin drukt een toegeving uit:
  - (18) Waren er eerst niet veel toeschouwers, na een kwartier was er een hele oplloop.

Het toegevend karakter van dit soort bijzinnen is niet altijd evident; er kan niet in alle gevallen een reguliere bijzin, ingeleid door *hoewel*, voor in de plaats gezet worden. Wel is er steeds sprake van een zekere tegenstelling tussen het meegedeelde in de bijzin en het meegedeelde in de hoofdzin. Als voorbeeld van dit tegenstellend verband citeren we:

- (19) Waren er eind 1972 nog slechts 1600 afgestudeerden zonder werk, nu is dat aantal opgelopen tot ongeveer 4000. (*KUNieuws*, 25 okt. 1975)
- (20) Was de uitbreiding der lijn in de richting Arnhem voor lange tijd tot stilstand gekomen, anders was het aan het eindpunt Terborg! (H. Nieweg, *Op smalspoor door Oost-Gelderland*, Leiden 1976, blz. 16)

De tegenstelling waarvan hier sprake is, wordt duidelijk bij parafrasering tot nevenschikkend verband; het voegwoord *maar* is dan op z'n plaats:

- (19a) Eind 1972 waren er nog slechts 1600 afgestudeerden zonder werk, maar nu is dat aantal opgelopen tot ongeveer 4000.

- (d) De bijzin drukt een toegeving uit en wordt ingeleid door *al*:
  - (21) Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt hem wel.
  - (22) Al bel je tien keer, hij doet toch niet open.

- (e) De bijzin drukt een vergelijking uit en wordt ingeleid door *als*:
- (23) Hij gedroeg zich, als had hij de wijsheid in pacht.
  - (24) Barend deed, als was hij de directeur.

Literatuur

F.Ch. van Gestel, Hoofdzin met de woordvolgorde van een bijzin?, *Spekt* 6 (1976-77), 429-432.

3.5. Beknopte bijzinnen

Er bestaat ook nog een type zinsdeelzinnen (of kortweg: bijzinnen) die herkenbaar zijn door het ontbreken van een pv en een OND; het gezegde wordt erin uitgedrukt door een infinitief of een deelwoord. Bijv.:

- (1) Na de deur dichtgeslagen te hebben, vertrok hij.
- (2) Alvorens zich te scheren, zocht hij met zorg een nieuw mesje uit.
- (3) Hij beloofde spoedig zijn verloofde voor te komen stellen.
- (4) Eenmaal ontmaskerd, bekende de verdachte nog een hele reeks inbraken.
- (5) Vertrouwende op zijn spreekwoordelijk geluk, waagde hij het en won!

Voorwaarde voor het beknopt zijn is, dat zo'n bijzin altijd tot een zinsdeelzin met een voegwoord, een OND en een pv veranderd moet kunnen worden:

- (1a) Nadat hij de deur dichtgeslagen had, vertrok hij.
- (2a) Voordat hij zich schoor, zocht hij met zorg een nieuw mesje uit.
- (3a) Hij beloofde dat hij spoedig zijn verloofde voor zou komen stellen.
- (4a) Toen hij eenmaal ontmaskerd was, bekende de verdachte nog een hele reeks inbraken.
- (5a) Terwijl hij vertrouwde op zijn spreekwoordelijk geluk, waagde hij het en won!

De beknopte bijzin in (5) verschilt in functie niet van een predikatieve toevoeging, zoals we die bij de Bep. v. gest. hebben leren kennen. Gewoonlijk spreekt men van een beknopte bijzin wanneer naast het deelwoord nog één of meer hierbij aansluitende zinsdelen voorkomen. Zo noemen we het eerste zinsdeel van (6) een Bep. v. gest., het eerste zinsdeel van (7) daarentegen wordt als zinsdeelzin en wel als beknopte bijzin opgevat:

- (6) Zingende liep Maurits de trap af.
- (7) Met luide stem 'Ferme jongens, stoere knapen' zingend liep hij de trap af.

We wijzen er hier nog eens nadrukkelijk op dat in de beknopte bijzin geen OND staat; het geïmpliceerde onderwerp is hier identiek met dat van de pv in de 'hoofdzin'. Bij de verandering van de beknopte bijzinnen (1) t/m (5) tot reguliere bijzinnen (1a) t/m (5a) bleek dat. Vandaar dat zinnen waarin geen

identiteit bestaat tussen het OND van de hoofdzin en het geïmpliceerd subject van de beknopte bijzin in deze constructies ongrammaticaal zijn. Niettemin komen ze voor maar ze worden als 'stijlfout' ervaren:

- (8) *Luid zingend zette de bus met kinderen zich in beweging.
- (9) *Reminiscenties aan *Kind Hearts and Coronets* duiken al kijkende op. (NRC 5-3-65.)
- (10) *Na nog geen vijf minuten in de wachtkamer gezeten te hebben, klonk er een luid gepiep van remmen. (Mensje van Keulen, *Allemaal tranen*, Amsterdam 1972, blz. 71)

Er is echter één type beknopte bijzin, waarvan het geïmpliceerde onderwerp niet identiek is met het OND uit de hoofdzin, maar met het MV. Dat kan alleen het geval zijn bij werkwoorden die een MV en een LV behoeven; het LV kan in deze gevallen in een beknopte zin staan. Bijv.:

- (11) Hij vroeg zijn buurman een bus verf uit de stad mee te brengen.
- (12) Moeder zei de jongens vlug naar huis te komen.
- (13) Ik beval haar het eten met soda en al op te dienen.

Parafrases van deze beknopte bijzinnen veronderstellen aanvullingen die door het werkwoord van de hoofdzin geïmpliceerd zijn:

- (11a) Hij vroeg zijn buurman of *hij* (= de buurman) een bus verf uit de stad mee *wilde* brengen.
- (12a) Moeder zei de jongens *dat ze* vlug thuis *moesten* komen.
- (13a) Ik beval haar *dat zij* het eten met soda en al op *moest* dienen.

Tot de werkwoorden waarbij dergelijke beknopte bijzinnen als object voorkomen, behoren *zeggen, vragen, verzoeken, bevelen, gelasten, gebieden, verbieden, opdragen, overreden* (met een VZV!), *smeken*, e.d. Een enkele keer komt in de hoofdzin een geïmpliceerd MV voor:

- (14) De commandant beval de versperringen op te blazen.
- (15) Het protocol schrijft voor de vorst met 'majesteit' aan te spreken.

Bij zin (14) zal uit context of situatie moeten blijken tot wie het bevel gericht is; bij (15) kan als onderwerp van de bijzin *men* gedacht worden.

Een afzonderlijk te vermelden soort beknopte bijzinnen vormen enkele - min of meer verouderde - zgn. absolute constructies. Hierbij is het onderwerp wél in de beknopte zin vermeld:

- (16) IJs en weder dienende, gaat de wedstrijd a.s. zondag door.
- (17) De deur gesloten zijnde, vervoegte men zich op nr. 12.

Deze constructies hebben een conditionele betekenis: (16) en (17) zijn aldus te parafaseren:

- (16a) Als ijs en weder dienen, gaat de wedstrijd a.s. zondag door.
- (17a) Als de deur gesloten is, vervoegte men zich op nr. 12.

Tenslotte maken we hier melding van samentrekking in bijzinnen, waardoor de bijzin ogenschijnlijk onvolledig of elliptisch is. Met nadruk wijzen we erop dat deze bijzinnen *niet* beknopt genoemd mogen worden. We geven hieronder enkele voorbeelden; in de a-zinnen is telkens de samentrekking opgelost:

- (18) Zo ooit, dan is het nu de tijd om mosselen te eten.
 (18a) Zo het ooit de tijd is om mosselen te eten, dan is het nu de tijd om mosselen te eten.
 (19) Hans is ouder dan ik.
 (19a) Hans is ouder dan ik oud ben.
 (20) Dat hoekhuis heeft evenveel kamers als dat andere huis.
 (20a) Dat hoekhuis heeft evenveel kamers als dat andere huis kamers heeft.

De vervolledigingen in (19a) en (20a) zijn weliswaar begrijpelijk, maar allerminst gebruikelijk. Daarom noemt men woordgroepen als *dan ik* en *als dat andere huis* meestal zonder meer Bijw. B. van vergelijking. Als zodanig zijn ze ter sprake gekomen in paragraaf 1.9.

Duidelijk elliptisch zijn de volgende zinnen:

- (21) Zoals bekend wordt de dienstregeling ingekrompen.
 (21a) Zoals bekend is, wordt de dienstregeling ingekrompen.
 (22) Hoewel ernstig ziek, wilde hij toch opstaan.
 (22a) Hoewel hij ernstig ziek was, wilde hij toch opstaan.
 (22b) Hoewel ernstig ziek zijnde, wilde hij toch opstaan.

In (22b) is sprake van een beknopte bijzin met als merkwaardigheid het onderschikkend voegwoord aan het begin. Men kan (22) opvatten als een ellips van (22b), maar ook als een ellips van (22a).

Tot deze groep onvolledige zinnen kunnen we ook sommige constructies met *behalve* rekenen, bijv.:

- (23) Behalve Oom Gerrit waren er meer familieleden gekomen.
 (23a) Behalve dat Oom Gerrit gekomen was, waren er meer familieleden gekomen.
 (24) Behalve jij ben ik ook uitgenodigd.
 (24a) Behalve dat jij uitgenodigd bent, ben ik ook uitgenodigd.
 (25) Behalve jou heeft Hans ook mij opgebeld.
 (25a) Behalve dat Hans jou opgebeld heeft, heeft hij ook mij opgebeld.

Daarnaast bestaan constructies met *behalve* als nevenschikkend voegwoord in de betekenis 'maar niet' na *alle, ieder, elk, overal*, etc., en in de betekenis 'maar wel' indien een ontkenning voorafgaat, bijv.:

- (26) Iedereen betaalt mee aan het cadeau behalve Detlev.
 (26a) Iedereen betaalt mee aan het cadeau maar Detlev niet.

- (27) Er stond niemand meer in de straat behalve een waker.
 (27a) Er stond niemand meer in de straat maar wel een waker.

Resumerend wijzen we er hier nog eens op dat het zinvol is enige zaken terminologisch streng uiteen te houden:

een beknopte bijzin is een technische term voor een bijzin zonder OND en pv. In plaats daarvan wordt het gezegde uitgedrukt door een deelwoord of een infinitief met *te* (zie voor enkele gevallen zonder *te*: 3.9. IIIb);

een ellips is een zin (hoofdzin of bijzin) die door weglating van woorden niet volledig is en die alleen door bekendheid met de *situatie* tot een volledige zin aangevuld kan worden. Een ellips kan op verschillende manieren vervolledigd worden;

een zin met samentrekking is een zin (hoofdzin of bijzin) die door weglating van woorden niet volledig is en die aangevuld kan worden uit de *context* (meestal een zinsgedeelte dat aan het samengetrokken deel vooraf gaat). Een zin met samentrekking kan maar op één manier vervolledigd worden.

Literatuur

P.C. Paardekooper, *Behalve* als zn-patroondeel, *NTg* 59 (1966), 171-179.

3.6. Balansschikking

Er is nog een apart te behandelen type bijzin met rechte woordschikking, dat dermate van de andere types afwijkt, dat men voor dit zinsverband een aparte naam heeft voorgesteld. Mevrouw G.F. Bos spreekt hier van balansschikking. We laten enkele voorbeelden volgen:

- (1) Nauwelijks waren we thuis of het begon te regenen.
- (2) Het duurde niet lang of het onweer brak los.
- (3) Niemand is zo verstandig of hij doet wel eens domme dingen.
- (4) Nooit kom ik Henk tegen of hij heeft weer een gek verhaal.
- (5) Ik twijfel er niet aan of Charlotte zal wel komen.

Kenmerkend voor deze bijzinnen is - behalve dat OND en pv niet uiteenplaatsbaar zijn - dat ze

- (a) altijd na een hoofdzin met een ontkenning (*niet, nauwelijks, etc.*) volgen,
- (b) altijd met *of* beginnen,
- (c) niet zonder meer vervangbaar zijn door één zinsdeel,
- (d) niet vooropgeplaatst kunnen worden.

Op grond van deze afwijkingen van het normale patroon heeft men wel gearzeld dit zinsverband onderschikking te noemen. Toch is het duidelijk dat hier zeker geen nevenschikking in het spel is (bij nevenschikking zijn de

delen gewoonlijk omkeerbaar; hier niet). Daarom is de naam balansschikking wel gerechtvaardigd.

Vooraf het onder (d) genoemde argument toont een duidelijk verschil met andere bijzinnen. Bijvoorbeeld:

- (6) Al bel je tien keer, hij doet toch niet open.
- (6a) Hij doet toch niet open, al bel je tien keer.
- (7) Evert heeft me verteld hoe de film is afgelopen.
- (7a) Hoe de film is afgelopen, heeft Evert me verteld.
- (8) Het scheelde niet veel of de trein ontspoorde.
- (8a) *Of de trein ontspoorde, scheelde niet veel.

In tegenstelling tot (6) en (7) blijkt bij (8) de bijzin niet vooropgeplaatst te kunnen worden. Toch beschouwt men de *of*-zinnen wel als bijzinnen, waaraan een redegkundige functie wordt toegekend gelijk aan andere bijzinnen. Zo vinden we een Bijw. B. in (1) en (4), een OND in (2) en (8), een Bijw. B. in (3) en een VZV in (5). Behalve dat men deze functies intuïtief doorziet, is het ook mogelijk door parafrases de zinsinhoud te expliciteren, bijv.:

- (1a) We waren thuis vlak voordat het begon te regenen.
- (2a) Het losbreken van het onweer duurde niet lang.
- (3a) Niemand is zo verstandig dat hij nooit domme dingen doet.
- (4a) Ik kom Henk nooit tegen zonder dat hij een gek verhaal heeft.
- (5a) Ik twijfel niet aan Charlottes komst.
- (8b) Dat de trein niet ontspoorde, scheelde maar weinig.

Ter illustratie van de balansschikking geven we nu drie gevallen van woordschikking met *of*. Allereerst het nevenschikkend voegwoord *of*.

- (9) Henk gaat met de tram naar de stad of hij fietst.
- (10) Henk fietst of hij gaat met de tram naar de stad.
- (11) Hij gaat of met de tram of met de fiets.
- (12) Of hij gaat met de fiets, of hij gaat met de tram.

We zien hier de mogelijkheid tot omstelbaarheid van de nevenschikkingen, in (10) ten opzichte van (9) en in (12) ten opzichte van (11). Bovendien kan *of* voor alle nevenschikkingen staan, ook aan het begin (12).

Vervolgens het onderschikkend voegwoord *of*.

- (13) De chef kon ons niet zeggen of de trein vertraging had.
- (14) Of de trein vertraging had kon de chef ons niet zeggen.
- (15) Ik twijfel er niet aan of Gerard morgen komt.
- (16) Of Gerard morgen komt, (daar) twijfel ik niet aan.

We hebben hier te maken met het zgn. dubitatieve *of*, ter inleiding van een afhankelijke vraag. In (13) en (14) is de bijzin een LV, in (15) en (16) een

VZV; deze bijzinnen kunnen volgen op de hoofdzin: (13) en (15), of eraan voorafgaan: (14) en (16).

Tenslotte het voegwoord *of* in balansschikking:

(17) Ik weet niet beter of de film wordt geprolongeerd.

(18) Zijn werk is zo druk niet of hij heeft tijd voor je.

(19) Ik twijfel er niet aan of Gerard komt morgen.

Hier zien we de balansschikking: een negatie in de hoofdzin en een bijzin die niet vooropgeplaatst kan worden. Het verschil tussen (15) en (19) zit alleen in de woordvolgorde: in (15) zijn OND en pv schiedbaar, in (19) niet.

Literatuur

G.F. Bos, *Het probleem van de samengestelde zin*, London, The Hague, Paris 1964.

M.C. van den Toorn, Balansschikking en disjunctie, *NTg* 65 (1972), 104-123, of in: *TGGiA*, 239-258.

P. van Hauwermeiren, Enkele opmerkingen bij M.C. van den Toorn, Balansschikking en disjunctie, *NTg* 66 (1973), 148-150, of in *TGGiA*, 259-261.

3.7. Onderwerpszin

We geven hier een overzicht van de mogelijkheden die er bestaan, dat een zin als zinsdeel in een andere zin dienst doet. Allereerst bezien we het geval waarbij de bijzin fungeert als onderwerp: de onderwerpszin:

I. met afhankelijke woordschikking

(a) ingeleid door de grammatisch verbindende voegwoorden *dat of of*.

(1) Het is zeker, dat Tom Poes wel weer een list verzint.

(2) Of Tom Poes op tijd een list verzonnen zal hebben, is nog niet zeker.

(b) ingeleid door een vragend woord:

(3) Wie de aanrijding heeft veroorzaakt, is onbekend.

(4) Het is nog onbeslist, waar we dit jaar naar toe gaan.

(5) Hoe Amos W. Steinhacker zich daaruit zal redden, is de grote vraag.

(c) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent:

(6) Wie het weet mag het zeggen.

(7) Het is niet alles goud, wat er blinkt.

II. met hoofdzinswoordschikking

(a) bij directe rede:

- (8) 'Er is een kolenhok', werd door Willem Deluw geroepen.
- (9) Vanuit het duister werd gevraagd: 'Is er een dokter in de zaal'.

(b) in zgn. balansschikking:

- (10) Het duurde niet lang, of Vincent had haar ingepalmd.

III. in de vorm van een beknopte bijzin alleen met een infinitief, voorafgegaan door *te*:

- (11) Hoe dat aan zijn verstand te brengen, was de grote vraag.
- (12) Altijd maar nare werkjes op te moeten knappen staat op den duur tegen.

We wijzen erop dat in de zinnen (1) (4) (7) en (10) gebruik is gemaakt van een voorlopig onderwerp: *het*.

Een achteraan geplaatste onderwerpszin kan met een betrekkelijk voornaamwoord bij een naamw. deel aansluiten. Bij vooropplaatsing van de onderwerpszin verschijnt echter een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent:

- (13a) Het is de groente die 't 'm doet.
- (13b) Wat 't 'm doet, is de groente.
- (14a) Het zijn niet allen koks die lange messen dragen.
- (14b) Wie lange messen dragen, zijn niet allen koks.

Veel zinsdelen kunnen in een nadrukpositie geplaatst worden als ze tot naamw. deel worden gemaakt, gevolgd door een onderwerpszin die begint met het onderschikkend voegwoord *dat*. Bij vooropplaatsing van de onderwerpszin moet dit *dat* vervangen worden door een relatieve constructie. De b-zinnen geven daarvan voorbeelden te zien, die, naar het ons voorkomt, eerder tot de gesproken dan de geschreven taal behoren. De a-zinnen daarentegen komen vooral in geschreven taal voor; door sommigen worden ze als gallicistisch gebrandmerkt. Bijvoorbeeld:

- (15a) Het is om vier uur, dat de trein vertrekt.
- (15b) Wanneer de trein vertrekt, is om vier uur.
- (16a) Het was in Venlo, dat de politie hem inhaalde.
- (16b) Waar de politie hem inhaalde, was in Venlo.
- (17a) Het was met alcohol, dat hij de vlek eindelijk wegkreeg.
- (17b) Waarmee hij de vlek eindelijk wegkreeg, was (met) alcohol.
- (18a) Het is voor dit toestel, dat de luchtmacht belangstelling heeft.
- (18b) Waarvoor de luchtmacht belangstelling heeft, is dit toestel.
- (19a) Het is daarom, dat hij niet gekomen is.
- (19b) Waarom hij niet gekomen is, is daarom.
- (20a) Het is juist als dichter, dat ik Bilderdijk bewonder.

(2b) In welke kwaliteit ik Bilderdijk bewonder, is juist als dichter.

Wanneer de bijzin met *als* begint, kan daardoor een voorwaarde uitgedrukt worden (zie daarvoor 3.12., afd. 7: bijwoord. bijzin van voorwaarde). Zo'n bijzin kan echter ook als onderwerp fungeren, waarnaar door het voorlopig onderwerp *het* verwezen wordt. Wanneer de bijzin voorop staat, moet in de hoofdzin met *dat* of *het* naar de bijzin teruggewezen worden:

- (21a) Het zal niet opvallen, als we te laat komen.
 (21b) Als we te laat komen, zal dat niet opvallen.

De bijzin van (21) kan benoemd worden als conditionele onderwerpszin.

Literatuur

- T. Pollmann, Het zogenaamde presuppositionele *het* en causaliteit, *NTg* 66 (1973), 265-281.
 S. Daalder, Over relatieve zinnen met ingesloten antecedent, *Spekt* 6 (1976-77), 401-407.

3.8. Gezegdezin

Vervolgens beschouwen we de mogelijkheid dat een bijzin fungeert als naamwoordelijk deel van het gezegde, in de zgn. gezegdezin.

(a) ingeleid door *wie, die, wat* of *hetgeen*

- (1) Lodewijk wordt wat hij altijd gewild heeft.
- (2) Je blijft toch altijd wie je bent.
- (3) Het is wat ons zo mateloos verbittert.
- (4) Hij is het, die altijd de lastige vragen stelt.

(b) ingeleid door een voornaamwoordelijk bijwoord:

- (5) Lodewijk wordt, waarnaar hij altijd heeft gestreefd.
- (6) Het is, waar we nou al die tijd op gewacht hebben.

De moeilijkheid bij het onderkennen van gezegdezinnen is dat we zo dikwijls te maken hebben met identiteitsgezegdes. Wanneer we zin (7) als een voorbeeld van een onderwerpszin beschouwen, is niet in te zien waarom we dan in (8) met een gezegdezin te doen hebben en niet met een onderwerpszin met inversie:

- (7) Hoe dit te voorkomen was de vraag.
- (8) De vraag was hoe dit te voorkomen.

Gewoonlijk moet dan de situatie uitsluitend geven welk deel (logisch) subject is. Alleen in de zinnen (1) t/m (6) blijkt duidelijk dat we met naamw. delen te doen hebben blijkens de substitutiemogelijkheden; voor (1) en (5) kan gelden (9); voor (3) en (6): (10).

- (9) Lodewijk wordt referendaris.
- (10) Het is het ellendige van de zaak.

Voor (2) geldt als substitutie het naamw. deel in (11); voor (4), waarin *het* het naamw. deel aankondigt, als een soort voorlopig naamw. deel, geldt (12):

- (11) Je blijft toch altijd een arme sterveling.
- (12) Hij is de lastige vrager.

Moeilijkheden bij de ontleding geven soms zinnen van het volgende type:

- (13) Het schijnt dat je er nogal plezier in hebt.
- (14) Het lijkt wel of het gaat onweten.
- (15) Het blijkt dat Bakels toch gelijk heeft gehad met die verzekering.

De bijzinnen zijn hier geen gezegdezinnen (die beginnen niet met *dat*, resp. *of*), maar onderwerpszinnen, en de persoonsvormen *schijnt*, *lijkt*, *blijkt* bevatten zelfstandige werkwoorden en geen koppelwerkwoorden. In overeenstemming daarmee moet *het* als voorlopig onderwerp benoemd worden (zie 1.2.); alleen is het hier niet goed mogelijk de bijzin voor *het* te substitueren:

- (13a) *Dat je er nog al plezier in hebt, schijnt.

We wijzen hierbij ook op veelal in de spreektaal voorkomende zinnen, waarin het naamwoordelijk deel bestaat uit een beknopte bijzin die een finale betekenis heeft:

- (16) Die appels zijn om de hele winter te bewaren.
- (17) Die worst is om morgen bij het ontbijt te eten.
- (18) Die dozen zijn om aan de vuilnisman mee te geven.

Het is mogelijk deze naamwoordelijke delen te interpreteren als ellipsen van (*bestemd*) *om te bewaren*, (*bestemd*) *om morgen te eten*, enz.

3.9. Lijdend voorwerpszin

Zeer frequent is het voorkomen van een LV in de vorm van een bijzin.

I. met afhankelijke woordschikking

(a) ingeleid door de grammatisch verbindende voegwoorden *dat* of *of*:

- (1) Japi meende, dat er nog ordinair volksvoedsel in de kast lag.
- (2) Max vroeg, of hij nog lid van de vereniging kon worden.

(b) ingeleid door een vragend woord:

- (3) De monteur onderzocht, wat er rammelde.
- (4) De agent vroeg, wie er getuige van het ongeval geweest was.
- (5) Karel bedacht, hoe hij zijn figuur het beste kon redden.
- (6) Theodoor vroeg zich af, waardoor Nel soms zo stug was.
- (7) Waarom Hans zo lang wegbleef, begreep niemand.

- (c) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent:

- (8) Wat je belooft, moet je doen.
 (9) Wie te laat komt, laten we niet meer binnen.

II. met hoofdzinswoordschikking

- (a) bij directe rede, eventueel ook 'erlebte Rede':

- (10) 'Wil je dat wel even goed in je oren knopen?' vroeg de heer Klinkhamer.
 (11) Ik hoorde, jullie zouden gaan verhuizen!

- (b) in zgn. balansschikking:

- (12) Ik weet niet beter of Rosa heeft zwart haar.

III. in de vorm van een beknopte bijzin

- (a) met een infinitief, voorafgegaan door *te*:

- (13) De aannemer beloofde, onmiddellijk met de verbouwing te beginnen.
 (14) Ik beval haar, het eten met soda en al op te dienen.
 (15) Louise geloofde, nu de grote stap wel te kunnen wagen.

- (b) met een infinitief zonder *te*, na werkwoorden die een gewaarwording uitdrukken, zoals *zien*, *horen*, *voelen*, *vinden*, voor sommigen ook *ruiken*:

- (16) Ik zie de zon ondergaan.
 (17) Alfred hoorde zijn buurman piano spelen.
 (18) Ik voel het op m'n rug prikken.
 (19) We vonden Frans wel erg zeuren over die kwestie.
 (20) Ruik jij ook wat aanbranden in de keuken?

Als merkwaardigheid valt te vermelden dat de onder III(a) en (b) genoemde beknopte lijdend voorwerpszinnen nooit voorop kunnen staan. Bovendien heeft het b-type de eigenaardigheid dat de voltooide tijd wordt uitgedrukt door het hulpwerkwoord *hebben* gevolgd door een infinitief in plaats van een deelwoord.

Men vergelijkte:

- (21) Ik heb de zon gezien.
 (22) Ik heb de zon zien ondergaan.
 (23) Alfred had zijn buurman gehoord.
 (24) Alfred had zijn buurman horen piano spelen.

De infinitief in de beknopte bijzin kan actieve of passieve betekenis hebben, zoals uit de parafrases in de a-zinnen blijkt:

(25) Herman zag een boer melken.

~~(25a)~~ Herman zag dat een boer molk.

- (26) Herman zag een geit melken.
~~(26a)~~ Herman zag dat een geit gemolken werd.
 (27) Alfred hoorde zijn buurman spelen.
~~(27a)~~ Alfred hoorde dat zijn buurman speelde.
 (28) Alfred hoorde de 4de symfonie van Brahms spelen.
~~(28a)~~ Alfred hoorde dat de 4de symfonie van Brahms gespeeld werd.

Dat kan in een enkel geval tot dubbelzinnigheid leiden, zoals aangetoond kan worden met zin (29), waarvan twee lezingen (29a) en (29b) geldig zijn:

- (29) Ter Braak zag vlaggen uitsteken.
~~(29a)~~ Ter Braak zag dat vlaggen uitstaken.
~~(29b)~~ Ter Braak zag dat vlaggen uitgestoken werden.

Nog een andere merkwaardigheid van dit type bijzinnen is dat één zinsdeel erin zich naar de vorm (nl. de objectsvorm) bij het werkwoord uit de hoofdzin aansluit (verg. *ik hoor hem*), maar de functie van onderwerp bij de infinitief uit de bijzin vervult (*hem zingen = dat hij zingt*). In dit opzicht verschilt dit type dus van alle andere beknopte bijzinnen. De ontleding van de beknopte bijzin van (27) bijv. luidt dan: *zijn buurman*: OND, *spelen*: ww. gez.; verg. daarvoor (27a). Uiteraard kunnen allerlei andere zinsdelen in de bijzin verschijnen, bijv.: *Alfred hoorde zijn buurman een sonate (LV) op de piano spelen*.

Wanneer een lijdend voorwerpszin met een vraagwoord begint, dien deze voorop te staan, zoals bijv. in (30) het geval is. Bij gebruik van werkwoorden die een 'menen' of 'zeggen' uitdrukken, kan echter de hoofdzin voorop staan: het vragende woord (eventueel woordgroep) wordt dan in deze hoofdzin opgenomen, terwijl de rest van de lijdend voorwerpszin in een *dat*-zin aan het eind staat (31):

- (30) Wie zullen er komen, denk je?
 (31) Wie denk je dat er zullen komen?

Deze zinsconstructie is normaal in omgangstaal, bijv.:

- (32) Hoeveel zei u dat dat boek kostte?
 (33) In welke plaats, zei die non, dat we moesten overstappen?
 (34) Wanneer dacht je dat we es op moesten stappen?
 (35) Hoe laat vind je dat ik de aardappels op moet zetten?

Naast de conditionele onderwerpszin (zie zin (21) in 3.7.) komt ook een conditionele lijdend voorwerpszin voor, bijv.:

- ~~(36a)~~ Je moet het zelf weten, als je niet komt.
~~(36b)~~ Als je niet komt, moet je dat zelf weten.

Literatuur

F.G. Droste, De structuur van de woordgroep in de zgn. accusativus-cuminfinitivo-constructie, *Ts* 76 (1959), 293-316.

W. de Geest, *Infinitiesconstructies bij verba sentiendi*, SN 1970-3, 33-59, of in: *TGGiA*, 343-369.

F.L. Zwaan, *Een Nederlandse accusativus cum infinitivo*, LT 1971, 131-135, of in: *Zwaanzinnigheden*, 31-32.

W.P.F. de Geest, *Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands*, Gent 1972.

3.10. Meewerkend voorwerpszin

De bijzin fungeert hier als MV in de hoofdzin. Aangezien het MV vooral voorkomt voor personen en gepersonifieerde zaken, is het voorkomen van de meewerkend voorwerpszin hierdoor beperkt. Frequent is hierdoor het begin met *wie*.

- (a) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent, waarvoor *aan* denkbaar is:
- (1) Wie het nu nog niet weet, zal ik het nog een keer zeggen.
  - (2) Geef ere, wie ere toekomt.
- (b) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent voorafgegaan door *aan*:
- (3) Aan wie er kwam, werd een brochure uitgereikt.
  - (4) Er werd alleen toegang verleend, aan wie een uitnodiging kon tonen.

Parallel hiermee is de constructie van de belanghebbend voorwerpszin. Zo'n zin wordt ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent, voorafgegaan door *voor*:

- (5) Voor wie het niet begrepen heeft, zal ik het nog eens uitleggen.

Ook de functie van een bezittend voorwerp kan in een bijzin uitgedrukt worden, bijv.:

- (6) Wie het onderste uit de kan wil hebben, valt het lid op de neus.

Gewoonlijk worden de verschillen tussen MV en BV bij de bijzinnen niet onderscheiden en noemt men alle gevallen van (1) t/m (6) eenvoudigweg meewerkend voorwerpszin.

3.11. Voorzetselvoorwerpszin

De bijzin fungeert hier als VZV in de hoofdzin. Veelal wordt reeds naar de bijzin vooruitgezien door een voornaamwoordelijk bijwoord beginnend met *er*, dat dan voorlopig VZV heet. Wanneer dit voornaamwoordelijk bijwoord weglaatbaar is in onze voorbeelden, is het tussen haakjes geplaatst.

I. met afhankelijke woordschikking

(a) ingeleid door de grammatisch verbindende voegwoorden *dat* of *of*.

(1) Toscanini verwonderde zich (erover), dat het orkest niet pittiger speelde.

- (2) Frits was (er) benieuwd (naar), of de excursie door zou gaan.
  - (3) Marianne had het erover, dat we nog moeten inventariseren.
- (b) ingeleid door een vragend woord:
- (4) Ik ben (er) benieuwd (naar) wie er vanavond komt.
  - (5) Mieke twijfelde (er) nog (over), wanneer ze de kaartjes zou versturen.
- (c) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent:
- (6) Heer Bommel verbaasde zich over wat Joost allemaal durfde zeggen.
  - (7) Kees berustte in wat zijn moeder voor hem beslist had.
  - (8) De patiënt gaf niets meer om wie hem kwam opzoeken.

II. met hoofdzinswoordschikking

- (a) bij de weergave van directe rede (eventueel 'Erlebte Rede'):
- (9) Bruno twijfelde er niet aan: we zouden slagen.
  - (10) Steeds kwam hij er weer op terug: hij was onschuldig.
  - (11) Hij praat er steeds over: 'De Sarphatistraat is de mooiste plek van Europa'.
- (b) in zgn. balansschikking:
- (12) Hij twijfelde (er) niet (aan) of Ina Damman zou voorbijkomen.
  - (13) Matthijs twijfelde (er) niet (aan) of deze titel zou succes hebben.

III. in de vorm van een beknopte bijzin alleen met een infinitief, voorafgegaan door *te*:

- (14) Laarmans was (er) niet (aan) gewend, grote partijen kaas te verkopen.
- (15) Van Schoonbeke dacht er niet aan, zijn protégé de helpende hand te bieden.

In enkele gevallen vinden we een beknopte bijzin die de functie van oorzakelijk voorwerp vervult, dus zonder voorzetsel. In de hoofdzin kan dan geen voornaamwoordelijk bijwoord met *er* voorkomen:

- (16) Louis was van plan, direct naar Brussel door te rijden.
- (17) Jan was niet voornemens, te blijven lunchen.

Bij vervanging van de bijzin door een enkelvoudig zinsdeel: *iets voornemens zijn*, *iets van plan zijn* noemen we dat zinsdeel oorzakelijk voorwerp; geen lijdend voorwerp, aangezien het gezegde naamwoordelijk is.

3.12. Bijwoordelijke bijzin

De bijzin fungeert als Bijw. B. in de hoofdzin. De volgende constructies doen zich voor:

- I. met afhankelijke woordschikking

- (a) ingeleid door een onderschikkend voegwoord:
- (1) Het regende te hard, zodat Tom Poes in zijn huisje bleef.
  - (2) Nadat Keesje de jas geborsteld had, liep hij weer naar binnen.
  - (3) Zodra we weggegaan waren, begon het te regenen.
- (b) ingeleid door een met een bijwoord in de hoofdzin verbonden correlatief woord, meestal een voegwoord:
- (4) Waar Hans gezeten heeft, daar zie je altijd as op de grond.
  - (5) Het regende zo hard, dat Tom Poes niet uitging.
  - (6) Bram had precies zo gehandeld, als Joop hem opgedragen had.
- (c) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent voorafgegaan door een voorzetsel:
- (7) Heer Bommel kreeg tegenwerking van wie hij hulp verwacht had.
  - (8) Na wat er gebeurd was, moest de Baloeran naar de haven terugkeren.
  - (9) De colporteur kreeg zijn toelage naar wat hij verkocht had.
- (d) ingeleid door een vragend woord versterkt door *ook*:
- (10) Wat de beklaagde ook vertelde, men geloofde hem niet.
  - (11) Wanneer je ook aanbelt, altijd ben je welkom.
  - (12) Hoe hard Annie ook riep, niemand hoorde haar.

II. met hoofdzinsschikking:

- (a) met de woordschikking van een mededelende hoofdzin:
- (13) Willem mag nog zo hard werken, gewaardeerd wordt hij niet.
  - (14) Multatuli kon veel beweren, men geloofde hem niet.
- (b) met de woordschikking van een vragende hoofdzin:
- (15) Mocht je eens in de buurt komen, zoek me dan eens op.
  - (16) Durft hij zich hier nog eenmaal te vertonen, dan zwaait er wat!
- (c) indien het woord *al* de bijzin inleidt:

- (17) Al werkt Willem nog zo hard, gewaardeerd wordt hij niet.
- (18) Charlotte trok een bedenkelijk gezicht, al had ze haar besluit allang genomen.

(d) in zgn. balansschikking:

- (19) Pas had Flipsen dat gezegd, of er werd op de ruiten getikt.
- (20) Nauwelijks had de tuinman de turfmolm gestrooid, of de eerste sneeuw viel.

III. in de vorm van een beknopte bijzin:

- (a) met een infinitief met *te*, voorafgegaan door een voorzetsel:
  - (21) Na afscheid genomen te hebben, verliet Dreverhaven het kantoor.
  - (22) Voor de auto te starten, keek hij het oliepeil na.

- (b) met een deelwoord, al of niet voorafgegaan door een voegwoord:
- (23) Ofschoon veel geld bezittende, kon hij weinig missen.
  - (24) Dit gezegd hebbende trok hij de deur met een slag in het slot.
  - (25) Mogelijke consequenties terdege beseffende, nam Ter Braak toch ontslag.
  - (26) Geen verantwoordelijkheid willende dragen voor deze ontwikkeling, trad hij af.

Wanneer een voegwoord ontbreekt, zoals in (24) (25) en (26), moet het betekenisverband (causaal, temporeel, etc.) uit de context begrepen worden. Bij vervanging door een volledige bijzin (met een pv) verschijnt het vereiste voegwoord: *nadat* (24), *hoewel* (25), *omdat* (26).

Evenals we dat voor de Bijw. B. gezien hebben, is ook hier een nadere specificatie naar de betekenis mogelijk. Aldus zijn te onderscheiden bijwoordelijke bijzinnen van:

1 plaats

- (27) Waar die steen ligt, heeft Der Mouw gezeten.
- (28) Hans ging, waarheen de charismatische leider hem vooring.

2 tijd

- (29) Toen Kronkel al weer weg wilde gaan, werd er juist opengedaan.
- (30) Na in het WNT gekeken te hebben, verliet hij de leeszaal.

3 oorzaak

- (31) Doordat Annet de kooi niet gesloten had, ontsnapten de parkieten.
- (32) Door te vroeg buiten te komen, begon Jantje weer opnieuw te hoesten.

4 reden

- (33) Omdat de tarieven weer verhoogd waren, gingen velen niet meer met de tram.
- (34) Aangezien de secretaris ziek was, moest een ander de notulen maken.

5 gevolg

- (35) Er lag flink wat sneeuw, zodat het verkeer nogal bemoeilijkt werd.
- (36) Het had hard gewaaid, waardoor er nogal wat takken op de weg lagen.

6 doel

- (37) Hij hield de wisselbeker omhoog, opdat iedereen hem zou kunnen zien.

- (38) Hou je stil, dat ze ons niet horen.
- (39) Kees liep in de zwembadpas, om vlugger thuis te kunnen zijn.
- (40) Dat is voor de kinderen, om mee te spelen.

Beknpte bijzinnen van doel beginnen met een niet-weglaatbaar *om*. Daarnaast bestaan - vooral in de omgangstaal - bijzinnen met weglaatbaar *om*, die dan bijv. als oorzakelijk voorwerp fungeren, of een Bijv. B. bij een voorafgaand substantief zijn:

- (41) Bazip Zeehok was van plan (om) 's avonds niet uit te gaan.
- (42) Jan was nu vast besloten (om) te blijven eten.
- (43) We hadden het idee (om) maar es te gaan zwemmen.
- (44) Hij vertrok naar de tropen met het oogmerk (om) daar veel goed werk te verrichten.

Beknpte bijzinnen van doel kunnen vaak vervangen worden door bijzinnen met een *pv*, die beginnen met *opdat*. Zo zijn (39) en (40) vervangbaar door:

- (39a) Kees liep in de zwembadpas, opdat hij vlugger thuis zou zijn.
- (40a) Dat is voor de kinderen, opdat ze ermee spelen.

Deze omschrijving met *opdat*, die stilistisch beschouwd een zekere plechtigheid bezit (althans in de omgangstaal ongebruikelijk is), schijnt gebonden te zijn aan het voorkomen van zgn. handelingswerkwoorden in de bijzin, met dien verstande dat aan die 'handeling' de persoonlijke wil van het subject ten grondslag moet liggen. Dat blijkt uit een vergelijking van de volgende zinnen:

- (41a) Hij ging naar de Tropen om er een nieuw bestaan op te bouwen.
- (41b) Hij ging naar de Tropen, opdat hij er een nieuw bestaan op zou bouwen.
- (42a) Hij ging naar de Tropen om er zijn laatste rustplaats te vinden.
- (42b) *Hij ging naar de Tropen, opdat hij er zijn laatste rustplaats zou vinden.

Een finale bijzin waarbij geen sprake kan zijn van enige wil van het subject (waarbij dus ook een omschrijving met *opdat* niet mogelijk is), bevat het volgende voorbeeld:

- (43a) Vanaf dat moment bleven de projectielen aangieren om even verder te exploderen.

In beide lezingen op te vatten (met de persoonlijke wil van het subject of als uiting van een soort lotsbeschikking) is:

- (44a) Zij ging naar Amerika om er te trouwen.

Vervolgens maken we melding van bijzinnen van:

7 voorwaarde

- (45) Als de machinist toch doorrijdt, komt de trein automatisch tot stilstand.
- (46) Rijdt de machinist toch door, dan komt de trein automatisch tot stilstand.
- (47) Hij gaat niet mee of hij moet uitgenodigd zijn.
- (48) De chauffeur niet meegerekend zijn we met ons vieren.
- (49) Tenzij Karbarger opbelt, gaan we morgen weg. (tenzij = als niet)

8 toegeving

- (50) Hoewel hij sterk is, is hij niet gezond.
- (51) (Ook) al is hij sterk, gezond is hij niet.
- (52) Hoe sterk hij ook is, gezond is hij niet.
- (53) Ofschoon sterk, gezond is hij niet.

9 middel

- (54) Doordat hij een loper gebruikte kon hij binnenkomen.
- (55) Door een loper te gebruiken kon hij binnenkomen.
- (56) Hij verdient de kost met boeken te illustreren.

10 graadaanduidend gevolg

- (57) Die flats zijn zo klein, dat een gezin met één kind al ruimte te kort heeft.
- (58) Zo klein is die flat niet, of je kunt wel één nacht een logé hebben.
- (59) Hij is oud en wijs genoeg om zoiets niet meer te doen.
- (60) Het regent dat het giet.

11 omstandigheid

- (61) Terwijl zijn hoofd gloeide van de koorts, bleef hij maar werken.
- (62) Je kunt niets zeggen of je krijgt van Joke lik op stuk.
- (63) Zonder te groeten liep meneer Jonis voorbij.
- (64) De chef was nergens te vinden, laat staan dat iemand hem kon spreken.

12 beperking

- (65) Voorzover ik Truus ken, vind ik haar heel aardig.
- (66) Wat Miel betreft, vind ik alles best.
- (67) Fons wist niet beter of hij had dat op college verteld.
- (68) Behalve dat die gordijnen verschieten, zijn ze ook te kort.
- (69) Niemand ging uit, dat ik weet.

13 verhouding

- (70) Naarmate de dagen lengen, verschijnen er meer merels.
- (71) Hoe stiller het wordt, hoe beter je de krekels kan horen.
- (72) Hoe minder ze at, destemeer last kreeg ze van haar maag.

Van deze bijzinnen van verhouding is (71) van opmerkelijke constructie: wanneer ook de hoofdzin met *hoe* begint, in plaats van met *des te*, zoals in (72) het geval is, neemt ook deze de bijzinswoordvolgorde aan. In beide zinnen met *hoe* (waarvan de eerste altijd de bijzin is) kunnen dus OND en pv van elkaar gescheiden worden:

- (73) Hoe drukker *Fred* het die dagen HAD, hoe beter *hij* het naar zijn zin HAD.

Naar het model van deze zinnen zijn veel elliptische zinnen gevormd, die als vaste zegswijzen bekend zijn geworden, bijv.:

- (74) Hoe later op de avond, hoe schoner volk.
 (75) Hoe langer, hoe liever.
 (76) Hoe ouder, hoe gekker.

Tenslotte vermelden we bijwoordelijke bijzinnen van:

14 vergelijking

- (77) Snuf volgde het spoor terug, zoals Bulle Bas hem dat had opgedragen.
 (78) Zo de ouden zongen, piepen de jongen.
 (79) Boorman was sterker dan de agent gedacht had.
 (80) Julia zag eruit alsof zij zou bezwijmen.
 (81) Johan deed of hij niets merkte.
 (82) Ferdinand deed als wist hij van niets.

15 modaliteit

- (83) Naar het mij voorkomt moet dit het einde betekenen.
 (84) Zoals ik wel vreesde, is het gaan sneeuwen.

Bijzinnen van oorzaak en reden worden wel samengevat onder de naam: causale bijzinnen. Bijzinnen van gevolg noemt men wel: consecutief; die van doel: finaal; die van voorwaarde: conditioneel; die van toegeving: concessief.

Bij conditionele en concessieve bijzinnen kan in de hoofdzin of in de bijzin samentrekking plaats vinden om storende herhaling te vermijden. Men vergelijk de volgende zinnen, waarbij in de a-zin steeds de samentrekking opgelost is:

- (85) Als er iemand geschikt is voor die baan, dan Karel.
 (85a) Als er iemand geschikt is voor die baan, dan is Karel geschikt voor die baan.
 (86) Wie er ook belde, geen loodgieter.
 (86a) Wie er ook belde, er belde geen loodgieter.
 (87) Zo ergens, dan heeft hij zich hier vergist.
 (87a) Zo hij zich ergens vergist heeft, dan heeft hij zich hier vergist.

- (88) Mits goed voorbereid, kan ons plan slagen.
- (88a) Mits ons plan goed voorbereid is, kan ons plan slagen.

Uit (88a) blijkt dat soms ook meer woorden aangevuld moeten worden dan de context biedt. Dat duidt erop dat dan eigenlijk geen sprake meer is van zuivere samentrekking, maar dat we de ellips naderen. De daarmee verbonden moeilijkheden zijn al gesignaleerd bij de paragraaf over samentrekking (3.2). Zo is zin (89) niet te vervolledigen tot (89a), maar zal veeleer aan een zin als (89b) gedacht moeten worden:

- (89) Als Carolien één plezier kent, dan koken.
- (89a) *Als Carolien één plezier kent, dan kent Carolien koken.
- (89b) Als Carolien één plezier kent, dan is dat koken.

Datzelfde geldt voor de volgende zinnen:

- (90) Welke hobby Frits ook heeft, niet hengelen.
- (90a) *Welke hobby Frits ook heeft, Frits heeft niet hengelen.
- (90b) Welke hobby Frits ook heeft, het is niet hengelen.

Het ziet ernaar uit dat de aanvulling met *het/dat* en een vorm van *zijn* een universele oplossing bieden dan behandeling als samentrekking. Men vergelijkte daartoe nog:

- (91) Dit kan, indien nodig, hier vermeld worden.
- (91a) Dit kan, indien het nodig is, hier vermeld worden.
- (92) Voorzover bekend, is de bepaling nog steeds van kracht.
- (92a) Voorzover dat bekend is, is de bepaling nog steeds van kracht.

De interpretatie als samentrekking - voorzover mogelijk - heeft als voordeel dat de ontleding in zinsdelen duidelijk blijft; de interpretatie als ellips (aan te vullen met *het/dat is*) heeft als voordeel dat er meer gevallen door bestreken worden.

Literatuur

- W.J.M. van Calcar, *Over comparatief- en vergelijkingszinnen*, Assen 1971.
- T. Pollmann, Temporele en conditionele *als*-zinnen: een terreinverkenning I, II, *NTg* 68 (1975), 186-199, 287-312.
- Th. L.M. Walraven, The optional 'om' in Dutch infinitive constructions, *LiN* 1972-1973, Assen 1975, 210-221.
- T. Pollmann, Een regel die subject en copula deleet?, *Spekt* 5 (1975), 282-292.

3.13. Bijvoeglijke bijzin

De bijzin doet hier dienst als bijvoeglijke bepaling bij een zinsdeel. Een bijvoeglijke bijzin is dus altijd deel van een zinsdeel, net als de Bijv. B. Het is geen zinsdeelzin, zoals de tot nu toe behandelde bijzinnen.

Bijv.:

- (1) De tapiocapudding, die Joost bereid had, smaakte Heer Olivier uitstekend.

Het OND van deze zin is: *de tapiocapudding, die Joost bereid had*; daarin is *die Joost bereid had* een bijvoeglijke bijzin bij *de tapiocapudding*. Datgene waarnaar de bijzin verwijst noemen we het antecedent (hier dus: *de tapiocapudding*); het woord *die*, waardoor dat verwijzen plaatsvindt, heet een betrekkelijk voornaamwoord of relatief pronomen.

We kennen drie relativa: *die*, dat naar *de*-woorden terugwijst, *dat*, dat naar *het*-woorden terugwijst en *wat*, wanneer het antecedent een hele zin is of onbepaald is, bijv.: *alles, niets, het enige*, etc. Na een voorzetsel verandert *die* in *wie*. Zoals we al vermeld hebben (bijv. in 3.7.1.c), bestaan er ook betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent: *wie*, dat vervangen kan worden door *hij* of *zij*, *die* en *wat* dat vervangbaar is door *dat*, *wat*. Verder kennen we nog betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden, die altijd beginnen met *waar*, gevolgd door een met een voorzetsel verwant bijwoord, zoals *waarop, waarover, waarin, waarvan*, etc.

Het is niet moeilijk vast te stellen of we met een relatief pronomen of met een ander woord te maken hebben. Wanneer *dat* betrekkelijk voornaamw. is verandert het in *die*, wanneer we het antecedent in het meervoud overbrengen, bijv.:

- (2) Het telegram dat zij ons stuurde, kwam te laat.
 (3) De telegrammen die zij ons stuurde, kwamen te laat.

Wanneer *dat* een onderschikkend voegwoord is, is deze omzetting niet mogelijk (ook niet wanneer *dat* een bijvoeglijke bijzin inleidt):

- (4) Het bericht, dat we direct thuis moesten komen, bereikte ons via de ANWB.
 (5) *De berichten, die we direct thuis moesten komen, bereikten ons via de ANWB.

Tenslotte kan *dat* ook nog aanwijzend voornaamwoord zijn; in dat geval is het vervangbaar door *dit*, zoals *die* als aanwijzend voornaamwoord vervangbaar is door *deze*:

- (6) Dat bericht kwam te laat.
 (7) Dit bericht kwam te laat.

Bij de bijvoeglijke bijzinnen vinden we de volgende constructies:

I. met afhankelijke woordschikking

- (a) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord of betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord:

- (8) De ontroering, die hem belette verder te spreken, maakte grote indruk.

- (9) Hier is het Asterix-boek dat ik je beloofd heb.
- (10) Dat is nou het enige, wat me wel eens gaat vervelen.
- (11) Alles wat je me nou vertelt, klinkt even ongelooflijk.
- (12) Dat Asterix-boek, waarover Marjolein het had, ligt voor je klaar.
- (13) Hij is een kerel waarop je kunt bouwen.
- (14) Het was een klap waarvan we geducht schrokken.

- (b) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord voorafgegaan door een voorzetsel; alleen *wie* is mogelijk bij personen als antecedent; als *wat* gebruikt wordt, is het antecedent ingesloten:
- (15) De drogist bij wie je die zeep kon kopen, is pas verhuisd.
  - (16) De ambtenaar aan wie je de aanvraag moet richten, is weg.
  - (17) Mijn vertrouwen in wat Stella zegt, is niet bijster groot.

Bij (17) begint de bijzin (bijvoeglijk bij een ingesloten antecedent!) pas bij *wat*; het deel van *in t/m zegt* is zelf weer Bijv. B. bij *Mijn vertrouwen*.

- (c) ingeleid door een onderschikkend voegwoord:
- (18) Het radiobericht, dat de president vermoord was, schokte allen.
  - (19) Het onderzoek, of het ongeluk zijn schuld was, was voltooid.
  - (20) We werden ontvangen op een manier, alsof we jaren weggeweest waren.
- (d) ingeleid door een vragend woord:
- (21) De vraag waarom het stuk zo slecht was, liet de criticus onbeantwoord.
  - (22) Het probleem hoeveel tafels er nodig waren, hield hem bezig.
- (e) ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met voorzetsel (of een voornaamwoordelijk bijwoord), weer voorafgegaan door een woordgroep:
- (23) Drie bijbels, in twee van welke grootvader zijn naam geschreven had, maakten ook deel uit van de erfenis.
  - (24) Er woonden vijf gezinnen, bij drie waarvan de dokter een patiënt te bezoeken had.

II. met hoofdzinswoordschikking

- (a) bij de weergave van directe rede:
- (25) Kennedy's woorden: 'Ich bin ein Berliner', verwekten grote geestdrift.
  - (26) Rosemaries herhaalde verzekering: 'Ik zal die brief wel even posten' stelde hem gerust.

- (b) in zgn. balansschikking:
- (27) Er was niemand op college, of hij kon zijn lachen niet houden.
  - (28) Er was geen kind aanwezig, of het had wel eens van grapefruit gehoord.

III. in de vorm van een beknopte bijzin

- (a) met een infinitief, voorafgegaan door *te*:
- (29) De kans, voor dat examen te slagen, is tegenwoordig groter dan vroeger.
  - (30) Brauws had het idee, goed gehandeld te hebben.
- (b) met een deelwoord:
- (31) Twee rokjes, door Afke zelf gemaakt van haar zondagse jurk, lagen op tafel.
  - (32) Een diner, door de kok van het hotel keurig verzorgd, besloot het feest.

Ten aanzien van (31) en (32) merken we op dat deze bijvoeglijke bijzinnen ook wel als (nageplaatste) bijvoeglijke bepalingen benoemd worden; dat hangt af van het standpunt dat men wil innemen. Bij de benoeming als Bijv. B. blijft men aan de oppervlakte van de taalverschijnselen, wat in een beginstadium van de zinsontleding zijn voordeel kan hebben. Bij diepergaande analyse blijkt dat veel Bijv. B. van zinnen af te leiden zijn.

Aparte vermelding verdienen bijvoeglijke bijzinnen waarin weer een andere bijzin is opgenomen, zodanig dat het betrekkingwoord dat de bijvoeglijke bijzin opent, tegelijk verzwegen zinsdeel is van de andere bijzin, bijv.:

- (33) Die Fiat, die je zei, dat je zou kopen, zie ik nog steeds niet.
- (34) Het cafeetje, waarin Wim gezegd had, dat je zo leuk kon zitten, was niet te vinden.
- (35) De grammfoonplaat, die Nora wilde, dat ik zou meebrengen, was uitverkocht.

Deze zinnen kunnen beschouwd worden als een samenstelling van verschillende minder gecompliceerde zinnen: voor (33) bijv.:

- (33a) Die Fiat, die je zou kopen, zie ik nog steeds niet.
- (33b) Je zei dat je die zou kopen.

Van (33a) en (33b) is als samenstelling ook mogelijk:

- (33c) Die Fiat, waarvan je zei dat je die zou kopen, zie ik nog steeds niet.

Bij de bijvoeglijke bijzinnen kan onderscheid gemaakt worden tussen beperkende en uitbreidende bijzinnen. De beperkende zijn belangrijk omdat ze dikwijls een wezenlijke nadere bepaling (of letterlijk: beperking) van het

antecedent bevatten; de uitbreidende bevatten informatie die men ook zou kunnen weglaten. Bij de volgende paren zijn telkens in de a-zinnen uitbreidende bijzinnen aan te treffen, in de b-zinnen daarentegen beperkende:

- (35a) De automobilisten, die de sterrit meegemaakt hadden, kregen een aandenken.
- (35b) De automobilisten die de sterrit meegemaakt hadden, kregen een aandenken.
- (36a) De reiskosten, die tien gulden te boven gaan, worden vergoed.
- (36b) De reiskosten die tien gulden te boven gaan, worden vergoed.
- (37a) De jongens, die gepraat hadden, kregen strafwerk.
- (37b) De jongens die gepraat hadden, kregen strafwerk.

De verschillen in informatie-overdracht tussen de a-zinnen en de b-zinnen zijn niet onaanzienlijk. De uitbreidende bijzinnen, die door een komma van het antecedent gescheiden worden, geven een extra informatie, die ook in een tussengevoegde hoofdzin zou kunnen staan:

- (38) De automobilisten - zij hadden de sterrit meegemaakt - kregen een aandenken.
- (39) De reiskosten - ze gingen tien gulden te boven - worden vergoed.
- (40) De jongens - ze hadden gepraat - kregen strafwerk.

De beperkende bijzinnen, die zonder komma direct op het antecedent volgen, perken dit zodanig in, dat een vervolg met *de andere niet* geïmpliceerd is:

- (41) De automobilisten die de sterrit meegemaakt hadden, kregen een aandenken, de andere automobilisten niet.
- (42) De reiskosten die tien gulden te boven gaan, worden vergoed, de andere niet. (Dus: reiskosten van f 9.90 vallen buiten de regeling.)
- (43) De jongens die gepraat hadden, kregen strafwerk, de andere niet. (M.a.w. de jongens die niet gepraat hadden, kregen geen strafwerk.)

Het gebruik van beperkende bijzinnen is aan restricties onderhevig, die nog niet alle duidelijk onderzocht zijn. In het algemeen kan men zeggen dat de beperkende bijzin altijd een onderscheidende functie t.a.v. het antecedent moet vertonen.

Wanneer het antecedent uniek is (bijv. één bepaalde persoon, die door een eigenaam aangeduid wordt) kan een bijzin daarbij alleen nog maar uitbreidend zijn:

- (44a) Thomas Alva Edison, die de gloeilamp uitvond, leefde in Amerika.
- (44b) *Thomas Alva Edison die de gloeilamp uitvond, leefde in Amerika.

Zin (44b), zou betekenen dat er ook nog een Thomas Alva Edison was, die geen gloeilamp had uitgevonden, en dat is niet waar. M.a.w. de informatie die de bijzin geeft, is reeds besloten in het antecedent. Zo is te verklaren dat (45b) ongrammaticaal is:

(45a) De walvis, die een zoogdier is, leeft in de noordelijke zeeën.

(45b) *De walvis die een zoogdier is, leeft in de noordelijke zeeën.

De laatste zin zou impliceren dat er ook nog een walvis bestaat, die geen zoogdier is, wat niet de bedoeling is.

Tenslotte wijzen we hier op een soort bijvoeglijke bijzin, waarvan het antecedent een gehele zin is:

(46) Hij haalt altijd oude koeien uit de sloot, wat me wel eens gaat vervelen.

(47) Cynthia gaat deze zomer naar Lapland, wat Ger erg leuk vindt.

(48) De kamerfractie stemde en bloc tegen, waarover de voorzitter nogal verbaasd was.

Het antecedent is hier steeds het gehele complex van subject en predikaat in de voorafgaande hoofdzin. Een moeilijkheid is echter dat zulke bijvoeglijke bijzinnen niet beschouwd kunnen worden als deel van een zinsdeel. Niettemin zijn ze in de traditionele grammatica altijd als bijvoeglijke bijzinnen benoemd. Een oplossing voor deze moeilijkheid biedt de opvatting dat de bijzin zou aansluiten bij een weggelaten antecedent *iets*:

(46a) Hij haalt altijd oude koeien uit de sloot, (iets) wat me wel eens gaat vervelen.

(49) Carla vergeet steeds het licht in de kelder uit te doen (en dat is iets), waarover haar man zich heftig opwindt.

Bij deze interpretatie worden de bijzinnen dus verklaard via antecedenten die door ellips weggelaten zijn. Men hoeft echter deze 'verklaring' niet te aanvaarden om de term bijvoeglijke bijzin in dit soort gevallen te handhaven.

Literatuur

F.Ch. van Gestel, Hoofdzin met de woordvolgorde van een bijzin?, *Spekt* 6 (1976/77), 429-432.

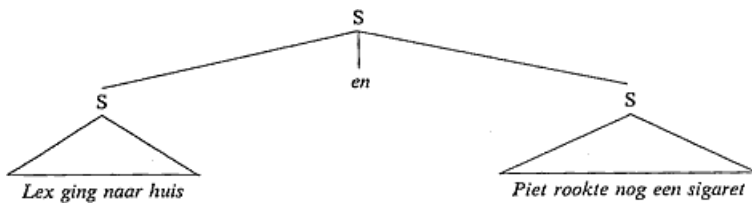
4. Theoretische achtergronden

4.1. Conjunctie

In dit hoofdstuk houden we ons bezig met de samengestelde zinnen, waarvan we in het vorige hoofdstuk de gangbare ontleding nader beschouwd hebben. Daar werd al opgemerkt dat ook in het eerste hoofdstuk telkens sprake was van zinnen, die zelf weer zinsdeel in een andere zin waren: het is niet goed mogelijk over zinsontleding te spreken zonder van het begin af al terdege rekening te houden met het feit dat zo geweldig veel zinnen die we spreken en lezen samengesteld zijn (wat allerminst betekent dat ze dan ook ingewikkeld zouden moeten zijn).

We willen hier echter uitsluitend de samengestelde zin nader bekijken en we bespreken daartoe eerst de nevenschikking van zinnen. Wanneer twee zinnen door het voegwoord *en* met elkaar verbonden worden, noemt men dat conjunctie. Een S is dan voorstelbaar als S *en* S. Als voorbeeld geven we het boomdiagram voor

- (1) (a) Lex ging naar huis en Piet rookte nog een sigaret.
 (1) (b)

De beide onderste S-en laten we ongeanalyseerd.

Zoals in 3.2. uiteengezet is, komt bij nevenschikking van zinnen die identieke zinsdelen bevatten, gewoonlijk samentrekking voor. Men noemt dat verschijnsel ook wel conjunctie-reductie. Zo is (2) te reduceren tot (3).

- (2) Lex rookte een sigaret en Piet rookte een sigaar.
 (3) Lex rookte een sigaret en Piet een sigaar.

Dit is een zeer doorzichtig voorbeeld van conjunctiereductie. Er zijn echter veel gevallen waarin allerlei extra regels moeten voorzien. Een veel voorkomend geval is de vervanging van identieke predikaten door *ook*:

- (4) Lex rookte nog een sigaret in de tuin en Piet rookte nog een sigaret in de tuin.
- (5) Lex rookte nog een sigaret in de tuin en Piet ook.

Een complicatie doet zich voor wanneer de conjunctie wordt gerealiseerd in de NP die direct door S gedomineerd wordt (het OND):

- (6) Lex rookte nog een sigaret en Piet rookte nog een sigaret.
- (7) Lex en Piet rookten nog een sigaret.

Doordat de nieuwgevormde NP (*Lex en Piet*) nu meervoudig is, moet ook de pv in de pluralis komen te staan.

Zulke meervoudige onderwerpen komen uiteraard veel voor, en vaak zijn ze dan terug te voeren op twee zinnen in de dieptestructuur. Niet alle meervoudige onderwerpen kunnen echter uit conjunctiereductie verklaard worden. We beschouwen de volgende gevallen:

- (8) Karel en Cato waren lekkerbekken.
- (9) Karel was een lekkerbek en Cato was een lekkerbek.
- (10) Karel en Cato waren getrouwd (d.w.z. met elkaar).
- (11) *Karel was getrouwd en Cato was getrouwd.

Zin (8) kan gezien worden als een reductie van (9), maar (10) niet als reductie van (11), tenminste wanneer we niet bedoelen dat Karel en Cato ieder met iemand anders getrouwd zijn. Soortgelijke gevallen vinden we in:

- (12) De Patriotten en Prinsgezinden waren vijanden.
- (13) Lex en Piet waren vrienden.
- (14) Henk en Rob zijn broers.
- (15) John en Yoko vormden een opvallend paar.

Alle predikaten in (12) t/m (15) bevatten een relatie van wederkerigheid, die ook in de oppervlaktestructuur tot uiting gebracht kan worden door de toevoeging *van elkaar* (in (12) (13) en (14)) en *met elkaar* (in (15)). We moeten aannemen dat reeds in de dieptestructuur een conjunctie in de NP aanwezig is; of deze conjunctie ook weer op twee zinnen terugvoerbaar is, moet hier buiten beschouwing blijven.

In alle tot hier toe behandelde voorbeelden met *en* zonder reductie was sprake van zgn. logische conjunctie, d.w.z. dat de door *en* verbonden leden (woorden of woordgroepen of zinnen) onderling verwisseld konden worden:

- (16) Lex rookte een sigaret en Piet rookte een sigaar.
- (17) Piet rookte een sigaar en Lex rookte een sigaret.
- (18) John en Yoko.
- (19) Yoko en John.

Die verwisselbaarheid is echter niet altijd mogelijk; soms moet het ene lid na het andere volgen, getuige de volgende zinnen:

- (20) Hij sprong in het water en hij zwom meteen naar de overkant.
- (21) *Hij zwom meteen naar de overkant en hij sprong in het water.
- (22) Caesar kwam, zag en overwon.
- (23) *Caesar overwon, kwam en zag.

Men noemt dergelijke aaneenschakeling: consecutieve conjunctie. Een derde mogelijkheid is gelegen in het gebruik van *en wel*; in dat geval treffen we specificerende conjunctie aan, bijv.:

- (24) Rembrandt was een kunstenaar en wel een zeer groot kunstenaar.
- (25) Hij heeft een snelle wagen en wel een Volvo P 1800.

4.2. Disjunctie

We hebben in 3.1. al gesproken over een tweede soort nevenschikking, nl. die met het voegwoord *of*; deze vorm van nevenschikking heet disjunctie en we onderscheiden daarbij twee soorten: de uitsluitende of exclusieve disjunctie, waarbij slechts één van de door *of* verbonden leden geldigheid bezit, en de niet-uitsluitende of niet-exclusieve disjunctie, waarbij beide door *of* nevenschikte leden geldig zijn. Bijvoorbeeld:

- (1) Ze hebben al koffie of thee gedronken.
- (2) Ze hebben koffie of thee gedronken.

In zin (1) vinden we niet-exclusieve disjunctie: er is iets gedronken; of dat nu koffie of thee of beide geweest zijn, doet er niet toe. In (2) daarentegen wordt meegedeeld dat men koffie heeft gedronken *of* thee, één van beide. Duidelijker wordt dat wanneer we beide types disjunctie in een vragende zin gebruiken. Uit het antwoord blijkt wat we bedoelen:

- (3) Wil je koffie of thee? Ja, graag.
- (4) Wil je kòffie of thèe? Koffie graag.

Zin (3) vertoont weer niet-exclusieve disjunctie: de toegesprokene wil wel iets drinken, onverschillig wat. In zin (4) is sprake van exclusieve disjunctie: de toegesprokene moet een keus maken.

Tussen disjunctie en conjunctie bestaat een logisch verband, dat vooral evident wordt wanneer in een zin ontkenningen voorkomen. Wanneer we niet-exclusieve disjunctie in een zin met een negatie aantreffen, blijkt die zin synoniem te zijn met een zin met conjunctie, waarvan beide leden een negatie bevatten. Bijv.:

- (5a) Han hockeyt of tennist niet.
- (5b) Han hockeyt niet en (hij) tennist niet.

- (6a) William drinkt geen bier of jenever.
 (6b) William drinkt geen bier en geen jenever.

De b-zinnen zijn synoniem met de a-zinnen en ze gehoorzamen daarmee aan een wet uit de logica, die luidt dat 'niet-(p of q)' hetzelfde is als 'niet-p en niet-q'. Dat is duidelijk te maken met het volgende voorbeeld: wanneer we de volgende zin beschouwen:

- (7) Karin heeft blond haar of blauwe ogen.

en we gaan deze zin ontkennend maken, dan ontstaat:

- (8) Het is niet zo dat Karin blond haar of blauwe ogen heeft.

Dit is hetzelfde als:

- (9) Karin heeft geen blond haar en geen blauwe ogen.

Dit laatste kunnen we uitdrukken als:

- (10) Karin heeft geen blond haar en blauwe ogen.

We kunnen nu nog nagaan wat er gebeurt, wanneer we negatie aantreffen bij de exclusieve disjunctie. Wanneer één lid ontkend wordt en het andere niet, hebben we een zin die synoniem is met een conjunctie waarvan beide leden bevestigend zijn, bijv.:

- (11a) Kom hier en je krijgt een oplawaai.
 (11b) Kom niet hier of je krijgt een oplawaai.

Zin (11b) is ons bekend als een geval van *of* in zgn. balansschikking. Er is hier echter nog meer in het spel: de beide door *of* en door *en* verbonden leden moeten in deze volgorde geplaatst zijn, anders staat er onzin. Het consecutieve *en* hebben we in de vorige paragraaf al leren kennen, maar nu blijkt dat ook het exclusieve *of* deze eigenschap kan hebben. Aangezien het ene lid hier aan het andere *moet* voorafgaan, ontwikkelt zich daaruit gemakkelijk een conditie; 'als dit, dan ook dat'. Dit nu is het geval bij de balansschikking, waarvan de 'bijzin' niet voorop kon staan, zoals we gezien hebben (zie 3.6.). Het conditionele karakter van de zinnen (11a) en (11b) is te verduidelijken door de volgende parafrase:

- (11c) Als je hier komt, krijg je een oplawaai.

We kunnen nu proberen of we zinnen met *of* in balansschikking kunnen expliciteren door zinnen met een conjunctie. Het voorwaardelijk aspect kunnen we tussen haakjes (met een *als*-zin) aangeven. Bijv.:

- (12a) We waren niet lang thuis of het begon te regenen.
 (12b) Het is niet zo dat we lang thuis waren en (als dat zo was) dat het niet begon te regenen.
 (13a) Er is niemand of hij vergist zich wel eens.

- (13) Het is niet zo dat er iemand bestaat en (als dat zo is) dat hij zich niet eens vergist.
 (14a) Ik twijfel niet of Karel is gekomen.
 (14b) Het is niet zo dat ik twijfel en (als dat zo is) dat Karel niet gekomen is.

Dit alles zou erop kunnen wijzen dat de zgn. balansschikkingszinnen in de dieptestructuur verklaarbaar zijn als zinnen met een exclusieve disjunctie, waarvan het eerste lid een negatie bevat, die zo essentieel is, dat het geheel een voorwaarde wordt voor de rest van de zin. In de oppervlaktestructuur is van de nevenschikking zo weinig over - d.w.z. de constructie wijkt zo af van andere coördinaties met *of* - dat we in aansluiting bij het gangbare gebruik de *of*-zin maar als bijzin blijven beschouwen.

4.3. Ingebedde zinnen

In 4.1. en 4.2. is aangetoond dat zinnen uitgebreid kunnen worden door een nevenschikkend voegwoord en daarachter een nieuwe zin. In principe kan dat eindeloos gebeuren. Maar er is nog een ander grammaticaal procédé waardoor zinnen in principe eindeloos uitgebreid kunnen worden. Dat is het geval wanneer een zinsdeel zelf weer een zin is (en dus een pv bevat). Zulke bijzinnen of zinsdeelzinnen worden ook ingebedde zinnen genoemd, aangezien ze in de hoofdzin (of matrix-zin) ingebed zijn. We beschouwen daarvoor:

- (1) Andreas bemerkte de steen.
- (2) Andreas bemerkte dat de steen er nog lag.
- (3) Arabella's uitlating verontrustte Richard.
- (4) Dat Arabella zo onomwonden sprak, verontrustte Richard.

Van de zinnen (1) en (3) zijn resp. de constituenten die LV en OND uitmaken, in de zinnen (2) en (4) vervangen door ingebedde zinnen. We kunnen dit weergeven door de volgende regel:

- (5) NP → S

Deze regel geeft aan dat een NP (zoals *de steen* in zin (1)) weer herschreven kan worden als een S. Daarmee is de grammatica in feite oneindig geworden. We spreken hier van het principe der recursiviteit: wanneer een symbool dat eerst links van de pijl staat, vervolgens rechts van de pijl optreedt, is de grammatica recursief geworden. Beschouw daartoe de volgende grammatica:

- (6)
  - (a) S → NP VP
  - (b) VP → (NP) (PP) (PP) V
  - (c) NP → S

Regel (6)(c) zorgt voor de recursiviteit. Zo wordt verantwoord dat het aantal bestaande zinnen in een taal oneindig is.

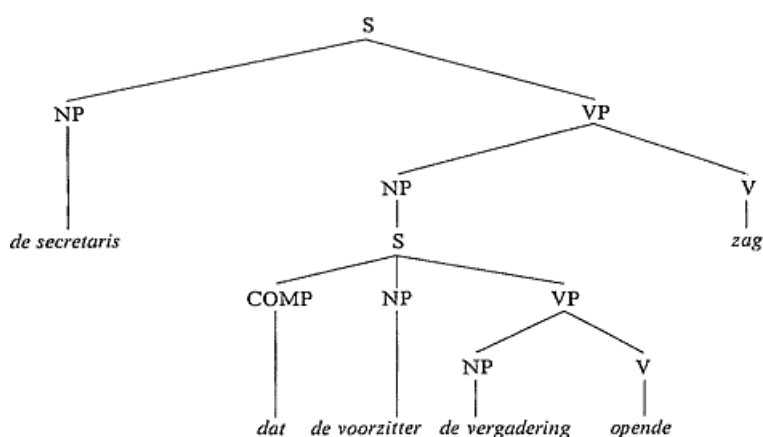
Toch is met regel (5), resp. (6)(c) één probleem nog niet opgelost: de bijzinnen in (2) en (4) beginnen immers met het voegwoord *dat*. Het voegwoord *dat*, evenals trouwens het onderschikkende *of*, noemt men een complementizer; men kan de Engelse term desgewenst vervangen door complementeerder. De afkorting daarvoor is COMP. De regel voor de ingebedde zin moet dus herzien worden en wel tot:

(7) $S \rightarrow \text{COMP NP VP}$

Eerst nu kunnen we de dieptestructuur van een matrixzin met een ingebedde zin geven, bijv.:

(8) (a) De secretaris zag dat de voorzitter de vergadering opende.

(8) (b)

In deze boom hebben we terwille van de overzichtelijkheid geen features en geen DET opgenomen; alle constituenten zijn in definitieve vorm (bijv. als vervoegde werkwoordsvormen) weergegeven.

Met dat al is nu een nieuwe moeilijkheid ontstaan. Wanneer we regel (6)(a) vergelijken met (7), blijkt dat S op twee verschillende manieren herschreven kan worden: eenmaal zonder COMP en eenmaal met COMP. Een mogelijke oplossing is nu altijd regel (7) toe te passen; dan krijgt ook een matrixzin een COMP, maar de plaats daaronder wordt niet gevuld door een of ander voegwoord. Die plaats blijft dus leeg; in 4.4. komen we daarop terug.

We merken hier op dat ook een aantal transformaties die in hoofdstuk 2 genoemd zijn, hier toegepast kunnen worden (en soms moeten worden). Zo blijkt topicalisatie van de ingebedde S heel goed mogelijk; deze S is ook immers zelf uit een NP afgeleid. Na V-plaatsing van *zag* is dan uit (8)(b) af te leiden:

(8) (c) Dat de voorzitter de vergadering opende, zag de secretaris.

Tevens blijkt uit dit voorbeeld dat V-plaatsing een transformatie is die alleen op een matrixzin mag werken; in de ingebedde zin is V-plaatsing niet nodig, aangezien de V op de juiste plaats gegeneerd is (vergelijk daarvoor 2.4.). Maar ook wordt nu duidelijk dat er meer transformaties zijn die niet in een ingebedde zin van toepassing zijn. Dat geldt bijv. evenzeer voor topicalisatie in de bijzin:

(8) (d) *De secretaris zag, dat de vergadering de voorzitter opende.

Anders gezegd: er zijn dus transformaties die alleen op hoofdzinnen werken (zoals V-plaatsing en topicalisatie) en sommige zijn transformaties die alleen van toepassing zijn op ingebedde zinnen. We geven hier twee voorbeelden.

Het eerste geval betreft de zgn. extrapositie. We beschouwen daartoe de volgende zinnen:

- (9) (a) Dat de agoog de vergadering opende, hinderde de voorzitter.
 (b) Het hinderde de voorzitter, dat de agoog de vergadering opende.
- (10) (a) Dat Beethoven de Jenaer symfonie heeft geschreven, is niet zeker.
 (b) Het is niet zeker, dat Beethoven de Jenaer symfonie heeft geschreven.

In de b-zinnen is de ingebedde zin naar het eind verplaatst en op de oorspronkelijke plaats is *het* ingevoegd. De extrapositie van de bijzin is als volgt te noteren:

(11)	X	[COMP S]	Y	
	1	2	3	⇒
	1	<i>het</i>	3	2

In deze notatie is ook de X noodzakelijk, om aan te geven dat ook andere constituenten nog vòòr de ingebedde zin kunnen staan. In dat geval wordt extrapositie zelfs verplicht. Vergelijk:

- (12) (a) *Ik zag dat dat de agoog de vergadering opende, de voorzitter hinderde.
 (b) Ik zag dat het de voorzitter hinderde, dat de agoog de vergadering opende.

In zin (12) waar de ingebedde zin zelf weer ingebed is, is extrapositie noodzakelijk om een grammaticale zin te bereiken. De extrapositie-transformatie heeft dus betrekking *op* ingebedde zinnen, maar werkt *in* de matrixzin.

Het tweede geval betreft een transformatie die alleen *in* bijzinnen kan optreden; het is de transformatie die bekend staat als 'PP over V'. In bijzinnen kunnen bepaalde PP's zowel vòòr als achter de V staan, wat erop zou kunnen wijzen dat de basisvolgorde SOV zich in de richting van SVO aan het wijzigen is. (Het Duits,

dat veel evidenter een SOV-taal is, kent een regel als PP over V dan ook niet). Men vergelijk:

- (13) (a) ... dat de penningmeester met de voorzitter over het beleid sprak.
 (b) ... dat de penningmeester met de voorzitter sprak over het beleid.
- (14) (a) ... dat de penningmeester met de voorzitter sprak.
 (b) ... dat de penningmeester sprak met de voorzitter.
- (15) (a) ... dat Alfred een cadeau aan zijn buurman gaf.
 (b) ... dat Alfred een cadeau gaf aan zijn buurman.

De transformatie PP over V heeft alleen betrekking op de PP die vlak voor de V staat. Het is natuurlijk mogelijk de volgorde V PP reeds in de basis te genereren, maar om redenen die in 2.4. uiteengezet zijn, is het economischer de V op de laatste plaats te genereren. Overigens kent de regel PP over V ook beperkingen, waarop we hier niet nader ingaan.

Tenslotte maken we hier nog een opmerking over de basisregels. In 2.9. wezen we erop dat er een streven bestaat het aantal transformaties te beperken. In dat streven past dat de oppervlaktestructuur en de dieptestructuur wat betreft hun constituentenvolgorde zo weinig mogelijk van elkaar afwijken. Men kan dat onder meer bereiken door regel (6)(b) te vervangen door (16):

(16) $VP \rightarrow (NP) (PP) (PP) V (S)$

Door deze regel wordt de ingebedde S onmiddellijk aan het eind van de matrixzin gegenereerd, waardoor bijv. de extrapositie-transformatie overbodig wordt. In plaats van (8)(b) wordt dan (8)(e) gegenereerd:

(8) (e) $[_S[_{NP}de\ secretaris] [_{VP}[_{V}zag] [_{S}dat\ de\ voorzitter\ de\ vergadering\ opende]]]$

In een aantal gevallen heeft dat voordelen, bijv. wanneer de subjects' NP als S herschreven wordt. In dat geval is extrapositie zelfs uitgesloten. Vergelijk daarvoor de volgende zinnen:

- (17) (a) Dat Helena een taart bakt, toont aan, dat Nelis morgen thuis komt.
 (b) *Het toont aan, dat Nelis morgen thuis komt, dat Helena een taart bakt.

Zin (17)(b) is het - ongrammaticale - resultaat van extrapositie. Wanneer we extrapositie afschaffen, kunnen dus gevolgen als (17)(b) vermeden worden. En we kunnen buiten de extrapositie-transformatie als we basisregel (16) aanvaarden. We vermelden deze problematiek alleen om erop te wijzen dat in de theorie van de generatieve grammatica verschillende voorstellen tot beschrijving (hypotheses!) naast elkaar voorkomen.

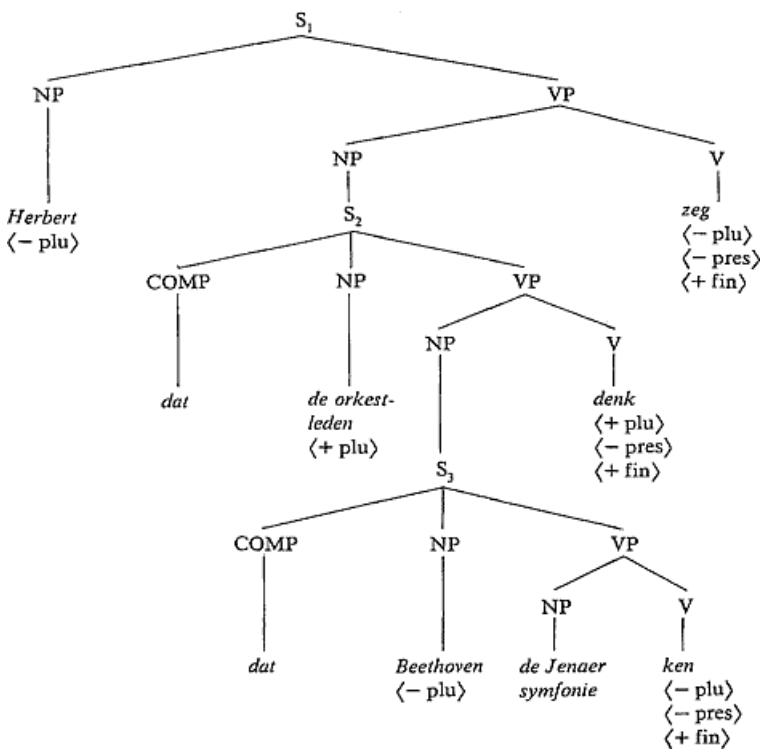
Literatuur

- J. Koster, PP over V en de theorie van J. Emonds, *Spekt* 2 (1972-73), 294-311.
 J. Koster, Het werkwoord als spiegelcentrum, *Spekt* 3 (1973-74), 601-618.
 E. Nieuwborg, Waar PP niet over kan, *NTg* 71 (1978), 556-564.

4.4. Het principe van de cyclus

In de vorige paragraaf wezen we erop dat sommige transformaties alleen in een ingebedde zin werken, andere alleen in een matrixzin. Een transformatie als Agreement is in iedere zin van toepassing, maar steeds binnen het bereik van één S tegelijk. Dat is te demonstreren aan de volgende zin:

- (1) (a) Herbert zei, dat de orkestleden dachten, dat Beethoven de Jenaer symfonie kende.
 (1) (b)

In S_1 moet Agreement ervoor zorgen dat *Herbert* en *zei* op grond van de features <- plu> overeenstemmen, in S_2 hebben *de orkestleden* en *dachten* de features <+ plu> en in S_3 moeten *Beethoven* <- plu> en *ken* <- plu> door Agreement in overeenstemming gebracht worden.

De volgorde waarin we deze transformatie toepassen is niet van belang: eerst in S_1 , dan in S_2 en dan in S_3 of andersom. Dat is echter niet altijd zo. Om redenen die we hier buiten beschouwing moeten laten, worden alle transformaties, voorzover van toepassing, in een vaste volgorde uitgevoerd en wel 'van onder naar boven'. Eerst wordt een cyclus transformaties toegepast op de onderste S, dan op de daaropvolgende, en zo voort. Voor zin (1) ziet dat er aldus uit:

eerste cyclus (S_3)	: Agreement
	: Extrapositie (niet van toepassing)
	: V-plaatsing (niet van toepassing)
tweede cyclus (S_2)	: Agreement
	: Extrapositie van S_3
	: V-plaatsing (niet van toepassing)
derde cyclus (S_1)	: Agreement
	: Extrapositie van S_2
	: V-plaatsing

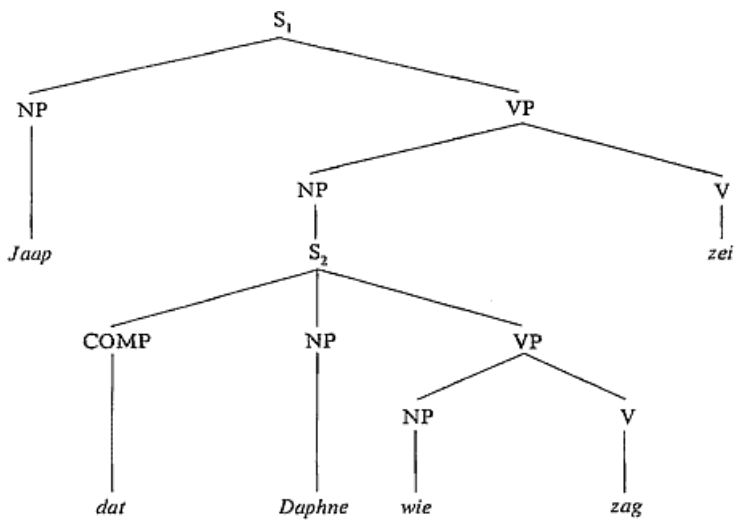
Merk op dat in de derde cyclus Extrapositie van S_2 en V-plaatsing hetzelfde effect hebben; wanneer echter in S_1 een PP, bijv. *tot de concertmeester* voorkomt, zijn beide transformaties noodzakelijk. Er is hier nog een opmerking te maken: bij de extrapositie is geen gebruik gemaakt van insertie van *het*. Er blijkt een extrapositie te bestaan met *het*-plaatsing (zie (11) in 4.3.) en één zonder *het*-plaatsing. De voorwaarden daarvoor zijn voor het Nederlands nog niet systematisch onderzocht.

Als laatste toepassing van het cyclisch principe nemen we het voorbeeld van de Wh-movement. Deze transformatie zorgt ervoor dat vraagwoorden naar de eerste plaats in de zin verplaatst worden wanneer ze daar niet reeds als subjects-NP staan. Deze transformatie formuleerden we in 2.3. als volgt:

(2)	X	NP[<+ wh>]	Y	
	1	2	3	⇒
2	1		3	

Wanneer we nu Wh-movement in een ingebedde zin toepassen, blijkt het resultaat tot ongrammaticaliteit te voeren. Men beschouwe:

(3) (a)

Na toepassing van Wh-movement op S₂ is (3)(b) ontstaan:

(3) (b) *Jaap zei dat wie Daphne zag?

Daaruit blijkt dat *wie* nog eenmaal verplaatst moet worden uit S₂ naar de beginpositie in S₁:

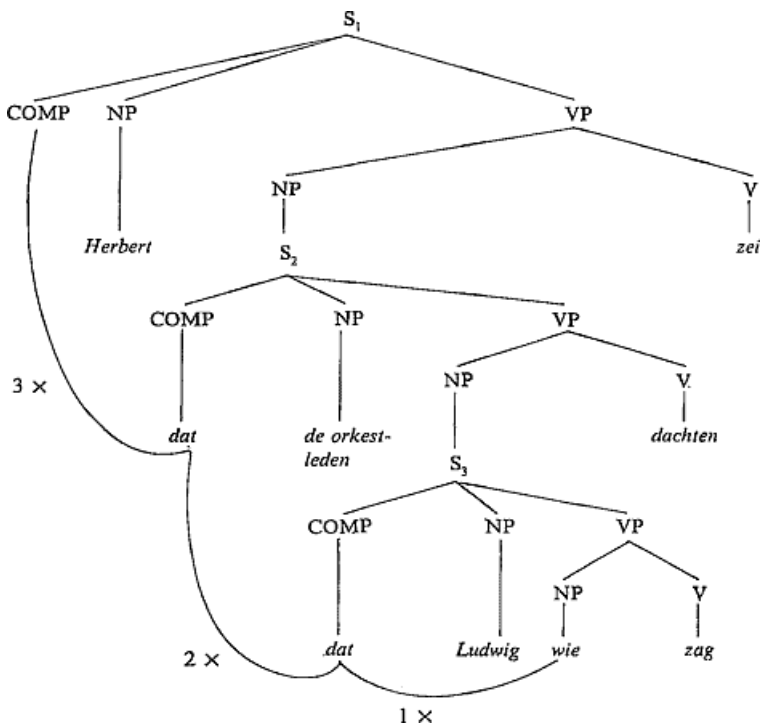
(3) (c) Wie zei Jaap dat Daphne zag?

Wh-movement moet net zo dikwijls worden toegepast totdat de NP[<+ wh>] in de bovenste S vooraan is komen te staan. Het vraagwoord komt dan terecht in een positie onder de niet-ingevulde COMP wanneer we ook in matrixzinnen deze COMP genereren. Iedere S moet dan dus herschreven worden als

(4) S → COMP NP VP

De lege COMP-plaats in de matrixzin blijft dan als het ware gereserveerd voor een eventuele NP [<+ wh>], na herhaalde toepassing van Wh-movement. We geven daarvoor een gecompliceerder voorbeeld:

(5) (a)

In (5)(a) is Wh-movement drie maal toegepast, totdat *wie* onder de lege COMP-plaats van S_1 terecht is gekomen:

(5) (b) Wie zei Herbert dat de orkestleden dachten dat Ludwig zag?

4.5. Relatieve zinnen

Tot dusverre zijn bij de ingebedde zinnen alleen zinsdeelzinnen ter sprake gekomen; er zijn echter ook ingebedde zinnen die zelf weer onderdeel van een constituent zijn: dat zijn de relatieve zinnen. Als voorbeeld beschouwen we:

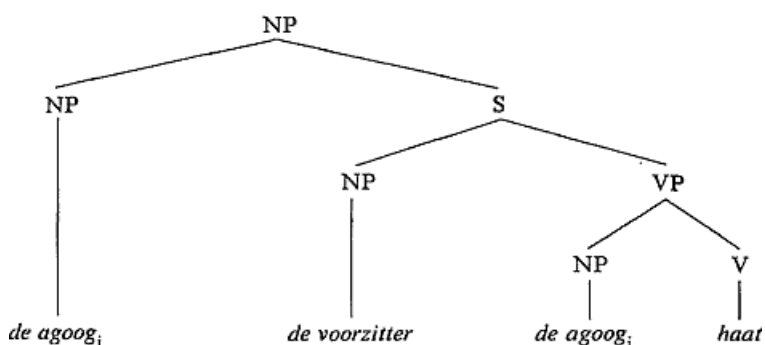
(1) de agoog die de voorzitter haat

en als herschrijfgregel nemen we aan:

(2) NP $\rightarrow$ NP S

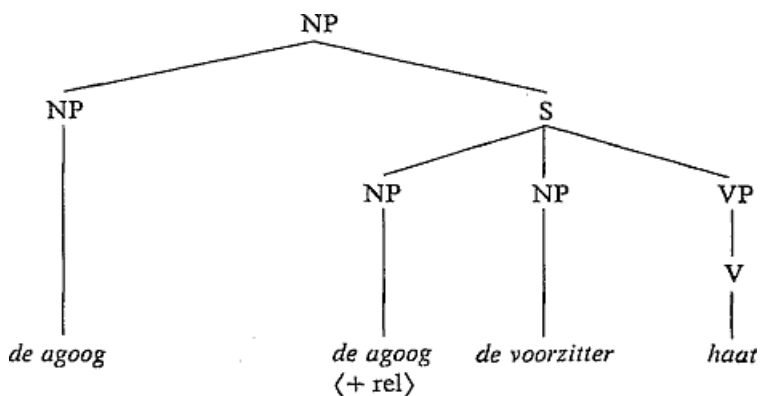
De dieptestructuur van (1) ziet er dan als volgt uit:

(3) (a)

Met de index *i* geven we aan dat de NP's een identieke referent hebben, d.w.z. naar dezelfde agoog verwijzen. Daarop moet de NP die deel uitmaakt van de VP in de ingebede S naar voren geplaatst worden:

θ (b)

Het feature <+ rel> dat nu aan de tweede NP is toegekend, geeft aan dat de NP door een betrekkelijk voornaamwoord (*die*) vervangen moet worden. Zo is de woordgroep (1) ontstaan.

We merken op dat (1) ambigu (dubbelzinnig) is: in de bijzin kan immers *de voorzitter* als onderwerp of als lijdend voorwerp geïnterpreteerd worden. Alleen in de dieptestructuur is zichtbaar welke functies de constituenten hebben. Uit

(3)(a) is af te lezen dat *de voorzitter* als subject begrepen moet worden; in labeled bracketing weergegeven aldus:

(4) $[_{NP}[_{NP} \text{ de agoog}] [_{S}[_{NP} \text{ de voorzitter}] [_{VP}[_{NP} \text{ de agoog}] [_{V} \text{ haat}]]]]]$

Wanneer *de voorzitter* object bij *haat* is, ziet de dieptestructuur er aldus uit:

(5) $[_{NP}[_{NP} \text{ de agoog}] [_{S}[_{NP} \text{ de agoog}] [_{VP}[_{NP} \text{ de voorzitter}] [_{V} \text{ haat}]]]]]$

Maar de oppervlaktestructuur blijft in dit geval altijd ambigu.

Bij de bijzinnen (zie 3.13.) hebben we al gewezen op het onderscheid tussen de uitbreidende en beperkende bijzinnen. We gaan daar hier iets dieper op in.

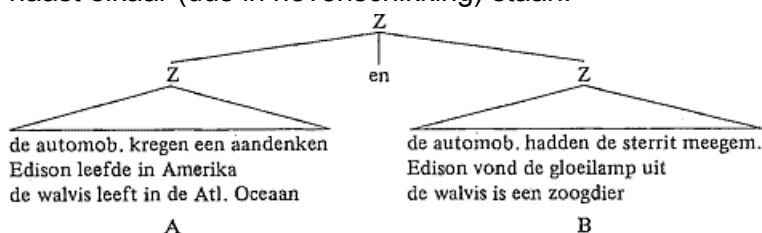
Als voorbeelden nemen we de volgende zinnen:

(6) De automobilisten, die de sterrit meegemaakt hadden, kregen een aandenken.

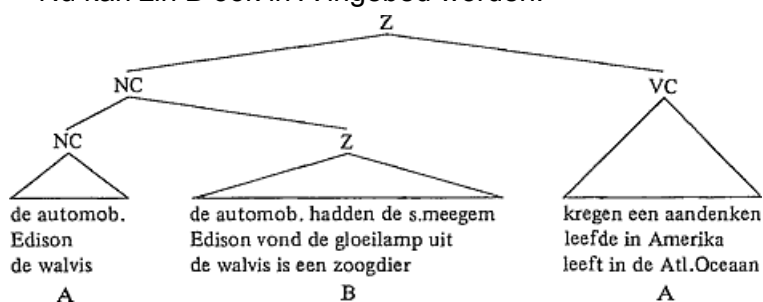
(7) Edison, die de gloeilamp uitvond, leefde in Amerika.

(8) De walvis, die een zoogdier is, leeft in de Atlantische Oceaan.

Deze uitbreidende bijzinnen zijn voorstelbaar in bomen, waarbij twee hoofdzinnen naast elkaar (dus in nevenschikking) staan:

Nu kan zin B ook in A ingebed worden:

Het resultaat van een dergelijke inbedding is in de zinnen (6), (7) en (8) te zien. Deze zinnen kunnen in overeenstemming hiermee geparafraseerd worden op de volgende wijze (de uitbreidende bijzin is daarbij als een tussenzin tussen gedachtestreepjes geplaatst):

- (6a) De automobilisten - zij hadden de sterrit meegemaakt - kregen een aandenken.
- (7a) Edison - hij vond de gloeilamp uit - leefde in Amerika.
- (8a) De walvis - het is een zoogdier - leeft in de Atlantische Oceaan.

Het is echter ook mogelijk dat zin A ingebed wordt in zin B. Het resultaat is dan als volgt (de boom laten we achterwege):

- (6b) De automobilisten, die een aandenken kregen, hadden de sterrit meegemaakt.
- (7b) Edison, die in Amerika leefde, vond de gloeilamp uit.
- (8b) De walvis, die in de Atlantische Oceaan leeft, is een zoogdier.

Of in parafrases met een tussenzin respectievelijk:

- (6c) De automobilisten - zij kregen een aandenken - hadden de sterrit meegemaakt.
- (7c) Edison - hij leefde in Amerika - vond de gloeilamp uit.
- (8c) De walvis - hij leeft in de Atlantische Oceaan - is een zoogdier.

Deze variaties zijn mogelijk doordat de bijzin, resp. de tussenzin, extra (d.w.z. misbare) informatie bij de hoofdzin geeft. Het is in deze gevallen een kwestie van keuze welke informatie, A of B, in de hoofdzin, resp. in de bijzin wordt ondergebracht. Geheel anders is dat bij de beperkende bijzin.

Als voorbeelden van beperkende bijzinnen beschouwen we:

- (9) De automobilisten die de sterrit meegemaakt hadden, kregen een aandenken.
- (10) De reiskosten die tien gulden te boven gaan, worden vergoed.
- (11) De walvis die bij Terneuzen aanspoelde, is gisteren opgeruimd.

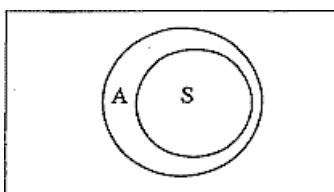
Bij deze zinnen is een parafrase mogelijk met een zgn. existentiële operator, die we kunnen schrijven als *sommige* (of bij een enkelvoud: *er is*):

- (9a) Sommige automobilisten hadden de sterrit meegemaakt; deze kregen een aandenken.
- (10a) Sommige reiskosten gaan tien gulden te boven; deze worden vergoed.
- (11a) Er is bij Terneuzen een walvis aangespoeld; deze is gisteren opgeruimd.

In de zinnen (9), (10) en (11) is steeds sprake van twee verzamelingen of klassen, waarvan de één altijd binnen de ander valt of deze snijdt. In (9) hebben we te maken met de klasse der automobilisten en de klasse der sterritmeemakers.

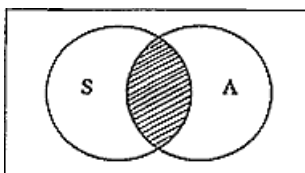
Deze kunnen elkaar snijden zodanig dat een deel der automobilisten tevens sterritmeemaker is; er zijn dan ook nog andere deelnemers aan de sterrit geweest, bijv. fietsers. Ook is het mogelijk dat alleen automobilisten aan de sterrit deelnamen: de sterritdeelnemers vormen dan een klasse die besloten is in die der automobilisten. Hier is sprake van klasse-inclusie. Bij de zinnen (10) en (11) is sprake van snijdende klassen; die klassen zijn 'alle reiskosten' en 'alles boven tien gulden', resp. 'alle walvissen' en 'alles wat bij Terneuzen aanspoelt'.

Als we deze verzamelingen voorstellen als cirkels, dan is de klasse-inclusie aldus voorstelbaar:

A = klasse der automobilisten
S = sterrit-meemakers

De klasse-doorsnede van de beperkende bijzin ziet er zo uit:

Het gearceerde deel van A en S bevat de automobilisten die de sterrit meemaakten.

Nu is ook te begrijpen dat een NC met de operator *alle* of *ieder(e)* alleen door een beperkende bijzin gevolgd kan worden. Men vergelijkte:

- (12) Alle boeken die op tafel liggen, moet je meenemen.
(13) *Alle boeken, die op tafel liggen, moet je meenemen.

We hebben hier twee verzamelingen: B is de verzameling van alle boeken, T is de verzameling van alles wat op tafel ligt. In zin (12) snijden de klassen B en T elkaar: er is sprake van 'alles wat op tafel ligt, voorzover boeken' of 'alle boeken voorzover ze op tafel liggen'. Maar (13) impliceert dat de klasse van alle boeken op tafel aanwezig is, wat onmogelijk is.

Literatuur

- A. Kraak en W.G. Klooster, *Syntaxis*, Culemborg, Keulen z.j. (1968) (speciaal voor relatieve zinnen, conjunctie en disjunctie)
B. van den Berg, Bijvoeglijke bijzinnen, *NTg* 68 (1975). 138-145.

5. Woordleer

5.1. Woorden

5.1.1. Vorm en betekenis

Een definitie van het begrip woord is niet gemakkelijk te geven; gewoonlijk zegt men wel dat een woord de kleinste zelfstandige taaleenheid van vorm en betekenis is. Hierbij is enige toelichting nodig: met zelfstandig bedoelen wij dat een woord zelfstandig kan voorkomen in een groter geheel, dat het als ervaringsgegeven isoleerbaar en verplaatsbaar is. Dat het een eenheid is van vorm en betekenis wijst erop dat aan een woord twee aspecten te vinden zijn: een uitwendig en een inwendig. Het uitwendige aspect, de vorm, is een door de zintuigen waarneembaar geheel (een woord kan gehoord, resp. in geschreven vorm gezien worden), terwijl het inwendige, de betekenis, datgene is wat we met zo'n woord bedoelen.

Hoe belangrijk de klankvorm van een woord ook mag zijn - tenslotte identificeren we een woord door de vorm waarin we het horen of lezen -, de betekenis is in feite een even belangrijk criterium waardoor we een woord als woord ervaren. In de taalbeschouwing heeft men dat al sinds eeuwen zo gevoeld: wanneer twee gelijke klankbouwsels verschillende betekenis hebben en zgn. homoniemen vormen (bijv.: *beer* 'zoogdier' en *beer* 'steunbeer in een kerk') aarzelt men niet ze verschillende woorden te noemen. Maar evengoed onderscheidt men synoniemen: verschillende klankbouwsels met dezelfde betekenis (bijv. *horizon*, *kim* en *einder*), waarbij men op grond van het vormverschil tot verschillende woorden concludeert.

Tot hier toe hebben we het over de woordbetekenis gehad, waarvan iedere taalgebruiker zich bewust is: ieder 'weet' wat een bepaald woord dat hij hoort of zelf gebruikt, betekent. Deze betekenis noemt men wel de lexicale betekenis; het is de betekenis die in een woordenboek is opgenomen. Daarnaast echter bestaat ook nog een andersoortige betekenis, die men grammaticaal noemt. Vroeger kende men een dergelijke grammaticale betekenis bij voorkeur toe aan woorden, waarvan de lexicale betekenis lastig te omschrijven was, zoals voorzetsels en voegwoorden. Wat men daarmee wilde aangeven was niets anders dan een omschrijving van de dienst die zo'n woord verricht in de zin; tegenwoordig spreekt men dan ook wel van grammaticale *waarde* (in tegenstelling tot de lexicale *betekenis*), maar bovendien ziet men in dat deze speciale waarde niet alleen aan de voorzetsels of voegwoorden eigen is. Ieder woord bezit een dergelijk speciaal vermogen om een bepaalde functie in een zin uit te oefenen. Voor een groot deel berust daarop de onderscheiding in woordsoorten.

Dit vermogen nu om met andere woorden tot groepen verbonden te kunnen worden in het geheel van de zin, noemt men wel de syntactische valentie van een woord.

De verbindbaarheid van een woord, de mogelijkheid die een woord heeft om met bepaalde andere woorden deel uit te maken van een groter geheel, is voor iedere woordsoort of subklasse van een woordsoort verschillend. Ieder weet dat een zelfstandig naamwoord verbonden kan worden met een adjectief of een lidwoord (*huis, het huis, het grote huis*) of dat het deel uit kan maken van een constructie die men onderwerp en gezegde noemt (*het huis wordt afgebroken*), en iedereen weet ook dat bijv. een voegwoord als *omdat* in deze positie niet kan optreden. De gebruiksmogelijkheden van een voegwoord zijn dus totaal anders.

Behalve deze syntactische valentie kan een woord ook een bepaalde morfologische valentie bezitten, die zich aan de woordvorm zelf demonstreren laat. Een subklasse van de zelfstandige naamwoorden, de eigennamen, heeft bijv. het vermogen een genitief te vormen door middel van het suffix *-s* (*Jan/Jans; Karel/Karels* bijv. in: *Karels fiets*); vele bijvoeglijke naamwoorden hebben het vermogen tot comparatie (*groot, groter, grootst*); door middel van allerlei achtervoegsels en voorvoegsels maakt men van woorden zelfs geheel andere woorden, die tot een andere gebruiksklasse of woordsoort behoren (*mens, mensheid, menselijk, onmenselijk*). Deze morfologische valentie voert dus vanzelf tot een behandeling van de woordvorming, waarbij in de traditionele spraakkunst altijd onderscheiden wordt tussen samenstelling en afleiding.

Het morfologisch onderzoek van de verschillende woorden heeft er verder toe geleid dat men in het woord soms nog kleinere elementen aantrof, die een eenheid van vorm en betekenis vormden, die niet verder te ontleden was, tenzij in fonemen (dat zijn taalklanken die op zichzelf geen betekenis hebben, doch alleen betekenisonderscheidend kunnen zijn, bijv.: *k* en *l* in *kat* en *lat*). Deze kleinste elementen van 'betekenis-met-vorm', die zelf niet verder ontleedbaar zijn in zulk soort elementen, noemt men morfemen. Met dat al zijn er woorden die niet verder ontleed kunnen worden, zoals *dus, al, misschien, huis, boter*, die men woorden bestaand uit één morfeem noemt, en er zijn woorden die men in verschillende morfemen ontleden kan, bijv. *huisdeuren*, dat bestaat uit *huis-*, *deur-* en *-en*. Ook dit laatste *-en* [ə(n)], een zgn. suffix, mogen we een morfeem noemen, omdat het een betekenis heeft, nl. de indicatie dat we met een meervoud te doen hebben. We zouden zo'n betekenis kunnen omschrijven als 'meer dan één', een betekenis die ook kan worden uitgedrukt door het morfeem *-s* in bijv. *tafels, bezems, emmers*. We moeten ons ook hier ervan bewust blijven dat een dergelijk flexiormfeem een andersoortige betekenis heeft dan *huis-* of *-deur-*, die men wel stammorfeem noemt; we zien hier hetzelfde verschil als tussen grammaticale waarde en lexicale betekenis.

We moeten dus goed uiteenhouden:

een foneem is de kleinste betekenisonderscheidende klankeenheid in de taal,

bijv.: *p, b, oe, t, k, u,*

een morfeem is de kleinste taaleenheid van vorm en betekenis,

bijv.: *boter, vis, dus, -en, -s, -achtig,*

een woord is de kleinste taaleenheid van vorm en betekenis die zelfstandig kan voorkomen,

bijv.: *boter, vis, vissen, visachtig.*

Een morfeem dat zelfstandig kan voorkomen kan dus altijd dienst doen als woord. Wanneer twee of meer van zulke morfemen een nieuw woord vormen spreekt men van samenstelling, bijv. *huisdeur, boterpot, donkergroen.*

Wanneer een morfeem dat zelfstandig kan voorkomen samen met een nietzelfstandig optredend morfeem een nieuw woord vormt, noemt men dat een afleiding, bijv. *visachtig, groenig, ontgroenen, muzikantesk.* Een niet-zelfstandig optredend morfeem dat alleen vóór een stammorfeem kan verschijnen zoals *ont-* in *ontgroenen*, *ge-* in *gegeven*, heet een prefix of voorvoegsel; een niet-zelfstandig optredend morfeem dat alleen achter een stammorfeem kan verschijnen, zoals *-ig* in *groenig*, *-t* in *gewerkt*, heet een suffix of achtervoegsel. Prefixen en suffixen hebben als verzamelnaam: affixen.

Literatuur

- A.J.B.N. Reichling, *Het woord, een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*, Utrecht 1935.
- B. van den Berg, Morfeem en foneem, *NTg* 48 (1955) 204-207.
- A.W. de Groot, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap*², Groningen 1964.
- F.G. Droste, *Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica*², Den Haag, z.j. (1966).
- P.A.M. Seuren, Het probleem van de woorddefinitie, *Ts* 82 (1966), 259-293.
- A. Sassen, *Over het bestaan en ontstaan van Nederlandse woorden* (oratie), Groningen 1971, of in: *Morf Ned*, 63-76.
- G.E. Booij, *Dutch Morphology. A Study of Word Formation in Generative Grammar*, Lisse 1977.
- G.E. Booij, Wanneer bestaat een woord?, *De Revisor* 5 (1978), 55-61, of in: *Morf Ned*, 163-170.

5.1.2. Woorden en woordsoorten

In de vorige paragraaf is al sprake geweest van woordsoorten, d.w.z. klassen van woorden die op grond van bepaalde kenmerken bijeenhoren. Die kenmerken kan

men vinden in de verschillende valenties: we kunnen een indeling nastreven op grond van morfologische valenties, maar ook door de syntactische valenties als uitgangspunt te nemen. In bepaalde gevallen kunnen we zelfs niets anders doen dan het laatste: bij die woorden namelijk,

die geen morfologische valentie hebben. Uiteindelijk vinden we dan groepen van woorden die behalve in valenties ook in bepaalde betekenisaspecten overeenstemming vertonen. Op deze manier vinden we zeker meer woordsoorten dan de tien bekende die al sinds de Middeleeuwen - ten dele zelfs sinds de Oudheid - onderscheiden worden. Om praktische redenen echter blijven we uitgaan van deze tien bestaande woordsoorten: iedere soort heeft z'n eigen naam en aansluiting bij de traditie verdient hier de voorkeur boven een geheel nieuwe indeling met een nieuwe terminologie, waarvan trouwens veel zou neerkomen op een doublure van het oude systeem.

Door het onderzoek van de valenties als uitgangspunt te nemen zijn echter niet alle moeilijkheden uit de weg geruimd. Een merkwaardig geval, dat ons dwingt een uitzondering te maken, levert de zogenaamde zelfnoemfunctie, het gebruik van een willekeurig woord als substantivum, bijv.:

- (1) *Dat 'hier' op de derde regel moet je duidelijker schrijven.*
- (2) *Altijd dat vervelende 'hè' van jou.*
- (3) *Z'n drieën zijn onduidelijk.*
- (4) *'Op' is een voorzetsel.*

Niemand zal op grond van deze gebruiksgevallen willen beweren dat *hier*, *hè*, *drie* en *op* nu altijd substantief genoemd moeten worden. Men doet er goed aan zich te realiseren dat ieder woord, ook zelfs ieder woorddeel, tot voorwerp van een beschouwing gemaakt, in zelfnoemfunctie kan optreden. Bij de beschrijving van de valenties laten we daarom deze zelfnoemfunctie buiten beschouwing.

Een tweede moeilijkheid vormt de transpositie, de overgang van de ene woordsoort naar de andere. Terwijl *ziek* een adjectief heet, noemt men (*een*) *zieke* een substantief; naast *zuur* als adjectief bestaat ook *het zuur* en *een zuurtje*, beide substantieven. In (*de*) *hamer* hebben we te maken met een zelfstandig naamwoord, in (*ik*) *hamer* met een werkwoord. Kan men hier op grond van de morfologische valenties vaak nog beslissen met wat voor woordsoort we te maken hebben, moeilijker wordt het als dit criterium ons in de steek laat en we alleen op het kompas van de syntaxis moeten varen. In de volgende drie zinnen hebben we telkens te maken met het woord *sedert*.

- (5) *Sedert hij in Amerika was, is hij erg veranderd.*
- (6) *Sedert kwam hij niet meer.*
- (7) *Sedert de vakantie heb ik hem niet meer gezien.*

Traditioneel benoemd vinden we hier successievelijk in (5) een voegwoord, in (6) een bijwoord en in (7) een voorzetsel. Hebben we nu één woord voor ons of drie verschillende? Als het er één is blijkt het tot drie klassen te behoren; als het er meer dan één is, kunnen we dan één woord *sedert* als uitgangspunt voor het gebruik van de beide andere aannemen? Het lijkt onoplosbaar en de traditionele grammatica heeft - in vele gevallen op historisch-taalkundige gronden - de knoop doorgehakt, één woord centraal ge-

steld en de andere voorgesteld als 'A gebruikt als B'. Zo kwam men tot formuleringen als 'een voltooid deelwoord als adjectief gebruikt' (*gebruikte auto's; gedane zaken*) of 'een bezittelijk voornaamwoord als substantief gebruikt' (*het zijne, de jouwe*). Daarbij bleef een zekere willekeur bestaan, want wat de ene spraakkunst presenteerde als 'A gebruikt als B' werd door de andere zonder meer 'B' genoemd, door een derde als 'A' behandeld. In het vervolg zullen we het concrete gebruik als uitgangspunt nemen en de formulering 'A gebruikt als B' niet toepassen.

In het hierna volgende overzicht zullen meer moeilijkheden opduiken. Dat komt ten dele doordat we onze behandeling baseren op de tien traditionele woordsoorten. Op basis van een drietal criteria kunnen we deze tien woordsoorten in drie grote groepen onderscheiden. Deze criteria zijn de morfologische valentie, de syntactische valentie en de produktiviteit. Onder dat laatste begrip verstaan we de voor iedere taalgebruiker bestaande mogelijkheid om door middel van een hem bekend morfologisch procédé een groot (d.w.z. niet zonder meer telbaar) aantal nieuwe woorden te maken: samenstellingen en afleidingen. In de meeste gevallen doet de taalgebruiker dat waarschijnlijk onopzettelijk, spontaan, al is dat moeilijk vast te stellen. Dat laatste verhindert ons echter niet de term produktiviteit als - voorwetenschappelijke - term te gebruiken.

Onze indeling in drie groepen wordt dan:

1.	zelfstandige naamwoorden	} rijke morfologie en produktiviteit
2.	bijvoeglijke naamwoorden	} rijke morfologie en produktiviteit
3.	telwoorden	} rijke morfologie en produktiviteit
4.	werkwoorden	} rijke morfologie en produktiviteit
5.	lidwoorden	} zeer beperkte morfologie; geen produktiviteit
6.	voornaamwoorden	} zeer beperkte morfologie; geen produktiviteit
7.	bijwoorden	} indeclinabel (d.w.z. geen morfologische valentie aanwezig); vrijwel geen produktiviteit; alleen op basis van syntactische valentie te beschrijven
8.	voorzetsels	} indeclinabel (d.w.z. geen morfologische valentie aanwezig); vrijwel geen produktiviteit; alleen op basis van syntactische valentie te beschrijven
9.	voegwoorden	} indeclinabel (d.w.z. geen morfologische valentie aanwezig); vrijwel geen

		produktiviteit; alleen op basis van syntactische valentie te beschrijven
10.	tussenwerpsels	} indeclinabel (d.w.z. geen morfologische valentie aanwezig); vrijwel geen produktiviteit; alleen op basis van syntactische valentie te beschrijven

Bij de bespreking van iedere woordsoort komen achtereenvolgens telkens ter sprake: 1. de semantische aspecten (d.w.z. betekenisaspecten), waarbij de ontoereikendheid van een definitie op grond van de betekenis duidelijk gemaakt kan worden; 2. de morfologische aspecten, voorzover aanwezig; hieronder vallen ook per woordsoort alle mogelijkheden tot samenstelling en afleiding, die hier dus niet in een apart hoofdstuk behandeld worden, zoals in de meeste spraakkunsten onder het hoofd 'woordvorming' geschiedt; en 3. de syntactische aspecten, waarvan er telkens slechts enkele - de meest opvallende - de revue passeren; een naar volledigheid strevende beschrijving zou de omvang van deze grammatica verre te buiten gaan.

Literatuur

- A.W. de Groot, Structural Linguistics and Word Classes, *Lingua* I (1948) 427-500.
- H. Schultink, Produktiviteit als morfologisch fenomeen, *FdL* 2 (1961), 110-125 of in: *TiA*, 60-75, of in: *Morf Ned*, 47-62, of in: *Tkb*, 6-19.
- H. Schultink, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*, Den Haag 1962.
- F.G. Droste, Betekenis als syntactisch stramen: woordsoorten en woordgroepen in het Nederlands, *LT* 1964, 331-350.
- H. Roose, *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*, Paris, The Hague, London 1964.
- A. van Santen, *De morfologie van het Nederlands*, Dordrecht 1984.

5.2. Zelfstandig naamwoord

Het zelfstandig naamwoord (zn) of substantivum is semantisch moeilijk te definiëren. Men beschouwt de substantiva wel als noemende woorden, waarmee de voorstelling of het begrip van een zelfstandigheid verbonden is, maar 'zelfstandigheid' heeft dan wel toelichting nodig. Om woorden als *gat*, *schaduw*, *elfje*, *geluid*, *geur*, *ziel*, *eerlijkheid* tot de zelfstandigheden te kunnen rekenen, moet men behalve mensen, dieren en dingen (en delen daarvan) ook eigenschappen, werkingen, ruimten, tijden en hoeveelheden bij de zelfstandigheden opnemen.

Meer houvast biedt de morfologische benadering: substantiva zijn de enige woorden die, behoudens enkele apart te noemen uitzonderingen, een meervoudsuitgang kunnen aannemen. Bovendien bezit een speciale groep het vermogen met een zgn. tweede naamvals -s gecombineerd te worden. - Syntactisch gezien zijn de substantiva die woorden die met een voorafgaand *die* of *dat* tot een woordgroep gecombineerd kunnen worden. De laatste omschrijving is didactisch beschouwd het handigste.

5.2.1.

Tot de semantische aspecten van het zelfstandig naamwoord behoort de verdeling in concreet en abstract. Concreet noemt men de namen van mensen, dieren, planten, dingen en stoffen, bijv. *Karel*, *timmerman*; *leeuw*, *hond*; *lelie*, *boom*; *doos*, *gebouw*; *ijzer*, *waterstof*. Tot de concreta worden ook de namen van denkbeeldige zelfstandigheden gerekend zoals *elf*, *kabouter*, *cycloop*, *ambrozijn*, *griffioen*. De grens tussen concreet en abstract wordt daardoor soms moeilijk.

Abstract noemt men de namen van eigenschappen, toestanden, gewaarwordingen, werkingen, hoeveelheden, afmetingen, tijden en kortom alles wat over het algemeen niet tastbaar kan worden voorgesteld, bijv. *grootte*, *listigheid*; *ziekte*, *hoop*, *verdriet*, *liefde*; *draven*, *draf*, *gedraaf*, *val*, *sprong*; *kilo*, *meter*, *liter*, *uur*. Het gebruik in een zin moet hier vaak bij de benoeming de

doorslag geven. Zo is in *drie kilo appels* het woord *kilo* als naam van een hoeveelheid abstract, maar in *de groenteboer zette een kilo op de schaal* is hetzelfde woord concreet gebruikt: het gewicht van een kilo.

De concrete zelfstandige naamwoorden worden wel onderverdeeld in voorwerpsnamen, stofnamen en verzamelnamen. Daardoorheen loopt een indeling in soortnamen en eigennamen. Voorwerpsnamen zijn de namen van mensen, dieren, planten of dingen. Stofnamen zijn de namen van stoffen die sui generis onbegrensd kunnen zijn. Verzamelnamen of collectiva zijn de namen van een aantal gelijksoortige wezens of dingen, die tezamen een eenheid vormen, zoals *volk, menigte, aantal, legioen, vee, gezin, familie*. Soortnamen onderscheiden de ene soort van wezens of dingen van de andere. Eigennamen onderscheiden individuen van de soort; ze worden gewoonlijk met een hoofdletter geschreven en kunnen zonder lidwoord gebruikt worden. Eigennamen onderscheiden zich van alle andere substantiva doordat ze 'identificeren', waar de andere 'noemen'.

Voorbeelden:

	Soortnaam:	Eigennaam:
Voorwerpsnaam:	<i>man, stad, land, boek, hotel, schip, vliegtuig</i>	<i>Kees, Rotterdam, Bellevue, Maas, Matterhorn</i>
Stofnaam:	<i>gas, zijde, zilver, zand, water, andijvie, glas, bier, aspirine</i>	<i>Aspirin, Vim, Persil, Omo, Velpon, Heinekens</i>
Verzamelnaam:	<i>gebergte, geboomte, archipel, burgerij</i>	<i>Alpen, Apenijnen, Hebriden, Insulinde, Antillen</i>

Ook onder de abstracta vindt men eigennamen: *Renaissance, Romantiek* als naam van een (abstracte) cultuurstroming, *januari, dinsdag* als naam van een (abstracte) tijdsspanne.

Door verschillend gebruik al naar gelang een bepaalde situatie dat vergt kan betekenisverandering optreden, waardoor een substantief van de ene categorie naar de andere kan verlopen. De belangrijkste wijzigingen zijn:

1. Een eigennaam wordt soortnaam
  - a. wanneer een familienaam voor alle leden of één lid der familie gebruikt wordt, bijv.: *de Oranjes, de Bourbons, de Van der Merwes, twee Jannen*;
  - b. wanneer een eigennaam van een bekend persoon gebruikt wordt om een andere persoon die een markante eigenschap met hem gemeen heeft, te karakteriseren, bijv.: *een Xantippe, een Croesus, een Nero*;
  - c. wanneer een eigennaam van een kunstenaar (meestal een schilder of beeldhouwer) gebruikt wordt voor een door hem gemaakt werk, bijv. *een Rembrandt, een Hals, die Van Goghs hangen daar niet goed*;

- d. wanneer een eigennaam gebruikt wordt voor een daarmee geassocieerd produkt, meestal op grond van herkomst of vervaardiging, bijv.: *een Fongers, een colbert, een Citroën, een Lockheed, een Douglas, champagne, cognac, bourgogne*.
2. Een soortnaam wordt eigennaam wanneer met de soortnaam een bepaald individu wordt aangeduid, zonder dat van enigerlei verwarring sprake kan zijn, bijv.: *moeder, broer, oom, buurvrouw, dokter, dominee, professor, meester*. Het eigennaamkarakter blijkt duidelijk uit het gebruik zonder lidwoord, bijv.: *Heb jij vader gezien?*
  3. Een stofnaam wordt voorwerpsnaam indien men hiermee een voorwerp aanduidt dat uit de betreffende stof vervaardigd is, bijv.: *een glas, een steen, een diamant*.
  4. Een voorwerpsnaam wordt stofnaam wanneer men een niet sui generis begrensde hoeveelheid aanduidt met de naam die gewoonlijk voor een uit die stof bestaand voorwerp wordt gebruikt, bijv. *brood, koek, beschuit*. Ook dierennamen kunnen zo gebruikt worden, bijv.: *we eten kip; we eten vis*, en zelfs eigennamen, bijv.: *hij leest Vondel; ik moet nog Ovidius prepareren voor morgen*.

Literatuur

G.A. Nauta, iets over eigennamen die appellatieven geworden zijn. *T en L* 10 (1900) 59-73 en 97-112.

5.2.2.

Tot de morfologische valentie van de substantiva wordt gerekend hun vermogen om een meervoudsuitgang aan te nemen, in sommige gevallen een genitief op -s te krijgen, als element van samenstellingen dienst te doen en door middel van verschillende affixen nieuwe woorden (zoals verkleinwoorden) te vormen.

De zgn. stofnamen (*ijzer, hout, cacao, suiker, melk*) bezitten geen meervoudsvalentie, terwijl deze bij de eigennamen slechts in bijzondere gevallen voorkomt (*twee Jannen, de Pietersens*).

De gebruikelijkste meervoudsuitgangen zijn -en en -s. Slechts een kleine groep bezit de improductieve uitgang -eren (*eieren, kinderen, e.a.*), terwijl in sommige gevallen ook vreemde meervoudsuitgangen gebruikt worden.

De uitgang -en wordt, naar het schijnt, door de Nederlander als de normaalste vorm beschouwd en dientengevolge in de meeste spraakkunsten en overzichten als eerste genoemd. Voorbeelden: *boek/boeken, straat/straten, stof/stoffen, muur/muren*. Daarbij kunnen kleine veranderingen in de aan de uitgang voorafgaande consonanten optreden bij *raaf/raven, baars/baarden, bed [b ε t]/bedden*, te stamvocaal kan veranderen, bijv.: *bad/baden, stad/steden, bevel/bevelen, schip/schepen, god/goden, waarheid/waarden*, terwijl bij woorden die op een vocaal eindigen, de halfvocaal *j* voor de uitgang gesproken, soms ook geschreven

wordt, bijv. *vlo/vlooiën*, *koe/koeien*, *ui/uien*, *zee/zeeën*, *harmonie/harmonieën*,
kolonie/koloniën.

Een volledige opsomming van al deze afwijkende gevallen laten we hier achterwege. We wijzen slechts op het verschijnsel en volstaan met een enkel voorbeeld. Een volledig overzicht is te vinden in Nederlandse spraakkunsten voor buitenlanders, waar uitvoerigheid op dit punt een gebiedende eis is.

De uitgang *-s* wordt gebruikt bij alle diminutiva (*huisje/huisjes*), de meeste substantiva op *-el*, *-em*, *-en* en *-er* (*vogel/vogels*, *bezem/bezems*, *wagen/wagens*, *slager/slagers*), substantiva op *-aar*, *-aard*, *-erd* en *-eur* (*leugenaar/leugenaars*, *gierigaard/gierigaards*, *dikkerd/dikkerds*, *conducteur/conducteurs*), substantiva op *-ier*, die een persoon aanduiden (*juwelier/juweliers*; indien ze voorwerpen aanduiden wordt *-en* gebruikt: *formulier/formulieren*), vele woorden van vreemde herkomst (*mode/modes*, *telefoon/telefoons*, *album/albums*, *tram/trams*, *piano/piano's*), vele substantiva op *-e* die personen aanduiden (*bode/bodes*, *typiste/typistes*), enige collectiva met het prefix *ge-* en uitgaande op *-e* (*gebergte/gebergtes*, *gesteente/gesteentes*, waarnaast ook *gebergten* en *gesteenten* mogelijk zijn).

Bij enige woorden kan zowel *-en* als *-s* gebruikt worden zonder dat er verschil in betekenis optreedt, bijv. *appels* en *appelen*, *wapens* en *wapenen*, *wafels* en *wafelen*, *groentes* en *groenten*.

Verskil in betekenis treedt echter op bij de volgende meervoudsparen: *vaders* en *vaderen*, *middels* en *middelen*, *tafels* en *tafelen* (der wet), *patroons* en *patronen*, *stuks* en *stukken*, *benen* en *beenderen*, *bladen* en *bladeren*, *kleden* en *klederen* (*kleren*), *letters* en *letteren*.

De improductieve uitgang *-eren* komt voor bij de woorden: *been*, *blad*, *ei*, *gelid* (*gelederen*), *gemoed*, *goed*, *hoen* (*hoenderen* of *hoenders*), *kalf*, *kind*, *kleed*, *lam*, *lied*, *rad*, *rund* en *volk*.

Afwijkende meervoudsvorming kunnen samenstellingen met *-man* vertonen, voorzover een beroep hierdoor wordt uitgedrukt, bijv. *koopman/kooplui*, *werkman/werklui*. De uitgang *-lieden* heeft een iets plechtiger gevoelswaarde, bijv. *edelman/edellieden*.

Woorden van vreemde herkomst op *-um* en *-us* hebben de Latijnse pluralis-uitgangen *-a* en *-i* bijv. *museum/musea*, naast *museums*, *lyceum/lycea* naast *lyceums*. Substantiva op *-us* krijgen de *-i* indien zij personen aanduiden, bijv. *criticus/critici*, *musicus/musici*, daarentegen het suffix *-en* indien ze geen personen aanduiden, bijv. *cursus/cursussen*, *circus/circussen*. Een uitzondering is *catalogus/catalogi*.

Een Latijnse meervoudsuitgang wordt (naast de Nederlandse op *-en*) ook gebruikt bij *basis/bases*, *crisis/crises*.

Substantiva die een maat of hoeveelheid aangeven, voorafgegaan door een bepaald telwoord, hebben gewoonlijk geen meervoudsuitgang, bijv. *drie*

meter, vijftig paardekracht, tien jaar, twee uur, drie gulden. De normale meervoudsvorm heeft hier pregnante betekenis, bijv. *tien jaren*, d.w.z. lange jaren, *drie guldens*, d.w.z. guldenstukken.

Een substantief dat alleen in het meervoud voorkomt, noemt men plurale tantum (meervoud: pluralia tantum), bijv. *hersenen, mazelen, watten, omstreken, paperassen, fratsen, manen*.

Een substantief dat alleen in het enkelvoud voorkomt, noemt men singulare tantum (meervoud: singularia tantum), bijv. *aandenken, aanleg, kennis, hoop, begin*. Ook veel stofnamen horen hiertoe.

Literatuur

- C.B. van Haeringen, De meervoudsvorming in het Nederlands, *MKAW*, Nw. R. 10, Afd. Lett. 5; ook in: *Neerlandica*, 186-208, of in: *Morf Ned*, 19-38.
C. Hoppenbrouwers, Regels voor meervoudsvorming in het Nederlands, in: *Proeven*, 197-210.

Naamvallen kent het moderne Nederlands niet, met uitzondering van een genitief -s die achter eigennamen gebruikt kan worden om bezit of herkomst aan te duiden, bijv. *Vaders fiets, Johans auto, Vondels Gijsbrecht, Mathildes tasje, Frits' handschoenen, Het is liefdes uur*.

Deze genitief -s is nog volop gebruikelijk. Dit kan niet meer gezegd worden van de andere naamvals vormen, die in vaste uitdrukkingen nog voortleven zonder dat de taalgebruiker zich dat bewust is. Voorbeelden van zulke versteende vormen zijn: *ter plaatse, ten huize van, bij monde van, ten tijde van, in koelen bloede, te rade, van harte, heden ten dage*, e.v.a.

Literatuur

- C.B. van Haeringen, Naamvallen bij eigennamen van personen en bij verwantschapsnamen, *NTg* 40 (1947) 250 e.v., ook in *Neerlandica*, 209-222.
Th. Janssen, Possessieve constructies, *NTg* 68 (1975). 1-13.

Tot de faculteiten die het zelfstandig naamwoord bezit, behoort ook de mogelijkheid om door middel van affixen een andere betekenis aan te nemen of zelfs tot een andere woordsoort te gaan behoren. Daarbij kunnen klankveranderingen in het grondwoord optreden of een bindfoneem kan tussen grondwoord en suffix nodig zijn.

Bekende en ten dele nog produktieve suffixen zijn:

- schap
bijv. *vriendschap, vaderschap, koningschap, bedrijfschap, wetenschap*

-dom

bijv. *mensdom, hertogdom, kapitalistendom, proletendom*

-ij, -erij, -ernij

bijv. *voogdij, ruitelij, boekerij, burgerij, bakkerij, slavernij*

-ette (speciaal bij commerciële woorden)

bijv. *wasserette* (<*wasserij*), *modinette* (<*mode* of <*modiste*), *kitchenette* (<eng. *kitchen*)

-ier

bijv. *tuinier, warmoezier, scholier, koetsier, aalmoezenier, herbergier*

-ist

bijv. *fluitist, bloemist, violist, telefonist, zionist, gauilist, calvinist, klokkenist, ovenist, korist*

-iet

bijv. *mennoniet, Israëliet*

-ing, -ling, -eling

bijv. *gunsteling, stedeling, Vlaming, dorpling, huurling*

-aan, iaan (gewoonlijk achter eigennamen)

bijv. *mohammedaan, arminiaan, hitleriaan, Indiaan, Afrikaan*

-aar, -naar, -enaar (als afleidingen van plaatsnamen om inwoners van zo'n plaats te noemen)

bijv. *Leidenaar, Hagenaar, Meppelaar, Bredaënaar* (minder produktief nog in: *kunstenaar, geweldenaar, molenaar, zondaar*)

-ster

bijv. *herbergierster, vliegenierster*

-in

bijv. *godin, slavin, koningin, gravin, tijgerin, leeuwin*

-es, -esse

bijv. *dokteres, lerares, dienaars, meesteres, barones(se), secretaresse, profetesse*

-e

bijv. *predikante, studente, leerlinge, telefoniste, lotgenote, bloedverwante, pianiste, presidente*

Tot suffix geworden is ook *-boer* in: *groenteboer, visboer, voddeboer, melkboer, sigarenboer, drankboer* en *-wezen* in *muntwezen, postwezen, loodswezen, bibliotheekwezen, archiefwezen*.

Literatuur

C.B. van Haeringen, *-aar* of *-er*, *NTg* 44 (1951) 260-266.

C.B. van Haeringen, *Secretaresse*, *NTg* 44 (1951) 332.

C.B. van Haeringen, *Franciscaner*, *Benedictijner*, *Karmelieter*, *NTg* 47 (1954),
ook in: *Gramarie* 197-202.

- L.C. Michels, Wordwording van affixen, *NTg* 50 (1957) 79-82, of in: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1967, 60-64.
- Th. Oudkerk Pool, Modinette, *NTg* 53 (1960) 159-164.
- J.J.M. Bakker, Chambrette, *NTg* 54 (1961) 42-43.
- Th. Oudkerk Pool, Nog eens *-ette*, *NTg* 54 (1961) 198-201.
- F. Zwarts, *-Aar*, *-arij*, *-sel* en *-te*, *Tabu* 6 (1975), 9-23, of in: *Morf Ned*, 129-148.
- A. Sassen, Het suffix *-se*: een geval van morfologische herstructurering (metanalyse), *Tabu* 9 (1978-79), 31-39.
- H. Schultink, On stacking up affixes, mainly in Dutch words, in: *Linguistic Studies offered to Berthe Siertsema*, Amsterdam 1980, 229-242.

-tje, *-pje*, *-kje*, *-etje*, *-je*, de zgn. verkleiningsuitgangen of diminutiefsuffixen. Wanneer het grondwoord eindigt op een klinker of tweeklank of op *-l*, *-n* of *-r* voorafgegaan door een zwakgesneden ('lange') klinker of tweeklank, dan luidt het suffix *-tje*, bijv. *uitje*, *slaatje*, *leeuwje*, *bannetje*, *aaltje*, *uurtje*. Eindigt het grondwoord op *-m* na 'lange' klinker of tweeklank, dan verschijnt *-pje*, bijv. *naampje*, *bloempje*, *bezempje*. Eindigt het grondwoord op *-l*, *-m*, *-n*, *-r*, *-b* of *-g* of *-ng* voorafgegaan door een scherp gesneden ('korte') vocaal, dan luidt het suffix *-etje*, bijv. *balletje*, *lammetje*, *mannetje*, *sterretje*, *ribbetje*, *ruggetje*, *ringetje*, *wandelingetje*.

Alleen indien aan de uitgang *-ing* een beklemtoonde lettergreep voorafgaat wordt het suffix *-kje* gebruikt, bijv. *woninkje*, *koninkje*.

In de overige gevallen verschijnt *-je*, bijv. *aapje*, *lusje*, *zeefje*, *lachje*, *bakje*, *zaakje*.

Klinkerverandering in het grondwoord komt voor in: *blaadje*, *daagje*, *paadje*, *gaatje*, *glasje*, *scheepje*, *lootje* en *daakjes* (naast *dakje*).

Minder algemeen zijn de gewestelijk gebruikelijke suffixen *-ke*, *-eke*, *-ske* en *-skén*, bijv. *moeke*, *vrouwke*, *meiske*, *kindeke*, *boekske*, *jongsken*.

Onregelmatige verkleinwoorden zijn *Jantje* (vgl. *pannetje* en niet **pantje*), *bloemetje* naast *bloempje*, *poppetje* naast (minder gebruikelijk) *popje*. Een paradigmatisch bepaalde uitzondering (d.w.z. door de meervoudsvorming van het grondwoord bepaald) bieden de meervouden *kindertjes* en *eiertjes*. In plaats van *-je* komt ook de als onbeschaafd gewaardeerde vorm *-ie* voor: *doosie*, *koekie*, enz. Deze vormen verschijnen alleen indien geen *-t* in het suffix voorkomt: van *vuist* kan dus naast *vuissie* (zonder *-t*) ook *vuistje* (met assimilatie: *vuisje*) voorkomen.

Het suffix *-ie* geldt niet als onbeschaafd in talloze voornamen, speciaal meisjesnamen, waar men door de spelling met *-i* of *-y* een uitheems karakter tracht te suggereren, bijv. *Loeki*, *Maxi*, *Riki*, *Fransie* (geschreven als *Francy*), *Bettie* (of *Betty*), *Miepie*.

Ook bij eigennamen zijn diminutiefuitgangen in het Nederlands gebruikelijk: *Pietje*, *Keesje*, *Marietje*, enz. Zelfs familienamen kunnen dit suffix aannemen: *de Graswinkeltjes*, *de Hallemannetjes*.

Er dient op gewezen te worden dat de verkleinwoorden niet altijd (zoals de term suggereert) gebruikt worden voor datgene wat klein is in zijn soort. Diminutiva kunnen ook geringschatting uitdrukken (*een agentje, een leraartje*), bescheidenheid (*een kadootje, een sigartje*), genegenheid (*liefje, een schatje*) of ze bezitten eufemistische kracht (*een jaartje, een aardig duitje*).

Literatuur

- E. Kruisinga, Diminutieve en affektieve suffixen in de Germaanse talen, *MNAW*, afd. Lett. Nw. R. 5, No. 9, Amsterdam 1942.
- G.G. Kloeke, 'Welluidendheid' als factor bij de taalontwikkeling, *NTg* 46 (1953) 89-102 (speciaal handelend over meisjesnamen op *-ie*)
- A. Cohen, Het Nederlands diminutiefsuffix; een morfonologische proeve. *NTg* 51 (1958) 40-45; of in: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1967, 65-71, of in: *Morf Ned*, 39-46.
- C.H.M. Gussenhoven, Het Nederlandse diminutief-suffix: schwa-insertie nader bekeken, *NTg* 71 (1978), 206-211.
- R. van Zonneveld, Verkleinwoordvorming, in: *Proeven*, 279-302.
- R. Jongen, De derivatie van het Nederlandse verkleinwoord, *NTg* 72 (1979), 45-57.

Suffixen waardoor de overgang tot een andere woordsoort bewerkt wordt, zijn o.m.:

- lijk, bijv. *manlijk, vrouwelijk, kinderlijk, huiselijk, landelijk, fatsoenlijk, goddelijk*
- zaam, bijv. *deugdzaam, vreedzaam, heilzaam, arbeidzaam, minzaam*
- loos, bijv. *ouderloos, kinderloos, draadloos, smakeloos, bodemloos, machteloos, belangeloos*
- vol, bijv. *smaakvol, tactvol, eervol, roemvol, gevaarvol, waardevol, talentvol, genotvol*
- achtig, bijv. *vreesachtig, zenuwachtig, steenachtig, bergachtig, diefachtig, aapachtig*
- haftig, alleen nog: *krijgshaftig, manhaftig, heldhaftig*
- vaardig, bijv. *strijdvaardig, hulpvaardig, slagvaardig, reisvaardig*
- ig, bijv. *lustig, kunstig, moedig, kattig, vrekking, bazig, bokking, glazig*
- erig, bijv. *katterig, vrekking, winderig, gemeenplaatsig* (*De Gids* 1966, I, 51), *zanderig*
- en, bijv. *ijzeren, gouden, cementen, plastikken, bakeliëten*
- isch, bijv. *despotisch, typisch, automatisch*
- iek, bijv. *periodiek, numeriek*
- esk, bijv. *romanesk, muzikantesk, Don Juanesk*
- s (achter geografische namen), bijv. *Nederlands, IJslands, Amsterdams, Haags, Arnhems, Maastrichts*
- en (waardoor denominatieve werkwoorden ontstaan) bijv. *trammen, fietsen, tafelen, filmen, voetballen*
- ëren, bijv. *tamponeren, tectyleren*

Literatuur

- L.C. Michels, Woordwording van affixen, *NTg* 50 (1957) 79-82; of in: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1967, 60-64.
 M.C. van den Toorn, Produktiviteit van het suffix -esk, *NTg* 61 (1968), 322-328.
 S. de Vriendt, Nogmaals -esk, *NTg* 63 (1970) 39-42.
 G. Geerts, Een noteske bij 'Produktiviteit van het suffix -esk', *NTg* 63 (1970), 138-142.
 A.J. Welschen, De morfologische valentie van -esk, *NTg* 63 (1970), 441-452.
 M.C. van den Toorn, Een nieuwe esk-apade, *NTg* 71 (1978), 609-615, of in: *Tkb*, 19-26.

Als prefixen zijn te noemen:

- aarts-*, bijv. *aartsschelm*, *aartsschurk*, *aartskletsious*
on-, bijv. *onzin*, *onmens*, *onweer*, *onbegrip*
wan-, bijv. *wandaad*, *wanhoop*, *wanklank*, *wangunst*
oer-, bijv. *oermens*, *oertekst*, *oertaal*, *oervorm*
her-, bijv. *herdruk*, *hergroei*, *herzomer*, *heruitgave*, *herexamen*
ex-, bijv. *ex-koning*, *ex-minister*, *ex-voorzitter*
extra-, bijv. *extra-dienst*, *extra-korting*, *extra-premie*
pseudo-, bijv. *pseudo-student*, *pseudo-dokter*, *pseudo-agent*

Combinaties van prefixen en suffixen komen eveneens voor:

- ge-...-te* (op deze wijze ontstaan collectiva) *gebergte*, *gevogelte*, *geboomte*, *geboefte*
ge-...-t of *-d* (op deze wijze ontstaan zgn. participia praeverbalia d.w.z. adjectieven die het voorkomen van een deelwoord hebben, zonder dat daarbij een werkwoord in de infinitief te vinden is), *gelaarsd*, *gespoord*, *geharnast*, *gejast*.
 Hiertoe behoren ook analoge formaties met *be-* of *ver-* als prefix, bijv. *bemanteld*, *bemodderd*, *beslikt*,
 en de adjectiva beginnend met *ge-* en eindigend op *-eerd*, vooral 'geleerde' woorden: *geaccidenteerd*, *geaffaireerd*, *gedesillusioneerd*, *gedetailleerd*, *gecommitteerd(e)*
be-...-en (op deze wijze ontstaan zgn. ornatieve werkwoorden met de betekenis 'voorzien van het door het grondwoord uitgedrukte'), *beplanten*, *bebossen*, *bemannen*, *bedijken*.
 Tenslotte wijzen we nog op analoge formaties met *ont-*, *onthoofden*, *onthalzen*, *ontbossen*, en met *ver-*, *verkalken*, *vermolmen*, *verstenen*, *verzuilen*, *vertrossen*.

Literatuur

- C.B. van Haeringen, Participia praeverbalia, *NTg* 42 (1949) of: *Gramarie*, 38-44.
 J.H. van Lessen, Bestaan er 'participia praeverbalia'? *NTg* 43 (1950) 153-159.

H. Schultink, De bouw van nieuwvormingen met *her-*, *Ts* 80(1964) 151-184.

Een belangrijk woordvormingsprocédé is bij de substantiva de samenstelling. Wanneer we hierbij de gevallen nagaan waar het laatste lid substantief is en het gehele woord dus tot de woordsoort van de substantieven blijft behoren, kunnen we de volgende mogelijkheden onderscheiden:

1. Het eerste lid is een substantief

- a. zonder vormverandering, bijv. *huisdeur, deurpost, rivierarm, wortelstok, wijnfles, veldbloem*
- b. met bindings-*s-*, bijv. *bakkersoven, bruidskleed, huwelijksfeest, zonsverduistering, veiligheidsspeld, regeringsbesluit*
- c. met bindings-*e* (soms geschreven als *-en*), bijv. *kippeëi, apekop, leeuwedeel, pannekoek, bessesap, kurketrekker*; daarentegen: *bessenjam, ladenkast, boekenplank*

Voor de schrijfwijze geldt de regel dat de tussenklank [ə] van een samenstelling gewoonlijk als *-e-* geschreven wordt, doch als *-en-*

- 1. als het eerste lid noodzakelijk de gedachte aan een meervoud oproept, bijv. *boekenkast, woordenboek, handenarbeid, dievenbende*
- 2. als het eerste lid een persoonsnaam is die niet noodzakelijk een vrouwelijke persoon aanduidt, bijv. *ziekenkamer, herenhoed, vorstenkroon*

- d. met *-er-* als verbindingsklank (alleen bij enkele woorden die een meervoud op *-eren* kennen), bijv. *eierdopje, rundergehakt, kinderkamer, Kalverstraat, kalvermarkt*

2. Het eerste lid is een adjectief

- a. zonder vormverandering, bijv. *halfbroer, bitterkoekje, edelsteen, sneltrein, witkiel, roodborstje, groothandel, kleinkind, smalspoor, frisdrank, dundoek*
- b. met bindings-*e*, bijv. *hogeschool, jongeheer, wittebrood, vasteland, platteland*.

Men spreekt hier ook van samenkoppeling, met name wanneer de elementen van het compositum op dezelfde wijze als in een woordgroep voorkomen, zoals bij *hoge school: hogeschool*

3. Het eerste lid is een werkwoordsstam

bijv. *dienbak, braadslee, naaimachine, gloeilamp, koopman, leesboek, scheldwoord, dorsvlegel, slaapkamer, vulpen*.

Slechts in enkele gevallen treedt een verbindings-*s* op: *zegsman, leidsman, scheidsrechter* of een verbindings-*e*: *drinkebroer*

4. Het eerste lid is een bijwoord

bijv. *achterdeur, afdak, voordeur, medestudent, namiddag, overhemd, onderofficier*

5. Het eerste lid is een telwoord

bijv. *driepoot, negenoog, tweespraak, duizendpoot*

De samenstellingen van een substantief met een adjectief of werkwoord als tweede lid komen ter sprake bij de behandeling van de adjectiva resp. de werkwoorden.

Van ingekorte samenstellingen spreekt men wel wanneer een drieledige samenstelling door eliminatie van het middelste lid tot een tweeledige samenstelling is geworden, bijv. *hulpakte* <*hulponderwijzersakte*, *kippegaas* <*kippehokgaas*.

Evenzo: *koren(bloem)blauw*, *stieren(houders)vereniging*, *thee(kopjes)doek*, *stof(doeken)mandje*, *zonne(bloem)pitten*, *hei(palen)koppen* en vele andere. De benaming 'ingekorte samenstelling' duidt op een historische taalbeschouwing; synchronisch beschouwd hebben we slechts te maken met tweeledige samenstellingen.

In het moderne Nederlands bestaat een opvallende neiging samenstellingen van substantief + substantief niet aaneen te schrijven. Zo ziet men in krant en tijdschrift woorden als *productie capaciteit*, *massa werkloosheid*, enz. Deze schrijfwijze is moeilijk te verdedigen, omdat we hier met echte samenstellingen, dus in elk afzonderlijk geval met één woord te maken hebben.

Naar hun betekenis noemt men sommige samenstellingen wel possessieve samenstellingen (of: bahuvrihi-composita); deze duiden iets of iemand aan, die het door de samenstelling genoemde bezit of erdoor gekarakteriseerd wordt, bijv. *roodhuid*, *kaalkop*, *heethoofd*, *bleekgezicht*, *melkmuil*, *blauwkous*, *duizendpoot*, *langoor*.

Een merkwaardig soort samenkoppelingen bestaande uit geïsoleerde woordgroepen met nevenschikking zijn: *kop-en-schotel*, *lepel-en-vork*, *paard-en-wagen*. Hun woordkarakter blijkt uit de meervoudsvorming: *paard-en-wagens* (niet *paarden en wagens*).

De betekenis van samenstellingen is niet eenvoudig te beschrijven. In het algemeen kan men stellen dat het tweede lid van een samenstelling door het eerste lid bepaald wordt; de aard van dit 'bepaald zijn' is echter zeer verschillend van geval tot geval. Gewoonlijk draagt het bepalende deel het accent: *huísdeur*, *chocoládemelk* naast *mélkchocolade*, *leúningstoel* naast *stoélleuning*, enz., maar er zijn ook uitzonderingen: *nieuwjaarsdág*, *arbeidsloón*, *rookvleés*, *stadhuís* en vele andere. Een bevredigende verklaring van de accentuering van samenstellingen is moeilijk te geven.

Literatuur

- K. Heeroma, Klemverschuiving bij samengestelde woorden, *NTg* 42 (1949) 65-72.
- B.H. Erné, Eenheidsklemtoon in samenstellingen, *NTg* 42 (1949) 140-144.
- B. van den Berg, De accentuatie van Nederlandse samenstellingen en afleidingen, *NTg* 46 (1953) 254-260.

Een samenstellende afleiding komt voor wanneer als eerste lid een woord fungeert dat ook afzonderlijk kan voorkomen, en als tweede lid een substantief met suffix dat niet afzonderlijk gebruikt kan worden. Zo is *hardnekkig* geen afleiding van *hardnek, evenmin een samenstelling van *hard* en *nekkig, maar een eenheid van (*hard + nek*) + *ig*.

Voorbeelden: *zwakzinnig, goedlachs, achturig, loslippig, blauwbekken, stampvoeten, viervoeter*.

Een aparte vermelding verdienen de samenstellingen die uit losse letters bestaan, zoals *K.L.M., G.G.D., K.V.P., V.V.D., N.S., A.N.W.B., T.E.E., H.B.S.*

Zulke letterwoorden zijn van andere structuur, wanneer de volgorde der letters een dusdanige afwisseling van klinkers en medeklinkers vertoont dat er één of meer lettergrepen van gevormd kunnen worden, zoals *Avro, Vara, Tros, Havo, Mulo*.

Dezelfde mogelijkheid doet zich uiteraard voor wanneer van de afgekorte woorden gehele lettergrepen gebruikt worden, zoals *Horecaf, Benelux, Ratax, Robeco, Amro*.

Literatuur

W.H. Staverman, Over rauwkost en sneltreinen, groothandelaren en kleinkinderen, *NTg* 33 (1939) 29-34.

A.W. de Groot, Woord of woordgroep, *NTg* 38 (1945) 1-6.

C.B. van Haeringen, Ingekorte samenstellingen, *NTg* 41 (1948) en *NTg* 43 (1950); ook in: *Gramarie*, 20-24.

P. Zumthor, Abréviations composées, *VKA/W*, NR dl. LVII, No. 2, Amsterdam 1951.

C.B. van Haeringen, Concentratie door diminuering, *NTg* 45 (1952), 194-199; ook in: *Gramarie*, 134-141.

G.J. Steenbergen, Letterwoord, initiaalwoord, verkorting, afkorting, *NTg* 60 (1967), 42-45.

5.2.3.

Tot de syntactische aspecten van het substantief behoort behalve de verbindbaarheid met *die* en *dat* en met *de*, *het* of *een* ook nog de mogelijkheid dat het een woordgroep kan vormen met andere voorafgaande voornaamwoorden (*mijn fiets, ieder boek, elke week*), een bijvoeglijk naamwoord (*oud brood, nieuwe wijn, mooie huizen*) en een telwoord (*twee kilo, tien stuks, zeven dagen*) of combinaties daarvan (*iedere drie dagen, twee oude huizen*). De vorm die de voorafgaande voornaamwoorden en/of bijvoeglijke naamwoorden aannemen hangt in het enkelvoud af van het zgn. genus van het substantief.

Onder genus verstaat men de eigenschap van een substantief om in het enkelvoud uitsluitend met *de* ofwel uitsluitend met *het* voor te kunnen komen. Men spreekt daarom ook wel van substantiva die tot de *de*-klasse of de *het*-klasse behoren. De laatste groep heet ook wel onzijdig of neutrum.

De Nederlander leert van kindsbeen af de genera van de substantiva; hij vergist zich niet (of hoogst zelden) in het genus.

Pas bij de pronominale aanduiding kan twijfel ontstaan. Naar *het*-woorden wordt verwezen met de pronomina *het* en *zijn*, bijv. van *het boek* kan men zeggen: *Het ligt daar. Z'n kaft is gescheurd.*

Naar *de*-woorden wordt in grote delen van Nederland uitsluitend met *hij* en *zijn* verwezen voorzover men niet te maken heeft met substantiva die onmisbaar vrouwelijke personen aanduiden. Slechts bij mensen blijkt de sekse te prevaleren, bij dieren al niet meer, zodat men in het westen van Nederland kan horen: *de kat en zijn jongen* of: *de koe; hij wordt gemolken.*

In de geschreven taal gelden voor de pronominale aanduiding van de *de*-woorden bepaalde regels. Ervan uitgaande dat de verwijzing met *hij* en *zijn* normaal is beschouwen we de volgende woorden als uitzonderingen, waarnaar met *zij*, *ze* en *haar* verwezen moet worden in verzorgd schriftelijk taalgebruik:

1. woorden op *-heid, -nis, -ing, -schap, -de, -te, -ij*
bijv. *waarheid, kennis, regering, wetenschap, liefde, hoogte, barbarij*
2. woorden op de van oorsprong vreemde suffixen *-ie, -iek, -ica, -theek, -teit, -tuur, -sis, -ade, -ide, -ode, -ude, -age, -ine*
bijv. *filosofie, republiek, logica, bibliotheek, autoriteit, magistratuur, crisis, olympiade, methode, amplitude, ravage, doctrine*
3. de niet aan de vorm te herkennen woorden, gewoonlijk abstracta:
deugd, drift, eer, faam, haast, hoop (verwachting), *hulp, jeugd, kerk* (de instelling, niet het gebouw), *keus, kracht, leer, macht, min, moraal, pers* (dagbladwezen), *pijn, praal, praktijk, rede* (verstand), *rust, school* (figuurlijk, niet het gebouw), *Schrift* (bijbel), *schuld, smart, spraak, straf, taal, teelt, trouw, tweespalt, vlijt, vrees, wet, wijs, wraak, ziel, zorg, zucht* (neiging) en bovendien de leenwoorden *algebra, fauna, flora, stoa, Vulgata*
4. substantiva die onmiskenbaar vrouwelijke dieren aanduiden bijv. *leeuwin, teef, merrie, zeug*

Slechts bij de *de*-woorden waarnaar met *zij* en *haar* verwezen moet worden, kan men in de genitief enkelvoud nog gebruik maken van de bijbehorende vormen *der, dezer, wier* of *welker*.

Sommige substantiva behoren tot de *de*-klasse en de *het*-klasse, zoals *dek-sel, toestel, schilderij, rooster, microscoop, idee*.

Literatuur

- G. Royen, *Spraakkunstige sprongen*, *NTg* 32 (1938) 355.
C.B. van Haeringen, *Genusverandering bij stofnamen*, *NTg* 44 (1951) 7-14, of *Gramarie* 96-107.

P.C. Paardekooper, Het getal als grammatische categorie in het ABN, *NTg* 44 (1951) 203-213.

C.B. van Haeringen, *Genus en geslacht*, Amsterdam 1954.

H. Roose, Voorstudie tot een classificatie van substantieven, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, The Hague 1963, 23-68.

De subklasse van de eigennamen bezit de mogelijkheid met andere substantiva (veelal ook eigennamen) een woordgroep te vormen, bijv. *Oom Jan, Neef Karel, Vader Jacob, Meneer Pieterse, Jan Willem Friso, Frederik Hendrik, Prins Maurits*.

De subklasse van de stofnamen bezit de mogelijkheid met andere substantiva (meestal maat, gewicht of hoeveelheid aangevende) een woordgroep te vormen, bijv. *flessen melk, zakken aardappelen* of voorafgegaan door een lidwoord of ander deiktisch (= aanwijzend) woord: *een fles melk, een kilo suiker*, enz.

Hoewel de verbindbaarheid met een der lidwoorden een vast kenmerk van de substantiva vormt, zijn er verschillende subklassen die gewoonlijk zonder lidwoord gebruikt worden. Dat zijn de stofnamen (bijv. *goud is duur, melk is goed voor elk, we eten kip*) en de eigennamen (bijv. *morgen komt Jan, vader is niet thuis*).

Bovendien worden sommige substantiva in vaste combinaties met andere woorden ook zonder lidwoord gebruikt (bijv. in spreekwoorden: *arbeid adelt, werk maakt ons sterk* en in vaste voorzetselgroepen: *in bed, op school, naar huis*).

Literatuur

E.M. Uhlenbeck, Substantief + substantief in modern algemeen Nederlands. Een begin van syntactische beschrijving, *NTg* 59 (1966) 291-301; of in: *TiA*, 175-185, of in: *Tkb*, 63-74.

L. Rens, Over woordgroepen van het type 'Vaders viool', *NTg* 60 (1967) 373-379.

W.H.M. Mattens, *De indifferentialis. Een onderzoek naar het anumerieke gebruik van het substantief in het algemeen bruikbaar Nederlands*, Assen 1970.

Syntactische functies van het substantief vormen voorts de gebruiksmogelijkheden als zinsdeel, bijv. als

1. onderwerp, bijv. *Anton gaat naar school, ijzer is een element*
2. naamw. deel van het gezegde, bijv. *wees man, dat is ijzer*
3. lijdend voorwerp, bijv. *ik vind chocolade lekker*
4. meew. voorwerp, *hij geeft vader een boek*
5. bep. van gesteldheid, *we maken hem voorzitter*.

Zodra een zelfstandig naamwoord met een lidwoord wordt gebruikt, worden de mogelijkheden groter. Behalve in de bovengenoemde gevallen (*de jongen gaat naar school, wees een man*, enz.) kunnen er dan ook verschillende bepalingen van gevormd worden (*op een mooie dag kwam hij thuis; de klachten over die man zijn niet van de lucht*, enz.).

De eigennamen hebben als extra valentie nog de mogelijkheid dat ze als aanspreking gebruikt kunnen worden, bijv. *Caroline! Vader! Willemse!* Gemakshalve noemt men dit vocatieven; eigenlijk was de vocatief in de latijnse grammatica een aparte vorm van het substantief. Aangezien wij een dergelijke vorm niet kennen, kan men tegen deze terminologie dus bezwaar maken.

5.3. Bijvoeglijk naamwoord

Semantisch beschouwd is een bijvoeglijk naamwoord (bn) of adjectief een woord dat een eigenschap, kenmerk, hoedanigheid of andere bijzonderheid noemt van door andere woorden (meestal substantieven) aangeduide begrippen, bijv. *hoog, Leids, zilveren, duidelijk* en *blij* in de volgende voorbeelden: *een hoge boom, de boom is hoog, hij is hoog, de Leidse academie, een zilveren horloge, een duidelijk standpunt, ieder was blij*.

Morfologisch beschouwd hebben de adjectieven als meest in het oog vallend kenmerk het vermogen tot comparatie, bijv. *blauw, blauwer, (het) blauwst; hoog, hoger, hoogst*. Een bepaalde groep adjectieven, de zgn. stofadjectieven, mist echter dit vermogen.

Syntactisch beschouwd hebben de adjectiva de valentie, al dan niet met morfologische veranderingen, met een voorafgaand lidwoord en een volgend substantief een woordgroep te vormen, bijv. *de hoge boom, een hogere boom, de hoogste boom, een zilveren horloge*.

5.3.1.

Bij een behandeling van de semantische aspecten van de adjectiva moet allereerst worden opgemerkt dat een bevredigende semantische definitie niet gegeven kan worden zonder tevens een beroep te doen op formele kenmerken van andere woorden. Immers, de vaststelling dat de adjectiva eigenschappen noemen is niet voldoende, zolang men niet de substantiva die eigenschappen noemen (*hoogte, blankheid, objectiviteit*, enz.) uitsluit op grond van formele criteria. Vandaar dat we ook slechts kunnen zeggen dat adjectiva eigenschappen noemen van woorden die zelf geen adjectief zijn (i.c. substantiva en pronomina).

Op grond van de betekenis onderscheidt men wel adjectiva

1. die een eigenschap of kwaliteit noemen,
bijv. *een hoge hoed, een zwarte kachel, een oude man, jonge jenever, een ziek kind, dronken mensen, een zwak betoog.*
2. die een stof noemen, waaruit het door het adjectief bepaalde voorwerp, vervaardigd is bijv. *een gouden horloge, een houten kist, een nylon onderjurk, een aluminium pan, een plastic (ook 'plestikke') afwasteil.*
3. die een plaats (land of stad) noemen, waarmee het door het adjectief bepaalde in enigerlei verband staat,
bijv. *Leidse kaas, Deventer koek, de Nieuwe Rotterdamse Courant, Haagse hopjes.*
4. die een persoon noemen, waarmee het door het adjectief bepaalde in enigerlei verband staat, bijv.: *Vondeliaanse klanken, Jan-Steenachtige taferelen, de Draconische wetgeving, Don-Juaneske allures.*
5. die een (niet geografisch bepaalde) plaats, een richting, een tijd of een duur aangeven,
bijv. *de voorste bank, de onderste plank; het toekomstige jaar, de toenmalige minister, het huidige bestel; een zijdelingse sprong, een voorwaartse beweging; een jaarlijks contract*
6. die als vervanger van achtergeplaatste bijvoeglijke bepalingen, bestaande uit een woordgroep (zgn. voorzetselbepalingen) beschouwd kunnen worden,
bijv. *de koninklijke stallen* (= de stallen van de koning of koningin), *vaderlandse geschiedenis* (= geschiedenis van het vaderland), *een taalkundig werk* (= een werk over taalkunde).

Op grond van de betekenis spreekt men ook van zgn. indirect (of metonymisch) gebruik van een adjectief, wanneer de eigenschap door het adjectief genoemd niet in directe betrekking staat met het door het adjectief bepaalde woord, doch iets meedeelt van enig levend wezen dat in verwijderd verband met dit bepaalde woord gedacht kan worden.

Bijv.: *een luie stoel* (d.w.z. een stoel voor een lui mens), *gezonde kost* (d.w.z. kost die de mens gezond houdt), *een boze brief* (d.w.z. een brief van iemand die boos is), *een zittend leven* (d.w.z. een leven van een veel zittend mens), *schreeuwende pijn* (d.w.z. pijn, waarvan men moet schreeuwen) *warme bakker* (d.w.z. een bakker die warm brood levert).

Zoals uit de voorbeelden blijkt kunnen ook deelwoorden aldus gebruikt worden. Niet met levende wezens verbonden is het gebruik van *hangend* in *hangend confectievervoer*.

Bij stereotiep gebruik van een adjectief spreekt men wel van een epitheton ornans (versierend adjectief), bijv. *het eeuwige Rome, de listige Odysseus, de roosvingerige dageraad*. Vooral in de epische stijl is dit gebruik bekend geworden.

Het epitheton ornans nadert het pleonasme (een uitdrukking met een overtollig adjectief), wanneer de eigenschap door het adjectief genoemd reeds aan het bepaalde woord inherent is, bijv. *het groene gras, het rode bloed, de blanke sneeuw, vaderlandslievende patriotten*.

5.3.2.

Tot de morfologische aspecten van het adjectief rekenen we in de eerste plaats het vermogen om een zgn. buigings-*e* aan te nemen in bepaalde syntactische posities. Eigenlijk is daarmee dus sprake van een gecombineerd syntactisch-morfologische valentie, die zich speciaal in woordgroepen, bestaande uit lidwoord-adjectief-substantief of adjectief-substantief in het meervoud, voor kan doen. Bijv. *een hoge boom, groene deuren, het oude huis, grote kinderen*.

Niet alle adjectiva bezitten deze valentie. Uitgezonderd zijn alle stofadjectiva, vele adjectiva op *-en* (veelal deelwoorden van sterke verba), van plaatsnamen afgeleide adjectiva op *-er*, en de adjectiva *rechter* en *linker*, *volbloed*, *halfbloed* en *open*, alsmede enige adjectiva van vreemde herkomst, zoals *beige*, *timide*, *stupide*, *oranje*. Bijv.: *de houten brug, een stenen beeld, wollen dekens, tevreden mensen, het verloren geld, Urker vissers, Edammer kaas, de linker hand, de rechter kant, een volbloed paard, de open deur, dat timide jongetje, een oranje jurk*.

Een tweede morfologisch-syntactische valentie der adjectiva vormt de buigings-*s*, die vooral optreedt in woordgroepen bestaande uit *iets* of *wat* (of een soortgelijk woord) + adjectief. Bijv.: *iets moois, wat nieuws, wat lekkers, iets gek, iets leuks*. Uitzonderingen vormen ook hier de stofadjectieven op *-en* en de geografische op *-er*.

Andere buigingsvormen van het adjectief bestaan nog in versteende formaties, zoals *in koelen bloede, te juister tijd, van goeden wille, ouder gewoonte*. Ze komen uitsluitend in vaste uitdrukkingen voor.

Een voor adjectiva typerende morfologische valentie bestaat uit de comparatie, het gebruik van vormen op *-er* (de vergrotende trap of comparativus) en *-st* (de overtreffende trap of superlativus). De ongeflecteerde vorm die het uitgangspunt vormt, noemt men wel de stellende trap of positivus.

Bijv.:	<i>groen</i>	<i>groener</i>	<i>groenst</i>
	<i>oud</i>	<i>ouder</i>	<i>oudst</i>
	<i>klein</i>	<i>kleiner</i>	<i>kleinst</i>

Na adjectiva eindigend op *-r* verschijnt in de comparatief *-der*, bijv. *raarder, helderder*. De superlatief van adjectiva op *-st* wordt ter vermijding van *-stst* wel omschreven met *meest*, bijv. *de meest robuuste gezondheid, het meest drieste antwoord*.

Onregelmatige comparatie komt voor bij:

goed beter best en bij *veel meer meest; weinig minder minst* die op grond van hun betekenis tot de telwoorden gerekend worden (zie 5.4.1.)

Comparatief- en superlatiefvormen bezitten dezelfde morfologisch-syntactische valentie als adjectieven in de stellende trap, bijv. *groenere (deuren), (de) groenste (deur), (iets) lekkerders*. Opgemerkt dient te worden dat bij comparatiefvormen de buigings-*e* soms achterwege kan blijven, waar dit bij de stellende trap niet kan, bijv.: *mooier boeken dan deze ken ik niet, na korter(e) of langer(e) tijd*. Waarschijnlijk spelen ritmische factoren hierbij een rol.

De comparatief- en superlatiefvalentie ontbreekt bij de stofadjectiva en de geografische op *-er*, en bij adjectiva, waarvan de betekenis comparatie moeilijk toelaat, zoals bij *rechter* en *linker, eeuwig, dood, oneindig*.

Sommige superlatieven drukken geen overtreffende trap uit, doch slechts een zeer hoge graad, bijv.: *met het grootste genoegen; beste vriend*. Men spreekt hier wel van elativus, omdat het vergelijkende moment niet meer aanwezig is. Participia, zowel tegenwoordige als verleden deelwoorden, kunnen volledige adjectivische valentie aannemen. Men noeme ze in dat geval zonder meer adjectief, bijv.: *een vervallener huis dan dit is er nauwelijks; in de drukkendste warmte liepen we verder*.

Tot de morfologische valentie van de adjectiva behoort voorts het vermogen om op basis van suffigering nieuwe adjectiva (sommige met beperkingen in het gebruik) te vormen.

Tot de veel voorkomende suffixen behoren:

-ig, bijv. *groenig, grijzig, lievig, doffig, lomig, nattig, rossig, rottig, rullig, viezig, vunzig, weeig, zwartig* en vele andere.

-erig, bijv. *bruinerig, dikkerig, gekkerig, mystiekerig, rotterig, viezerig, zoeterig, zwarterig* en vele andere.

Adjectiva op *-ig* kunnen slechts een formatie op *-erig* vormen indien *-ig* door *-erig* vervangen wordt. Van *deftig* is niet een vorm **deftigerig* mogelijk, wèl daarentegen *defterig*, evenzo: *buitenisserig, grimmerig, slorderig* en andere.

-achtig, bijv. *bitterachtig, bruinachtig, doofachtig, geelachtig, kaalachtig, natachtig, oudachtig* en vele andere.

-tjes, bijv. *fijntjes, kaaltjes, kleintjes, nauwtjes, povertjes, schraaltjes, saaitjes, vaaltjes* en vele andere.

Als varianten hiervan komen vormen op *-kens* en op *-ies* voor, bijv. *zachtkens, stillekens, zachies, leukies*.

-elijk, bijv. *dwaselijk, ganselijk, hogelijk, lichtelijk, strengelijk, trouwelijk, vagelijk, wijselijk* en vele andere.

Ook op basis van prefigering kunnen nieuwe adjectiva gevormd worden. Tot de veel voorkomende prefixen behoren:

on- (met ontkennde waarde), bijv. *ondiep, onecht, onedel, onheus, onrein, onrijp, onsterk, onsolide, onstabiel, onzeker* en vele andere.

en een reeks prefixen met versterkende waarde (waarvan sommige weinig voorkomen), bijv.

aarts-, bijv. *aartslui*, *aartsdom*, *aartsgemeen*

oer-, bijv. *oergek*, *oerlelijk*, *oeroud*, *oersaai*

hyper-, bijv. *hypermodern*, *hypergek*, *hyperduur*, *hypernerveus*

super-, bijv. *superfijn*, *superknap*, *superveilig*

ultra-, bijv. *ultrakort*, *ultraviolet*, *ultrafijn*, *ultraradicaal*

reuze-, bijv. *reuzegroot*, *reuzeleuk*, *reuzefijn*

In hun gebruik beperkt schijnen *smoor-*: *smoorverliefd*, *smoordronken*, *dol*: *dolleuk*, *dolkomisch*, *stapel-*: *stapelgek*, *stapelmesjogge*, *stapelidoot*, *poep-*: *poepfijn*, *poepdeftig*, *dood-*: *doodarm*, *doodgewoon*.

Sommige van deze prefixen komen zelf weer als adjectief voor, bijv.: *super*, *ultra*, *reuze*, *smoor*, *stapel*.

Literatuur

L.C. Michels, *Woordwording van affixen*, *NTg* 50 (1957) 79-82, of in: *Woorden over woorden*, Groningen 1967, 60-64.

Door middel van suffixen kunnen van adjectiva substantieven afgeleid worden, bijv. op:

-heid, bijv. *blijheid*, *dorheid*, *dwaasheid*, *gulheid*, *plompheid*, *wijsheid*, *zwakheid*, *akeligheid*, *gretigheid*, *bangigheid*, *bravigheid*, *bozigheid*, *stijvigheid* en vele andere.

-te, bijv. *bleekte*, *diepte*, *donkerte*, *dwarste*, *engte*, *holte*, *hoogte*, *kaalte*, *kalmte*, *klaarte*, *laagte*, *ruimte*, *verte*, *vlakke* en vele andere.

-iteit, bijv. *absurditeit*, *anonimiteit*, *humaniteit*, *loyaliteit*, *sonoriteit*, *spontaniteit*, *subtiliteit*. Hoewel dit suffix bij voorkeur bij woorden van vreemde herkomst gebruikt wordt, komen toch ook *flauwiteit*, *gemeniteit*, *laffiteit*, *leukiteit*, *rariteit* voor.

-isme, bijv. *modernisme*, *liberalisme*, *radicalisme*, *objectivisme*. Dit suffix schijnt uitsluitend bij woorden van vreemde herkomst voor te komen.

Deze formaties hebben met elkaar gemeen dat ze niet-individualiserend zijn, d.w.z. ze duiden geen personen aan. Zeer vaak kan men op deze wijze abstracte begrippen aanduiden.

Vervolgens zijn er de afleidingen met suffix:

-erd, bijv. *blekerd*, *bangerd*, *dikkerd*, *engerd*, *goeierd*, *knapperd*, *lelijkerd*, *leukerd*, *lieverd*, *olijkerd*, *slimmerd*, *stommerd*

-aard, bijv. *gierigaard*, *grijsaard*, *luaiaard*, *rijkaard*, *snoodaard*, *valsaard*, *wreedaard*

-ling of *-eling*, bijv. *fanatiekeling*, *jongeling*, *komiekeling*, *lammeling*, *naarling*, *stommeling*, *vreemdeling*, *zwakkeling*

-erik, bijv. *bangerik, botterik, dommerik, flauwerik, lomperik, luierik, slimmerik, stommerik, stouterik, valserik, viezerik*

Als suffix kan ook beschouwd worden *-kop* in: *domkop, stomkop, stijfkop, sufkop*.

Deze formaties hebben met elkaar gemeen dat ze typisch-individualiserend zijn, d.w.z. ze duiden personen aan.

Tenslotte worden ook afleidingen gevormd met *-je* of *-tje*, met individualiserende waarde zowel voor personen als concrete voorwerpen gebruikt,

bijv.: *brutaaltje, kleintje, vuiltje, zuurtje, natje, droogje, blondje, apartje, blauwtje, geeltje, cursiefje, halfje, rotje, oudje, liefje, rondje* en vele andere.

Met buigings-*e* kan transpositie van een adjectief naar de klasse der substantiva plaats vinden. Men noemt dit substantivering.

Met buigings-*e* vinden we o.m.

vele typisch individualiserende formaties, zoals: *de zieke, de blinde, de lamme, een kreupele, een doofstomme, een armlastige, de verdachte, een Amsterdamse, een Engelse*.

Vele niet-individualiserende formaties, zoals: *het ware, het schone, het goede, het kwade, het bovenzinnelijke, het aardse*.

Zonder buigings-*e*

vele typisch individualiserende formaties, zoals: *de bruuft, een gek, een dwaas, een groen, een zot, een pedant, een verwant, de debiel, het jong*.

Vele niet-individualiserende formaties, zoals: *het rood, het zuur, het kwaad, het vet, het naakt, het wild, het totaal*.

We benoemen zulke woorden als substantieven.

Door middel van affigering kunnen van adjectiva ook werkwoorden afgeleid worden. En wel door:

suffigering met *-en*

bijv. *dollen, echten, kuisen, legen, openen, rijpen, ronden, wankelen, witten, zuiveren*

alsmede samenstellende afleidingen als *toe-eigenen, afmatten, uithollen, opmonteren, afslanken*.

suffigering met *-en* en prefigering met *ver-*

bijv. *verarmen, verbitteren, verdoffen, verdoven, verduitsen, veredelen, verfijnen, verfraaien, vergroten, verheerlijken, vernieuwen, vervalsen* en vele andere alsmede de van comparatieven afgeleide vergelijkbare formaties zoals *verergeren, verminderen, verouderen, verslechteren, verwilderen*.

suffigering met *-en* en prefigering met *be-*

bijv. *bedroeven, (zich) bezatten, beveiligen, bezuinigen, bekoelen, bevreemden*

suffigering met *-en* en prefigering met *ont-*

bijv. *ontbloten, ontnuchteren, ontzilten, ontharden, ontronden, ontfransen*

suffigering met *-éren*

bijv. *blonderen, continueren, halveren, kalmeren, kleineren, preciseren*

suffigering met *-iseren*

bijv. *concretiseren, liberaliseren, moderniseren, radicaliseren, stabiliseren.*

Literatuur

H. Schultink, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*, Den Haag 1962.

Samengestelde adjectiva kunnen bestaan uit:

1. bn + bn

bijv. *bruinzwart, donkerrood, lichtblauw, doofstom, doldriftig, zuurzoet, edelachtbaar*

2. zn + bn

bijv. *ijzersterk, loodzwaar, stofvrij, hokvast, moddervet, ijskoud, pijlsnel, ovenvers, vuurvast, topzwaar, asgrauw, kurkdroog, peperduur, bezemschoon, broodnodig, tandschoon* met *bindings-*
 bijv.: *doodsbleek, koningsgezind, hemelsblauw, bezienswaardig, lezenswaard, zielsziek, krijgslustig*

3. werkwoordsstam + bn

bijv. *praatlustig, weetgierig, kraakhelder, fonkelnieuw, kakelvers, spilziek, leergierig*

4. prepositie (resp. bijwoord) + bn

bijv. *doornat, ingelukig, overheerlijk, overcompleet, bovenmenselijk* en: *aloud, opperbest, weledel, zeergeleerd, hooggeleerd*

In sommige gevallen is niet uit te maken of het eerste lid de waarde van een prefix heeft, bijv. *stokstijf*, maar daarnaast *stokoud, stokdoof; stikvol*, maar daarnaast *stikdruk, stikdonker, stikbenauwd; wonderschoon*, maar daarnaast *wondergoed, wonderknap; doodziek*, maar daarnaast *doodeerlijk, doodarm, doodgewoon*.

Bij de bespreking van samenstellingen moet aandacht gevraagd worden voor de zgn. copulatieve samenstellingen of samenkoppelingen van bn + bn, van het type *algemeen-menselijk, algemeen-beschaafd, historisch-kritisch, vroom-*

aandachtig. Opmerking verdient dat alleen het laatste lid geflecteerd kan worden, bijv. *de Brits-Amerikaanse zone, in geestelijk-pastorale zin*.

Blijkbaar bloeien dergelijke formaties vooral in de schrijftaal, speciaal in geleerde verhandelingen, wat een verklaring biedt voor het feit dat juist uitheemse woorden als componenten van zulke samenkoppelingen fungeren. Bijv.: *literair-kritisch, officieel-politiek, cultisch-sacraal, dogmatisch-ethisch*.

Literatuur

G. Royen, Semi-fleksie, *NTg* 45 (1952) 98-102.

5.3.3.

Bij de syntactische aspecten van de adjectiva kan men onderscheid maken tussen attributief gebruik en predikatief gebruik.

Van attributief gebruik spreekt men wanneer het bn deel uitmaakt van een zinsdeel met een zn als kern, d.w.z. wanneer het bn een zn bepaalt en dus Bijv. Bep. is.

Van predikatief gebruik spreekt men wanneer het bn zelf zinsdeel is, bijv. naamw. gez. of Bep. v. gest.

In de woordgroepen, waarvan bij zgn. attributief gebruik sprake is, kan het bn onverbogen of met een buigings-*e* voorkomen, al naar gelang het voorafgegaan wordt door een bepaald of een onbepaald woord en gevolgd wordt door een zn van de *de-* of de *het-*klasse. Men kan dus het voorkomen, resp. achterwege blijven van de buigings-*e* beschouwen als een gecombineerd morfologisch-syntactische eigenaardigheid.

Onverbogen is het bn wanneer het gevolgd wordt door een *het-*woord in het enkelvoud of wanneer het voorafgegaan wordt door woorden als *een, geen, ieder, elk, zulk, zo'n* of *menig* en gevolgd door een *het-*woord in het enkelvoud.

Bijv.: *sterk ijzer, vers vlees, oud brood*
een aardig kind, geen leuk kind, ieder mooi boek, elk oud huis, zulk
oud brood, zo'n onaangenaam geval, menig lastig parket.

Met een buigings-*e* verschijnt het bn wanneer het gevolgd wordt door een *de-*woord in enkelvoud of meervoud, resp. door een *het-*woord in het meervoud

of wanneer het voorafgegaan wordt door een bepalend woord (lidwoord, aanwijzend vnw., bezitt. vnw., vragend vnw.) en gevolgd door een *de-*woord in enkelvoud of meervoud, een *het-*woord in het meervoud, of een *het-*woord in het enkelvoud voorzover niet vallend onder de bepalingen hierboven genoemd.

Bijv.: *goede wijn, verse melk, witte wijnen, mooie boeken, een groene deur, de oude man, die aardige jongen, zijn nieuwe schoen, welke smalle*

straat, de oude mannen, die aardige jongens, zijn nieuwe schoenen, welke smalle straten, dit aardige kind, zijn nieuwe boek, geen leuke kinderen.

In woordgroepen als *bedorven melk en verse, oude auto's of nieuwe* mag men de woorden *verse* en *nieuwe* als attributief gebruikt beschouwen, hoewel zij op het eerste gezicht niet aan de bovengegeven definitie schijnen te voldoen. Men kan echter een groep als *oude auto's of nieuwe* op goede gronden ontleden als twee door *of* nevingeschikte groepen, waarvan de tweede samentrekking vertoont (*nieuwe* < *nieuwe auto's*). Voor deze opvatting pleit de buigings-*e* die zich aansluit bij het zn uit de eerste groep. Men vergelijkte nog: *witte wijn en rode*, maar *oud ijzer en nieuw*.

Samengetrokken woordgroepen kan men ook onderkennen indien ze op grotere afstand van elkaar voorkomen, bijv. *Dit oude huis vind ik mooier dan dat nieuwe. Een klein boek kan belangrijker zijn dan een groot.*

Stilistisch bepaald schijnt de variatie die het Nederlands bij het gebruik van de buigings-*e* der adjectieven toelaat in woordgroepen met een zn dat een persoon (meestal een man) in de uitoefening van een beroep of in enigerlei functie aanduidt. Indien voorafgegaan door *geen, enig, zeker, welk, 'n, een, ieder, elk* of *menig* kan in zo'n geval de -*e* achterwege gelaten worden. Ook bij het woord *man* komt deze variatie in de buiging van het adjectief voor.

Bijv.: *een verstandig(e) man, ieder(e) jong(e) arts, menig(e) Nederlands(e) geleerde, een beroemd(e) schilder, een bekwaam(e) steenhouwer, een goed(e) naaister.*

Het is niet zeker of het verschil tussen *een verstandig man* en *een verstandige man* meer dan stilistisch, nl. semantisch is. Zeker is er semantisch verschil tussen *een groot man* en *een grote man*.

Sommige woordgroepen bestaande uit *bn + en + bn* bezitten de eigenaardigheid dat alleen het tweede *bn* geflecteerd kan worden, terwijl het eerste onveranderd blijft, bijv. *kant en klaar in een kant en klare doe-het-zelf-installatie*. Evenzo *dubbel en dwars(e), schots en scheef (scheve), Die geel en witte bloemen van Dryas Octopetala* (W.F. Hermans, *Nooit meer slapen* 1966, blz. 110).

Literatuur

G. Royen, Semi-fleksie, *NTg* 45 (1952) 98-102.

Attributief gebruik van het *bn* komt ook voor in woordgroepen bestaande uit een al dan niet nader bepaald zn *gevolgd* door een *bn*. Men spreekt dan van postpositie van het *bn*.

Bijv.: *een meisje loos, roosje rood, God almachtig.*

Dit gebruik is vooral bekend uit (oudere) poëzie.

Van postpositie is ook sprake in enige vaste uitdrukkingen als: *zondag aanstaande, maandag eerstkomende, de dag daaraanvolgende*.

Het is zeer de vraag of samenstellingen als *procureur-generaal, gouverneur-generaal* en *luitenant-generaal* de taalgebruiker nog bewust zijn als samenstellingen van een zn + bn in postpositie. Als meervoud is nog altijd *gouverneurs-generaal* voorgeschreven (men vergelijk ook *Staten-generaal*), maar de spontaan gevormde meervouden als *luitenant-generaals* wijzen erop dat men zich de status van het bn niet meer realiseert.

Aparte vermelding verdient het attributief gebruikte bn na *de* in postpositie bij eigennamen, bijv. *Karel de Grote, Philips de Schone, Iwan de Verschrikkelijke*. Deze woordgroepen worden in de flexie als eenheid behandeld, getuige genitiefformaties als *Karel de Grotes regering, Karel de Stoutes dood*.

Uitsluitend attributief gebruik komt voor bij de stofadjectieven. Men kan zeggen *de ijzeren kachel*, maar onmogelijk is **de kachel is ijzeren*. Door deze beperking onderscheiden de stofadjectieven zich van alle andere adjectiva.

Naast de hierboven besproken woordgroepen zijn bij attributief gebruik verschillende andere woordgroepen mogelijk, waarvan we hier noemen:

te + bn

bijv.: *te grote eer, een te brede deur, dat te dure boek*

zo'n + bn

bijv.: *zo'n grote eer, zo'n brede deur, zo'n duur boek*

zo + onverbogen bn + een (in verheven stijl)

bijv.: *zo groots een taak, zo edel een vorst*

even + bn (...) + als

bijv.: *een even brede deur als in jouw huis; een even brede als hoge deur*.

Comparatieven en superlatieven kunnen eveneens attributief gebruikt worden,

bijv.: *een hogere fiets dan die oude van jou; heb je ooit dikker(e) croquetten gezien? de dikste jongen van de klas; de grootste vliegtuigen*.

Predikatief gebruikt komt het bn alleen in onverbogen vorm voor als zinsdeel en wel

1. als naamw. deel van het gezegde

bijv. *de melk is zuur, vader wordt oud, dat boek is duur geweest, hij schijnt ziek*

2. als bepaling van gesteldheid

bijv. *hij verft het hek rood, moe keerden de wandelaars terug, ik heb hem ziek naar huis gebracht*.

3. als bijwoordelijke bepaling

bijv. *dat meisje schrijft keurig, hij loopt hard, hij tennist goed.*

In de traditionele grammatica benoemt men *keurig, hard, goed* als bijwoorden; de bepaling heet ook Bijw. B. De laatste jaren echter neigen verschillende taalkundigen ertoe het hier genoemde gebruik tot de valentie van het adjectief te rekenen. Inderdaad verschillen deze woorden in valentie aanmerkelijk van onverdachte bijwoorden als *altijd, nooit, soms* e.a. die onverbuigbaar zijn, terwijl voor adjectivische valentie de mogelijkheid tot comparatie spreekt, bijv. *hij loopt harder*. Op grond van hun functie noemen we ze echter bijwoord.

Literatuur

P.C. Paardekooper, Wijlen ons koppelwerkwoord? *LT* 1958, 115-122, of *TiA* 202-209.

H. Roose, Wijlen ons koppelwerkwoord? *LT* 1958, 342-345, of *TiA* 210-213.

P.C. Paardekooper, Koppelwerkwoorden met iemand hebben, *LT* 1958, 536-543 of: *TiA* 214-221.

H. Schultink, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*, Den Haag 1962.

Enige adjectiva kunnen alleen predikatief gebruikt worden, zoals *anders, benieuwd, handgemeen, jammer, onwel, wel, welletjes*.

Bijv.: *het geval is anders, ze werden handgemeen, dat is jammer, nou is het welletjes, hij is bek-af, de zaak is weer pico-bello.*

Tot deze groep behoren ook adjectiva die met een koppelwerkwoord, meestal *zijn* of *worden*, een vaste uitdrukking vormen en altijd met een oorzakelijk voorwerp verbonden worden, bijv.: *bestand zijn tegen, behept zijn met, deelachtig zijn aan, indachtig zijn aan, tuk zijn op, wars zijn van.*

Ook oorzakelijke voorwerpen (zonder voorzetsel) kunnen bij sommige vaste verbindingen voorkomen, bijv. *iets beu zijn, het spoor bijster zijn, iets gewaar worden, iets kwijt zijn, iets kwijt raken, iets meester zijn.*

Een vaste uitdrukking is voorts *dat is niet pluis*.

Comparatieven kunnen in onverbogen vorm zonder meer predikatief gebruikt worden, bijv.: *deze bloemen zijn mooier dan die van vorige week; ze ruiken lekkerder.*

Superlatieven kunnen in een woordgroep bestaande uit *het* + (on)verbogen superlatief predikatief gebruikt worden,

bijv.: *die bloemen zijn het mooist(e), die jongen schaakt het best(e)*.

Voor de benoeming van *het* in dergelijke gevallen verwijzen we naar het slot van 5.6.

Literatuur

W. van Calcar, Maat en vergelijking I: De structuur van de positief en de comparatief, *NTg* 67 (1974), 32-40.

W. van Calcar, Maat en vergelijking II: De structuur van de superlatief, *NTg* 67 (1974), 119-138.

5.4. Telwoord

Semantisch gedefinieerd zijn telwoorden (of numeralia; enkelvoud: numerale) de woorden die een aantal of een door tellen bepaalde plaats in een volgorde of rangorde aanduiden. De telwoorden die een aantal aanduiden noemt men hoofdtelwoorden, de andere rangtelwoorden.

Morfologisch beschouwd is het totale aantal morfemen dat als zuiver telwoord dienst doet beperkt: *nul, één t/m tien, elf, twaalf, dertien, veertien, twintig, dertig t/m negentig, honderd, duizend, miljoen, miljard, biljoen* (en nog enige minder gebruikelijke getalsnamen die in de astronomie gebruikt worden), alsmede *eerste* en *derde*. Alle andere zuivere telwoorden zijn morfologisch beschouwd afleidingen of samenstellingen van de bovengenoemde.

Op grond van de betekenis wordt ook *beide* (= *twee*) wel tot de hoofdtelwoorden gerekend, alsmede *géén* (= *niet één*) wanneer het nadruksaccent heeft.

Syntactisch beschouwd zijn numeralia woorden die met een volgend substantief in het meervoud een woordgroep kunnen vormen. Allen *één* en de breukgetallen kunnen slechts met een substantief in het enkelvoud verbonden worden.

5.4.1.

Tot de semantische aspecten van de telwoorden behoort het onderscheid in bepaalde en onbepaalde telwoorden. Door middel van de bepaalde telwoorden kan men nauwkeurig tellen of nummeren, met de onbepaalde kan dat niet.

Tot de bepaalde hoofdtelwoorden rekent men alle gehele getallen, bijv. *één, twee, tien, vijfenveertig, zeshonderdtwee, drie miljoen*. Ook *nul, geen* en *beide* worden tot deze groep gerekend, alsmede de namen van breukgetallen, bijv. *vier vijfde, een half, twee derde, een zestiende*.

Tot de onbepaalde hoofdtelwoorden rekent men woorden die in dezelfde positie als de bepaalde hoofdtelwoorden een onbepaald aantal of niet nader bepaalde hoeveelheid aangeven. Ze vormen een tamelijk bonte groep, waaronder men aantreft: *enkel, menig, enkele, enige, genoeg, sommige, verscheidene, verschillende, wat, luttele, ettelijke, veel, weinig, alle*.

Tot de bepaalde rangtelwoorden rekent men de woorden die een nauwkeurig bepaalde plaats in een reeks of rangorde aangeven, bijv. *eerste, derde, twintigste, vijfhonderdste, zeventhonderdachtenveertigste*.

Op grond van de betekenis wordt ook *ander* (= *tweede*) wel tot de bepaalde rangtelwoorden gerekend, bijv. *zijn ander ik*; daarentegen beschouwt men het als adjectief in *andere heersers, andere zeden*, waar het geen tellend karakter bezit.

Tot de onbepaalde rangtelwoorden rekent men de woorden die een relatief bepaalde plaats in een reeks of rangorde aangeven, nl. *middelste* en *laatste*; die naar een plaats in de reeks vragen, nl. *hoeveelste*, of naar een plaats verwijzen zonder nauwkeurig noemen: *zoveelste*.

5.4.2.

Tot de morfologische aspecten van de hoofdtelwoorden behoort hun vermogen om in een aantal gevallen een buigingsuitgang *-en* aan te nemen. Dit vermogen blijft beperkt tot telwoorden tot en met honderd. Bijv.: *met z'n tweeën, met z'n vijven, iets in achten verdelen, met hun twaalfen, met z'n veertigen kwamen ze daar aanzetten, het is over achten, jullie drieën, met ons vieren*.

De grenzen tussen het mogelijke en onmogelijke zijn hier moeilijk te trekken. Menigeen zal *met z'n veertigen* nauwelijks toelaatbaar vinden, *met z'n twintigen* daarentegen wel. Anderen zullen de grens ruimer stellen. Zeker is echter wel dat men boven de honderd deze formatie niet licht meer tegenkomt.

Deze uitgang *-en* mag niet verward worden met de meervoudsuitgang *-en* die, evenals *-s* (beide uitgangen zijn morfologisch bepaald) bij de telwoorden gebruikt kan worden. In dat geval echter heeft men te maken met zelfstandige naamwoorden (namen van getallen of cijfers), bijv. *Hij heeft twee achten en vier zessen op zijn rapport. Die drieën moet je duidelijker schrijven. Hij gooide twee zessen* (met dobbelstenen). De syntactische valentie wijst hier ook in de richting van een zn zoals blijkt uit het gebruik van *een zeven, een tien, een vijfje, twee tientjes*.

Ook de *-en* van *honderden, duizenden, miljoenen* kan als meervoudsuitgang beschouwd worden. Het gebruik van deze woorden in wendingen als *honderden mensen, duizenden mensen, miljoenen muggen* heeft de betekenis dermate vaag gemaakt dat men ze in deze meervoudige vorm tot de onbe-

paalde hoofdtelwoorden kan rekenen. Door sommigen worden ze zelfs als adjectivisch gebruikte telwoorden gevoeld, zoals blijkt uit de schrijfwijze *honderde mensen*.

De belangrijkste morfologische valentie van de hoofdtelwoorden is het vermogen om door middel van het suffix *-de* of *-ste* rangtelwoorden te vormen.

Na *twee, vier, vijf, zes, zeven, negen, tien, elf, twaalf, dertien* t/m *negentien* verschijnt het suffix *-de*. Een onregelmatige vorm is *derde*.

Na *acht, twintig* en alle telwoorden boven twintig verschijnt het suffix *-ste*. Een onregelmatige vorm is *eerste*.

Een geheel geïsoleerd staande afleiding vormt het werkwoord *éénentwintigen* als benaming van een kaartspel, en het moderne woord *tiener* ter vertaling van het Engelse *teen-ager*. Vgl. ook nog: *een veertiger, de Tachtigers, de Vijftigers*. Verder noemen we nog: *getweën, gedrieën, gevieren*.

De hoofdtelwoorden bezitten een onbeperkt vermogen tot samenstelling om nieuwe getallen te vormen. De vorming van samenstellingen is echter aan regels gebonden: bij telwoorden onder de honderd gaat het kleinste getal aan het grootste vooraf; boven de twintig wordt als verbindend morfeem *-en-* ingevoegd: bijv. *vijftien, zestien, negentien*, maar *eenentwintig, drieëntwintig*, enz.

Bij de samengestelde telwoorden boven de duizend heerst enige vrijheid: 1205 luidt gewoonlijk *twaalfhonderdvijf*, maar ook (*één*) *duizendtweehonderdvijf* is mogelijk. Boven de honderd is trouwens de invoeging van *-en-* facultatief: naast *honderdtwaalf* hoort men ook: *honderdentwaalf* enz.

Door middel van de gesuffigeerde morfemen *-voud, -voudig, -maal* en *-tal* kunnen de telwoorden woorden van een andere klasse vormen:

bijv. substantiva:	<i>tweevoud, viervoud, vijftal, achttal, honderdtal</i> ; ook: <i>veelvoud, meervoud</i>
adjectiva:	<i>viervoudig, zesvoudig</i> (daarnaast geïsoleerd: <i>veelvuldig</i>)
adverbia:	<i>viermaal, vijfmaal</i> , ook: <i>andermaal</i>

Ouderwets is de samenstelling met *-lei* en *-hande* die met morfeemverandering van het telwoord gepaard gaat, bijv. *tweeërlei, drieërlei, vierderlei, velerlei, allerhande, velerhande*.

De morfologische valentie van de rangtelwoorden is beperkt. Hoewel ze overeenkomsten met de adjectiva bezitten is een belangrijk verschilpunt het ontbreken van het vermogen tot comparatie. Slechts bij zelfstandig gebruik in het meervoud en indien gebruikt ter aanduiding van mensen verschijnt een *-n* als suffix; vooral bij de onbepaalde rangtelwoorden is dit het geval, bijv.: *de laatsten zullen de eersten zijn*.

Het vermogen tot samenstelling is hier beperkt tot de rangtelwoorden *eerst* en *laatst* die samengesteld met een zn voorkomen, bijv.: *de eerstgekome, de eerstgeborene, de laatstbijgekome, de laatstgenoemde*.

5.4.3.

Een syntactisch aspect van het hoofdtelwoord vormt de mogelijkheid om geheel zelfstandig als LV te kunnen optreden in de volgende sjablone, die tevens een operationele definitie levert: alles wat kan worden ingevuld in

(1) Daarvan heb ik er...

noemen we hoofdtelwoord bijv.:

- (2) Daarvan heb ik er *vijf*.
- (3) Daarvan heb ik er *driehonderd*.
- (4) Daarvan heb ik er *verscheidene*.
- (5) Daarvan heb ik er *genoeg*.

Alleen de breukgetallen kunnen niet na *er* gebruikt worden; wel als *er* weggelaten wordt:

(6) Daarvan heb ik *een derde*.

We wijzen erop dat in (5) *genoeg* onmiskenbaar telwoord is; zonder *er* wordt de zin dubbelzinnig:

(5a) Daarvan heb ik genoeg.

Zin (5a) kan namelijk ook betekenen *Ik heb er genoeg van* in de zin van 'Ik verfoei dat', 'Ik wil dat niet meer'; *genoeg hebben van iets* is dan een werkwoordelijke uitdrukking.

Als zinsdeel kunnen deze telwoorden ook nog voorkomen als OND, en als MV, bijv.:

- (7) *Twee* gingen weg, maar *vier* bleven nog.
- (8) Karel heeft er *acht* een snoepje gegeven.

Als Bijv. B. maken hoofdtelwoorden deel uit van woordgroepen. Behalve *één* en de breuknamen kunnen ze een woordgroep vormen met een zn in het meervoud. Dit zn kan nog nadere bepalingen bij zich hebben; in dat geval geldt dan de regel dat het telwoord zover mogelijk vooraan staat. Alleen deiktische (= aanwijzende) woorden als lidwoorden en voornaamwoorden gaan daar weer aan vooraf, bijv.:

- (9) drie huizen
- (10) die drie pasgebouwde grote huizen.

Het zn kan ook ontbreken; de volgende woordgroepen zijn als ellipsen te beschouwen:

- (11) De twee liepen hand in hand weer weg.
- (12) Ik heb die andere vijf al ingepakt.

In al of niet verbogen vorm kunnen de bepaalde hoofdtelwoorden een woordgroep vormen met een voorafgaand voorzetsel, bijv. *in vijven*, *over twee*, *over tweeën*, *bij zessen*, *na achten* of met een voorafgaand persoonlijk

of bezittelijk voornaamwoord (veelal weer voorafgegaan door een voorzetsel), bijv. *wij twee, wij tweeën, ons tweeën, met ons drieën, met z'n beiden, jullie vieren, met hun beiden*.

Een apart geval vormen data, bijv.: *twee januari, vijf december*. Het opmerkelijke is dat de naam van de maand niet in het meervoud kan voorkomen. Misschien is deze woordgroep pas mogelijk door het schriftbeeld: *2 juni* enz. We zouden dan met een soort spellinguitspraak te maken hebben. Ook achter een zn geplaatst kunnen bepaalde hoofdtelwoorden met dat zn een woordgroep vormen. Meestal (doch niet altijd!) is het zn een eigennaam, bijv. *Willem één, Karel één, Willem drie, Pius tien, Emmalaan negenentwintig, bladzij vijftig, hoofdstuk zes, deel acht, lijn vier*.

De functie van het telwoord omvat hier veeleer een nummeren dan een tellen. Waarschijnlijk is ook deze soort woordgroep door het schriftbeeld mogelijk: *Karel I, hoofdstuk VI, Hoogstraat 24*; er zou dus weer sprake zijn van spelling-uitspraak.

Geen nummerende, maar een noemende functie is aan te treffen bij enige eigennamen: *Plein 1813, de Stichting 1940-1945, Laan 1940-1945*.

Een relativerende betekenis krijgt een telwoord wanneer het lidwoord *een* eraan voorafgaat,

bijv.: *een dertig tafels en een goeie vijftig stoelen*.

De betekenis is te parafaseren als

ongeveer dertig tafels en ruim vijftig stoelen.

Er is hier sprake van een telwoord, in tegenstelling tot woordgroepen als *een zes voor aardrijkskunde, die drie beneden aan de bladzij*, waar sprake is van een zn (cijfer- en/of getalsnamen).

De syntactische valentie van de onbepaalde hoofdtelwoorden heeft grote overeenkomst met die van de adjectiva. Sommige kunnen met een zn in het enkelvoud (meestal een stofnaam) een woordgroep vormen, andere daarentegen alleen met een zn in het meervoud, bijv. *weinig water, veel water, genoeg water; wat zout, verscheidene uren, sommige boeken, enige appels, veel mensen, genoeg kamers, ettelijke studenten*.

Enkele van deze groepen kunnen nog uitgebreid worden met een voorafgaand deiktisch woord (lidwoord, aanwijzend vnw., bezitt. vnw.), bijv. *dat weinige water, dat vele water, die enkele mensen, de vele boeken, die er lagen, zijn vele boeken*.

In de groep *een weinig water* is er reden *weinig* als een substantief te beschouwen; verbuiging is hier onmogelijk. Bovendien blijkt het substantivisch karakter uit de diminutief-valentie: *een weinige water*.

In woordgroepen als *weinig water, veel suiker, genoeg soda* doet zich het merkwaardige feit voor dat een niet-telbaar substantief, een stofnaam, voorafgegaan wordt door een telwoord. Sommige grammatici rekenen daarom *weinig, veel, genoeg* in dat soort gevallen tot de onbepaalde voornaamwoorden (zie 5.7.6). Wanneer een telbaar substantief - in het meervoud - volgt, blijkt het telwoord-karakter van de onbepaalde hoofdtelwoorden echter duidelijk: *weinig mensen, veel boeken, genoeg meubels*. - Ook ten aanzien van *alle* en de neenvormen *al de* en *al het* geldt dat de situatie of context bij de benoeming als woordsoort soms doorslaggevend is. Zo is in (13) en (14) duidelijk sprake van een onbepaald hoofdtelwoord:

(13) Van die serie postzegels heb ik alle exemplaren nu verzameld.

(14) Al de kisten waren al uitgepakt.

In (15) en (16) kan men voor een telwoord opteren, maar sommigen spreken hier liever van onbepaald voornaamwoord, omdat het tellende karakter ontbreekt:

(15) Alle drinkwater was onbruikbaar geworden.

(16) Al het werk was voor niets geweest.

In de volgende zinnen is echter sprake van onbepaalde voornaamwoorden:

(17) Hij komt alle dagen (d.w.z. iedere dag).

(18) Al wat je hoort, moet je precies onthouden.

(Verder verwijzen we naar de behandeling van de indefinita in 5.7.6.).

Als zinsdeel komen de onbep. telwoorden voor in de functie van:

onderwerp, bijv. *sommigen wilden nog blijven*

lijd. voorw., bijv. *ik heb er verscheidene gezien*

meew. voorw., bijv. *hij heeft (er) enkelen een snoepje gegeven*

naamw. deel v.h. gez., bijv. *zijn deugden waren vele, zijn fouten weinige.*

voorzetselw., bijv. *hij twijfelde aan veel.*

De syntactische valentie van de rangtelwoorden (bepaalde en onbepaalde) is grotendeels gelijk aan die van de adjectiva. Ze kunnen een woordgroep vormen met een voorafgaand deiktisch woord, bijv. *de tweede, de laatste, zijn vijfde, die vijfentwintigste* en met een voorafgaand deiktisch woord en een volgend substantief, bijv. *de eerste klas, die vijfde boom, de vijftigste keer*, eventueel met uitbreidingen, bijv. *die lelijke vijfde boom daar links*, ook: *die vijfde lelijke boom*. Zeer produktief is de verbinding met een voorafgaand hoofdtelwoord om namen van breukgetallen te vormen, bijv.: *één derde, drie vierde, acht zestiende*. Daarbij sluit zich aan de verbinding met een onbepaald lidwoord: *een derde, een vierde, een achtste*. Deze woordgroepen kunnen weer verbonden worden met een substantief in het enkelvoud, bijv. *twee derde deel, drie vierde procent*. Groepen bestaande uit een

bepalend lidwoord en een bepaald rangtelwoord kunnen ook achter substantiva, met name achter eigennamen gebruikt worden, bijv. *Willem de eerste, Karel de vijfde*.

Als zinsdeel komen de rangtelwoorden niet voor; m.a.w. ze kunnen alleen deel uitmaken van een woordgroep.

Een uitzondering zou men kunnen maken voor *derde* dat in wendingen als *Men gelieve hierover niet met derden te spreken* de betekenis van 'buitenstaander' heeft aangenomen; daardoor kan het als zinsdeel fungeren, bijv.: *derden hebben hiermee niets te maken*. De valentie wijst hier echter in de richting van een zn.

Literatuur

K. Heeroma, De telwoorden, *NTg* 41 (1948) 241-250, of in: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1967, 84-95.

D.C. Tinbergen, Nog enkele opmerkingen over telwoorden, *NTg* 42 (1949) 95-97.

K. Kooiman, Het telwoord bij namen van vorsten en pausen, *NTg* 42 (1949) 209-211.

C.B. van Haeringen, Een paar aantekeningen bij telwoorden, *NTg* 42 (1949) 255-258.

5.5. Werkwoord

Semantisch gedefinieerd is een werkwoord (ww) (of verbum) een woord dat een werking voorstelt als verbonden aan een persoon of zaak (het onderwerp) en tevens een relatie legt met de tijd waarin die werking plaats heeft. Het begrip 'werking' omvat niet alleen 'doen of handelen' maar ook 'verkeren in een toestand' en 'overgaan in een andere toestand'.

Een semantische definitie moet hier wel zeer omstandig zijn; zelfs indien men zeer vele restricties opneemt, dan nog kan men eraan twijfelen, of ooit een volledig bevredigende omschrijving te geven is. Vooral het begrip 'werking' is uiterst complex en lang niet alle werkwoorden zijn met 'doen', 'verkeren in een toestand' of 'overgaan in een toestand' te karakteriseren.

Morfologisch gedefinieerd is een ww een woord dat vervoegd kan worden, d.w.z. dat het een persoonsvorm bezit op basis van een zgn. stam en dat het door vormverandering een verschil in tijd kan aangeven. Van *vliegen* noemt men *vlieg* de stam; (*hij*) *vliegt* is een persoonsvorm; *vloog* is een persoonsvorm die t.o.v. *vliegt* een verschil in tijd uitdrukt.

Syntactisch beschouwd bezitten ww in de vorm van een persoonsvorm het vermogen een verbinding met een persoonlijk voornaamwoord aan te gaan, bijv. *hij vliegt, het vliegt, we vliegen* en met andere werkwoordelijke vormen tezamen een bepaald soort woordgroep of woordcomplex, het zgn. gezegde, te vormen, bijv. (*hij*) *heeft gevlogen, (hij) is wezen vliegen*.

5.5.1.

Tot de semantische aspecten van de werkwoorden behoort een indeling in twee groepen:

1. zelfstandige werkwoorden, d.w.z. werkwoorden die door middel van een persoonsvorm een volledig ww gez. kunnen vormen, bijv.: *Ik lees. Vader wandelt. We reden. Jan roeit.*
2. niet-zelfstandige werkwoorden, d.w.z. werkwoorden waarvan de persoonsvorm alleen in verbinding met andere werkwoordelijke vormen (infinitief of deelwoord) een gezegde kan vormen, bijv.: *Ik HEB gelezen. Hij IS gekomen. We ZULLEN roeien. De vijand WERD verslagen.* Bovendien horen hiertoe de koppelwerkwoorden die alleen in verbinding met een naamwoord (of een daarmee gelijk te stellen zinsdeel) een gezegde kunnen vormen, bijv.: *Pieter WAS ziek. Jij LIJKT je broer wel. Hij WORDT advocaat. Die visjes WAREN onder de maat.*

Tot de zelfstandige werkwoorden rekent men ook zgn. werkwoordelijke uitdrukkingen die in hun geheel een gezegde kunnen vormen, bijv. *een poets bakken, het hazenpad kiezen, de benen nemen, het land hebben.* Indien het werkwoord tot de zgn. koppelwerkwoorden gerekend wordt, spreekt men normaal van naamwoordelijk gezegde, bijv. *van lotje getikt zijn, de sigaar zijn.*

Literatuur

A.G.F. Holk, Subcategorieën van het werkwoord, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands.* The Hague 1963, 69-90.

F.Ch. van Gestel, De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde, *NTg* 56 (1963) 214-219; of in: *TiA* 312-317.

M.C. van den Toorn, Over de semantische kenmerken van *staan, liggen* en *zitten*, *NTg* 68 (1975) 458-464, of in: *Tkb*, 35-41.

C.M.G. Holierhoek, *Werkwoorden van waarneming. Aspecten van hun systematiek en ontwikkeling*, Den Haag 1980.

De zelfstandige werkwoorden kunnen onderscheiden worden in:

1. transitieve of overgankelijke werkwoorden, d.w.z. verba die een LV bij zich moeten hebben, bijv. *beheersen, verslinden, maken, belemmeren*
2. pseudo-transitieve werkwoorden, d.w.z. verba die een LV bij zich kunnen hebben, maar waarvan het object ook geïmpliceerd kan zijn (verg. 1.5.), bijv.: *lezen, eten, drinken, schrijven*
3. intransitieve of onovergankelijke werkwoorden, d.w.z. verba die zonder LV gebruikt worden, bijv. *zitten, liggen, geuren, bevriezen, ontdooien, slapen, dromen.*

Ogenschoijnlijk intransitieve werkwoorden kunnen toch vaak met een object geconstrueerd worden, bijv. *Hij droomde zoete dromen. We lopen een eindje. Hij zwom twee baantjes.* Vooral door toevoeging van een bepaling van

gesteldheid kunnen intransitiva transitief worden, bijv.: *Hij loopt zijn schoenen scheef. Hij piekerde zijn kop suf. Hij schaamde zijn ogen uit zijn hoofd.*

Onmiskkenbaar transitieve werkwoorden kunnen gebruikt worden in een zgn. lijdende vorm of passivum, d.w.z. een gezegde bestaande uit een voltooid deelwoord van het transitieve werkwoord met een persoonsvorm van *worden* of *zijn*. Bijv. naast het activum of de bedrijvende vorm *Hij leest dat boek.*: het passivum: *Dat boek wordt door hem gelezen*; naast *Hij heeft dat boek gelezen.*: de lijdende vorm: *Dat boek is door hem gelezen.*

Een semantisch onderscheid dat vooral gebaseerd is op het al dan niet resultatieve van een handeling, ligt ten grondslag aan de traditionele verdeling in:

1. actieven, die het verrichten van een handeling uitdrukken, zoals *schrijven, lezen, grijpen, spreken, maken*, enz.
2. mutatieven, die het overgaan van de ene toestand in de andere uitdrukken, zoals *smelten, verdorren, bevriezen, verouderen, ontwaken*, enz.
3. immutatieven, die het verkeren in een toestand uitdrukken, zoals *slapen, rusten, liggen, zitten, drijven, koken*, enz.

De voltooide tijden (van het activum) worden met *hebben* gevormd bij de actieven (*hij heeft geschreven, ik heb getelefoneerd*) en de immutatieven (*ik heb gerust, hij had gesuft*). Het hulpwerkwoord *zijn* voor de vorming van een voltooide tijd treedt op bij de mutatieven (*het ijs is gesmolten, hij is gestorven*). Werkwoorden die een beweging uitdrukken kunnen actief voorkomen (*hij heeft een uur gelopen*) of mutatief (*hij is naar huis gelopen*). Zie daarvoor ook 1.5., de zinnen (37) t/m (40).

In overeenstemming met het verschil tussen actieven en mutatieven is het verschil tussen *ik heb het vergeten* ('ik heb het verzuimd') en *ik ben het vergeten* ('ik herinner het me niet meer'). Bij de vervoeging met *hebben* staat de actie meer op de voorgrond, bij de vervoeging met *zijn* het resultaat, maar veel taalgebruikers onderscheiden deze vormen bij *vergeten* niet en gebruiken *hebben* en *zijn* hier door elkaar.

Uitzonderingen bij de vervoeging vormen hier *zijn* en *blijven, gaan* en *komen* die, hoewel immutatieven, alleen met *zijn* voorkomen (*hij is geweest, ik ben gegaan*).

Uit het zinsverband blijkt vaak of een werkwoord actief, mutatief of immutatief is. Men vergelijk: *Zij braadde het vlees* (actief) en *Het vlees braadde* (immutatief), *Hij loste de suiker op* (actief) en *De suiker loste op* (mutatief).

Enigszins gelijkend op bovengenoemde gevallen is het gebruik van actieve werkwoorden, waarbij het object tot onderwerp is gemaakt, waardoor een passieve betekenis aan het werkwoord wordt gegeven. Naast: *Men verkoopt dit produkt goed* komt voor: *Dit produkt verkoopt goed* (met de betekenis 'wordt goed verkocht'). Andere voorbeelden zijn: *Dat boek leest prettig. Die kunststof wast niet*

zo lekker. Asphalt fietst lekker. Hapt zo heerlijk weg (gezegd in een reclame voor een reep zoetheid).

Werkwoorden die het verrichten van een handeling uitdrukken, laten over het algemeen vorming van een gebiedende wijs toe; dat is begrijpelijk aangezien het hier om beheersbare processen gaat, bijv.: *loop door, lees die krant, wees voorzichtig*, maar niet **wees somber, *verstijf, *heb honger, *vind dat boek*. Toch komen ook van niet-actieve gebiedende wijzen voor; die hebben dan het karakter van een wens (of verwensing): *schrik niet, verlies je ceintuur niet, slaap lekker, amuseer je, stik in koffie en verdwijn, wees blij dat je niet gegaan bent*.

Een ander semantisch onderscheid ligt ten grondslag aan de verdeling in

1. causatieven, d.w.z. werkwoorden die het doen plaatsvinden van een werking betekenen, bijv. *drenken* (= 'doen drinken'), *zogen* (= 'doen zuigen'), *vellen* (= 'doen vallen'), *zetten* (= 'doen zitten'), *leggen* (= 'doen liggen')
2. inchoatieven, d.w.z. werkwoorden die het begin van een werking of het aanvangsstadium van een overgaan in een andere toestand betekenen, bijv. *ontluiken, ontspringen, ontwassen, ontslapen, inslapen*
3. frequentatieven of iteratieven, d.w.z. werkwoorden die de herhaling van een handeling betekenen, kenbaar aan het suffix *-eren* of *-elen*, bijv. *hakkelen* (eig. 'herhaald hakken'), *bibberen* (eig. 'herhaald beven'), *trilleren* (eig. 'herhaald trillen'), voorts: *schokkeren, grommeren, glimmeren, schuifelen, wentelen, rammelen, krabbelen*.

Zelfstandige werkwoorden kunnen voorts onderscheiden worden in onpersoonlijke en persoonlijke werkwoorden. Bij de eerste komt als onderwerp uitsluitend het onbepaalde voornaamwoord *het* voor; bij de persoonlijke kunnen andere onderwerpen gebruikt worden.

Onpersoonlijke werkwoorden zijn veelal verba die een natuurgebeuren aanduiden, bijv. *het regent, het sneeuwt, het hagelt, het dooit, het stormt*. Dergelijke verba zijn uitsluitend onpersoonlijk.

Daarnaast komen werkwoorden voor die onpersoonlijk gebruikt kunnen worden; dat is het geval wanneer het onderwerp *het* niet aan een concrete voorstelling beantwoordt of niet nader gedefinieerd kan worden, bijv. *het gaat mis, het loopt verkeerd af, het doet er niet toe, het overvalt je, het grijpt je aan, het slaat tien uur*.

Onpersoonlijk zijn ook enkele archaïstische uitdrukkingen, die zonder onderwerp gebruikt worden, bijv.: *mij walgt daarvan, mij hongert, mij dorst*. Tenslotte spreekt men ook wel van onpersoonlijk gebruik indien verba in zgn. onechte lijdende vormen voorkomen, bijv. *Er wordt gedanst, er werd gezongen, er werd gestreden*.

Bij deze zgn. onechte lijdende vormen treden intransitieve en pseudo-transitieve werkwoorden op. Een kenmerk van deze onechte lijdende vorm (overi-

gens een misleidende naam) is dat een grammatisch onderwerp niet is uitgedrukt en dat het logisch onderwerp altijd menselijk is.

Literatuur

T. Pollmann, Passieve zinnen en het geïmpliceerd logisch subject, *SN* 1970-2, 34-50.

E.C. Schermer-Vermeer, Passievorming bij zinnen zonder menselijk subject, *SN* 1971-6, 130-145.

R.S. Kirsner, De onechte lijdende vorm, *Spekt* 6 (1976) 1-18.

Van wederkerende of reflexieve werkwoorden spreekt men wanneer de infinitief vergezeld gaat van het wederkerend voornaamwoord *zich* (bij persoonsvormen resp. *mij, je* of *jou, zich, ons, je* of *jullie, zich*).

Reflexieve verba kunnen in twee groepen verdeeld worden:

1. Noodzakelijk wederkerende werkwoorden, die altijd met een reflexief pronomen voorkomen, bijv. *zich herinneren, zich schamen, zich vergissen, zich verspreken, zich kwijten, zich beijveren, zich bemoeien, zich gedragen, zich bukken*. Bij de zinsontleding mag men het wederkerend voornaamwoord tot het gezegde rekenen.
2. Toevallig wederkerende werkwoorden, die ook zonder reflexivum gebruikt kunnen worden. Het reflexivum kan bij dergelijke werkwoorden vervangen worden door *een ander*, wat in de bovengenoemde gevallen (onder 1.) onmogelijk is.

Voorbeelden: *zich wassen, zich kleden, zich oefenen, zich bezeren, zich wonden, zich scheren*.

Bij de zinsontleding kan het wederkerende voornaamwoord normaal als zinsdeel benoemd worden, bijv. als LV: *hij scheert zich* (verg. *hij scheert zijn klanten*) of als MV: *hij verwijt zich die fout* (verg. *hij verwijt (aan) zijn vriend die fout*).

Tot de niet-zelfstandige werkwoorden rekent men de koppelwerkwoorden en de hulpwerkwoorden.

De koppelwerkwoorden zijn per definitie: *zijn, worden, blijven, blijken, lijken, schijnen, heten, dunken* en *voorkomen*, die met een naamwoord of een daarmee gelijk te stellen zinsdeel een zgn. naamwoordelijk gezegde kunnen vormen. Het is mogelijk alleen *zijn, worden* en *blijven* als 'echte' koppelwerkwoorden te beschouwen; de overige zijn dan hulpww. van modaliteit (zie hieronder), die aangevuld kunnen worden met de infinitief van *zijn, worden* of *blijven*. Zo is *Hij schijnt ziek* te zien als een ellips van *Hij schijnt ziek te zijn*; hierin is *zijn* koppelwerkwoord, *schijnt* hulpww. van modaliteit. Deze aanvulling is niet mogelijk bij de drie 'echte' koppelwerkwoorden: **Hij is ziek te zijn, *Hij wordt ziek te zijn*.

Een merkwaardig koppelwerkwoord is *raken*, dat in de betekenis 'in een

bepaalde toestand komen' kan optreden in gevallen waar *worden* normaliter niet gebruikt kan worden. Men vergelijkte:

- (1) Ik raak de tel kwijt.
- (2) *Ik word de tel kwijt.
- (3) De aardappels raken op.
- (4) *De aardappels worden op.

In gevallen waar naast *raken* ook *worden* gebruikt kan worden, bestaat duidelijk betekenisverschil:

- (5) Hij raakte uitgeput.
- (6) Hij werd uitgeput.
- (7) Frans raakte getrouwd.
- (8) Frans werd getrouwd.
- (9) Die jas raakt aardig versleten.
- (10) Die jas werd grondig versleten.

In de zinnen (5), (7) en (9) is steeds sprake van een proces dat zich voltrekt buiten de wil van een menselijk wezen; in (6), (8) en (10) is daarentegen sprake van door een wilsact tot stand gekomen handeling: *worden* is in deze gevallen hulpwerkwoord van de lijdende vorm.

Voor de behandeling van het naamw. gez. alsmede de voornaamste literatuur zij verwezen naar 1.4.

De hulpwerkwoorden worden onderscheiden in:

1. hulpwerkwoorden van tijd. Men rekent hiertoe *hebben* en *zijn*, die een voltooide tijd helpen vormen, en in een aantal gevallen *zullen*, dat een toekomstige tijd kan uitdrukken. Bijv.:
  - (11) Karel heeft twee uur gestudeerd.
  - (12) Het potlood was van het bureau gerold.
  - (13) Morgen zal de loodgieter de gootsteen ontstoppen.
2. hulpwerkwoorden van aspect. Als zodanig fungeren *gaan* en *komen*, die een inchoatief aspect uitdrukken (d.w.z. het begin van een handeling aangeven), *zijn* en *blijven*, die een duratief aspect uitdrukken (d.w.z. het voortduren van een handeling aangeven). Bijv.:
  - (14) Joop gaat vissen.
  - (15) Mieke komt logeren.
  - (16) Joop is vissen.
  - (17) Mieke blijft logeren.

Daarbij sluiten zich aan *zitten*, *liggen*, *lopen*, *staan* (en in enkele gevallen *hangen*), die gevolgd door *te* + infinitief uitdrukken, wat het subject doet (duratief) tijdens de handeling die door de infinitief wordt aangegeven:

- (18) Thijs zat uit het raam te kijken.
- (19) Zij lag op bed te lezen.
- (20) De vlag hing te wapperen.

In de voltooide tijden verschijnen deze hulpwerkwoorden niet in de vorm van een voltooid deelwoord, maar in de vorm van een infinitief (*zijn* wordt daarbij vervangen door *wezen*). Bijv.:

- (14a) Joop is gaan vissen.
- (16a) Joop is wezen vissen.
- (19a) Zij had op bed liggen lezen.

Een apart te vermelden constructie vormt *zijn* met *aan 't* + infinitief (bijv. *Joop is aan 't vissen*). We kunnen hier, in weerwil van het duratieve aspect, in *zijn* een koppelwerkwoord zien en wel op grond van het feit dat *aan 't* + infinitief niet de normale aanvulling tot een werkwoordelijk gezegde representeert (zoals een deelwoord of een infinitief). De mogelijkheden zijn hier trouwens beperkt tot de echte koppelwerkwoorden *zijn* (*We zijn aan 't eten*), *blijven* (*Hij bleef aan 't zeuren*) en *raken* (als vervanging van *worden*) (*Ze raakten aan 't vechten*). Het deel dat met *aan 't* begint, is te beschouwen als naamwoordelijk deel van het gezegde.

Het hulpwerkwoord van duratief aspect *zijn*, zoals in *Joop is vissen*, vertoont een subtiel verschil met de constructie *Joop is aan 't vissen*. In beide gevallen is sprake van een duratief aspect, maar de constructie van zin (16) *Joop is vissen* drukt bovendien uit dat het subject zich voor het uitvoeren van de door het verbum genoemde handeling verwijderd moet hebben ('Joop is weggegaan om te vissen'), wat bij de constructie met *aan 't* + infinitief niet het geval hoeft te zijn.

3. hulpwerkwoorden van de lijdende vorm. Als zodanig fungeert *worden* voor onvoltooide tijden en *zijn* voor voltooide tijden. Bijv.:
- (21) De arrestant werd door de agent weggebracht.
  - (22) De patiënt is gisteren opgenomen.
Zin (22) wordt door veel taalgebruikers gevoeld als een verkorting van
  - (22a) De patiënt is gisteren opgenomen geworden.

Hoewel zinnen als (22a) ongebruikelijk zijn, kàn men ze gebruiken; vroeger was hun voorkomen normaler dan thans. Het deelwoord *geworden* is in dergelijke gevallen het hulpwerkwoord van de lijdende vorm, de vorm van *zijn* is hulpwerkwoord van tijd. In (22) zijn beide functies in *is* als het ware samengevallen; men benoemt daarom *is* ook wel als hulpwerkwoord van tijd èn lijdende vorm. Gebruikelijker is echter de benoeming hulpwerkw. v.d. lijd. vorm.

Men geve zich er rekenschap van dat de hulpwerkwoorden van de lijdende-

de vorm uitsluitend in lijdende zinnen optreden, die dus altijd in de bedrijvende vorm overgezet moeten kunnen worden. Voor (21) en (22) wordt dat resp.:

- (21b) De agent bracht de arrestant weg.
- (22b) Men heeft de patiënt gisteren opgenomen.

4. hulpwerkwoorden van modaliteit. Als zodanig fungeren *kunnen*, *zullen*, *mogen*, *moeten*, *willen* en *laten*. Het begrip 'modaliteit' wordt wel omschreven als de verhouding waarin naar het oordeel van de spreker de inhoud van een zin staat tot de werkelijkheid. Deze verhouding kan omvatten: mogelijkheid (bij *kunnen*, *mogen* en *willen*), wenselijkheid (bij *moeten*) of waarschijnlijkheid (bij *zullen*, *moeten* en *laten*). Gewoonlijk wordt modaliteit niet alleen door een hulpwerkwoord uitgedrukt, maar ook door de wijze van het werkwoord en de toevoeging van oordeelspartikels zoals *wel eens*, *nou eens*, enz. Bijv.:

- (23) Dat kan het geval zijn. (mogelijkheid)
- (24) Dat zal het geval zijn. (waarschijnlijkheid)
- (25) Dat mag waar zijn, maar toch... (mogelijkheid)
- (26) Hij moet zich vergist hebben. (waarschijnlijkheid)
- (27) Moet je nou eens kijken! (wenselijkheid)
- (28) Het wil wel eens lukken. (mogelijkheid)
- (29) Laat hij mondig zijn, verstandig is hij niet. (mogelijkheid)

We wijzen in dit verband ook nog op het voorkomen van het koppelwerkwoord *zijn* gevolgd door *te* + infinitief, dat de betekenis van het modale *kunnen* uitdrukt.

- (30) Die sigaret is wel te roken.
- (31) Het is te doen.

We benoemen *te roken* in (30) en *te doen* in (31) als naamwoordelijk deel van het gezegde. Hetzelfde wordt uitgedrukt door *rookbaar*, resp. *doenlijk*, die uiteraard ook als naamw. deel benoemd worden. De modale kracht wordt hier uitgedrukt door de suffixen *-baar* en *-lijk*.

Uit situatie of context wordt gewoonlijk duidelijk welke modale betekenis aan de constructie van *zijn* + *te* + infinitief toegekend moet worden. Zo betekent *het is te doen* 'men kan het doen', *dat is nog af te wachten* 'men moet dat nog afwachten'. In dit verband kunnen we ook nog wijzen op de beperkt bruikbare constructie met *laten* + *zich*, bijv. *dat vraagstuk laat zich wel oplossen*, 'dat vraagstuk kan wel opgelost worden'; voorts: *dat laat zich raden*, *dat laat zich horen*, die ook modale betekenis hebben.

Tot de modale verba rekent men ook de werkwoorden *blijken*, *lijken*, *schijnen*, *heten*, *dunken* en *voorkomen*, indien ze gevolgd worden door *te* + infinitief, bijv.:

- (32) Hij lijkt ziek te zijn.
- (33) Hij bleek toch nog te komen.
- (34) Hij heet een rijke vrouw getrouwd te hebben.

Deze zinnen zijn op de volgende wijze te parafraseren:

- (32a) Het lijkt dat hij ziek is.
- (33a) Het bleek dat hij toch nog kwam.
- (34a) Het heet dat hij een rijke vrouw getrouwd heeft.

De werkwoorden *kunnen*, *zullen*, *mogen*, *moeten*, *willen* en *laten* zijn niet altijd zuivere hulpwerkwoorden van modaliteit. Ze kunnen ook voorkomen als werkwoorden die een object bij zich hebben (ze lijken in enkele opzichten op zelfstandige, transitieve werkwoorden); hun betekenis is dan resp. 'in staat zijn', 'verplicht zijn', 'verlof hebben', 'verplicht zijn', 'van plan zijn, begeren' en 'toelaten'. Bijv.:

- (35) Chris kan schaatsenrijden.
- (36) Je zult het doen!
- (37) We mochten weggaan.
- (38) We moesten doorrijden van die agent.
- (39) Jan wil eerst koffie drinken.
- (40) Ik laat hem maar begaan.

Ter vergelijking laten we hieronder voorbeelden van deze verba volgen, resp. in modale betekenis en als schijnbaar zelfstandig werkwoord:

- (41) Johan kan (wel) schaatsen.
- (42) Johan kan schaatsen.
- (43) Hij moet (wel) slapen.
- (44) Hij moet slapen.
- (45) Dik wil weleens lang wegblijven.
- (46) Dik wil lang wegblijven.
- (47) Theo zal wel doen wat hem opgedragen is.
- (48) Theo zàl doen wat hem opgedragen is.

De zinnen met modale verba kunnen alle als volgt geparafraseerd worden:

- (41a) Het kan (wel) dat Johan schaatst.
- (43a) Het moet wel dat hij slaapt.
- (45a) Het wil wel eens dat Dik lang wegblijft.
- (47a) Het zal wel dat Theo doet wat hem opgedragen is.

Voor de andere zinnen is daarentegen de volgende parafrase mogelijk:

- (42a) Johan is in staat te schaatsen.
- (44a) Hij is verplicht te slapen.

- (46a) Dik begeert lang weg te blijven.
- (48a) Theo is verplicht te doen wat hem opgedragen is.

Bovendien is er soms verschil aantoonbaar bij de vorming van de voltooide tijden. Men vergelijkte:

- (41b) Johan kan (wel) geschaatst hebben.
- (42b) Johan heeft kunnen schaatsen (d.w.z. vroeger, maar nu niet meer).
- (43b) Hij moet (wel) geslapen hebben.
- (44b) Hij heeft moeten slapen.

In de zinnen (42b) en (44b) kan zowel de modale als de transitieve betekenis van *kunnen* en *moeten* bedoeld zijn; bij (41b) en (43b) is alleen de modale interpretatie mogelijk.

De opvatting dat *kunnen*, *zullen*, *mogen*, *moeten*, *willen* en *laten* als zelfstandige, transitieve werkwoorden beschouwd mogen worden in de zinnen (35) tot (40) is niet orthodox. Veel grammatici spreken ook hier van hulpwerkwoorden van modaliteit of van oneigenlijk modale werkwoorden. Tot nader order kunnen we hier van modale werkwoorden blijven spreken; we tekenen hierbij aan dat *kunnen* en consorten als transitiva nl. aan beperkingen onderhevig zijn; er is bijv. geen lijdende vorm mogelijk. Wel kan vaak het 'object' in een gekloofde zin staan of door *het* of *dat* vervangen worden:

- (41c) Wat Johan kan, is schaatsen.
- (41d) Johan kan het.

Op grond hiervan rekenen we ook enkele andere verba, die traditioneel wel tot de modale hulpwerkwoorden gerekend worden, liever tot deze aparte modaal-transitieve verba; dit zijn *durven*, *dienen*, *behoren* en *niet (be)hoeven*.

Bijv.:

- (49) Joost durft al van de hoge plank te duiken.
- (50) Joost durft het.
- (51) Karel dient te luisteren.
- (52) U behoort dit formulier voor morgen in te leveren.

De verba uit (51) en (52) zijn synoniem met *moeten* 'verplicht zijn'. Het werkwoord *hoeven* dat altijd met een ontkenning voorkomt, kan zowel modaal als transitief voorkomen:

- (53) De machinist hoeft dat sein niet gezien te hebben.
- (53a) Het hoeft niet dat de machinist dat sein gezien heeft.
- (54) Je hoeft dat niet allemaal op te eten.
- (54a) Je hoeft dat niet.

Bij uitbreiding kunnen ook andere werkwoorden een modale betekenis aannemen; dat geldt bijv. voor *beloven* en *dreigen* in de volgende zinnen, waarvan de parafrases de modale betekenis illustreren:

- (55) Floris beloofde een groot schilder te worden.
- (55a) Het had er de schijn van, dat Floris een groot schilder zou worden.
- (56) Het dreigde te gaan regenen.
- (56a) Het zag ernaar uit, dat het zou gaan regenen.

Voor deze zinnen zij voorts verwezen naar 8.2.; voor modaliteit in het algemeen naar 9.4.

De modale betekenis van een aantal constructies is niet altijd uitsluitend afhankelijk van het hulpwerkwoord. Met name het voorzetsel *te* voor een infinitief kan voor een modale kracht zorgen, zoals in (30) en (31). Bij *het is te doen* bevat de persoonsvorm *is* een koppelwerkwoord en de modaliteit vloeit voort uit *te* + infinitief. Datzelfde is het geval bij *hij heeft nog veel te doen* 'hij moet nog veel doen'; vgl. verder *hij heeft een brief te schrijven*, *hij heeft niet veel geld te besteden* 'hij kan niet veel geld besteden', *hij heeft je iets te zeggen*, *je hebt maar te luisteren*, die alle in bepaalde gevallen als oneigenlijk modaal geïnterpreteerd kunnen worden. Het gaat echter rijkelijk ver *hebben* + *te* + infinitief als een hulpwerkwoord van modaliteit te beschouwen; veeleer is *hebben* hier een zelfstandig werkwoord waarbij de aanvulling *te* + infinitief als een bepaling van gesteldheid gezien kan worden of misschien zelfs als een object, bijv. in *hij heeft te zwijgen*.

5. hulpwerkwoorden van causaliteit. Dit zijn alleen *doen* en *laten*, wanneer zij het veroorzaken van een handeling uitdrukken. De causale werkwoorden *doen* en *laten* zijn onderling verwisselbaar; alleen is *doen* wat minder gebruikelijk.
- (57) Het geluid deed hem schrikken.
  - (58) De aannemer liet de deur repareren.
  - (59) Ik laat/doe de loodgieter komen.

Wanneer dit *laten* in de imperatief gebruikt wordt, valt het in betekenis dikwijls samen met het modale hulpwerkwoord *laten*, dat een aansporing uitdrukt (een adhortatieve kracht heeft); vergelijk:

- (60) Laat hem ophouden.
- (61) Laat hij ophouden.

In (60) is het causale *laten* gebruikt, in (61) het adhortatieve. Voor de meeste Nederlanders is er geen verschil in betekenis tussen

- (62) Laat ons weggaan.
- (63) Laten we weggaan.

Dit adhortatieve *laten* uit (61) en (63) is te onderscheiden van het exclamatieve *laten*, dat gebruikt wordt om frappante mededelingen extra reliëf te geven:

- (64) Laat-ie nou net voor de deur uitglijden!
- (65) Laat mij daar midden uit de oneindigheid een stem vernemen dat mijn oren klonken.

6. een hulpwerkwoord ter omschrijving van het gezegde, nl. *doen*, wanneer dit werkwoord betrekkelijk functieloos is en uitsluitend het voorkomen van een infinitief mogelijk maakt. Het komt voor in omgangstaal en wanneer een infinitief (met extra nadruk) voorop staat:

- (66) Ik doe eerst de aardappels opzetten en dan doe ik de sla wassen.
- (67) Liegen deed hij nooit.

Ter afronding laten we nog een overzicht volgen van enkele hier besproken werkwoorden in verschillende functies:

zijn

1. zelfstandig werkwoord: *Johan is in de tuin.* (*zijn* = 'zich bevinden')
2. koppelwerkwoord: *Harald is ziek.* (*ziek* is naamwoordelijk deel)
3. hulpwerkwoord van tijd: *Joba is gevallen.* (de vorm van *zijn* kan nooit vervangen worden door een vorm van *hebben*)
4. hulpwerkwoord van de lijdende vorm: *Hij is bedrogen.* (bedrijvende vorm: *men heeft hem bedrogen.*)
5. hulpwerkwoord van aspect: *Hij is vissen.* (*zijn* drukt een duratief aspect uit)
6. koppelwerkwoord: *Dat is te proberen.* (*te* + infinitief drukt hier een molijkheid uit)

worden

1. zelfstandig werkwoord: *De aarde werd.* (*worden* = 'ontstaan'; zeldzaam)
2. koppelwerkwoord: *Mijn buurjongen wordt vlieger.* (*vlieger* is naamw. deel)
3. hulpwerkwoord van de lijdende vorm: *Hij wordt bedrogen.* (bedrijvende vorm: *men bedriegt hem.*)

blijven

1. zelfstandig werkwoord: *Joke blijft thuis.* (*blijven* = 'vertoeven')
2. koppelwerkwoord: *Hij blijft maar ziek.* (*ziek* is naamw. deel)
3. hulpwerkwoord van aspect: *Hans blijft logeren.* (*blijven* drukt een duratief aspect uit)

lijken

1. zelfstandig werkwoord: *Het portret lijkt.* (*lijken* = 'gelijkenis vertonen')
2. koppelwerkwoord: *Je lijkt je broer wel.* (*je broer* is naamw. deel)

3. hulpwerkwoord van modaliteit: *Hij lijkt het erg druk te hebben.* (omschrijving mogelijk d.m.v. *Het lijkt dat hij het erg druk heeft.*)

schijnen

1. zelfstandig werkwoord: *De zon schijnt fel.* (*schijnen* = 'licht geven')
2. koppelwerkwoord: *Joris schijnt ziek.* (*ziek* is naamw. deel)
3. hulpwerkwoord van modaliteit: *Hij schijnt het erg druk te hebben.* (omschrijving mogelijk d.m.v. *Het schijnt dat hij het erg druk heeft.*)

voorkomen

1. zelfstandig werkwoord: *Zoiets komt voor.* (*voorkomen* = 'gebeuren')
2. koppelwerkwoord: *Dat komt me vreemd voor.* (*vreemd* is naamw. deel)
3. hulpwerkwoord van modaliteit: *Je komt me voor nogal moe te zijn.* (omschrijving mogelijk d.m.v. *Het komt me voor dat je nogal moe bent.*)

laten

1. hulpwerkwoord van modaliteit: *Laat hij duur zijn, hij levert goede waar.* (*laten* drukt een mogelijkheid uit)
2. hulpwerkwoord van causaliteit: *Hij laat het slot repareren.* (*laten* is synoniem met *doen*)
3. hulpwerkwoord van modaliteit of adhortatief hulpwerkwoord: *Laat hij nou opschieten.* (*laten* drukt een wenselijkheid of aansporing uit)
4. exclamatief hulpwerkwoord: *Laat-ie daar nou de hoofdprijs winnen!* (*laten* intensiveert het frappante van de mededeling)

kunnen

1. hulpwerkwoord van modaliteit: *Hij kan wel niet thuis zijn.* (omschrijving mogelijk d.m.v. *Het kan wel dat hij niet thuis is.*)
2. modaal-'transitief' werkwoord (met beperkingen): *Elisabeth kan mooi zingen.* (*kunnen* = 'in staat zijn tot')

Het is zonder meer duidelijk dat men van hulpwerkwoorden spreekt, wanneer ze een gezegde 'helpen' vormen: het zelfstandig werkwoord verschijnt dan in de vorm van een voltooid deelwoord, een infinitief zonder *te* (de zgn. kort infinitief) of een infinitief met *te* (de zgn. lange infinitief). Met elkaar vormen deze werkwoordsvormen een ondoordringbare groep wanneer ze in een bijzin verschijnen, d.w.z. dat tussen de werkwoordelijke vormen geen ander zinsdeel geplaatst kan worden. We kunnen dat controleren door enkele voorbeeldzinnen uit deze paragraaf tot bijzinnen om te bouwen:

- (11a) Ik weet, dat Karel twee uur *gestudeerd heeft* / *heeft gestudeerd*.
 (15a) Ik weet, dat Mieke *komt logeren*.
 (23a) Ik weet, dat dat het geval *zijn kan* / *kan zijn*.
 (34b) Ik weet, dat hij een rijke vrouw *getrouwd heet te hebben*.
 (53b) Ik weet, dat de machinist het sein niet *gezien hoeft te hebben*.
 (58a) Ik weet, dat de aannemer de deur *heeft laten repareren*.

Ondoordingbaarheid van de werkwoordelijke eindgroep is daarentegen niet dwingend wanneer de lange infinitief als een object bij het voorafgaande werkwoord geïnterpreteerd kan worden, zoals in de volgende gevallen:

- (68) Chris was van plan die brief vlug te schrijven.
- (69) Ineke beloofde zo gauw mogelijk terug te komen.
- (70) Karel hoopte de trein nog te kunnen halen.

Behalve dat hier meestal een bijzin met *dat* mogelijk is als object, blijkt dat bij overbrenging van de gehele zin in een bijzinsvorm de werkwoordelijke groep niet ondoordingbaar is:

- (68a) Ik weet, dat Chris *van plan was* die brief vlug *te schrijven*.
- (69a) Ik weet, dat Ineke *beloofde* zo gauw mogelijk *terug te komen*.
- (70a) Ik weet, dat Karel *hoopte* de trein nog *te kunnen halen*.

De verba *van plan zijn*, *beloven*, *hopen* zijn hier zelfstandige werkwoorden, die een object bij zich hebben; het zijn dus geen hulpwerkwoorden.

In het licht van deze proeven blijken enkele werkwoorden moeilijk benoembaar. Het betreft *beginnen*, *ophouden*, *proberen*, *trachten*, *pogen*, *plegen*, *helpen*, *leren*, die in combinatie met een lange infinitief hulpwerkwoorden van aspect genoemd mogen worden. De eerste twee drukken een inchoatief aspect uit (het begin van een handeling), de andere geven uitbreidende informatie omtrent de handeling die door het zelfstandige werkwoord wordt uitgedrukt. Als voorbeelden geven we:

- (71) Peter begon de appel te schillen.
- (72) Hij houdt op iedereen persoonlijk bericht te sturen.
- (73) De buurman trachtte zijn rozen te snoeien.
- (74) Oom placht daarover het hoofd te schudden.
- (75) Jaap leerde zijn schoenveters zelf te strikken.
- (76) Cora hielp de pakjes te verzenden.

Nu blijkt dat bij deze werkwoorden in de voltooide tijd in de bijzin veelal twee constructies mogelijk zijn: met een ondoordingbare groep (zodat ze zich blijken te gedragen als hulpwerkwoorden) en met een niet ondoordingbare groep (zodat ze beschouwd kunnen worden als verba met een object):

- (71a) Ik weet, dat Peter *is begonnen* de appel *te schillen*.
- (71b) Ik weet, dat Peter de appel *is beginnen te schillen*.
- (73a) Ik weet, dat de buurman *heeft getracht* zijn rozen *te snoeien*.
- (73b) Ik weet, dat de buurman zijn rozen *heeft trachten te snoeien*.
- (75a) Ik weet, dat Jaap *heeft geleerd* zijn schoenveters zelf *te strikken*.
- (75b) Ik weet, dat Jaap zijn schoenveters zelf *heeft leren (te) strikken*.
- (76a) Ik weet, dat Cora *heeft geholpen* de pakjes *te verzenden*.
- (76b) Ik weet, dat Cora de pakjes *heeft helpen (te) verzenden*.

Bij *ophouden* bestaat deze dubbele mogelijkheid niet; van *plegen* 'gewoon zijn' komt geen voltooide tijd voor.

Blijkens de b-zinnen kan men de onderhavige verba benoemen als hulpwerkwoorden, blijktens de a-zinnen worden ze door veel Nederlanders begrepen als zelfstandige werkwoorden met een object. Verschil in betekenis tussen de a- en de b-zinnen is er niet. We concluderen dan ook dat beide opvattingen recht van bestaan hebben. Alleen *plegen* is duidelijk in zijn mogelijkheden beperkt; de andere hier genoemde verba daarentegen kunnen normaal voorkomen met een pronomen als object (*hij probeert het, hij tracht het, hij leert dat*), met een direct object (*hij begint het werk*) of met een voorzetselvoorwerk (*beginnen aan/met, ophouden met, helpen aan/met*)

Ten overvloede wijzen we erop dat *beginnen* en *ophouden* ook als zelfstandig intransitief werkwoord voor kunnen komen, bijv.: *De film begint. De regen houdt op.*

Literatuur

- A. Kluyver, Over modaliteit, *NTg* 5 (1911), 65-74.
 C.F.P. Stutterheim, Het begrip 'modaliteit', *NTg* 24 (1930), 296-308.
 F.G. Droste, *Moeten. Een structureel-semantische studie*, Groningen, Djakarta 1956.
 A.G.F. van Holk, Subcategorieën van het werkwoord, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, The Hague 1963, 69-90.
 R.S. Kirsner, The role of *zullen* in the grammar of Modern Standard Dutch, *Lingua* 24 (1969), 101-154.
 M.C. van den Toorn, Over de functies van het werkwoord *zijn*, *SN* 1970 - 1, 26-36.
 J. de Rooij, Eigenlijke en oneigenlijke modale verba, *TiN* 1971, 33-38.
 G.E. Booij, Het modale werkwoord *kunnen*, *SN* 1971 - 6, 146-168.
 S.C. Dik, *Beginnen: semantische en syntactische eigenschappen*, *Spekt* 2 (1972-73), 165-179, of in: *TGGiA*, 217-231.
 W. van Belle, Modale en performatieve werkwoorden, *Spekt* 3 (1973-74), 264-288.
 G. Jo Steenbergen, *Zullen: modaal of temporeel?* *NTg* 67 (1974), 235-237.
 H.C. Wekker, Enkele suggesties voor de syntactische analyse van het hulpwerkwoord *zullen* in het moderne Nederlands, *NTg* 67 (1974), 493-499.
 A. Sassen, Syntactisch-semantische eigenschappen van het werkwoord *blijven*, in: *Lexicologie. Een bundel opstellen voor F. de Tollenaere*, uitg. P.G.J. van Sterkenburg, Groningen 1977, 231-239.
 A. Sassen, Hij is vissen/wezen vissen, *Tabu* 8 (1977-78), 38-43.
 E.T.G. Nuijstens, Hoe heet heten?, *NTg* 71 (1978), 565-568.
 M. Moortgat, What's in a name, *Glott* 1 (1978), 71-91.
 A. Sassen, Over een vergeten koppelwerkwoord *komen*, *NTg* 71 (1978), 582-593, of in: *Tkb*, 110-121.

Tot de semantische aspecten van de werkwoorden behoort voorts de faculteit dat zij een bepaalde relatie kunnen uitdrukken tussen de handeling en

de tijd waarin de handeling zich afspeelt. De vorm van het gezegde waardoor deze relatie wordt gelegd noemt men de tijd of het tempus (mv. tempora) van het werkwoord. Bovendien wordt met dit tempus verbonden het voltooid of onvoltooid zijn van de handeling.

Traditioneel onderscheidt men de volgende tijden of tempora:

- onvoltooid tegenwoordige tijd (o.t.t.) of presens: *ik loop*
- onvoltooid verleden tijd (o.v.t.) of imperfectum: *ik liep*
- voltooid tegenwoordige tijd (v.t.t.) of perfectum: *ik heb gelopen*
- voltooid verleden tijd (v.v.t.) of plusquamperfectum: *ik had gelopen*

onvoltooid tegenwoordig toekomstige tijd (o.t.t.t.) of futurum: *ik zal lopen*

- onvoltooid verleden toekomstige tijd (o.v.t.t.): *ik zou lopen*
- voltooid tegenwoordig toekomstige tijd (v.t.t.t.): *ik zal gelopen hebben*
- voltooid verleden toekomstige tijd (v.v.t.t.): *ik zou gelopen hebben*

Tegenwoordige of verleden tijd blijkt dus uit de persoonsvorm; voltooid of onvoltooid zijn blijkt uit het voorkomen van het hulpwerkwoord van tijd *hebben* of *zijn*, resp. het ontbreken daarvan: toekomstige tijd blijkt uit het voorkomen van een vorm van *zullen*.

Op deze traditionele indeling is veel kritiek geuit, vooral omdat niet ieder tempus altijd dezelfde 'tijd' uitdrukt. Zo behoeft het presens lang niet altijd een handeling die in het heden plaats vindt, aan te duiden; men beschouwe zinnen als *Morgen kom ik* (presens drukt toekomst uit), *Hoogmoed komt voor de val* (presens bezit algemene geldigheid voor verleden, heden en toekomst), *Gisteren loop ik Karel tegen het lijf* (presens drukt verleden tijd uit). Ook kan door de zgn. o.v.t. een wenselijkheid worden uitgedrukt: *Kwam hij maar*, zonder dat hier van een handeling in het verleden sprake is. Het herkennen van de tempora bij lijdende vormen is voor jeugdige leerlingen soms moeilijk, omdat zij het voltooid deelwoord opvatten als een teken dat ook het tempus voltooid genoemd zou mogen worden. Men dient erop te letten dat een vorm van *worden* altijd het onvoltooid zijn uitdrukt, een vorm van *zijn* het voltooid zijn.

Bijv.	o.t.t.	<i>de koe wordt geslacht</i>
	o.v.t.	<i>de koe werd geslacht</i>
	v.t.t.	<i>de koe is geslacht</i>
	v.v.t.	<i>de koe was geslacht</i>
	o.t.t.t.	<i>de koe zal geslacht worden</i>
	o.v.t.t.	<i>de koe zou geslacht worden</i>
	v.t.t.t.	<i>de koe zal geslacht zijn</i>
	v.v.t.t.	<i>de koe zou geslacht zijn</i>

Literatuur

- G.S. Overdiep, Een opmerking over het Nederlandsche perfectum, *NTg* 17 (1923) 26-33.
- P.C. Paardekooper, De 'tijd' als spraakkunstgroep in het ABN, *NTg* 50 (1957) 38-45, of: *TiA* 282-289.
- F.G. Droste, Het temporele stelsel in het moderne Nederlands, *NTg* 51 (1958) 305-312 of in: *TiA* 290-297.
- A. Bosker, *Het gebruik van het imperfectum en het perfectum in het Nederlands, het Duits, het Frans en het Engels*, Groningen 1961.
- C.L. Ebeling, A semantic analysis of the Dutch tenses, *Lingua* 11 (1962) 86-99, of: *TiA* 298-311.
- P.K. Niekerk, Analyse van het verbale systeem van het hedendaagse Nederlands, *NTg* 66 (1973), 453-463.

Een semantisch aspect van het werkwoord, ten dele zijn uitdrukking vindend in vormverschillen, is tenslotte de wijze of modus (mv. modi). Men onderscheidt:

- onbepaalde wijs of infinitivus, bijv. *lopen*
- gebiedende wijs of imperativus, bijv. *loop!*
- aantonende wijs of indicativus, bijv. *(ik) loop; (hij) loopt; (wij) lopen*
- aanvoegende wijs of conjunctivus, bijv. *(het) zij (zo); moge (het je goed gaan)*

Het onderscheid van deze wijzen of modi is op losse schroeven komen te staan, omdat er niet altijd vormverschillen met de respectieve modi corresponderen. Een gebiedende wijs kan worden uitgedrukt door een indicatief (*je moet doorlopen*) of een infinitief (*lopen!*) en vooral de conjunctief is in het moderne Nederlands nog maar in enkele gevallen formeel herkenbaar (bijv. *het ga je goed, het zij zo, hij leve lang, leve de koningin, moge het hem beschoren zijn*). Dergelijke wensen of optatieven worden, wanneer het modale aspect sterker naar voren komt, door middel van tempus-vormen uitgedrukt, bijv. o.v.t. *kwam hij maar*; v.v.t.t. *ik zou het wel gedaan hebben, als...*

Het is wel duidelijk dat de semantische categorieën van het verbum uiterst gecompliceerd zijn. Men dient te onderscheiden tussen *modus* (semantisch-morfologisch) en *modaliteit* (psychologisch; niet morfologisch); *tijd* (logisch en filosofisch; niet morfologisch) en *tempus* (semantisch-morfologisch). De modus behoeft geen modaliteit uit te drukken; het tempus geen tijd. Daarentegen kan het tempus wel een modus weergeven.

Op merkwaardige wijze wordt dit zichtbaar in de romankunst, waarin het verteltempus veelal het imperfectum is, dat echter geen verleden tijd hoeft uit te drukken. (De handeling van een roman hoeft niet waar gebeurd te zijn.) Ook toekomstromans zijn in het imperfectum geschreven! Men heeft

daarom het tempus in een vertelling wel een modus willen noemen en wel een 'fictionalis'; zie: W. Blok, *Verhaal en lezer*, Groningen 1960, blz. 242 e.v.

Literatuur

N. van Wijk, Aspect en Aktionsart, *NTg* 22 (1928) 225-239.

P.C. Paardekooper, De imperatief als grammatische categorie in het ABN, *NTg* 44 (1951) 97-107.

F.G. Droste, Ik dacht, *NTg* 65 (1972) 477-483, of in: *TGGiA*, 232-238.

5.5.2.

Morfologisch bezitten de werkwoorden verschillende vormen. Men onderscheidt daarbij

1. de infinitief of onbepaalde wijs, de vorm waarmee men een werkwoord aanduidt,

bijv.: *werken, lopen, springen, komen, blijven, hebben.*

Infinitieven eindigen op *-en*, met uitzondering van *doen, gaan, staan, slaan, zien* en *zijn*.

2. Het participium of deelwoord. Men onderscheidt daarbij
  - a. het verleden deelwoord, veelal geprefigeerd met *ge-* (indien het werkwoord zelf niet geprefigeerd is) en uitgaande op *-t/-d* of *-en*; bijv. *gewerkt, gezegd, gelopen, behaald, vergeten*. Uitzonderingen vormen *gedaan, gegaan, gestaan* en *gezien*.
  - b. het tegenwoordig deelwoord, uitgaande op *-end(e)*, bijv. *werkend, zeggend, lopend*. Uitzonderingen: *doende, zijnde, gaande, staande, ziende*.
3. de gebiedende wijs of imperatief, die in het enkelvoud identiek is met de zgn. stam van het werkwoord, die men kan vinden door de uitgang *-en* van de infinitief weg te laten. Bijv. *loop, werk, spring, zeg*. In sommige gevallen verschijnt een wisselvorm: naast *blijven* niet *blijv* maar *blijf*, naast *suizen* niet *suiz* maar *suis*. Van *doen, gaan, staan* en *slaan* luidt de stam *doe, ga, sta* en *sla*; als stam van *zijn* kan men *zij* beschouwen, als gebiedende wijs enkelvoud dient echter *wees* (van *wezen*). Geïsoleerd staat de allomorf (wisselvorm) *kom* van *komen* (en niet **koom!*).

De gebiedende wijs meervoud komt zelden voor; deze bestaat uit stam + *t*, bijv. *loopt, werkt*. Normaal is in veel gevallen de infinitief als gebiedende wijs: *lopen! werken!* Een enkele maal ook het verleden deelwoord: *opgepast! En nu opgedonderd! Naar buiten heen gesneld! Opgemarcheerd!*

4. de persoonsvormen, waardoor in combinatie met een persoonlijk voornaamwoord persoon en getal kan worden uitgedrukt en bovendien door vormverandering in stam of uitgang het tijdsaspect.

De tegenwoordige tijd of het presens wordt als volgt geconjugeerd:

1e pers. enk. stam	(<i>ik</i>) <i>loop</i>
2e pers. enk. stam + <i>-t</i>	(<i>jij</i>) <i>loopt</i> (met achtergeplaatst pronomen alleen de stam: <i>loop (jij)</i>)
3e pers. enk. stam + <i>-t</i>	(<i>hij</i>) <i>loopt</i>
1e pers. mv. stam + <i>-en</i>	(<i>wij</i>) <i>lopen</i>
2e pers. mv. stam + <i>-en</i> of <i>-t</i>	(<i>jullie</i>) <i>lopen</i> of (<i>jullie</i>) <i>loopt</i> (met achtergeplaatst pronomen <i>lopen (jullie)</i> of <i>loop (jullie)</i>)
3e pers. mv. stam + <i>en</i>	(<i>zij</i>) <i>lopen</i>

De verleden tijd of het praeteritum (of imperfectum) wordt als volgt geconjugeerd:

a. voor de regelmatige werkwoorden

1e, 2e en 3e pers. enk. stam + <i>-te</i> of <i>-de</i> :	(<i>ik</i>) <i>werkte</i> , (<i>jij</i>) <i>werkte</i> , (<i>hij</i>) <i>werkte</i> ; (<i>ik</i>) <i>holde</i> , enz.
1e, 2e en 3e pers. mv. stam + <i>-ten</i> of <i>-den</i> :	(<i>wij</i>) <i>werkten</i> , (<i>jullie</i>) <i>werkten</i> ; (<i>zij</i>) <i>werkten</i> ; (<i>wij</i>) <i>holden</i> , enz.

b. voor de onregelmatige werkwoorden, nl. die met stam-verandering:

1e, 2e en 3e pers. enk.: veranderde stam:	(<i>ik</i>) <i>liep</i> , (<i>jij</i>) <i>liep</i> , (<i>hij</i>) <i>liep</i>
1e, 2e en 3e pers. mv.: veranderde stam + <i>-en</i> :	(<i>wij</i>) <i>liepen</i> , (<i>jullie</i>) <i>liepen</i> , (<i>zij</i>) <i>liepen</i>

Zoals reeds vermeld in 5.5.1. zijn persoonsvormen van de aanvoegende wijs of conjunctief in het Nederlands schaars. Gebruikelijk zijn nog: *zij*, *moge*, *leve*, *ware*; ook wel: *men bedenke*, *men letter erop*, *men neme*.

In archaïsche taal wordt bij gebruik van *gij* als 2e pers. enk. en mv. imperfectum een *-t* achter de persoonsvorm geplaatst, bijv. *gij speeldet*, *gij greept*, *gij liept*. Een allomorf is: *gij kwaamt* (naast *jij kwam*).

De vormen van presens en infinitief noemt men wel primaire vormen van het verbum, praeteritum en participium secundaire vormen. Samen zijn dit de hoofdvormen van het werkwoord, naar de term van Van Haeringen.

De werkwoorden kunnen naar hun hoofdvormen onderscheiden worden in regelmatige en onregelmatige.

1. Regelmatige werkwoorden

Het praeteritum van deze verba eindigt op *-te* als de stam eindigt op een stemloze consonant; in alle andere gevallen is de uitgang *-de*. Het partici-

pium eindigt resp. op *-t* en *-d*. Bijv. *werken, werkte, gewerkt; zetten, zette, gezet; kammen, kamde, gekamd; behoeden, behoedde, behoed*.

II. Onregelmatige werkwoorden

A. Met regelmatig praeteritum en participium op *-en*

bijv. *bakken, bakte, gebakken*

Evenzo: *bannen, barsten, braden, brouwen* (van bier), *heten, lachen, laden, malen, raden, scheiden, spannen, stoten, vouwen, weven, wassen, zouten*.

Naast *raadde* komt *ried* voor, naast *stootte* ook *stiet*. Wassen in de betekenis 'groeien' heeft een praeteritum *wies*. De vormen van *uitscheiden* luiden *schee uit* en *uitgescheeën*. Klinkerverandering in het participium vertoont *wreken, wreekt, gewroken, melken, melkte, gemolken* en *zieden, ziedde, gezoden*.

B. Met regelmatig participium en afwijkend praeteritum

bijv. *durven, durfde* of *dorst; jagen, jaagde* of *joeg* (met betekenisverschil: *jaagde* 'was op jacht', *joeg* 'dreef voort'); *vragen, vroeg* of *vraagde; leggen, legde* of *lei; zeggen, zei* of *zegde; willen, wilde* of *wou; plegen, pleegde* 'bedreef' en *placht* 'was gewoon', *wezen, was*, mv. *waren*.

C. Met onregelmatig praeteritum en dito participium op *-t*

bijv. *brengen, bracht, gebracht; denken, dacht, gedacht; dunken, docht, gedocht; kopen, kocht, gekocht; zoeken, zocht, gezocht*.

Tot deze groep kan ook gerekend worden: *hebben, had, hadden, gehad* met onregelmatige vormen in het praesens *hij heeft*, ook *U heeft* naast *U hebt*.

D. Met stamverandering in alle secundaire vormen en participium op *-en* met wisseling van *ij* en *ee*:

bijv. *bijten, beet, gebeten*. Evenzo: *blijken, blijven, drijven, verdwijnen, glijden, grijpen, hijsen, kijken, kijven, knijpen, krijgen* 'verkrijgen', *krijzen, krijten, kwijten, lijden* (ook: *belijden*), *lijken, mijden, nijgen, nijpen, prijzen* 'loven', *rijden, rijgen, rijten, schijnen, schijten, schrijden, schrijven, slijpen, slijten, smijten, snijden, spijten, splijten, stijgen, stijven* (met stijfsel), *strijden, strijken, wijken, wijten, wijzen, wrijven, zijgen, zwijgen, (be) zwijken*.

Vrijen is in omgangstaal gewoonlijk onregelmatig: *vree, gevreeën*; in schrijftaal ook regelmatig: *vrijde, gevrijd*. *Krijgen* 'strijden' en *stijven* 'sterker bevestigen' alsmede *prijzen* 'de prijs aangeven, van een prijs voorzien' zijn regelmatig. *Krijzen* kan zowel onregelmatig als regelmatig voorkomen: *krijste, gekrijst*.

In omgangstaal ontbreekt veelal de *-d* van de verba waarvan de stam op *-d* eindigt. In plaats van *rijden* komt *rijen, ree, gereeën* voor; idem bij *snijden, strijden, glijden* enz. Bij de imperatief ontbreekt de *-d* bijna altijd, tot in schrijftaal toe: *Rij rustig!*

Met wisseling van *ie* en *oo*

bijv. *bieden, bood, geboden*. Evenzo: *bedriegen, verdrieten, gieten, kiezen, liegen, genieten, rieken, schieten, verdrieten, vlieden, vliegen, vlieten*. Met kleine afwijking: *verliezen, verloor, verloren*; evenzo: *vriezen*.

Met wisseling van *ui* en *oo*

bijv. *buigen, boog, gebogen*. Evenzo: *druipen, duiken, fluiten, kluiven, kruipen, luiken, pluizen, ruiken, schuiven, sluipen, sluiten, snuiven, snuiten, spruiten, spuiten, stuiven, zuigen, zuipen*.

Tot deze groep behoort ook *schuilen*, dat echter ook regelmatig *schuilde, geschild* kent; van *verschuilen* komt naast *verschool* ook een regelmatig praeteritum *verschuilde* voor.

Het regelmatige *fuiven* kent in schertsende taal ook *foof, gefoven*.

Met wisseling van *i* en *o* voor nasaal

bijv. *binden, bond, gebonden*. Evenzo: *blinken, dingen, dringen, drinken, dwingen, beginnen* (ook: *ontginnen*), *glimmen, klimmen, klinken, krimpen, (ver)slinden, slinken, spinnen, springen, stinken, vinden, winden, winnen, wringen, zingen, zinken, zinnen*.

met wisseling van *e* en *o* voor nasaal, *l* of *r*

bijv. *bergen, borg, geborgen*. Evenzo: *delven, gelden, kerven, melken, schelden, schenden, schenken, zenden, zwelgen, zwellen, zwemmen*.

Melken en *kerven* komen ook regelmatig voor; het participium *gemolken* is normaler dan *gemelkt* (wel in overdrachtelijk gebruik: *uitgemelkt*). *Erven* is regelmatig; het participium luidt in omgangstaal echter ook *georven*.

met wisseling van *ee* en *oo*

bijv. *scheren, schoor, geschoren*. Evenzo: *wegen* en *zweren* 'etteren'
Scheren in de betekenis van 'keilen, laag vliegen' is regelmatig; *zweren* 'een eed afleggen' heeft een regelmatig praeteritum: *zweerde* (ook *bezweerde*) of *zwoer, bezwoer*.

met wisseling van *e* en *o*

bijv. *treffen, trof, getroffen*. Evenzo: *trekken, vlechten, vechten*.

met wisseling van *i* en *o*

alleen: *schrikken, schrok, geschrokken* (ook regelmatig: *schrikte, geschrikt*)

met wisseling van *ij* en *oo*

alleen: *tijgen, toog, getogen*.

Met stamverandering in het praeteritum en participium op *-en* met dezelfde vocaal als in het presens

bijv. *genezen, genas, genazen, genezen*. Evenzo: *vergeten, geven, lezen, meten, treden, vreten*. *Eten* heeft een afwijkend participium *gegeten*.

Voorts: *vallen, viel, gevallen*; evenzo: *wassen hangen, hing, gehangen*; evenzo: *vangen dragen, droeg, gedragen*; evenzo: *graven, varen blazen, blies, geblazen*; evenzo: *laten, raden, slapen lopen, liep, gelopen*; evenzo: *stoten komen, kwam, kwamen, gekomen houden, hield, gehouden of gehouwen*; en *houwen, hieuw, gehouwen worden, werd, geworden* en met praeteritum op *-st*: *moeten, moest, gemoeten, weten, wist, geweten*.

Met verschillende stamverandering in alle secundaire vormen

bijv. *bidden, bad, baden, gebeden*. Evenzo: *liggen en zitten bederven, bedierf, bedorven*. Evenzo: *helpen, sterven, werpen, werven, zwerven, bevelen, beval, bevalen, bevolen*. Evenzo: *breken, nemen, spreken, stelen, steken*; *zweren, zwoer, gezworen* 'een eed afleggen' *heffen, hief, geheven* en *scheppen, schiep, geschapen*.

E. Verba met afwijkende infinitief

Alleen: *gaan, ging, gegaan; staan, stond, gestaan; zien, zag, zagen, gezien; doen, deed, gedaan; slaan, sloeg, geslagen* (de stam luidt resp. *ga, sla, zie, doe* en *sla*; voor het presens mv. gelden dezelfde vormen als de infinitief, dus: *we gaan, zij doen*, etc.)

Het praeteritum van *doen* luidt in omgangstaal veelal *dee* en *deeën*.

Tenslotte: *zijn*, waarvan het presens onregelmatig is: *ik ben, jij bent, (ben jij), hij is; wij, jullie, zij zijn*; ook *jullie bent (ben jullie)*; *U bent* of *U is*; ook: *gij zijt*, conjunctief *zij*. Secundaire vormen zijn afgeleid van *wezen*: praeteritum enk. *was*, mv. *waren*; daarnaast: *U, gij, jullie waart*. Imperatief: *wees* en *weest*, participium *geweest* (en als tegenwoordig deelwoord *zijnde*), conjunctief: *ware*.

F. Verba met onregelmatig presens, en stamverandering in praeteritum en participium.

<i>kunnen</i>	praesens:	enk. <i>kan</i> (ook: <i>je, U kunt/kun je</i>), mv. <i>kunnen</i> (ook: <i>jullie, U kunt, kun jullie</i>)
	praet.:	enk. <i>kon</i> , mv. <i>konden</i>
	participium:	<i>gekund</i>
<i>mogen</i>	praesens:	enk. <i>mag</i> (ook <i>je, U moogt</i>) mv. <i>mogen</i> (ook: <i>jullie, U moogt</i>) (<i>moogt</i> alleen nog in ouder Nederlands)
	praet.:	enk. <i>mocht</i> , mv. <i>mochten</i>
	participium:	<i>gemoogd</i> en <i>gemogen</i>

zullen	praesens:	enk. <i>zal</i> (ook <i>je, U zult/zul je</i>) mv. <i>zullen</i> (ook: <i>jullie, U zult/zul jullie</i>)
	praet.:	enk. <i>zou</i> (ook <i>je, U zoudt; zou je, U</i>), mv. <i>zouden</i> (ook <i>jullie, U zoudt/zou jullie, U</i>)
	participium:	ontbreekt

Het participium van *kunnen* en *mogen* komt voor wanneer deze verba als zgn. zelfstandige werkwoorden dienst doen, bijv.: *hij heeft het gekund; hij heeft niet gemogen*. Indien ze als hulpwerkwoord fungeren treedt de infinitief in de plaats van het participium: *hij heeft (of is) niet kunnen komen resp. mogen komen*. We treffen dit ook aan bij als hulpwerkwoord gebruikt *zullen, blijven, moeten, willen, laten, doen, wezen*, bijv.: *hij had zullen komen; hij is blijven lezen, hij heeft willen lopen, hij heeft hem doen struikelen, hij is wezen zwemmen*.

Literatuur

C.B. van Haeringen, De taaie levenskracht van het sterke werkwoord, *NTg* 34 (1940) 232; of *Neerlandica* 222-237.

C.B. van Haeringen, De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord, *NTg* 43 (1950) 20-28; of *Gramarie* 75-87.

C.B. van Haeringen, *Zijn en wezen*, *TT* 6 (1955) of *Gramarie* 203-207.

De morfologische valentie van het participium is voor een deel vergelijkbaar met die der adjectieven. Het tegenwoordig deelwoord (of participium praesentis) zowel als het verleden deelwoord (of participium perfecti) kan de uitgang *-e* resp. *-en* aannemen, bijv.: *ziende, werkende; zienden, werkenden, gedroogde, vermoorden, gedane, gegrepene*.

De mogelijkheden zijn hier echter beperkt: waar de deelwoorden op *-t* of *-d* gewoonlijk uitgangen kunnen krijgen (met uitzondering van *gehad*) zijn de mogelijkheden bij de participia op *-en* veel beperkter: geen uitgang vinden we bij de participia van de verba genoemd onder A; van de verba onder B t/m E kunnen de participia van de transitieven de uitgang *-e* krijgen, met name bij zelfstandig gebruik, bijv. *de verslagene, het gekrompene, het gevondene*, enz. Van de intransitiva schijnt alleen *de/het gevallene* voor te komen.

Adjectivische valentie blijkt ook uit het vermogen tot comparatie dat sommige deelwoorden bezitten, bijv. *gezoutener, het gezoutenst, verslagener, druipender, blinkender, treffender, het geschondenst, dringendst*.

alsmede uit de mogelijkheid tot prefigering met *on-* bijv. *ongezouten, ongedacht, ongeslagen, ongeschonden, ongekrompen, ongebonden, ongelogen, ongekroond, ongeslepen, onafgesneden* e.v.a.

Op basis van de infinitief zijn verschillende afleidingen mogelijk. Allereerst door prefigering:

met *be-*

bijv. *bearbeiden, bedenken, bedrukken, beheersen, benaderen, bereiken, besparen, bespreken, bestuderen, bezeilen.*

De betekenis die door middel van *be-* aan het werkwoord verleend wordt, kan zeer verschillend zijn. Bijna altijd zijn de verba met *be-* transitief; door *be-* kunnen intransitiva transitief gemaakt worden, bijv. *klagen/beklagen, liegen/beliegen, rijden/berijden, treden/betreden* e.v.a. Intransitief is *bestaan* 'existeren'.

Niet altijd is de vorming van de verba op *be-* doorzichtig. Zo is bijv. *be-vlijtigen* niet gevormd op basis van *vlijtigen, maar ook is niet uit te maken of *vlijt* of *vlijtig* het uitgangspunt is geweest. Van sommige verba op *be-* is geen simplex aan te wijzen (d.w.z. er bestaat geen infinitief zonder *be-*), bijv. *bedaren, bederven, bedriegen, begeren, behagen.*

Produktief is de vorming van zgn. ornatieven, verba die afgeleid zijn van substantiva, geprefigeerd met *be-* en uitdrukke: 'voorzien van het door het substantief genoemde', bijv.: *bedijken, begrenzen, belasten, bemantelen, betitelen, bewapenen.* Zie verder bij de behandeling van de substantiva 5.2.2.

Het is niet altijd uit te maken of het grondwoord een substantief of een verbum geweest is; dat geldt voor *beplanten* naast *plant/planten*, *besmeren* naast *smeer/smeren*, *berijmen* naast *rijm/rijmen*.

met *her-*

bijv. *herwaarderen, herbenoemen, herbouwen, herdoopen, hergroeperen, herkeuren, herontdekken.*

Het prefix *her-* geeft aan: herhaling van het door het grondwoord uitgedrukte; het is een zeer produktief prefix en het kan voor reeds geprefigeerde verba gebruikt worden: *herbebossen, herontdekken*, enz. De prefigering van het deelwoord is wisselend: *hergegroepeerd, gehergroepeerd* of zelfs *hergroepeerd*.

Van sommige verba op *her-* is geen simplex aanwijsbaar, bijv. *herinneren, herenigen, herkansen*. Wel kan men van samenstellende afleidingen spreken bij *herkansen* (uit *her + kans + en*) enz.

Bij een aantal verba die met *her-* geprefigeerd zijn, is de betekenis niet te omschrijven d.m.v. 'opnieuw'; dat geldt o.m. voor *herademen, herdenken, herstellen, herroepen*. Wel is hier sprake van een handeling die op een voorafgaand gebeuren volgt of alleen in samenhang daarmee voorstelbaar is, maar het element van herhaling ontbreekt.

met *ont-*

bijv. *ontbinden, ontgespen, onthullen, ontkennen, ontladen, ontpakken, ontplooien, ontsieren, ontsluiten, ontspannen, ontvouwen, ontketenen, ontmaskeren.*

De lexicale waarde van *ont-* kan bestaan in het uitdrukken van een tegenstelling van het door het simplex genoemde, bijv. *onthullen, ontknopen, ontwennen*, e.v.a. ofwel dient het tot vorming van zgn. privatieven (het tegengestelde van ornatieven), verba die denominatief zijn en het 'ontdoen van, beroven van het door het substantief uitgedrukte' betekenen, bijv.: *ontbladeren, onteren, ontgrendelen, onthalzen* e.v.a. Deze beide gebruikswijzen van *ont-* zijn productief.

Minder of niet productief is het prefix *ont-* indien gebruikt bij werkwoorden die een scheiding betekenen, bijv. *ontdoen van, ontheffen, ontlenen, ontnemen* en bij verba die het begin van een werking aangeven, zgn. inchoatieven, bijv. *ontbijten, ontbloeien, ontbranden, ontploffen, ontslapen* e.a.

met *ver-*

bijv. *verbranden, verbrassen, verbreken, verdobbelen, verkerven, vermorsen, verpraten, verslapen, vertrappen, verwonen, verzinken.*

De lexicale waarde van *ver-* is veelzijdig. Productief is de vorming van verba, die een 'onbruikbaar maken, vernietigen of consumeren' uitdrukken, zoals *verbrassen, verdoen, vermoorden, verschroeien*, en van denominatieve verba, die 'het verwisselen van, resp. het bedekken of afsluiten met het door het substantief aangeduide' betekenen, bijv.: *verpotten, verglazen, verzegelen, verzilveren, vernagelen, verkooien, verdoeken, verzolen.*

Eveneens productief is de vorming van verba met *ver-* en een (noodzakelijk) wederkerend voornaamwoord; de betekenis van *ver-* + *zich* is hier gelegen in een ongewenst resultaat van de handeling die door het grondwoord wordt uitgedrukt, bijv.: *zich vergapen, zich vergalopperen, zich verrekenen, zich verpraten, zich verslikken.*

Van vele verba op *ver-* is de lexicale waarde niet meer doorzichtig, resp. is het simplex niet (meer) aanwezig of alleen bekend met geheel andere betekenis. Deze verba zijn niet als afleidingen te beschouwen, bijv. *verbazen, vergeten, versmaden, vervallen, verorberen, verliezen, verloven, vertrouwen, verkwanselen, verpatsen.*

Nog wel als prefix herkenbaar, doch niet productief zijn *ge-* en *er-*, bijv. in: *gebeuren, gebruiken, gebieden, gedenken, gedijen, gedragen, gelasten, geleiden, geloven, genieten, getroosten, gewinnen* e.a.

en in: *erbarmen, erkennen, erlangen, ervaren.*

Veel voorkomend is de vorming van werkwoorden met een prefix (voorvoegsel), dat, indien zelfstandig voorkomend, als bijwoord of voorzetsel bekend is:

aan-: aankomen, aannemen, aandoen, aantrekken, aanvatten, aanbreken

achter-: achterblijven, achterlaten, achterstellen, achterstaan

bij-: bijkomen, bijdraaien, bijsturen, bijtrekken, bijtanken, bijschaven

door-: doorboren, doordrenken, doorlopen, doorzoeken, doorprijmen

in-: inbrengen, innemen, intrekken, inlopen, inrijden

mis-: miszeggen, misdoen, misverstaan, misgooien, misvormen

na-: nalopen, nadoen, nakomen, naplamuren, narijden

neer-: neergooien, neerleggen, neerzetten, neerdrukken

om-: omgeven, omgorden, omzeilen, omlopen, omvormen, omrijden

onder-: ondergraven, ondertekenen, onderdrukken

over-: overbluffen; overlopen; overhouden, overnemen

voor-: voorzien, voorspellen, voorkomen; voorlezen, voordoen, voorpraten, voorzeggen

weer-: weerspiegelen, weerkaatsen, weerspreken, weerleggen

en zeer vele andere.

De betekenis van deze verschillende voorvoegsels kan zeer uiteenlopend zijn, zelfs per voorvoegsel. Soms geeft het accent een indicatie voor de betekenis waarin een werkwoord moet worden opgevat, bijv. *door-* (zonder accent) = 'doorheen': *doorbóren, doorlópen*; *dóór-* (met accent) = 'voortdurend': *dóórpraten, dóórzeuren*.

Verba die op deze wijze gevormd zijn kunnen verdeeld worden in scheidbare en onscheidbare werkwoorden. De verba met de klemtoon op het tweede lid van de samenstelling zijn onscheidbaar, bijv.: *doorlópen, voorspèllen, weerkáátsen*. Het onscheidbaar zijn blijkt uit de persoonsvormen: *doorlóópt, voorspelt, weerkaatst* en de participia zonder *ge-*: *doorlópen, voorspèld, weerkáátst*. Onscheidbare werkwoorden hebben alleen als voorvoegsel *door-*, *mis-*, *om-*, *onder-*, *over-*, *voor-* en *weer-*.

Scheidbare verba zijn herkenbaar aan de klemtoon op het eerste lid van de samenstelling, bijv.: *dóórlopen, áántrekken, bíjdraaien*, en aan de persoonsvormen *loopt door; trekt aan; draait bij* enz. en de participia, waarbij *ge-* tussen de beide leden geplaatst wordt: *doorgelopen, aangetrokken, bijgedraaid*.

Een schijnbare uitzondering is *wéérlichten/gewéérlicht*, dat echter denominatief (van *weerlicht*) is.

Voorvoegsels van uitheemse oorsprong komen voor bij verba die zelf ook van vreemde herkomst zijn (verba op *-éren*). Produktief zijn ze niet, wel herkenbaar als prefix, bijv. *antedateren* naast *dateren*, *deblokkeren* naast *blokkeren*, *demonteren* naast *monteren*, *decentraliseren* naast *centraliseren*.

Het voltooid deelwoord van zulke verba wordt gevormd met *ge-* voor het prefix, bijv.: *gedesorganiseerd, gedesintegreerd, gedemilitariseerd*. Deze vorming van de participia duidt erop dat deze uitheemse prefixen geen deel hebben aan de systematiek die de inheemse prefixen kenmerkt.

Eveneens veel voorkomend is de vorming van werkwoorden met een prefix, dat, indien zelfstandig voorkomend, als bijwoord of bijvoeglijk naamwoord bekend is, bijv.:

fijnproeven, hardlopen, leeglopen, losmaken, mooipraten, schoonmaken, schoonschrijven, snelvuren, stilzitten; bekendmaken, dichtdoen, grootbrengen, platdrukken, rechtbuigen.

Al deze infinitieven zijn te beschouwen als samenstellingen; in een zuiver verbale functie komen ze alleen gescheiden voor: *hij zit stil; hij loopt hard*; vgl. ook: *stilgezeten, hardgelopen*. Het motief voor het aaneenschrijven van de infinitief en het deelwoord ligt in de betekenis: *stilzitten* heeft een iets andere betekenis dan een (incidenteel) *stil zitten*, enz.

Onscheidbaar zijn *liefkozen, vrijbuiten* en *vrijwaren*, waarvan de laatste twee geen simplex vertonen.

Produktief is de vorming van infinitieven, voorafgegaan door een substantief; als persoonsvorm gebruikt blijken deze werkwoorden het zelfstandig naamwoord als object (soms als voorzetselvoorwerp) bij zich te verlangen, bijv. *bierbrouwen, bloedvergieten, boekenschrijven, brievenschrijven, dierentemmen, lesgeven, schijfschieten* (vgl. *hij schiet schijf* of *naar een schijf*), *koorddansens, kroeglopen*.

We vinden hier een aantal onscheidbare samenstellingen; deze blijven echter beperkt tot enkele gevallen, bijv. *beeldhouwen* (vgl. *hij beeldhouwt, gebeeldhouwd*), *huisvesten, radbraken, slaapwandelen, zegevierens*.

Scheidbare samenstellingen zijn iets talrijker, bijv. *achtgevens, ademhalens, aderlatens, deelnemens, huishoudens, paardrijdens, plaatsvindens, schoolblijvens*.

Men lette erop dat de scheidbare leden van de laatstgenoemde werkwoorden onveranderlijk zijn: *geeft acht, hij haalt adem, hij hield daar verschrikkelijk huis*. In de echte objectsverhouding is uitbreiding van het scheidbare deel mogelijk (bijv. met bijvoeglijke bepalingen), bijv. van *bloedvergieten*: *Attila vergoot veel bloed*, van *tafeldekken*: *ze dekt keurig tafel*.

Afleidingen van verba, op basis van de stam, vinden we met de volgende suffixen, bijv.

-aar: dienaar, minnaar, leraar, peuteraar, verzamelaar, bedelaar, stotteraar
-er: bakker, drager, rijder, beschermer, bezoeker, verzorger, inbreker, navolger

Afleidingen op *-er* worden gebruikt voor een persoon of onderwerp dat de door

het grondwoord genoemde handeling verricht: een *bakker* is 'iemand die bakt', een *inbreker* is 'iemand die inbreekt', enz. Daarnaast komen afleidingen op *-er* voor die geen actieve, maar een passieve betekenis hebben; gewoonlijk betreft het hier geen levende wezens. Zo is een *onderzetter* een plaatje dat ergens onder gezet *wordt*, een *bijsluiter* een briefje dat bij geneesmiddelen bijgesloten *wordt*. Weer andere afleidingen op *-er* hebben causatieve betekenis: een *giller* is een grap of een uitlating die de mensen *doet* gillen. Vooral met de diminutiefuitgang *-tje* komen deze afleidingen - vooral in spreektaal - veel voor: *lachertje*, *doordenker(tje)*, *krijgertje* (iets dat men krijgt, bijv. een kledingstuk), *afdankertje*, *binnenkomertje*, *afknapper(tje)*.

-erd: *veinzerd*, *blufferd*, *knoeierd*, *pruilerd*

-ster: *bindster*, *werkster*, *breister*, *schoonmaakster*, *schrijfster*, *strijkster*

-ling en *(e)ling*: *leerling*, *nakomeling*, *smekeling*, *sterveling*, *volgeling*, *kwekeling*, *zendeling*

-sel: *behangsel*, *smeersel*, *aanhangsel*, *bedenksel*, *baksel*, *deksel*, *beletsel*, *zaagsel*, *strooisel*, *probeersel*, *fijnproefsels* (rubriek in NRC anno 1966)

-ing: *achting*, *daling*, *dwaling*, *heffing*, *kroning*, *redding*, *scheiding*, *werking*, *beproeving*

-enis: *begravenis*, *belijdenis*, *gelijkenis*, *bemoeienis*

-erij: *bakkerij*, *brouwerij*, *spinnerij*, *touwslagerij*, *visserij*

-age: *lekkage*, *slijtage*, *kwellage*, *vrijage*, *strijkage*

-atie: *predikatie*, *bibberatie*

De laatste formaties zijn gevormd naar analogie van het produktieve suffix *-atie*, dat bij verba van vreemde oorsprong op *-éren* voorkomt, echter niet op basis van de stam, doch op basis van een morfeem bestaande uit de stam zonder *-eer*, bijv. *visiteren* (stam: *visiteer* > nieuw morfeem *visit-* + *atie*): *visitatie*; eveneens: *feliciteren*: *felicitering*, *repareren*: *reparatie*, *speculeren*: *speculatie*, *creëren*: *creatie*, *delegeren*: *delegatie*, *penetren*: *penetratie*.

-ig, *-erig*: *peuterig*, *aanhangig*, *stotterig*, *knoeierig*, *schrijverig*, *bijterig*.

Het is niet uit te maken of de woorden op *-erig* afleidingen zijn op basis van een verbale stam + *erig* of van een afleiding op *-er* + *ig*.

-achtig: *bakachtig*, *verzamelachtig*, *stotterachtig*, *schrijfachtig*, *schrikachtig*, *babbelachtig*

-baar: *breekbaar*, *buigbaar*, *denkbaar*, *hoorbaar*, *leesbaar*, *tastbaar*, *uitvoerbaar*

-(e)lijk: *aandoenlijk*, *bedenkkelijk*, *beweeglijk*, *hinderlijk*, *erfelijk*, *begrijpelijk*

-zaam: *behoedzaam*, *buigzaam*, *leerzaam*, *mededeelzaam*, *sparzaam*, *verdraagzaam*

Hoewel het suffix *-baar* produktief is bij transitieve werkwoorden, zijn er ook intransitiva die afleidingen met *-baar* kennen; tamelijk recent is *leefbaar*,

maar reeds lang gebruikelijk zijn *huwbaar, ontvlambaar, (on)wankelbaar, werkbaar, vloeibaar, brandbaar, strijdbaar, bestaanbaar*.

In enkele gevallen is het dubieus of men van samenstelling of afleiding moet spreken, bijv. indien als tweede component optreedt: *-gerei* in: *naaigerei, wasgerei, eetgerei, schrijfgerei*; *-tuig* in: *visttuig, werktuig, vliegtuig, zeiltuig, rijtuig*; *-pot* in: *zeurpot, brompot, zanikpot, likkepot, knorrepot, morspot, knoeipot*; *-kous* in: *leuterkous, zemelkous, teutkous, kletskous, sufkous*.

Afleiding door middel van het prefix *ge-* voor de stam is zeer produktief: bijv.: *gebak, gedoe, gedenk, gepeuter, gezeur, gestotter, gebreek, gespring, gedraai, gehuil, gegrinnik, geloop*.

Op basis van de stam bestaan enkele samenstellingen die men imperatieve samenstellingen noemt, omdat de bedoelde formaties schijnbaar een imperatief met een object of bepaling vertonen, bijv. *doeniet, deugniet, bemoeial, waaghals, stokebrand, kijk-in-de-pot, sta-in-de-weg, van lik me vestje, een sladood, een vaarwel, een vergeet-me-niet*.

Noch het gebruik, noch de betekenis geeft echter ooit aanleiding in deze woorden een imperatief te vermoeden.

Enkele tegenwoordige deelwoorden vormen met een voorafgaand substantief een adjectief, met accent op het tweede lid van de samenstelling: *deelnémend, erbiedwékkend, lachwékkend, geestdóndend, kunstlívend, nietszèggend*.

Naast vele werkwoorden komen substantiva zonder typisch afleidingsaffix voor, waarvan men niet kan zeggen welk woord als afleiding beschouwd moet worden, het werkwoord of het substantief. Bij vele verba is dit substantivum identiek met de stam van het verbum, bijv.: *invoer, onthaal, verblijf, verbruik, bericht, beroep, draai, druk, dunk, duur, gis, groet, pluk, vloek, doop, eer*.

Hoewel diachronisch beschouwd soms wel uit te maken is, welk woord primair is, kan men dat van synchronisch standpunt niet. Bij de onregelmatige werkwoorden en de daarnaast voorkomende substantiva zonder typisch afleidingsaffix faalt zelfs niet zelden het diachronische criterium. Veel van deze formaties kenmerken zich door klinkerwisseling, bijv.:

drinken/drank, krimpen/kramp, wreken/wraak, geven/gave, gift(e), bidden/bede, krijten/kreet, rijden/rit, bedriegen/bedrog, kiezen/keus, liegen/leugen, genieten/genot, schieten/schot, ruiken/reuk, graven/graf, groeve, slaan/slag, staan/stand, gaan/gang.

Voor de meeste taalgebruikers is het verband tussen bovengenoemde woordparen evident en men hanteert deze substantiva ook bij de woordvorming:

naast *uitgeven* en *teruggeven* gebruikt met *uitgave* (en met betekenisverschil *uitgifte*) en *teruggave*; vgl. verder *stilstand*, *doorgang* en afleidingen op basis van *slag*, *stand* en *gang*: (*trommel*-)*slager* naast *slaander*, *omstander* naast *buitenstaander*, *voetganger* naast *gaanderij*.

Sommige woorden hebben het voorkomen van een voltooid deelwoord, zonder dat ze echter zo genoemd mogen worden. Afgeleid van zelfstandige naamwoorden, voorzien van een uitgang *-t* of *-d* en geprefigeerd met *ge-*, *be-*, *ont-* en *ver-* komen o.a. voor: *geaderd*, *gebrild*, *gelaarsd*, *befaamd*, *behuisd*, *betraand*, *onthand*, *ontheemd*, *verweesd*, *verkikkerd* en vele andere. Ze zijn te beschouwen als afleidingen van substantiva en zijn aldaar bij de woordvorming besproken. Mettertijd kunnen soms echte werkwoorden van deze onechte deelwoorden afgeleid worden; men kan dan van participia praeverbalia spreken, bijv.: *onthemen* naast *ontheemd*; *hij laarsde en handschoende zich*.

Van sommige pseudo-deelwoorden is het uitgangspunt van synchronisch gezichtspunt niet meer doorzichtig, zoals *behept*, *verknocht*, *verwant*, *geneigd* of de uitsluitend met *on-* geprefigeerd voorkomende formaties *onbeschoft*, *onbesuisd*, *onbekookt*.

Literatuur

- C.B. van Haeringen, Afleidingen en samenstellingen van *doen*, *gaan*, *slaan*, *staan* en *zien*, *Ts* 63 (1944) 215-225 of: *Neerlandica* 237-246.
- C.B. van Haeringen, Participia praeverbalia, *NTg* 42 (1949), of: *Gramarie*, 38-45.
- J.H. van Lessen, Bestaan er 'participia praeverbalia'? *NTg* 43 (1959) 153-159.
- C.B. van Haeringen, *-aar* of *-er*, *NTg* 44 (1951) 260-266, of *Gramarie*, 108-117.
- C.B. van Haeringen, Bij en om het prefix *her-*, *NTg* 55 (1962) 313-321.
- H. Schultink, De bouw van nieuwvormingen met *her-*, *Ts* 80 (1964) 151-184.
- A. Sassen, Problems of pre-, post-, and co-existence and the word-class of past participles in Dutch, *Lingua* 21 (1968) 400-416.
- C.B. van Haeringen, Het achtervoegsel *-ing*: mogelijkheden en beperkingen, *NTg* 64 (1971) 449-468, of in: *Morf Ned*, 77-100.
- H. Schultink, Het prefix *ge-* in Nederlandse (en Duitse) verleden deelwoorden, *NTg* 66 (1973), 409-418, of in: *Morf Ned*, 110-112.
- J.W. de Vries, *Lexicale morfologie van het werkwoord in modern Nederlands*, Leiden 1975.
- A.P. ten Cate, *-En* of *-ing*: een kwestie van aspecten, *Spekt* 6 (1977), 395-401.
- M.C. van den Toorn, Nomina agentis met vlottende betekenis, *NTg* 71 (1978), 362.

5.5.3.

Tot de meest in het oog springende syntactische valenties van het werkwoord behoort het feit dat een persoonsvorm een door congruentie formeel kenbare band met een ander woord (een pronomen, of een substantief al dan niet voorafgegaan door een lidwoord) kan aangaan, bijv. *ik loop, wij lopen, het meisje leest, de meisjes lezen, komt Jan?*

Van een woordgroep zonder meer kan hier niet gesproken worden, omdat de persoonsvorm van het ermee verbonden woord (of woordgroep) gescheiden kan worden, bijv. *(ik zie dat) de meisjes (nu al de hele dag) lezen.*

Naar het ons voorkomt kan van ieder werkwoord een persoonsvorm van de 3e persoon (stam + *t*) een verbinding tot stand brengen met *het* (ook alle zgn. onpersoonlijke verba vallen onder deze definitie), bijv. *het loopt, het sneeuwt, het dunkt, het schijnt, het is.*

Alle niet-zelfstandige werkwoorden behoeven daarenboven aanvulling met een infinitief, deelwoord of naamwoord, waarbij op te merken valt, dat de persoonsvorm van zo'n werkwoord altijd direct naast hetzij het persoonsvorm-congruente woord, hetzij het deelwoord, de infinitief of het nomen staat, bijv. *ik heb (de hele dag) gelezen; (... dat) ik (de hele dag) gelezen heb of heb gelezen; hij zal (morgen wel) komen; (... dat) hij (morgen wel) komen zal of zal komen; het schijnt waar; het moet waar zijn.*

De imperatiefvorm kan veelal met *jij, U* of *jullie* verbonden worden, doch nodig is dat niet. Ook zonder enige congruentie met een ander woord kan de imperatief gebruikt worden en men kan zeggen dat hij onvoorwaardelijke zinsvalentie bezit, d.w.z. dat de imperatief zonder meer als zin gebruikt kan worden, bijv. *Loop! Kom! Spreek!*

Literatuur

P.C. Paardekooper, De imperatief als grammatische categorie in het ABN, *NTg* 44 (1951) 97-107.

P.C. Paardekooper, De 'tijd' als spraakunstgroep in het ABN, *NTg* 50 (1957) 38-45.

Van de nominale vormen van het werkwoord, de infinitief en de deelwoorden, is op te merken dat zij vele valenties met de echte nomina gemeen hebben.

De infinitief bezit het vermogen met *te* een woordgroep te vormen, bijv. *te komen, te zien, te doen*. Eveneens is vorming van een woordgroep mogelijk met *het*, bijv. *het werken, het zien* enz., eventueel uitgebreid met een adjectief, bijv. *het harde werken, het slechte zien*, enz. Ook andere bepalingen, die bij substantiva voorop kunnen gaan, zijn in deze gevallen mogelijk: *Willems werken, mijn tekenen, wiens schrijven*, enz. We beschouwen deze gevallen dan ook als substantieven.

Een merkwaardigheid waardoor de infinitief zich van de echte substantiva onderscheidt is de mogelijkheid dat bepalingen en voorwerpen bij een gezegde ook bij de infinitief kunnen blijven staan, bijv. *Dat telkens tegen de*

ruiten tikken gaat me vervelen; Op zo'n dwaas vertrouwen is gekkenwerk. Het werk netjes afleveren is een eerste vereiste.

Als zinsdeel kan de infinitief (al of niet met *te*) voorkomen in de volgende functies:

1. onderwerp, bijv. *Lopen is gezond. Het is gezond te lopen.*
2. naamw. deel, bijv. *Dat is werken! Het blijft huilen. Dat is te proberen.*
3. lijdend voorwerp, bijv. *Hij vindt werken vervelend. Ik hoor roepen.*
4. oorzakelijk voorwerp, bijv. *Hij verlangt naar wandelen. Hij staat op betalen.*
5. bepaling van gesteldheid, bijv. *Hij heeft zijn koeien in de wei lopen.*

De infinitieven zonder *te* zijn in de gevallen 1 t/m 4 als substantiva te beschouwen.

Als woordgroep met *te* kan de infinitief als bijvoegl. bepaling gebruikt worden, bijv.: *De te verkopen boeken; de kans te slagen.*

Als woordgroep met *te* voorafgegaan door een voorzetsel ook als bijwoordelijke bepaling, bijv. *Alvorens te eten, om te lachen, door weg te gaan, zonder te groeten.*

Tot de verbale functies van de infinitief behoort het deel-uitmaken van een werkwoordelijk gezegde, bijv.: *hij zal komen, hij moet weggaan, dat mag blijken, Jan gaat eten.*

alsmede het voorkomen als imperatief, bijv. *Doorlopen! Hollen! Eten!*

Bij deze imperatiefunctie sluit zich aan het gebruik van de infinitief voorafgegaan door *te* in bepaalde 'voorschriften', bijv.: *Niet in de zon te plaatsen. Droog te bewaren.*

Zeldzaam is de uitgang *-s* bij infinitieven, wanneer een infinitief deel uitmaakt van een samenstelling (bijv. *peinzensmoe*) of van een woordgroep (bijv. *tot vervelens toe*).

De deelwoorden (zowel het tegenwoordig als het voltooid deelwoord) tonen hun nominale karakter bij de vorming van woordgroepen, waarin zij benoembaar zijn als adjectiva, bijv. *een geverfde deur, een huilend kind.*

Hun verbale afkomst is nog duidelijk wanneer voorwerpen of bepalingen behorende bij een gezegde ook bij een deelwoord behouden blijven, bijv. *het gisteren geverfde hek, de vorige week verloren portemonnaie, een weinig vermaak biedende film, het naar Canada geëmigreerde gezin.*

Deelwoorden kunnen in de volgende functies voorkomen:

1. naamw. deel v.h. gezegde, bijv. *De zieke is stervende. Hij is al jaren getrouwd.*
2. bepaling van gesteldheid, bijv. *Lachend liep hij weg. Ontroerd luisterde hij. We eten de croquetjes opgewarmd.*
3. bijvoeglijke bepaling, bijv. *Een woedende menigte. Het haardvuur, lustig*

vlamvend. Een gestolen fiets. Lippen, gezwollen van toorn.

Minder gebruikelijk zijn de volgende functies

4. onderwerp, bijv. *Beter ten halve gekeerd, dan ten hele gedwaald. Beter hard geblazen dan de mond gebrand.*
5. bijwoordelijke bepaling, bijv. *Onder ons gezegd en gezwegen vind ik hem onbetrouwbaar. Welbezien kun je dat niet doen. Strikt genomen is dat onjuist.*

Men noemt dit bijwoord. bep. van voorwaarde of omstandigheid, hoewel het verschil met de bepaling van gesteldheid miniem is.

Zuiver verbale functie bezit het voltooid deelwoord indien het een imperatief uitdrukt, bijv. *Opgepast! Niet getreuzeld! Opgeduveld!*

Voltooide deelwoorden van zuiver verbaal karakter kunnen door een voornaamwoordelijk bijwoord voorafgegaan worden; dit voornaamwoordelijk bijwoord kan echter alleen ongesplitst (d.w.z. niet door het deelwoord gesplitst) voorkomen, in tegenstelling tot het gebruik bij de zgn. pseudo-deelwoorden (met nominaal karakter), waar het vnw. bijwoord ongesplitst of door het deelwoord gesplitst kan voorkomen. Bijv.:

Verbale deelwoorden:	<i>Hij is erover gestruikeld</i>
	<i>Hij is ervan geschrokken</i>
	<i>Hij is hierdoor gekomen</i>
Nominale (pseudo-)deelwoorden:	<i>Hij is ermee behept of: er behept mee</i>
	<i>Hij is eraan verknocht of: er verknocht aan</i>
	<i>Hij is daarover ontstemd of: daar ontstemd over</i>

Literatuur

A. Sassen, Endogeen en exogeen taalgebruik, *NTg* 56 (1963) 10-21, of: *TiA*, 341-352.

5.6. Lidwoord

Een volledig bevredigende definitie van de lidwoorden (of artikels) is moeilijk te geven. Men kan het makkelijkste volstaan met een opsomming: *de, het* en *een* noemt men lidwoorden.

Tot de semantische aspecten behoort het onderscheid in lidwoorden van bepaaldheid, nl. *de* en *het* en een lidwoord van onbepaaldheid nl. *een*. De bepalende (of bepaalde) lidwoorden bezitten een individualiserende functie; ze worden gebruikt in verband waarmee spreker en hoorder gelijkelijk op de hoogte zijn, bijv. *Dat is de man waarover ik je sprak. Hier is het boek. De kinderen komen vandaag vroeg thuis.* Het lidwoord *een* bezit die mogelijkheid niet; het substantivum dat op *een* volgt is noodzakelijkerwijs onbepaald, bijv.: *Ik heb vanmorgen een helicopter gezien.*

In het meervoud kan geen lidwoord van onbepaaldheid gebruikt worden; het

blijft in dat geval achterwege en men spreekt dan wel van 'nulteken'. Men vergelijkte:

- (1) De kraai pikte het brood op.
- (1a) De kraaien pikten het brood op.
- (2) Een kraai pikte het brood op.
- (2a) Kraaien pikten het brood op.

Het lidwoord *een* en zijn correlaat in het meervoud, het nulteken, kunnen ook nog een andere functie vervullen. Deze blijkt uit de volgende zinnen:

- (3) Een kraai is een vogel.
- (3a) Kraaien zijn vogels.

Met (3) en (3a) zijn algemeen-geldige uitspraken gegeven, waardoor de categorie kraaien nader bepaald wordt. Hier is sprake van een zgn. categoriaal lidwoord.

We geven nog enkele voorbeelden:

- (4) Een walvis is een zoogdier.
- (4a) Walvissen zijn zoogdieren.
- (5) Een Engelsman heeft gevoel voor humor.
- (5a) Engelsen hebben gevoel voor humor.

We vinden hier generaliserende uitspraken, waar in plaats van *een* ook *iedere* had kunnen staan en in plaats van het nulteken *alle*. Ook het lidwoord *de* is hier vaak bruikbaar, maar daarmee is tevens iets anders gemoeid:

- (6) De walvis behoort tot de zoogdieren.
- (7) De mens leeft al 200.000 jaar op aarde.

In (6) en (7) is wel *de* bruikbaar, maar *een* niet. Dat hangt daarmee samen dat hier *de walvis* en *de mens* onder het oogpunt van hun soort (als genus) beschouwd zijn; vandaar de naam 'generiek lidwoord', die voor dit *de* (en *het*) wel gebruikt wordt. Het verschil (en de beperkingen in de onderlinge verwisselbaarheid) blijkt uit de volgende voorbeelden:

- (8) De auto is uit onze samenleving niet meer weg te denken.
- (9) *Een auto is uit onze samenleving niet meer weg te denken.
- (10) De auto is een vierwielig motorvoertuig.
- (11) Een auto is een vierwielig motorvoertuig.
- (12) Een auto kan niet over zo'n brug heen.
- (13) *De auto kan niet over zo'n brug heen.
- (14) Het insect zal de mens overleven.
- (15) *Een insect zal de mens overleven.

In (8) is sprake van het generieke lidwoord *de*, waar *een* (9) onmogelijk is; in (10) en (11) is het verschil tussen het generieke lidwoord (10) en het categoriale lidwoord (11) van geen belang voor de algemeenheid van de uitspraak; in (12) is het categoriale aspect aan de orde (wat hier gezegd wordt

geldt voor elke auto), terwijl de auto als soortnaam (13) hier niet past. Zin (13) moet niet begrepen worden als betrekking hebbend op één bekend exemplaar, waarvoor het bepalend lidwoord normaliter natuurlijk wel gebruikt wordt. In zin (14) is weer sprake van een generiek lidwoord, waarvoor *een* (15) niet past.

Het lidwoord *een* kan tenslotte ook dienen als exclamatief lidwoord, in uitroepen:

(16) Een dorst dat ik had!

(17) Er waren toch een mensen op de been!

Samenvattend kunnen we de volgende functies onderscheiden:

- (2) Een kraai pikte het brood op. (onbepaald lidwoord; bruikbaar in nader bepaalde situatie of context)
- (3) Een kraai is een vogel. (categoriaal lidwoord; bruikbaar in categoriserende uitspraken)
- (18) Een kraaien dat er waren! (exclamatief lidwoord; bruikbaar in uitroepen)
- (19) Kraaien vlogen af en aan. (nulteken; staat voor onbepaald lidwoord in het meervoud)
- (20) Kraaien kunnen vliegen. (nulteken; staat voor categoriaal lidwoord in het meervoud)
- (21) De auto reed op tijd voor. (bepalend lidwoord; bruikbaar in nader bepaalde situatie of context)
- (22) De auto staat de mens reeds een halve eeuw ten dienste. (generiek lidwoord; de soort is hier bedoeld)

Hoewel lidwoorden gewoonlijk geen accent krijgen - in overeenstemming daarmee verzwakt van *een* en *het* de klankvorm, die men dan ook wel als 'n en 't schrijft - kunnen de bepalende lidwoorden om een bijzondere graad van uniekheid aan te geven juist extra sterk accent krijgen, bijv.: *Dat is hèt adres voor sigaren. Dat is dé zaak voor grammofoonplaten. Dat is dé man voor dat soort karweitjes. Hèt merk voor stofzuigers.*

De morfologische aspecten van de lidwoorden zijn gering in aantal. *Het* en *een* hebben geen morfologische valentie; naast *de* komt in het meervoud nog *der* als genitief voor, bijv. *De onderhandelingen van de regeringen der betrokken landen hebben tot niets geleid.* Vooral om een opeenvolging van *van de* te vermijden, neemt men graag zijn toevlucht tot *der*. Ook bij het enkelvoud van een aantal *de*-woorden, waarnaar pronominaal met *ze* verwezen kan worden (zgn. vrouwelijke substantiva) kan *der* nog gebruikt worden, bijv.: *De statuten der vereniging zijn goedgekeurd. De notulen der vorige vergadering moeten nog voorgelezen worden.* Speciaal bij substantiva op *-ing* wordt dit *der* vaak gebruikt; vaker dan bij substantiva die personen van vrouwelijke sekse aanduiden, zoals *vrouw, dame*, etc. bijv. *het rijk der vrouw.*

In vaste, versteende uitdrukkingen zijn naast *der* nog andere vormen van

het lidwoord aan te treffen, bijv.: *des in de tand des tijds, in naam des konings, de heer des huizes, de Vader des Vaderlands, geef de keizer wat des keizers is, de eenvoud des harten.*

In verzwakte vorm 's, bijv. *'s konings rok, spelen om 's keizers baard.* De genitiefvormen *eens* en *eener* komen alleen nog in ouder Nederlands voor.

Tot de syntactische aspecten van de lidwoorden behoort hun vermogen om met een zelfstandig naamwoord een groep te vormen, waarbij het lidwoord altijd vóór het zelfstandig naamwoord staat. (Dit in tegenstelling tot het gebruik in verschillende andere talen.) *De, het* en *een* kunnen met een substantief in het enkelvoud verbonden worden, *de* en het exclamatieve *een* kunnen met een substantief in het meervoud voorkomen.

Bijv. *de appel, het boek, een meisje*
de appels, de boeken, een mensen, dat er waren! Ik heb een boeken
gekocht!

Ook uitgebreidere woordgroepen, ingeleid door een lidwoord, zijn mogelijk, bijv.: *een oude wormstekige appel; een pas geplukte appel; de drie van de boom gevallen appels; de weinige nog eetbare appels*

Eveneens met een telwoord kan een woordgroep gevormd worden, bijv. *de twee liepen weg; dat kost een gulden de honderd; er waren er een twintig*

Een lidwoord kan alleen deel uitmaken van een woordgroep; het kan nooit als zinsdeel dienst doen.

Waar *het* als zinsdeel dienst doet, wordt het beschouwd als voornaamwoord, bijv. *Het ligt op de grond. Waar heb je het gelaten?* Zie daarvoor de behandeling van de pronomina.

Een moeilijkheid biedt de benoeming van *het* voor een superlatief (*die bloemen zijn het mooist(e), die jongen schaakt het best,* enz.). Aangezien *het* hier altijd deel uitmaakt van een woordgroep, m.a.w. niet zelfstandig optreedt, is in de traditionele grammatica dit *het* gewoonlijk als lidwoord benoemd, hoewel historisch onderzoek de juistheid van die benoeming niet onomstotelijk kan bevestigen. Een alternatief is echter niet makkelijk te vinden, of men moet besluiten tot een theoretische oplossing waarbij *het* beschouwd wordt als een formatief dat alleen samen met de *-st* van de superlatief kan optreden. Zo bezien zou *het + ...st* tot de morfologie van het adjectief behoren, waardoor een benoeming als woordsoort irrelevant wordt.

Literatuur

- J. Hoogteijling, De syntactische valentie van *het*, *NTg* 58 (1965) 84-90.
 H. Roose, *Het probleem van de woordsoorten*. Den Haag 1964, speciaal blz. 23-46.
 F.G. Droste, Het lidwoord *een*, *SN* 1970-4, 63-72.
 W.H.M. Mattens, *De indifferentialis. Een onderzoek naar het anumerieke*

- gebruik van het substantief in het algemeen bruikbaar Nederlands*, Assen 1970.
- D.M. Bakker, iets over het onderscheid tussen 'bepaalde' en 'onbepaalde' nominale constituenten, *NTg* 64 (1971), 338-345.
- E.C. Schermer-Vermeer, Op zoek naar de identiteit van 'Een moordenaar', *Spekt* 2 (1972-73), 31-45.
- F.Ch. van Gestel, On the article, *LiN 1972-1973*, Assen 1975, 34-45.
- L. Koelmans, Lotgevallen van het lidwoord II (*het* + superlatief), *NTg* 68 (1975), 390-394.
- D.M. Bakker, On *a*-generic sentences in Dutch, in: *Linguistic Studies offered to Berthe Siertsema*, Amsterdam 1980, 11-24.

5.7. Voornaamwoord

Woorden met een beperkte morfologie, bovendien niet produktief, zijn de voornaamwoorden (vnw) of pronomina. De naam 'voornaamwoord' of 'pronomen' moet in beginsel te kennen geven dat zij pro-nominaal gebruikt worden, d.w.z. dat ze voor een nomen of naamwoord in de plaats kunnen treden. Ook kan men vaststellen dat de pronomina 'wijzen', waar de nomina 'noemen'.

De voornaamwoorden zijn naar hun gebruik in twee groepen te verdelen: 1. uitsluitend zelfstandige pronomina en 2. bijvoeglijke of zelfstandige pronomina.

Naar hun betekenis zijn de voornaamwoorden onder te verdelen in:

1. persoonlijke vnw. (pronomina personalia)
hiertoe worden ook gerekend de wederkerende vnw. (pronomina reflexiva)
2. bezittelijke vnw. (pronomina possessiva)
3. aanwijzende vnw. (pronomina demonstrativa)
4. betrekkelijke vnw. (pronomina relativa)
5. vragende vnw. (pronomina interrogativa)
6. onbepaalde vnw. (pronomina indefinita)

Alleen de persoonlijke voornaamw. komen uitsluitend zelfstandig voor; de andere zijn ten dele zelfstandig, ten dele bijvoeglijk.

5.7.1. Persoonlijk voornaamwoord (pronomen personale)

De persoonlijke voornaamwoorden worden gebruikt ter aanduiding van de

drie personen: spreker (1e persoon), toegesprokene (2e persoon) en niet-spreker/niet-toegesprokene (3e persoon). Bij de derde persoon zijn in het enkelvoud verschillende vormen in gebruik om onderscheid in sekse en/of genus te maken. Voor alle persoonlijke voornaamwoorden bestaan vormen die als subject gebruikt kunnen worden en vormen die als object dienst kunnen doen.

Overzicht van de vormen:

Enkelvoud	Subjectsvorm	Objectsvorm
1e pers.	<i>ik 'k</i>	<i>mij me</i>
2e pers.	<i>jij je, gij ge, u</i>	<i>jou je, u</i>
3e pers.	<i>hij ie, zij ze, het 't</i>	<i>hem 'm, haar d'r ze, het 't</i>
Meervoud	Subjectsvorm	Objectsvorm
1e pers.	<i>wij we</i>	<i>ons</i>
2e pers.	<i>jullie, je, gij, ge, u</i>	<i>jullie, je, u</i>
3e pers.	<i>zij ze</i>	<i>hen, hun, haar d'r ze</i>

Van vele personalia komen ongeaccentueerde nevenvormen voor: 'k, 't; van de vormen op *-ij* vormen op *-e* [ə], behalve bij *hij* waarvan een allomorf *-ie* alleen in gesproken taal voorkomt na de persoonsvorm of na een onderschikkend voegwoord, bijv. *komt-ie?*. *Ik weet, dat-ie komt*. Naast *-ie* bestaan de varianten *-die* of *-tie* (bijv. *kan-die, heb-tie*), waarbij niet altijd is uit te maken of *die* niet als demonstratief pronomen opgevat moet worden.

De 1e persoon enk. *ik* komt niet zelden in transpositie als zelfst. naamw. voor (speciaal in psychologische verhandelingen): *het ik*, ook *het niet-ik*. Een weinig gebruikte nevenvorm is voorts *ikke* (vooral in kindertaal).

Een verouderde objectsvorm is *mijner*, dat in enkele vaste uitdrukkingen nog wel voorkomt: *Ontferm u mijner, Gedenk mijner*.

De 2e persoon enk. *je, jij* dient voor vertrouwelijke aanspraak, *u* (ook geschreven *U*) voor beleefde aanspraak. De vormen *gij* en *ge* dienen voor beide in grote delen van Zuid-Nederland (ook België); benoorden de grote rivieren is *gij* en *ge* plechtstatig.

Het gebruik van *jij, je* en *u* is in Noord-Nederland onderworpen aan de subtiele regels van het sociale verkeer, die niet eenvoudig samen te vatten zijn. Behalve vertrouwelijkheidspronomen is *jij* de laatste decennia steeds meer solidariteitspronomen geworden; behalve tegen kinderen (tot ongeveer 16 jaar) gebruikt men *jij* dan ook vooral in situaties van collegialiteit, gelijkheid en intimiteit. Het pronomen *u* daarentegen heeft zich van louter beleefdheidspronomen ontwik-

keld tot een distantiepronomen, dat bruikbaar is in situaties waarbij men behoefte heeft aan een zekere afstand; dat is het geval in zgn. secundaire relaties, d.w.z. in de omgang met onbekende volwassenen. Maar ook wordt *u* gebruikt om zakelijke afstand te scheppen, bijv. in vergaderingen van personen die in het dagelijks leven *jij* tot elkaar zeggen. Opmerkenswaardig is nog dat men de onbeklemtoonde vorm *je* in geval van onzekerheid eerder gebruikt dan *jij*, dat onverhuld tutoyeren betekent. Wanneer men min of meer ongemerkt wenst over te gaan tot tutoyeren, gebeurt dat veelal via de vorm *je* of het gebruik van *jullie* (bij meervoud), dat weliswaar vertrouwelijkheidsaanspraak is, maar heel gemakkelijk in de plaats kan treden van *u* (bij meervoud).

Behalve voor de vertrouwelijke aanspraak dient *je* ook als onbepaald pronomen in uitspraken die algemene geldigheid bezitten. Het is tot op zekere hoogte vergelijkbaar met *men*, dat echter een objectievere waarde heeft dan *je*. Bij het gebruik van het onbepaalde *je* sluit de spreker zichzelf mee in, stelt zich achter de uitspraak, bijv. *Je kunt nooit weten. Je moet maar pech hebben. Je zou zo zeggen! Zo iets kun je niet doen.* Merkwaardig is dat dit inkluderende *je* niet in strijd is met de beleefdheidsvorm: tegen personen die met *u* aangesproken worden kan dit inkluderende, indefiniete *je* veelal zonder bezwaar gebruikt worden. Gewoonlijk kan *je* wel vervangen worden door *men*, daarentegen *men* lang niet altijd door *je*, bijv. *Men zegt dat er een hittegolf komt.* (Hier is *je* beslist uitgesloten.)

De 3e persoon enk. kent, zoals gezegd, genus- en sekse-onderscheid: *hij* is mannelijk, *zij* vrouwelijk, *het* onzijdig. Het sekse-onderscheid is zonder meer duidelijk, voor het genus-onderscheid wordt verwezen naar de behandeling van de pronominale aanduiding der substantiva (5.2.3.).

Als objectsvorm van *zij* komen naast elkaar *haar*, *d'r* en *ze* voor, bijv. *Heb je haar gezien? Heb je d'r gezien?* (spreektaalvorm, zelden geschreven), *Heb je ze gezien?*

Het pronomen *het* kan verwijzen naar *het*-woorden, bijv. *Het kind: het zit te spelen*, maar ook kan het terugwijzen naar een eigenschap, toestand of werking bijv. *Hij is niet lui meer, maar vroeger was hij het wel. Hij houdt van biljarten, maar heeft zelden tijd om het te doen.* Voorts kan *het* de inhoud van een gehele zin aangeven, bijv. *Hij heeft mij lelijk behandeld, maar ik zal het hem terugbetalen. Het is prettig, dat je er bent* (gebruik als voorlopig onderwerp). Als onderwerp van een naamwoordelijk gezegde kan *het* zowel mannelijk als vrouwelijk enkelvoud en zelfs meervoud aanduiden, bijv. *Het was een lange man. Het was een oudere dame, die hem naar het station bracht. Het leken wel soldaten.*

De 1e persoon mv. *wij* wordt gebruikt wanneer de spreker ook uit naam van anderen spreekt. Daarnaast komt het zgn. bescheidenheidsmeervoud of de pluralis modestiae voor, vooral in journalistieke stijl en wetenschappelijke betoogtrant. Dit gebruik van *we* of *wij* heeft het voordeel dat men het als opdringerig gevoelde *ik* kan vermijden, resp. de lezer in de gedachtengang van het betoog kan betrekken, bijv. *Wij zijn ervan overtuigd dat onze*

lezers dit op prijs zullen stellen. We hebben gezien hoe de tweede stelling uit de eerste afgeleid kan worden.

Ook als onbepaald pronomen kan *wij* of *we* gebruikt worden, indien men het stijve *men* wil vermijden, bijv.: *We houden er niet van aan onze misstappen herinnerd te worden.*

Geïsoleerd is tenslotte het gebruik van het koninklijk meervoud of de pluralis majestatis, die in officiële stukken door vorsten gebruikt wordt, bijv.: *Wij Juliana, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz. enz. enz. (...) hebben goedgevonden en verstaan: ...* Een versteende objectsvorm is nog *onzer* in *Gedenk onzer, Ontferm u onzer*. De 2e persoon mv. *jullie* (ook *jelui* of *je*) dient tot vertrouwelijke aanspraak, *u* tot beleefde aanspraak; *gij* en *ge* worden in grote delen van van het Zuidnederlands taalgebied voor beide diensten gebruikt, benoorden de grote rivieren is dit gebruik plechtstatig.

De 3e persoon mv. kent in de subjectsvorm geen sekse- of genusonderscheid, met dien verstande dat men voor de verwijzing naar levenloze voorwerpen eerder *ze* dan *zij* gebruikt, bijv. *De boeken, ze liggen op tafel*. In de objectsvorm kan het verschil in sekse tot uitdrukking gebracht worden (*hen* en *hun* versus *haar*, *d'r*), hoewel *haar* en *d'r* meer en meer in onbruik schijnen te raken, bijv. *We hebben het haar gegeven* (*haar* = 'de meisjes' of 'de vrouwen').

Ten aanzien van *hen* en *hun* geldt officieel dat *hun* als MV gebruikt wordt, *hen* als LV of na een voorzetsel, bijv. *Ik heb het hun* (of: *aan hen*) *gegeven. Ik heb hen gezien*. In het gangbare Nederlands is het onderscheid echter verdwenen: men gebruikt de vormen door elkaar of gebruikt *ze* dat in alle posities dienst kan doen (zelfs na een voorzetsel: *Ik heb het aan ze gegeven*). Voor speciaal gebruik van het pers. pron. 3e p. mv. wordt voorts verwezen naar de behandeling van het partitieve kwantitatieve *er* in 5.8.

Ook als onbepaald voornaamwoord kan *ze* dienst doen: *Ze zeggen dat er op de hoek brand is*. Dit *ze* kan vervangen worden door *men*: *Men zegt dat er brand is*, maar hier is het gebruik van het onbepaalde *je* uitgesloten (verg. de opmerkingen hiervoor gemaakt t.a.v. *je*). Waar het gebruik van *je* de mening van de spreker insluit, neemt de spreker door *ze* te gebruiken juist afstand van het meegedeelde. Het onbepaalde voornaamwoord *men* is in dit opzicht indifferent.

Het gebruik van *hun* als subjectsvorm (bijv.: *Hun hebben het gedaan*) is beperkt tot de minder verzorgde omgangstaal.

Syntactisch kan men de subjectsvormen definiëren als die vormen die in combinatie met een persoonsvorm van een zelfstandig werkwoord een zin kunnen vormen, bijv. *Ik loop. Hij leest. We zitten. Ze drinken*. Anders gezegd: *ze* zijn altijd OND. (Pronomina van de tweede persoon kunnen ook als aanspreekvorm dienst doen).

Syntactisch kan men de objectsvormen definiëren als die vormen die met

een voorafgaand voorzetsel een woordgroep kunnen vormen, bijv. *voor mij, aan hem, van ons, door hen*.

Als zelfstandig zinsdeel kunnen de objectsvormen dienst doen

1. als voorwerp (lijdend of meewerkend), bijv.: *Hij zag mij. Hij gaf het mij.*
2. als naamwoordelijk deel van het gezegde, bijv.: *Hij is 'm. Als ik jou was. Ik ben het.*

Onder de morfologische aspecten van de personalia vallen de afleidingen: *ikheid, ikkerig* en het werkwoord *jijen-en-jouwen*.

Tot de persoonlijke voornaamwoorden rekent men ook de wederkerende voornaamwoorden, die voor de 1e en 2e pers. enk. en mv. gelijk zijn aan de objectsvormen van de personalia (dus: *me, mij; je, jou, u; ons; je, jullie, u*) en voor de 3e pers. enk. en mv. een aparte vorm: *zich* bezitten. Deze reflexiva worden gebruikt wanneer een LV of MV of een in een bepaling voorkomende persoon identiek is met het OND.

Bijv.: *Ik heb me gesneden. Hij schaamt zich. Zij schaamt zich. We hebben ons gewassen. Ze stelden zich voor. We hebben het voor ons gehouden. Hij heeft het van zich afgezet.*

Bij *U* kan ook het reflexivum *zich* gebruikt worden, bijv. *U vergist zich*, naast *U vergist u*.

In de niet-standaardtaal is het pronomen *zich* niet algemeen gebruikelijk; in plaats daarvan hoort men gewoonlijk *z'n eigen*, bijv. *Hij schaamt z'n eigen resp. Ze schaamt d'r eigen*.

De reflexiva kunnen, evenals de andere personalia, met een toegevoegd *zelf* versterkt worden, bijv. *Ik heb mezelf niet genoemd. Hijzelf heeft het gezegd. Hij heeft zichzelf geschoren*.

Een apart, zgn. wederkerig pronomen is *elkaar, elkander* of *mekaar* dat alleen voor het meervoud dienst doet, bijv. *We zaten mekaar van de honger aan te kijken. Jullie hebben elkaar gisteren toch gezien?* Het verschil met het wederkerend voornaamwoord blijkt vooral, wanneer men naast elkaar beschouwt: *Ze vervelen zich* en *Ze vervelen elkaar*.

Literatuur

- G. Royen, *Pronominale problemen in het Nederlands*, Tilburg 1935.
 P.C. Paardekooper, *U en UE, NTg* 41 (1948) 199-205.
 C.F.P. Stutterheim, *Voornaamwoordelijke misstappen en misverstanden*, Groningen, Djakarta 1956; of: *Woorden over woorden*, uitg. J. Berits, Groningen 1967, 112-133.
 F.G. Droste, *Structuurverhoudingen in de categorie van het pronomen personale*, *Ts* 78 (1961) 168-198.
 J. Hoogteijling, *De syntactische valentie van het*, *NTg* 58 (1965) 84-90.

- D.M. Bakker, *leder, samen, respectievelijk, elkaar*, *TiN* 1971, 39-44.
 G. Geerts, Het collectivum als *haar*-syndroom, *Ts* 93 (1977), 153-200.
 M.C. van den Toorn, De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen, *NTg* 70 (1977), 520-540, of in: G. Geerts en A. Hagen, *Sociolinguïstische studies* 1, Groningen 1980, 210-230.
 Jo Daan, U en je, *TT* 30 (1978), 50-75.
 Jo Daan, De ondergang van het pronomen *u?*, in: *Liber amicorum Weijnen*, red. J. Kruijsen, Assen 1980, 140-145.

5.7.2. *Bezittelijk voornaamwoord (pronomen possessivum)*

De bezittelijke voornaamwoorden worden gebruikt om een relatie van bezit of herkomst uit te drukken ten opzichte van de drie personen, die door de personalia worden aangeduid.

Zo worden onderscheiden:

1e pers. enk.	<i>mijn, m'n</i>
2e pers. enk.	<i>je, jouw, uw</i>
3e pers. enk.	<i>zijn, z'n, haar, d'r</i>
1e pers. mv.	<i>ons, onze</i>
2e pers. mv.	<i>jullie, je, uw</i>
3e pers. mv.	<i>hun, haar, d'r</i>

Naast de normale of 'zware' vormen van de possessiva komen ongeaccentueerde nevenvormen voor: *m'n, je, z'n, d'r* (ook *'r*).

De vorm *ons* wordt gebruikt voor *het*-woorden in het enk., *onze* voor *de*-woorden, bijv.: *ons huis, onze buurman, onze burens, onze huizen*. De overige possessiva zijn ten aanzien van genus-verschil indifferent.

De betrekking van bezit of herkomst is de meest normale die door de possessiva wordt uitgedrukt; daarnaast zijn echter andere relaties te onderscheiden, zoals o.m. de zgn. objectsrelatie en de subjectsrelatie: *zijn vonnis* kan betekenen 'het vonnis van hem, door hem geveld' (subjectsverhouding) of 'het vonnis over hem uitgesproken' (objectsverhouding).

Opmerkelijk gebruik van *je* is aanwezig in uitdrukkingen als *Dat is je reinste onzin. Dat is jé sigaar. Dat is jé van hêt*. Met nadruksaccent geeft *je* hier een superlatief aan. Possessieve betekenis is hier niet aanwezig, evenmin als in *op z'n hoogst, op z'n best, op z'n minst*.

De possessiva kunnen met een volgend substantief een woordgroep vormen, bijv.: *mijn fiets, jouw brommer, uw tas, ons huis, jullie burens*.

Met een voorafgaand lidwoord kunnen de possessiva met de uitgang *-e* (die niet kan voorkomen bij de ongeaccentueerde vormen en bij *jullie*) een woordgroep vormen, waarbij men van zgn. zelfstandig gebruik van het pos-

sessivum spreekt, bijv. *het mijne, de mijne, de jouwe, de zijne, het hare, het onze, het hunne, de uwe*.

Wanneer deze woordgroepen betrekking hebben op kort tevoren genoemde substantieven spreekt men soms niet van zelfstandig gebruik, hoewel men er geen gevallen van samentrekking in kan zien, bijv. *mijn boeken en de jouwe, ons huis en het uwe*.

Indien zelfstandig gebruikte possessiva op personen in het meervoud slaan, krijgen ze de uitgang *-en*, bijv. *de prins van Oranje en de zijnen; U en de Uwen*.

5.7.3. Aanwijzend voornaamwoord (pronomen demonstrativum)

De aanwijzende voornaamwoorden worden gebruikt om, zoals de naam reeds zegt, 'aan te wijzen', waarbij enkele vormen een verschil in afstand t.o.v. de spreker uit kunnen drukken: *deze* ~ *die* en *dit* ~ *dat* (= dichtbij ~ veraf). In de meeste gevallen - met name in geschreven taal - speelt het verschil in afstand echter geen grote rol, maar worden *deze* en *dit* gebruikt wanneer het daardoor aangeduide in bijzondere mate belangrijk is, nieuwe informatie geeft of sterk op de voorgrond moet staan. Met andere woorden: de demonstratieve kracht van *deze* en *dit* is groter dan van *die* en *dat*.

Tot de demonstrativa behoren *deze, die, dit, dat, ginds(e)* en *gene* (verouderd), *diegene, datgene*.

Een oude flexievorm van *die* is *dien*, resp. *diens*, dat in de spreektaal gewoonlijk vervangen wordt door *die z'n* resp. *die d'r*, voorts komen in vaste uitdrukkingen nog voor: *dezes, dezer, dies*, bijv. *schrijver zes, dezer dagen, uw brief van de 10e dezer, wat dies meer zij*.

Zgn. terugwijzende demonstrativa (die terugwijzen naar kenmerken die reeds uit het voorafgaande bekend zijn) zijn: *zulk(e), zulk een, zodanig(e), dusdanig(e), dergelijk(e), soortgelijk(e), zo'n, dezelfde, hetzelfde*.

Ze kunnen echter ook vooruitwijzen naar kenmerken, die in een volgende bijzin genoemd worden; men noemt ze dan bepalingaankondigende demonstrativa. In het laatste geval kunnen ze gevolgd worden door:

1. een bijvoeglijke bijzin, bijv. *Dezelfde man, die we gisteren zagen, kwam nu weer. Datgene, wat jij me vertelt, wist ik al*.
2. een bijwoord. bijzin van vergelijking, bijv. *Dezelfde fiets, als hij heeft, heb ik nu gekocht. Zo'n auto als daar staat, had gisteren die aanrijding*.
3. een bijwoord. bijzin van graadaanduidend gevolg, bijv. *Hij heeft zo'n ernstige ziekte gehad, dat de dokter voor zijn leven vreesde. Hij deed dergelijke voorstellen, dat ik aan zijn verstand twijfelde*.

Een gewoonlijk onverbogen demonstrativum, dat meestal achter het woord staat, waarop het betrekking heeft, is *zelf*, bijv. *de man zelf, hij zelf*. Merk-

waardig is dat dit *zelf* ook op andere plaatsen in de zin kan staan, meestal na, doch soms ook vóór het woord waarop het betrekking heeft, bijv.:

De man heeft het zelf gedaan. Zelf heeft hij het gezegd. Verouderd zijn *zelve* en *zilver*, *dezelve* en *deszelfs*.

De demonstrativa (met uitzondering van *zelf*) kunnen met een volgend substantief een woordgroep vormen, bijv. *deze jongen, die dame, dit boek, dat huis, gindse weg, diens plan, (die z'n plan), zulk weer, zulk een functie, zo'n schoft, zodanige besluiten, dergelijke zaken, dezelfde winkelier, hetzelfde kind.*

Het traditioneel gemaakte onderscheid tussen terugwijzende en bepaling-aankondigende demonstrativa komt op losse schroeven te staan, wanneer men zich rekenschap geeft van het feit dat de terugwijzende ook vooruit kunnen wijzen: *Het was zo'n noodweer, dat we maar thuisbleven* en dat de bepalingaankondigende evengoed terug kunnen wijzen: *Gisteren kwam er zo'n rare man bellen en vandaag stond diezelfde man weer op de stoep.*

Ook zelfstandig kunnen de demonstrativa (met uitzondering van *zelf* en *zo'n*) gebruikt worden, d.w.z. dat ze als zinsdeel (OND, LV, enz.) voor kunnen komen, bijv. *Die heeft het gedaan. Ik heb dat gezegd. Zulke heb ik nooit gezien. Nu kwam dezelfde weer.*

Uitsluitend zelfstandig komt in de schrijftaal nog wel voor *zulks*, bijv. *Men heeft hem zulks duidelijk gemaakt.*

Literatuur

R.S. Kirsner, Deixis in Discourse: An Exploratory Quantitative Study of the Modern Dutch Demonstrative Adjectives, in: *Syntax and Semantics*, ed. T. Givon, Vol. 12: *Discourse and Syntax*, New York 1979, 355-375.

5.7.4. Betrekkelijk voornaamwoord (pronomen relativum)

De betrekkelijke voornaamwoorden zijn in wezen aanwijzende voornaamwoorden, die terugwijzen naar een eerder genoemd woord, het zgn. antecedent; ze treden uitsluitend op in bijzinnen.

Als relativa komen voor *die, dat, wie, welk(e), hetwelk* en *wat*, die zelfstandig gebruikt kunnen worden, d.w.z. dat ze als zinsdeel voorkomen.

Bijv. *Dat is de man, die ik je gisteren aanwees. Het boek, dat daar ligt, is van mij. Alles wat hij zegt is overdreven. De namen welke ik opnoem, moet je doorstrepen.*

Als verbogen vormen komen (ten dele alleen in schrijftaal) voor: *diens, wiens, wier, welks, welcher* (resp. *die z'n, wie z'n*), bijv. *Wiens brood men eet, diens woord men spreekt. De dame, wier kind gisteren aangereden werd.*

Normaler is: *De dame, die d'r kind ...* of *De dame waarvan (van wie) het kind ...*

Het relativum *wie* wordt alleen gebruikt als meewerkend voorwerp of na een voorzetsel, bijv.: *De jongen, wie ik dit briefje gaf ... De man, op wie ik doel ...*

Het relativum *wat* wordt gebruikt na *hetgeen, dat, iets, niets, veel* en *alles* en wanneer het antecedent een gehele zin is, bijv. *Dat meisje spreekt erg luid, wat niet bepaald beschaafd is.*

Ook bij een betrekkelijk vaag of onbepaald antecedent wordt *wat* gebruikt: *Het beste wat je kan doen ... Het laatste wat ik je kan zeggen ...*

Tegenwoordig treedt in de spreektaal *wat* steeds meer in de plaats van het relativum *dat*, bijv. *Het meisje, wat daar loopt.* In de schrijftaal is dit nog niet geaccepteerd.

Enkele relativa kunnen zonder antecedent voorkomen; men spreekt dan van betrekkelijk vnw. met ingesloten antecedent. Als zodanig fungeren *die, wie* en *wat*, bijv. *Die ik aanwijs, moet hier komen (die = hij, die).* *Wie het weet, mag het zeggen (wie = degene, die).* *Wat je zegt, is onzin (wat = dat, wat).*

Ook *hetgeen* kan in plaats van demonstrativum als relativum met ingesloten antecedent fungeren, bijv. *Hetgeen je doet, is gevaarlijk (hetgeen = hetgeen, wat).* *Hetgeen ik zeggen wilde, is dit.*

Het relativum *welk(e)* kan ook bijvoeglijk gebruikt worden (d.w.z. dat het met een volgend substantief een woordgroep kan vormen), bijv. *Max Havelaar, welk boek (welke roman) ik op mijn veertiende jaar leerde kennen, vind ik nog steeds prachtig.*

5.7.5. Vragend voornaamwoord (pronomen interrogativum)

De vragende voornaamwoorden worden gebruikt om naar namen of bijzonderheden van 'zelfstandigheden' te vragen.

Naar een naam, een benoeming of enigerlei nadere detaillering vragen *wie* en *wat*, die alleen zelfstandig voorkomen, d.w.z. dat ze als zinsdeel fungeren, bijv. *Wie heeft het gedaan? Wat heb je gedaan?*

Naar nadere bijzonderheden vragen *welk(e), hoedanig(e)* en *wat voor (een)*, die bijvoeglijk kunnen voorkomen, d.w.z. dat ze met een volgend substantief een woordgroep kunnen vormen, bijv. *Welk boek? Welke boeken? Wat voor boeken? Wat voor (een) boek?*

Deze pronomina dienen ook ter inleiding van afhankelijke vragen, bijv. *Ik vraag wat je doet. Hij vroeg welk boek je las.*

De interrogativa *wat* en *welk* kunnen ook met een substantief voorafgegaan door *een* een woordgroep vormen, speciaal in uitroepen, bijv.: *Wat een weer! Welk een gedrag! Wat een mensen!* Men spreekt in dat geval wel van uitroepend voornaamwoord.

5.7.6. Onbepaald voornaamwoord (pronomina indefinitum)

De onbepaalde voornaamwoorden worden gebruikt om iets aan te duiden, zonder dat men nadere bijzonderheden ervan kan of wil vermelden.

Zelfstandig komen voor (d.w.z. uitsluitend als zinsdeel fungerend): *men, iemand, niemand, iets, niets, wat, het, een, geen, deze en gene* (mv. *dezen en genen*), *deze of gene, de een of ander, het een of ander, een of ander, ieder, al, alles, elkeen, menigeen*.

Bijv.: *Men kan nooit weten. Er was niemand. Ik heb wat (iets) gegeten. Geen wist ervan. Een moet het doen. Deze of gene zal er wel iets van zeggen. Hij nam nog een hapje van het een of ander.*

Van enige indefinita komen genitiefvormen voor: *iemand's, niemand's*, alsmede perifrastische (= omschreven) genitieven: *iemand z'n, niemand z'n*; daarnaast ook: *deze of gene z'n, een of ander z'n*.

Het indefinitum *men* kan uitsluitend als OND dienen; toch kan men soms - schertsend gebruikt - onverwachte constructies aantreffen, bijv.: 'de vraag die het *W.N.T.* terstond daarna door "men" laat stellen ...' (C.B. van Haeringen, in *NTg* 55, blz. 318). Als possessivum bij *men* dient *zijn*, bijv. *Men dient zijn eigen bestek mee te brengen*. Op het gebruik van *je, we* en *ze* als onbepaald voornaamwoord is gewezen bij de bespreking der personalia.

Men beschouwt *het* als onbepaald vnv. indien het als zgn. loos OND of loos LV gebruikt wordt, bijv. *Het regent. Het is met hen gedaan. Hij heeft het verbruid. Hij legt het erop aan. Hij laat het er niet bij zitten.*

Moeilijk is de benoeming van *een* en *geen* die ook als telwoord kunnen fungeren. Zo kan *één van de leerlingen* betekenen: 'één, niet twee of meer' of 'iemand onder de leerlingen'; in het eerste geval kan men van een telwoord spreken, in het tweede geval van een indefinitum. Uit de situatie of de context is af te leiden wat de bedoeling is. Als hulpmiddel kan men gebruiken: indien *een* synoniem is van *iemand, geen* van *niemand*, heeft men met een indefinitief pronomina te doen.

Op grond van de betekenis worden in de traditionele grammatica bij de benoeming van *geen* zeer subtiele onderscheiden gemaakt. Het kan voorkomen als

- a. telwoord, bijv. *Géén leerling was die morgen te laat* (*géén* = *niet één*)
- b. ontkenkend onbep. lidwoord, bijv. *Dat is geen leeuw, maar een leeuw* (*geen* = *niet een*)

- c. ontkennend bepaald lidwoord, bijv. *Je hebt geen recht dat te zeggen* (*geen = niet het*)
- d. onbepaald voornaamwoord, bijv. *Geen was die morgen te laat* (*geen = niemand*)
- e. ontkennend bijwoord, bijv. *Hij lust geen chocola* (*geen = niet*)
- f. ontkennend onbepaald voornaamwoord, bijv. *Je kunt geen hand voor ogen zien* (*geen = niet een of ander*)

De verschillen zijn vaak zeer gering. Moeilijkheden blijven trouwens bestaan bij de benoeming van *geen* in vaste uitdrukkingen, bijv. *dat is geen doen*, *dat is geen werk*. Semantisch beschouwd zou men hier een geval van *f.* aanwezig kunnen achten, maar bevredigend is dat niet. Verdedigbaar is in al deze gevallen de benoeming als onbepaald voornaamwoord.

Tot de indefinita rekent men ook de combinaties van voornaamwoorden met het bijwoord *ook*, nl. *wie ook* (*maar*), *wat ook* (*maar*), die concessieve bijzinnen inluiden, bijv. *Wie er ook belt, je doet niet open*. *Wat er ook gebeurt, wij blijven thuis*.

Als bijvoeglijke indefinita komen voor (d.w.z. met de valentie een woordgroep te kunnen vormen met een volgend substantief): *deze of gene*, *een of ander(e)*, *zeker(e)*, *enig(e)*, *de (het) eerste de (het) beste*, *ieder(e)*, *menig(e)* *elk(e)*.

Bijv. *deze of gene toeschouwers*, *een of andere kerel*, *(een) zekere gelegenheid*, *enig werk*, *de eerste de beste lantarenpaal*.

Uitsluitend ter opening van concessieve bijzinnen dient nog *welk(e) ook* (*maar*), bijv. *Welk antwoord hij ook gaf, altijd was het fout*.

Als indefinitum bij eigennamen kan ook *ene* gebruikt worden, bijv. *ene Van Houten uit de Dijkstraat*.

Een verbogen vorm van *enig* komt nog voor in enkele vaste uitdrukkingen, bijv. *te eniger tijd*.

Behalve als indefinitum kan *enig* ook adjectief zijn: *Hij is enig kind*. *Wat was het daar enig!* (synoniem van 'alleen zijnde' of 'uniek') of onbepaald telwoord: *Er stonden enige agenten op de hoek* (synoniem met 'een paar'). Als indefiniet pronomen, bijv. *Weet jij enige uitkomst?* is het synoniem met 'een of ander'.

Voor het gebruik van *alle* als telwoord verwijzen we naar 5.4.3.

5.8. Bijwoord

Bijwoorden (adverbia) worden beschouwd als (onveranderlijke) woorden die bijzonderheden vermelden van een door een gezegde of bepaling uitge-

drukte werking, toestand of eigenschap. Wanneer men de voorbeelden van bijwoorden in de traditionele grammatica nagaat, blijken deze in twee groepen uiteen te vallen.

Ten eerste zijn er de woorden die slechts als bijwoordelijke bepaling gebruikt onveranderlijk zijn, bijv. Hij loopt *hard*. Hij denkt *ernstig* na. Een *bijzonder* aardig boek. Een *uiterst* onaangenaam geval. De hier voorkomende woorden zijn echter in andere constructies niet onveranderlijk, getuige: Het *harde* lopen. Het *ernstige* nadenken. Het *bijzondere* boek. In het *uiterste* geval. De morfologie van deze woorden wijkt niet af van die der adjectiva (ook comparatie is normaal: Hij loopt *harder*. Dat geval is het *bijzonderst*) en het is verdedigbaar deze woorden dan ook als adjectiva te beschouwen. We laten ze in deze paragraaf buiten beschouwing en benoemen ze als bijwoord.

Dat deze bijwoorden in traditionele zin overigens ook adjectivische flexie kunnen vertonen, bewijzen voorbeelden als Een *erge* leuke avond, een *hele* mooie japon, *verdomde* lekker.

Ten tweede is er een grote groep bijwoorden die *altijd* onveranderlijk zijn (d.w.z. die geen morfologische valentie hebben) en waarvan de syntactische valentie duidelijk verschilt van die der bijwoorden van groep 1, bijv.: *Hij blijft hier*. Hij denkt *na*. De klok is *achter*. Jan komt *ook*. *Bijna* had ik het gezegd. *Vlak* bij huis. *Daarvoor* was geen tijd. *Toen* viel er een juffrouw flauw. *Redelijkerwijs* kun je dat niet verwachten.

Op grond van de betekenis kan men deze tweede soort bijwoorden in verschillende groepen onderscheiden. Zo zijn er:

1. Bijwoorden van plaats of richting, bijv. *hier, daar, ergens, waar, nergens, elders, rondom, overal, allerwegen, achteraan, hiernaast, herwaarts, linksaf, vooruit*
2. Bijwoorden van tijd, bijv. *nu, dan, toen, wanneer, destijds, heden, vandaag, thans, onderwijl, voorshands, straks, dadelijk, terstond, doorgaans, soms, dikwijls, telkens, weer, vervolgens, tenslotte, eens, andermaal, gisteren, nogmaals, nog*
3. Bijwoorden van causaliteit, die een oorzaak, middel, doel, voorwaarde of toegeving uitdrukken, bijv. *hierdoor, dientengevolge, waarom, dan ook, dus, alzo, deswegen, daarmee, waartoe, desnoods, echter, evenwel, toch, nochtans, intussen, niettemin, desondanks*
4. Bijwoorden van hoedanigheid, hoeveelheid (eventueel ook omstandigheid, beperking en intensiteit), bijv. *zo, dus, eveneens, trapsgewijze, graag, slechts, zelfs, nog, pas, mijnentwege, te, bijna, schier, nagenoeg, nauwelijks, enigszins, zeer*
5. Bijwoorden van modaliteit, bijv. *wel, blijkbaar, inderdaad, allicht, misschien, immers, toch, ook, weliswaar, niet, geenszins*

In de hierboven vermelde vijf groepen zijn talloze woorden weggelaten, die in de traditionele spraakkunsten daar wél bijstaan; het zijn de woorden die

volledig adjectivische valentie bezitten, bijv. *regelmatig, ontzettend, schrikbarend, verdomd, erg, rusachtig, heel*.

Een tussenpositie neemt *vaak* in, waarvan *vaker* en *het vaakst* gevormd kunnen worden, zonder dat er verder van adjectivische valentie sprake is.

Een andere indeling van de onveranderlijke bijwoorden sluit aan bij de onderscheiding die bij de pronomina gemaakt wordt. Men onderscheidt dan:

1. Aanwijzende bijwoorden, bijv.: *daar, hier, hiernaast, toen, dan, zo*
2. Betrekkelijke bijwoorden, bijv.: de plaats *waar* ik gezaaid heb; de dag *toen* Rotterdam gebombardeerd werd; de maand *wanneer* de termijn verloopt
3. Vragende bijwoorden, bijv.: *waar* woon je? *hoe* heet je? *wanneer* kom je?
4. Onbepaalde bijwoorden, bijv.: *ergens, er, elders, anders*

Een kleine groep bijwoorden, die morfologisch direct herkenbaar zijn, is nog enigszins produktief. Het zijn afleidingen van adjectiva met het suffix *-erwijze* of *-erwijs*, bijv.: *redelijkerwijze, wonderlijkerwijze, menselijkerwijs, gelukkigerwijs*.

Deze formaties zijn te beschouwen als echte, indeclinabele, bijwoorden. Dat is niet het geval met formaties op *-jes, -tjes* of *-pjes*, die ook adjectivische valentie bezitten, bijv. *zachtjes gelach; Hij heeft netjes werk geleverd*.

Wat betreft de syntactische valentie kunnen de volgende opmerkingen gemaakt worden:

Sommige bijwoorden kunnen voor een bijvoeglijk naamwoord staan, veelal ook indien dit bijvoeglijk naamwoord zelfstandig gebruikt wordt, bijv. *Zeer mooie boeken*. Het *zeer* mooie. Het *vaak* duistere van zijn stijl. Het *zo* heerlijke etentje. De *nog* wachtende menigte.

Voor een infinitief, bijv. *Hier* wonen. *Zo* schrijven. *Terstond* weggaan. *Trapsgewijze* opklimmen. *Linksaf* wegrijden.

Als achtergeplaatste bijvoeglijke bepaling bij reeds nader bepaalde substantieven, bijv. Zijn mening *hieromtrent*. Die bezigheden *buitenshuis*. Die jongen *daar*. Die bocht *linksaf*. Dat gezanik *telkens*. De vreugde *hierover*.

Sommige bijwoorden kunnen voorafgegaan worden door een voorzetsel, bijv. *van hier, tot daar, naar buiten, van achteren, naar voren, tot nu, sinds destijds*.

Enige bijwoorden, zgn. oordeelspartikels, kunnen *voor* of *achter* alle mogelijke zinsdelen staan, bijv.: *zelfs Jan, Jan zelfs, Slechts vandaag, Vandaag slechts, Een mán alleen. Alleen een man. Ook ik ben er geweest. Ik ben er ook geweest. Ik ben er geweest ook*.

Bijwoorden van plaats kunnen aan een plaatsbepaling met voorzetsel voorafgaan, bijv. *achter in huis, boven aan de trap, onder in het schuurtje*.

Als zinsdeel kunnen de bijwoorden op zichzelf (dus zonder met andere woorden een woordgroep te vormen) een bijwoordelijke bepaling (bij het gezegde) vormen, bijv. Hij blijft *hier*. Jan komt *ook*. *Redelijkerwijs* kun je

dat verwachten. *Straks* zul je het wel zien. *Toch* ben ik daar niet van overtuigd. Er was eens een prinses. Hij loopt *achteraan*.

De zogenaamde oordeelspartikels hebben een belangrijk aandeel in de gesproken taal. Zonder dat men gemakkelijk hun betekenis kan beschrijven modificeren ze de zinsinhoud op duidelijk herkenbare wijze. De wat vergeten taalkundige J.M. Hoogvliet (auteur van het boek *Lingua*, Amsterdam 1903, blz. 98) noemde sommige oordeelspartikels 'invoegselwoordjes' en hij nam een experiment met de zin *Geef de boeken hier* waarvan hij door invoeging met *dan, maar, nu toch, es, even* ruim vijftig nieuwe zinnen vormde die alle in inhoud van elkaar afwijken: bijv. *Geef de boeken es hier, Geef de boeken maar hier, Geef de boeken maar es hier, Geef de boeken dan es hier*, enz. Ieder kan deze proef voor zichzelf nemen en vaststellen dat alle gevormde zinnen een andere inhoud hebben, zonder dat deze verschillen in inhoud makkelijk te beschrijven zijn.

Literatuur

P.C. Paardekooper, Wijlen ons koppelwerkwoord, *LT* 1958, 115-122; of *TiA* 202-209.

H. Roose, Wijlen ons koppelwerkwoord? *LT* 1958, 342-345; of *TiA* 210-213.

P.C. Paardekooper, Koppelwerkwoorden met iemand hebben, *LT* 1958, 536-543; of *TiA* 214-221.

H. Schultink, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*, Den Haag 1962.

H. Roose, *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*, Paris, The Hague, London 1964 [speciaal blz. 84-120].

Een aantal bijwoorden is formeel identiek met voorzetsels; traditioneel noemt men ze op grond van hun gebruik echter bijwoorden. Dit is het geval wanneer ze fungeren als

1. naamwoordelijk deel van een gezegde, bijv. De trein is *aan*. De school is *uit*. De klok schijnt *achter*. Hij is *vóór* met zijn werk. Dat is tegenwoordig '*in*'.
2. complement van een persoonsvorm (d.w.z. als deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord), bijv. Hij denkt *na*. De klok loopt *achter*. De trein komt *aan*. Hij keek *om*. Dat gaat niet *op*. De som komt niet *uit*. Hij draait wel *bij*. Hij duikt *onder*.

Als bijwoorden kunnen ook beschouwd worden: *perplex* en *paf* in de uitdrukkingen *perplex staan* en *paf staan*.

Traditioneel worden als bijwoord beschouwd alle complementen van persoonsvormen, voorzover ze als deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord opgevat kunnen worden, bijv. Hij loopt *weg* (van weglopen), Hij gaf zijn geheim *prijs* (van prijsgeven), Hij draagt die oude jas *af* (van afdragen).

Een aparte bespreking verdient het bijwoord *er*, dat in verschillende functies kan voorkomen. Allereerst dient opgemerkt te worden dat *er* als bijwoord van plaats onbepaald genoemd mag worden; *hier* en *daar* bezitten aanwijzende kracht (corresponderend met de aanwijzende pronomina *deze/dit* en *die/dat*); *er* is in dit opzicht indifferent.

Men vergelijkte: *Hij was er ook* met: *Hij was hier ook* en *Hij was daar ook*.

Bij *er* kunnen verschillende gebruiksgevallen onderscheiden worden:

1. lokaal *er*. In dit geval is *er* zonder meer als bijwoord van plaats te benoemen, wat duidelijk blijkt indien *er* door *hier* of *daar* vervangen wordt, bijv. *Hij legde er zijn hoed neer* (vgl. *Hij legde daar zijn hoed neer*). *We kunnen er niet blijven wonen*. *Hij kwam er vaak*. *Ik ben naar de stad gegaan om er mijn broer te spreken*.

Ook als lid van een zgn. voornaamwoordelijk bijwoord (zie hieronder blz. 232) kan *er* deze lokale functie hebben, bijv. *Ik ben er direct heen gelopen*. *Ik ging erheen*. *Hij komt er juist vandaan*.

2. repletief *er* (letterlijk 'vullend'). Het bijwoord dient hier als topisch subject of plaatsonderwerp, waarnaast een gewoon grammatisch onderwerp voorkomt, dat onbepaald is of dat met een telwoord begint, bijv.: *Er lachten enkele mensen*, *Er liepen drie jongens*. Indien het grammatisch onderwerp de zin opent, kan *er* wegblijven: *Enkele mensen lachten (er)*. In de gevallen van repletief *er* kan *er* door *daar* of *hier* vervangen worden, maar anderzijds kan het ook blijven staan zonder dat het gebruik van *hier* of *daar* daardoor onmogelijk wordt.

Er lachten enkele mensen

Daar lachten enkele mensen

Er lachten daar enkele mensen

Andere voorbeelden: *Er was een groot leger in aantocht* (daarnaast: *Een groot leger was in aantocht*)

Er stond een pop in de etalage (daarnaast: *In de etalage stond een pop*)

Er kwam geen woord over haar lippen (daarnaast: *Geen woord kwam over haar lippen*)

Opmerkenswaardig is dat *er* als topisch subject veelal weggelaten kan worden indien het vervangen wordt door een (soms reeds elders in de zin aanwezige) bijwoordelijke bepaling van plaats.

Bijv. *Er stond een man in de tuin*. *In de tuin stond een man*.

3. topisch *er* (of noodzakelijk plaatsonderwerp). Dit komt voor bij *er is* en *er zijn*, en bij de zgn. onechte lijdende vormen; de toevoeging van *er* is hier *noodzakelijk*, ook bij omzetting van de zin, zodanig dat het grammatisch onderwerp of een ander zinsdeel de zin opent, bijv. *Er waren veel bezoekers*. *Veel bezoekers waren er*. *Er is niet veel te doen*. *Veel is er niet te doen*. *Er is vanavond taart*. *Vanavond is er taart*. *Er wordt gedanst*. *Gedanst wordt er vanavond niet*.

Vervanging van *er* door *hier* of *daar* is mogelijk, maar eveneens kan *er*

in zulke gevallen blijven staan, zonder dat het gebruik van *daar* of *hier* daardoor onmogelijk wordt, bijv. *Daar waren veel bezoekers*, maar ook: *Er waren daar veel bezoekers*. *Gedanst wordt er daar niet*.

Bij vervanging door een bijwoordelijke bepaling van plaats, kan *er* achterwege blijven, bijv.: *In de foyer waren veel bezoekers*. *In de binnenstad was niet veel te doen*. *In de tuin wordt gedanst*.

4. kwantitatief *er*. Als zodanig komt *er* voor in verbinding met hoeveelheidsaanduidende woorden (ook onbepaalde pronomina of hoofdtelwoorden).

Bijv. *Ik heb er nog drie*. *Drie jongens liepen op straat; toen zei er één: ... Mijn sigaretten zijn op; heb jij er nog een paar*. *U zult hier geen kinderen horen, want ik heb er geen*. *Hij heeft er meer*. *Hij heeft er een massa*. *Hij heeft er een stuk of vijf*.

Als regel zou men kunnen geven:

Kwantitatief *er* + aangegeven kwantiteit = aangegeven kwantiteit + substantief uit voorafgaande context of situatie. Dit *er* heet ook partitief. Men zou *er* dan kunnen 'vertalen' door 'van hen' of 'van deze'. Dit impliceert dat vervanging door *daar* of *hier* in deze gevallen onmogelijk is. We wijzen erop dat in de traditionele grammatica het kwantitatieve *er* als woordsoort benoemd wordt als pers. voornaamwoord; historisch gezien is er sprake van een oude genitief, zoals uit de omschrijving 'van hen' blijkt.

5. absoluut *er*. Dit komt slechts voor in vaste uitdrukkingen en het is dan altijd onderdeel van een vnw. bijwoord; het is onweglaatbaar en naar zijn betekenis ondefinieerbaar. Het kan niet door *daar* of *hier* vervangen worden. Voorbeelden:

Hij ziet er goed uit. *We trekken erop uit*. *Nu is het erop of eronder*. *Hij kreeg het erdoor*.

Gecomplieerde gebruikgevallen van *er* komen voor indien twee functies samenvallen. Dat is het geval wanneer een lokaal *er* (als lid van een vnw. bijwoord) een zin opent en daardoor tevens als repletief *er* of topisch *er* fungeert. Bijv.

Repletief:	<i>Er stond een man</i>
Topisch:	<i>Er waren veel bezoekers</i>
Repletief en lokaal:	<i>Er stond een man in</i>
Topisch en lokaal:	<i>Er waren veel bezoekers in</i>

Het kwantitatieve *er* kan nooit met een lokaal, repletief of topisch *er* aan het begin van de zin samenvallen. Wel kunnen beide soorten *er* naast elkaar voorkomen:

Repletief:	<i>Er stonden twee mannen</i>
Topisch:	<i>Er waren drie bezoekers</i>
Repletief + lokaal:	<i>Er stond een man in</i>
Repletief en kwantitatief:	<i>Er stonden er veel</i>
Topisch en kwantitatief:	<i>Er waren er drie</i>
Repletief/lokaal en kwantitatief:	<i>Er stond er een in</i>

Indien het lokaal, repletief of topisch *er* niet aan het begin van de zin staat, bestaat wèl de mogelijkheid van samenvallen met kwantitatief *er*. Men vergelijkte:

<i>Toen lagen er vijf brieven op tafel</i>	<i>er</i> = repletief
<i>Toen lagen er vijf brieven op</i>	<i>er</i> = repletief + lokaal (als deel van <i>erop</i>)
<i>Toen lagen er vijf op de tafel</i>	<i>er</i> = repletief + kwantitatief
<i>Toen lagen er vijf op</i>	<i>er</i> = repletief + kwantitatief + lokaal (<i>er-op</i>)
<i>Toen waren er vijf brieven op tafel</i>	<i>er</i> = topisch
<i>Toen waren er vijf brieven op</i>	<i>er</i> = topisch + lokaal (als deel van <i>erop</i>)
<i>Toen waren er vijf op de tafel</i>	<i>er</i> = topisch + kwantitatief
<i>Toen waren er vijf op</i>	<i>er</i> = topisch + kwantitatief + lokaal (<i>er-op</i>)

Literatuur

- G. Bech. Über das niederländische Adverbialpronomen *er* (*Travaux du Cercle Ling. de Copenhague*, VIII), Copenhague, Amsterdam 1952; of in *TiA*, 147-174.
 S. de Vriendt, Over herhaalbaarheid van woorden in de zin, *Gastenboek*, 135-142.
 H. Bennis, Het kwantitatieve *er* in komparatief-konstrukties, *Spekt* 6 (1976-77), 384-387.
 A. Blom, Het kwantitatieve *er*, *Spekt* 6 (1976-77), 387-395.
 M.K. van Dort-Slijper, *Er*, *Spekt* 6 (1976-77), 412-417.
 E. Elffers, *Er*-verkenningen, *Spekt* 6 (1976-77), 417-422.
 O. Leys, De bepaling van het voornaamwoordelijk bijwoord en de systematisering van ndl. *er*, *NTg* 72 (1979), 240-246.
 R.S. Kirsner, *The Problem of Presentative Sentences in Modern Dutch*, Amsterdam 1979.

Een bijzondere groep van formeel kenbare, samengestelde (en tevens scheidbare) bijwoorden zijn de zgn. voornaamwoordelijke bijwoorden, waarvan het eerste lid bestaat uit één der bijwoorden, *er*, *daar*, *hier*, *waar*, *ergens*, *nergens* of *overal* en het tweede lid uit een voorzetsel (bijv. *aan*, *bij*, *voor*) of bijwoord (*af*, *heen*, *toe*).

De voornaamwoordelijke bijwoorden kunnen op dezelfde wijze als de pronomina onderscheiden worden, hetgeen duidelijk wordt bij herleiding uit woordgroepen bestaande uit een voorzetsel + pronomen, bijv.

persoonlijk vnw. bijw.	<i>op/het</i>	= <i>erop</i>
aanwijzend vnw. bijw.	<i>op dit/deze</i>	= <i>hierop</i>
	<i>op dat/die</i>	= <i>daarop</i>
vragend vnw. bijw.	<i>op wat?/welk(e)?</i>	= <i>waarop?</i>

betrekkelijk vnw. bijw.   *op wat/welk(e)*   = *waarop*

onbepaald vnv. bijw.	<i>op iets</i>	= <i>ergens op</i>
	<i>op niets</i>	= <i>nergens op</i>
	<i>op alles</i>	= <i>overal op</i>

Het tweede lid van deze samengestelde bijwoorden wordt traditioneel als bijwoord beschouwd, hoewel het verschil met een voorzetsel slechts in enkele gevallen duidelijk wordt, bijv.: *tot hier = hiertoe; met wat = waarmee*. *toe* en *mee* zijn de met de voorzetsels *tot* en *met* corresponderende bijwoorden. Bovendien kunnen als tweede lid onverdachte bijwoorden (waarmee geen voorzetsels formeel corresponderen) optreden, zoals *af*, *heen* en *vandaan*.

Het bijwoord *af* komt tegenwoordig ook als voorzetsel voor in de handelsuitdrukking: *af fabriek*.

De bijwoorden *af*, *heen* en *vandaan* komen, naar het schijnt, nooit alleen voor; veeleer zijn het bijwoord-morfemen die uitsluitend dienst doen als lid van een (veelal gesplitst) voornaamwoordelijk bijwoord, bijv. *Ik ga erheen. Hij sprong eraf. Waar kom jij vandaan?* Ten volle geldt deze beperking in gebruik voor *vandaan*; de bijwoorden *af* en *heen* kunnen ook nog als complement van een persoonsvorm (dus als deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord) voorkomen, bijv. *Blijf af! Loop heen! Hij ging heen*.

De voornaamwoordelijke bijwoorden zijn scheidbaar. De leden worden gewoonlijk om stilistische redenen gescheiden, zonder dat men verschil in betekenis kan opmerken, bijv.: *Ik ben daarover niet tevreden of Ik ben daar niet tevreden over*. Slechts bij de voorn. bijw. beginnende met *er-* kan men vaststellen dat de tendentie tot splitsing zeer sterk is: *Ik ben er niet tevreden over* is normaler dan *Ik ben erover niet tevreden*. Dit hangt samen met de ongeaccentueerdheid van *er* in alle posities; men vergelijkte: *Daar is hij weg van* en *Daarvan is hij weg!* met *Hij is er weg van* (*Ervan is hij weg is uitgesloten).

Wanneer een bijwoord de hier beschreven - principiële - scheidbaarheid mist, noemt men het geen voornaamwoordelijk bijwoord (maar zonder meer: bijwoord). Dat is o.m. het geval bij *daarom* (als redegevend bijwoord), *waarom* (als vragend bijwoord), enz. Men vergelijkte:

- (1) (a) Waarom heb je dat touwtje gewonden?
(b) Waar heb je dat touwtje om gewonden?
- (2) (a) Waarom ben je niet weggebleven?
(b) *Waar ben je niet om weggebleven?

Voornaamwoordelijke bijwoorden kunnen in de volgende functies voorkomen:

- als bijwoordelijke bepaling, bijv.: *Hij viel eraf. Hij legde het erop. Hierdoor kwam hij te laat. Hij deed het daarmee*.
- als voorzetselvoorwerp, bijv.: *Hij rekent erop. Zij dacht nergens aan. We spraken er gisteren nog over. Hij is er verguld mee*.

3. als meewerkend voorwerp, bijv.: *Hij heeft daaraan extra luister verleend. Ik heb het hieraan gegeven.*
4. als bijvoeglijke bepaling (dus als deel van een woordgroep), bijv.: *De vreugde hierover. De kosten daarvan. Dat gezanik overal over. Zijn antwoord daarop. Een boek waarvan de prijs hoog is. (waarvan is bijv. bep. bij de prijs!)*

5.9. Voorzetsel

De voorzetsels (preposities) zijn indeclinabele woorden, waarvan de betekenis zich niet groepsgewijze laat beschrijven. De lexicale betekenis is soms heel moeilijk weer te geven, de grammaticale betekenis (d.w.z. het vermogen om verband tussen woorden of woordgroepen aan te geven) is alleen door middel van syntactisch onderzoek nader te bepalen.

Indien men aan voorzetsels een lexicale betekenis wil toekennen (ieder verklarend woordenboek stelt zich deze taak), kan men niet anders doen dan verschillende betekenislagen veronderstellen. Zo kunnen voorzetsels als *in* of *op* naast een lokale betekenislaag (waaraan men het eerst geneigd is te denken), een temporele en een niet-dimensionale betekenislaag bevatten, die ieder pas duidelijk kunnen worden uit de context. In woordgroepen als *in huis* en *op straat* is de lokale laag gerealiseerd, bij *in de vakantie* en *op een dag* de temporele, en bij *in haast* en (*de hoop*) *op beterschap* de niet-dimensionale betekenislaag. (Men zie daarvoor speciaal de vermelde opstellen van Weijnen.)

Men heeft wel getracht de betekenissen van enkele voorzetsels in paren met polaire tegenstelling te ordenen. De gecompliceerde gelaagdheid van sommige voorzetsels maakt dat echter wel moeilijk. Zo kan *voor* opponeren met *achter* in de lokale betekenislaag, met *na* in de temporele betekenislaag, met *tegen* in de niet-dimensionale betekenislaag. Men gebruikt echter zonder betekenisverschil naast elkaar: *een middel voor de hoest* en *een middel tegen de hoest*.

Hoe bijzonder gecompliceerd de betekenislagen van sommige voorzetsels kunnen zijn, kan blijken uit enige gebruiksgevallen van de prepositie *van*. Men vergelijkte:

- Het huis van mijn oom* (ter uitdrukking van bezit)
- De werken van Vondel* (ter uitdrukking van herkomst)
- Hij gaat te laat van huis* (verwijdering en richting)
- Blij van geest* ('met betrekking tot')
- Hij heeft niet terug van zulk schelden* (vaste uitdrukking; betekenis niet beschrijfbaar)
- Van je ras ras ras rijdt de koning door de plas* (idem)

Die doos is van hout (om een substantie aan te geven)
Heb je al van hem gehoord? (*van* is 'over', 'betreffende')

Op grond van het bovenstaande is een volledig naar betekenislagen geordend overzicht der voorzetsels moeilijk te geven. Niettemin volgen hier enige van de meest gebruikelijke preposities.

1. Uitsluitend lokale betekenis: *benoorden, bezuiden, bewesten, beoosten*. Met o.a. lokale betekenis: *achter, voor, binnen, buiten, boven, onder, beneden, van, naar, uit, in, op, langs, rond, om, door, over, aan, bij, naast, na, tegen, tussen, tot, via*
2. Uitsluitend temporele betekenis: *sedert, sinds, gedurende*. Met o.a. temporele betekenis: *op, onder, over, rond, door, om, in, binnen, buiten, omstreeks, omtrent, tot, tussen, voor, na, vanaf, van, bij*
3. Met niet-dimensionale betekenis: *wegens, luidens, krachtens, ondanks, trots, niettegenstaande, volgens, nopens, behalve, zonder*
 Voorts met o.a. niet-dimensionale betekenis: *met, voor, tegen, naar, aan, bij, in, om, onder, op, over, tot, uit, van, per, via*

Men kan van homonymie spreken wanneer een voorzetsel lokale, temporele of niet-dimensionale betekenis kan bezitten en slechts op grond van context of situatie uit te maken is welke betekenis bedoeld is. Men vergelijkte als voorbeelden: *Ik ben bang voor hem* (= *ik vrees hem* (niet-dimensionaal; vaste uitdrukking) of: *ik ben bang dat hem iets overkomt* (niet-dimensionaal: 'ten behoeve van'); *ik stem voor jou* (temporeel of lokaal: *ik stem voordat jij aan de beurt bent*) of: *ik stem op jou* (niet-dimensionaal).

Morfologisch zijn de voorzetsels uitsluitend negatief bepaalbaar: ze zijn indeclinabel.

De enige uitzondering vormen hier, voorzover we zien, de voorzetsels *binnen, buiten, achter, voor, boven, onder, beneden*, waarvan door middel van het suffix *-st(e)* adjectiva gevormd kunnen worden: *binnenste, buitenste, achterste, voorste, bovenste, onderste, benedenste*; waarvan *achter, voor* en *onder* het suffix *-en* krijgen in de verbinding *van achteren, van voren* en *van onderen*;

en waarvan met andere voorzetsels (resp. bijwoorden) samenstellingen gevormd kunnen worden, bijv.: *binnenin, buitenom, buitenaf, achterom, achterin, achterop, voorin, vooruit, bovenop, bovenin, onderop, onderuit, benedenin*.

De hierboven genoemde samenstellingen doen alle dienst als bijwoord, bijv. *Hij zit achterin. Hij loopt vooruit. Spring maar achterop*. Als samenstellingen worden deze woorden aaneengeschreven. Men onderscheide dit gebruik van de woordgroepen die bestaan uit een (traditioneel beschouwd) bij-

woord + voorzetsel + (al dan niet nader bepaald) substantief, bijv.: *Achter in de kast. Boven op de plank ligt nog een schrift.* Vergelijkbare gevallen zijn: *Vlak bij ons huis* (bijwoord + voorz.) maar: *Ons huis is vlakbij* (bijwoord); voorts nog: *dichtbij, hooguit.*

Het vermogen tot samenstellingen blijkt verder uit de met een voorzetsel (resp. bijwoord) samengestelde verba als *ingaan, doorlopen, omdoen, uitkleden, voorstellen, blijkomen, omslaan*, enz. (zie daarvoor bij de verba 5.5.2.). De traditionele spraakkunst spreekt hier van samenstellingen met bijwoorden, in plaats van voorzetsels; bij het gebruik in zinnen met gescheiden persoonsvorm, van het type: *Hij loopt door. Hij slaat een das om.* noemt men *door* en *om* bijwoorden. Er dient op gewezen te worden dat inderdaad geen samengestelde verba met de voorzetsels *van, tot* en *met* voorkomen, wel daarentegen met de hiermee overeenstemmende bijwoorden *af, toe* en *mee*, bijv. *aflopen, toegeven, meegaan*, etc.

Als afleidingen van deze verba komen dan weer voor: *voorstel, afbraak, overloop, doorgang, omslag*, enz. waarvoor verwezen wordt naar de morfologie der verba.

Voor de vorming van samenstellingen van het type *daarvan, hiervoor, erover*, etc. wordt verwezen naar de behandeling der voornaamwoordelijke bijwoorden (5.8.).

Syntactisch gedefinieerd zijn voorzetsels die woorden die gevolgd door een (al dan niet nader bepaald) substantief of substantivisch pronomen daarmee een woordgroep kunnen vormen, die als geheel nooit onderwerp van een zin kan zijn. Voorbeelden: *op straat, op school, in huis, in juni, op tafel, in zichzelf, op zak, in de straat, op het land, voor de deur, over de muur, van het dak, over twee uur, binnen drie dagen, met goede vrienden, aan zijn beste vriend.*

De woordgroep beginnend met een voorzetsel (of kortweg) voorzetselgroep kan een functie hebben als

1. bijwoordelijke bepaling: *In de vakantie zeilden we in Friesland. We gingen op de fiets*
2. bijvoeglijke bepaling: *De winkel van de bakker is verkocht. Het huis op de hoek*
3. meewerkend voorwerp (alleen met *aan*): *Hij gaf een brief aan de directeur*
4. belanghebbend voorwerp (alleen met *voor*): *Hij deed dat voor zijn zieke moeder*
5. voorzetselvoorwerp: *We rekenen op zijn hulp. Hij wacht op zijn verloofde*

Naast de hiervoor vermelde valentie bezitten vele voorzetsels ook nog andere syntactische valenties. Enige daarvan dienen hier ter sprake te komen.

De prepositie *te* komt speciaal voor plaatsnamen voor, bijv. *te Amsterdam, te Aalsmeer*, enz. en voor infinitieven *te lopen, te doen* enz. Veelal gaat *om* aan de woordgroep *te* + infinitief vooraf, bijv. *Dat is niet om te doen. Ik heb zin om te wandelen.*

Als nevenvormen van *te* komen in vaste uitdrukkingen *ter* en *ten* voor. Bijv. *ter zake, ter gelegenheid van, ter vergadering, ten huize van, ten doel, ten dienste.*

Een kleine groep voorzetsels kan behalve voor een groep lidw. + subst. ook achter zo'n groep staan. Het betreft de voorzetsels *in, op, uit, langs, rond, om, door, over.*

Men vergelijkte:

<i>in de kamer</i>	<i>de kamer in</i>
<i>op het dak</i>	<i>het dak op</i>
<i>langs het huis</i>	<i>het huis langs</i>
<i>rond de tafel</i>	<i>de tafel rond</i>
<i>om de tuin</i>	<i>de tuin om</i>
<i>over het water</i>	<i>het water over</i>
<i>door de rivier</i>	<i>de rivier door</i>
<i>uit de garage</i>	<i>de garage uit</i>

Met uitzondering van het laatste geval (*uit*) is er bij vooropplaatsing veelal sprake van rust, bij achterplaatsing sprake van richting, resp. resultaat van een handeling.

Men noemt de voorbeelden uit het tweede rijtje wel achterzetsels; Paardekooper noemt preposities die zowel voor- als achtergeplaatst kunnen voorkomen 'vzaz', d.w.z. voorzetsel-achterzetsel (*NTg* 52). In de traditionele spraakkunst heten deze achterzetsels bijwoorden. Gewoonlijk komen de voorbeelden uit het tweede rijtje voor in zinnen, waarin het gezegde een werkwoord van beweging bevat, bijv.: *Hij liep de kamer in. Hij zwom de rivier over*, waarbij men *in, over*, etc. kan beschouwen als deel van een scheidbaar samengesteld verbum: *inlopen, overzwemmen*, etc., waarvoor per definitie de term 'bijwoord' geldt.

Het is hier de plaats een ogenblik stil te staan bij de namen van de woordsoorten 'voorzetsel' en 'bijwoord'.

Het blijkt dat in ieder geval een groep voorzetsels bestaat, wier enige valentie de in onze omschrijving genoemde is. Men zou dit zuivere voorzetsels kunnen noemen. Hiertoe behoren dan o.m. *benoorden* en consorten, *omstreeks, omtrent, wegens, luidens, krachtens, volgens, per, via, naar*

Vervolgens is er de groep van voorzetsel-achterzetsels: *in, op, langs, rond, om, over, door, uit*

Ten derde de groep die als eerste lid van een samengesteld verbum op kunnen treden: nl. alle voorzetsel-achterzetsels, alsmede o.m. *achter, voor, binnen, buiten, boven, onder, aan, bij, na* en de correlaten van *van, met* en *tot*, nl.: *af, mee* en *toe*.

Traditioneel heten ze in deze gevallen bijwoord.

Sommige daarvan kunnen weer als naamw. deel v.h. gez. fungeren: *De school is uit. De klok is achter.*

Ten vierde is er de groep die een woordgroep met een persoonsvorm kan inleiden, d.w.z. als voegwoord fungeren, bijv.: *voor, sinds, sedert, tot*. Enkele vereisen een versterking met *dat: met, van, gedurende, ondanks*, bijv.: *voor hij kwam ..., met dat ik daar kwam ...* Men benoemt hier *voor, met dat*, enz. als voegwoord.

Sommige voorzetsels kunnen optreden in een voorzetselgroep die gesloten wordt met een bijwoord, dat met het voorzetsel als eenheid kan worden opgevat.

Bijv.: *tot zijn huis toe, van het raam uit, van de deur af, met zijn vriend mee, langs het kanaal heen, om het grind heen, door de lucht heen, voor zijn neus langs, aan zijn neus voorbij*

Sommige van deze combinaties van voorzetsel + achtergeplaatst bijwoord zijn volledig tot voorzetsel geworden: *vanaf* en *vanuit*. - De op geen enkele linguïstische grond berustende mening, dat *vanaf* en *vanuit* geen goed Nederlands zouden zijn, is op afdoende wijze door Gerlach Royen bestreden (NTg37). - In het Nederlands-sprekende deel van België komen ook *langsheen* en *doorheen* voor, bijv. *langsheen de steenweg*.

Enkele voorzetsels komen voor in combinatie met andere voorzetsels. Als voorbeeld noemen we *tot* dat met een ander voorzetsel optreedt in *tot aan de deur, tot bij de muur, tot voor het huis, tot over drie weken*. Sommige van deze combinaties komen zo frequent voor dat het ernaar uitziet dat ze op weg zijn naar een vaste uitdrukking; dat geldt bijv. voor *tot aan*. Maar *tot over drie weken* is veeleer te analyseren als een combinatie van een woordgroep *over drie weken* voorafgegaan door *tot* (zoals in *tot morgen, tot volgende maand*). Vergelijkbaar incidenteel karakter hebben ook de voorzetselcombinaties in *lotion voor na het scheren, saus voor bij de pudding*.

Hiervan te onderscheiden zijn woordgroepen met *om te* + infinitief, bijv. *zuurtjes om te snoepen, een gezicht om te zoenen, iets om te eten*. We beschouwen alleen *te* als voorzetsel; *om* daarentegen is een onderschikkend voegwoord ter inleiding van een beknopte bijzin (verg. 3.5.). De woordgroep *om te* + infinitief is hier in wezen een finale bijzin (zie daarvoor 3.12, afd. 6).

Enkele woordgroepen, die als vaste verbindingen voorkomen, zijn te be-

schouwen als zgn. voorzetsel-uitdrukkingen (naar de gangbare terminologie). Van deze woordgroepen is geen enkel lid weglaatbaar, hun betekenis is gelijk aan die van één enkel voorzetsel.

Voorbeelden: *met het oog op, ten gevolge van, met betrekking tot, op grond van, uit hoofde van, ter zake van, ter fine van, in weerwil van, naar gelang van.*

Dat deze woordgroepen vaste uitdrukkingen zijn blijkt ook uit het feit dat ze inwendig niet uitgebreid kunnen worden: onmogelijk is **in sterke weerwil van, *met belangrijke betrekking tot* of iets dergelijks.

Als voorzetsels zijn voorts te beschouwen drie woorden die formeel ook tegenwoordige deelwoorden kunnen zijn: *hangende, staande, gedurende*, bijv. *Staan de vergadering werd het voorstel aangenomen. Hangende deze zaak onthouden we ons van commentaar.* Alleen *gedurende* komt ook buiten ambtelijk taalgebruik voor.

Voorzetsels maken vaak deel uit van vaste uitdrukkingen, waarvan de structuur soms opmerkelijk is. Enkele gevallen worden hier genoemd.

Met oude buigingsvormen na het voorzetsel: *van harte, te gelde (maken), te mijnen huize, te elfder ure, in koelen bloede, te allen tijde, heden ten dage.*

Met een woord of woordgroep, die niet op zichzelf voor kan komen: *tot ziens, op z'n elf en dertigst, op z'n Jan-boere-fluitjes, in een handomdraai, na dato, bij wijlen, ter sluiks, aan de kook, van de kook, van kindsbeen (af), op stel en sprong, voor dag en dauw.*

Met *z'n* (of *d'r*) + adjectief: *op z'n Frans, op z'n zondags, op z'n mooist, op z'n best.*

Als verbindend element tussen identieke substantiva: *slag op slag, voetje voor voetje, oog om oog, leer om leer, regel na regel.*

In de vaste verbinding *van je* + refrein van een lied: *van je hela hola, van je ras ras ras, van je draaien altijd maar draaien.* Vergelijk hierbij nog: *Scheppen, riep hij, gaat van au* (boektitel).

In de vaste verbinding *tot* + infinitief op *-s* + *toe*: *tot walgens toe, tot stikkens toe.*

Sommige van deze vaste verbindingen komen voor als naamw. deel van het gezegde, bijv. *in de war zijn, onder de maat zijn, uit de mode zijn, van de kook zijn, op z'n zondags zijn.*

Literatuur

- G. Royen, OFM, Aanschouwelijkheidsdrang bij voorzetsels, *NTg* 37 (1943) *De Vooy-Nummer* 87-93.
- P.C. Paardekooper, Voor- en achterzetsels, *NTg* 52 (1959) 310-320.
- P.C. Paardekooper, Voorzetseluitdrukkingen, *NTg* 55 (1962) 3-9.
- C.P. van Geffen, De locale voorzetsels in het Nederlands, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*. Den Haag 1963, blz. 91-103.
- A. Weijnen, Structuren van Nederlandse voorzetsels, *Ts* 80 (1964) 116-132.
- A. Weijnen, De structuur van de temporele laag van de voorzetselbetekenissen, *Ts* 80 (1964) 133-150.
- A. Weijnen, De niet-dimensionale betekenislaag van de voorzetsels, *Ts* 81 (1965) 103-145.
- P.C. Paardekooper, Grensproblemen bij voorzetseluitdrukkingen, *NTg* 66 (1973), 137-145.
- H. van Riemsdijk, De relatie tussen postposities en partikels, *Spekt* 3 (1974) 447-462.
- W. van Langendonck, Internally referring prepositions and the subcategorization of space and time denominations in a Netherlandic case grammar, *Leuvense Bijdragen* 63 (1974) 1-41.
- H.J. Verkuyl, Het performatieve *van*, *Spekt* 6 (1976-77), 481-483.

5.10. Voegwoord

Voegwoorden (conjuncties) zijn woorden die woordgroepen die een persoonsvorm bevatten (dus: 'zinnen'), met elkaar kunnen verbinden. Een paar voegwoorden kunnen bovendien woordgroepen zonder persoonsvorm of woorden met elkaar verbinden.

De laatstgenoemde soort vormen de nevenschikkende voegwoorden. Ze verbinden woorden of woordgroepen (met of zonder persoonsvorm) van gelijke orde (d.w.z. woorden of woordgroepen die dezelfde functie verrichten en onderling verruild kunnen worden zonder dat daardoor de structuur van het geheel onmogelijk wordt).

Als nevenschikkende voegwoorden worden beschouwd:

aaneenschakelend:	<i>en, noch</i>
tegenstellend:	<i>maar, doch, of</i>
redengevend:	<i>want, dus</i>

Voorbeelden:

verbinding van woorden: *vader en moeder; kruis of munt; goede en goedkope literatuur; mooie maar kostbare sieraden; klein maar fijn; mooi noch lelijk; gedistingeerde want kostbare sieraden; degelijke, dus betrouwbare motoren.*

Eventueel kan men *goede en goedkope literatuur* beschouwen als een verbinding van twee woordgroepen met samentrekking: *goede (literatuur) en goedkope literatuur*, evenzo: *degelijke motoren, dus betrouwbare motoren*, enz.

verbinding van woordgroepen zonder pv: *in de tuin en in huis; in de stad noch op het land; met vrienden of met familieleden; niet in de tuin, maar in de schuur*.

verbinding van woordgroepen met pv: *Frans is binnen en (maar) (want) Elvira is in de tuin; Frans is binnen of hij is in de tuin; (ik zie), dat Frans binnen is en dat Elvira in de kamer zit*.

Indien *noch* ter verbinding van woordgroepen met pv dient, gedraagt het zich syntactisch als bijwoord; het is ook oplosbaar in *en ... niet*, bijv. *vader is niet binnen, noch is hij in de tuin*. De plaats van *noch* is vergelijkbaar met die van een bijwoord (*alleen, dan, toch*, enz.), waardoor inversie van ond. en pv bewerkt wordt.

Het verband tussen woorden en woordgroepen van dezelfde orde kan ook zonder voegwoorden worden uitgedrukt. Men noemt dit asyndeton, bijv.: *veilig, vlug, voordelig; Frans is binnen, Elvira is buiten*.

Aparte vermelding verdient nog *alsmede* dat uitsluitend woorden of woordgroepen zonder pv nevenschikkend kan verbinden, bijv. *goed alsmede goedkoop, in huis alsmede in de tuin*.

Tot de nevenschikkende voegwoorden worden ook wel gerekend enige correlatieve voegwoorden: *zowel ... als; noch ... noch; hetzij ... hetzij* en de woordgroepen *niet alleen ... maar ook* (waarvan alleen *maar* een echt voegwoord is).

Door *zowel ... als* kunnen alleen woorden of woordgroepen zonder pv verbonden worden, bijv.: *zowel groot als klein; zowel grote mensen als kleine kinderen; zowel in de keuken als in de kamer*.

Ditzelfde geldt voor het correlatieve *noch ... noch*, maar bovendien kan het dienen tot verbinding van woordgroepen met een pv. Dan gedraagt *noch* zich als bijwoord, bijv. *Vader is noch binnen, noch is hij buiten*.

Door *hetzij ... hetzij* kunnen woorden of woordgroepen, al dan niet met pv, verbonden worden, bijv. *hetzij groot, hetzij klein; hetzij in de keuken, hetzij in de kamer; hetzij hij komt morgen, hetzij hij komt overmorgen; hetzij dat hij komt, hetzij dat hij niet komt*.

Ditzelfde geldt voor *niet alleen ... maar ook*. Indien het tot verbinding van woordgroepen met een pv dient, blijken *niet alleen* en *ook* zich volledig als bijwoorden te gedragen, bijv. *Hij is niet alleen beledigd, maar hij is ook gemeen bedrogen*.

De onderschikkende voegwoorden zijn die woorden die alleen woordgroepen met een pv onderling verbinden en die nooit woordgroepen van gelijke orde verbinden. Enkele onderschikkende voegwoorden kunnen bij uitzondering ook een woordgroep zonder pv inleiden, doch gewoonlijk kan zo'n woordgroep dan tot één met pv aangevuld worden. In tegenstelling tot de nevenschikkende voegwoorden die in principe weglaatbaar zijn, kunnen onderschikkende voegwoorden niet zonder schade voor de structuur van de woordgroep weggelaten worden; ze maken onverbreeklijk deel uit van de woordgroep.

Als onderschikkende voegwoorden worden beschouwd:

grammatisch-verbindende: *dat* (ter inleiding van afhankelijke mededelingen) en *of* (ter inleiding van afhankelijke vragen; ook genoemd: dubitatief *of*)

logisch-verbindende (gewoonlijk ter inleiding van bijwoordelijke bijzinnen; het betreft hier voegwoorden, die, in tegenstelling tot *dat* en *of* een meer of minder uitgesproken lexicale betekenis hebben).

1. van plaats: *waar, vanwaar, waarheen*
2. van tijd: *als, wanneer, nu, terwijl, toen, nadat, alvorens, voor, voordat, eer, eerdad, tot, totdat, sinds, sedert*
3. van oorzaak: *doordat*
4. van reden: *omdat, wijl, daar, nu, aangezien, naardien*
5. van middel: *doordat*
6. van gevolg: *zodat*
7. van doel: *opdat, teneinde*
8. van voorwaarde: *indien, als, wanneer, zo, mits, in geval (dat), gesteld (dat), tenzij*
9. van toegeving: *of ... al, of ... ook al, ofschoon, schoon, hoewel, hoezeer, ondanks dat, niettegenstaande (dat)*
10. van vergelijking: *zoals, zo, als, gelijk, evenals, evenmin als, dan, alsof*
11. van omstandigheid: *terwijl, waar, zonder dat, in plaats dat, laat staan dat*
12. van beperking: *voorzover (als), in zover (als), behalve dat*
13. van verhouding: *naarmate (dat), naar gelang (dat)*
14. van modaliteit: *zoals, gelijk, naar*

Het grootste deel van deze voegwoorden leidt bijzinnen in, die de zgn. bijzinswoordvolgorde hebben, bijv.: *(Ik weet) dat je morgen komt. Als je morgen komt, (ben ik er ook). Naarmate hij met het werk voortging (begon hij het leuker te vinden). Zoals ik je zei, (ben ik daarover niet tevreden). Aangezien hij vroeg klaar is (gaat hij al weg). Of hij morgen komt, (is nog niet zeker).*

Na enkele voegwoorden heeft de bijzin geen bijzinswoordvolgorde. Dit is het geval bij het concessieve voegwoord *al*

bijv. *Al is de leugen nog zo snel, (de waarheid achterhaalt hem wel).*

voorts bij het correlatieve of na een hoofdzin met ontkenning (in zgn. balansschikking), bijv. (*Het scheelde niet veel*), of we waren te laat gekomen.

en bij het voegwoord van vergelijking *als*

bijv.: (*Hij deed*) *als* hoorde hij mij niet. (*Hij liep*) *als* vreesde hij voor zijn leven.

Enkele onderschikkende voegwoorden, speciaal die met een onderstellende of vergelijkende functie kunnen ook woorden of woordgroepen zonder pv inleiden. Bijv.:

Dit kan, indien nodig, vermeld worden

Dit kan, zo ergens, hier het geval zijn

Ons plan kan, mits goed voorbereid, best slagen

Ons plan kan, ofschoon (hoewel) goed doordacht, wel eens mislukken

Gelijk bekend, hebben we hiervoor reeds eerder uw aandacht gevraagd

Er is, als gebruikelijk, een rondvraag gehouden

Voorzover mij bekend, heeft niemand er iets van geweten

Deze woorden of woordgroepen kunnen zonder moeite alle tot een woordgroep met pv aangevuld worden (bijv. *indien het nodig is*, enz.). Men kan ze dan ook als ellipsen resp. als samentrekkingen beschouwen.

Met een voorafgaand woord correleren de volgende voegwoorden:

comparatief ... *dan* (*als*)

bijv. *Hij is groter dan ik. Hij is groter dan zijn broer. Hij heeft harder gewerkt dan ik gedacht had.*

even of zo (bijwoord) ... *als*

bijv. *Hij is even groot als ik. Hij is even groot als zijn broer. Hij heeft niet zo veel gedaan, als ik verwacht had.*

Hierbij sluiten zich aan: correlatief of na een zin met een negatie (zgn. balansschikking),

bijv.: *Het scheelde niet veel, of hij was verongelukt*

en correlatief *dat* (als voegwoord van graadaanduidend gevolg) na voorafgaand *zo*

bijv.: *Hij werkte zo hard, dat hij er ziek van werd*

Eveneens in een soort balansconstructie treden op:

hoe + comparatief ... *hoe* + comparatief

bijv.: *Hoe langer, hoe liever. Hoe harder hij werkte, hoe slechter alles lukte hoe*

+ comparatief ... *des te* + comparatief

bijv.: *Hoe harder hij werkte, des te slechter lukte alles*

De woorden *hoe* en *des te* heten traditioneel bijwoorden; het verband tussen de beide leden van de zin is echter van onderschikkende aard, waarbij de 'hoofdzin' de 'bijzin' volgt. Een bevredigende beschrijving van dit zinstype ontbreekt.

Enkele voegwoorden kunnen woordgroepen zonder pv inleiden, waarin echter een infinitief voorafgegaan door *te* voorkomt, zgn. beknopte bijzinnen. Er is één voegwoord dat uitsluitend deze éne functie bezit: *teneinde* Bijv. (*Hij loopt hard,*) *teneinde nog op tijd te komen. Alvorens te groeten (trok hij zijn jas aan). Na zijn jas dichtgeknoopt te hebben (ging hij weg). Door te roeren (loste Mathilde de suiker op).*

Uit de hierboven gegeven voorbeelden blijken de verschillen tussen voegwoorden en voorzetsels: *om te eten* en *door te roeren* zijn in wezen beknopte bijzinnen en *om* en *door* zijn onderschikkende voegwoorden. In het volgende geval is er daarentegen sprake van een voorzetsel: *door roeren (loste zij de suiker op)*; hier is *roeren* een zelfstandig naamwoord (verg. *door schudden, door een beweging, door trilling, enz.*).

Ook in andere gevallen kan het onderscheid tussen voorzetsel en voegwoord duidelijk zijn. Zo noemt men *voor* in *voor zijn komst* een voorzetsel (en wel op grond van de plaatsing voor een nader bepaald substantief) en in *voor hij komt* een voegwoord (op grond van de plaatsing voor een woordgroep met pv). Twijfel ontstaat echter bij een zin uit de omgangstaal als: *Voor te schrijven had-ie geen tijd meer*; hier is niet te beslissen of *voor* een voorzetsel of een voegwoord is.

In de traditionele grammatica worden voegwoorden niet als zinsdeel beschouwd; bij de zinsontleding worden ze niet nader benoemd. In sommige gevallen heeft dit merkwaardige consequenties, bijv. wanneer een bijvoeglijke bijzin door een voegwoord wordt ingeleid. Men vergelijk de volgende gevallen:

de opvatting, dat dictatuur uitkomst zou bieden
uit de tijd, dat ik nog een lief vers maakte
uit de tijd, toen ik nog een lief vers maakte
de plaats, waar ik gezaaid heb

In de eerste twee voorbeelden is het voegwoord *dat* als zinsdeel onbenoembaar; in de twee volgende voorbeelden kan men *toen* en *waar*, gesteund door de lexicale betekenis, als bijwoordelijke bepaling beschouwen. Indien men *toen* en *waar* hier als voegwoorden wil beschouwen, wordt dat daardoor wel moeilijk. Daarom is het gebruikelijk geworden *toen* en *waar* in deze gevallen als betrekkelijke bijwoorden te benoemen.

Uit praktische overwegingen volgt hier een (niet volledig) overzicht van de verschillende betekenissen en functies die sommige voegwoorden, bijwoorden en voorzetsels kunnen hebben.

<i>toen:</i>	aanwijzend bijwoord: <i>Toen gingen we weg</i> (hoofdzinswoordvolgorde)
<i>toen:</i>	voegwoord: <i>Toen we weggingen, was het laat</i> (bijzinswoordvolgorde)
<i>of:</i>	nevenschikk. voegwoord: <i>We gaan met de fiets of we gaan lopen</i>

- (verbinding van twee gelijkwaardige woordgroepen met *pv*, hoofdzinnen)
- of:* ondersch. voegwoord: *Ik weet niet, of hij komt* (dubiatief *of*, ter inleiding van afhankelijke woordgroepen met *pv*, bijzin; de bijzin kan ook voorop staan)
- of:* correlatief voegwoord: *Nauwelijks waren we thuis, of het begon te regenen* (correlatief *of*, volgend op een negatie in een voorafgaand gedeelte; de bijzin met *of* kan niet voorop!)
- of:* ondersch. voegwoord: *Of je (al) roept en schreeuwt, ik help je niet* (concessief voegwoord; versterking met *al* mogelijk; bijzinsvolgorde)
- of:* ondersch. voegwoord: *Hij deed of hij niets hoorde* (vergelijkend voegwoord; *of* = *alsof*; bijzinswoordvolgorde)
- of:* ondersch. voegwoord: *Of ik het weet!* (sterke bevestiging; bijzinswoordvolgorde; alleen in spreektaal gebruikelijk.) Vergelijk nog: *En of!*
- als:* ondersch. voegw.: *Als jij komt, ga ik weg* (voegw. van tijd of van voorwaarde; vergelijkbaar met *indien* of *wanneer*)
- als:* ondersch. voegw.: *zo groot als; groter als; het is als je zegt; een leven als een prins* (voegw. van vergelijking, voor woorden, woordgroepen met *pv* of zonder *pv*)
- als:* ondersch. voegw.: *Als burgemeester kan hij dat niet toelaten* (voegw. van hoedanigheid of voegw. v. gesteldheid; alleen voor woorden of woordgroepen zonder *pv*)
- als:* ondersch. voegw.: *Als je dat zei, werd hij altijd boos* (voegwoord van tijd, met iteratief (d.w.z. herhalend) aspect: *telkens als*)
- als:* ondersch. voegw.: *Men benoemt hem als burgemeester* (voegw. van gesteldheid; vervangbaar door *tot*, bij enkele resultatieve werkwoordsbepalingen)

- als*: ondersch. voegw.: *Als hij maar kwam!*
(voorwaardelijk voegw. in optatieve
gebruikelijk; niet vervangbaar door
wanneer of *indien*)
- dan*: bijwoord: (*Als jij weggaat, dan kom ik*
(aanwijzend bijwoord van tijd;
vervangbaar door: *op dat moment*)
- dan*: ondersch. voegw.: *Hij is groter dan zijn*
broer/dan ik (voegw. van vergelijking;
voor sommigen wordt dit reeds
voorzetsel: in volkstaal komt reeds voor:
groter dan mij; nog niet geaccepteerd
Nederlands)
- al*: bijwoord: *Ik zie hem al staan* (bijwoord
van tijd; vervangbaar door *reeds*)
- al*: ondersch. voegwoord: *Al werk je nog zo*
hard, het helpt je niets (consessief
voegw., door sommigen nog (op
historische gronden) als bijwoord
beschouwd; woordvolgorde van een
vragende hoofdzin; versterking met *ook*
of *nog* is gebruikelijk)

- C.B. van Haeringen, Congruerende voegwoorden, *Ts* 58 (1939) 161-176, of: *Neerlandica*, 's-Gravenhage 1949, 246-260.
- G.A. van Es, Oorsprong en functies van het voegwoord *al*, *It Beaken* XI (1949) 105-117.
- P.C. Paardekooper, *Als* en *dan* bij vergelijkingen, *NTg* 43 (1950) 160-167.
- G.A. van Es, Syntactische vormen van de concessieve modaliteit in het Nederlands, *Ts* 68 (1951) 253-295.
- G.A. van Es, Voegwoordelijke verbindingen ter uitdrukking van de conditionele (hypothetische) modaliteit in het Nederlands, *Ts* 71 (1953), 1-119 (vooral blz. 1-19).
- H. Roose, Nevenschikkende en onderschikkende voegwoorden, *NTg* 51 (1958) 117-119.
- P.C. Paardekooper, Persoonsvorm en voegwoord, *NTg* 54 (1961) 296-301.
- G.F. Bos, Een verwaarloosd zinstype, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, Den Haag 1963, 174-194.

- P.C. Paardekooper, Stommeling dat je bent, *NTg* 56 (1963) 160-164.
 M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *Dan en als* bij vergelijkingen, *NTg* 56 (1963) 259-268.
 J. de Rooij, *Als - of - dat. Enkele conjuncties in ABN, dialect en Fries*, Assen 1965 (met zeer uitvoerige literaturopgave, ook t.a.v. dialecten).
 P.C. Paardekooper, Groter als, *NTg* 63 (1970) 329-337.
 F.C. Maatje, Groter als? *NTg* 64 (1971) 177.
 J.W. de Vries, Want en omdat, *NTg* 64 (1971), 414-420.
 J. de Rooij, Als of dan, *NTg* 65 (1972) 199-209.
 P. Nieuwenhuijsen, Oorzaak en gevolg, *Spekt* 2 (1972-73), 447-469.
 W. van Calcar, Het voegwoord 'of', *Spekt* 3 (1973-74), 95-113, of in: *TGGiA*, 262-280.
 P.C. Paardekooper, *Of het nou regent of dat het mooi weer is* als bw. bep., *NTg* 70 (1977), 162-170.
 J. de Rooij, Het ene *of* is het andere niet, *NTg* 71 (1978), 146-148.
 J. de Rooij, *Omdat en doordat* in het Nederlands, *NTg* 75 (1982), 329-342.

5.11. Tussenwerpsel (interjectie)

Semantisch beschouwd zijn de interjecties uitroepen van emotie (schrik, verbazing, spot, bewondering, enz.) of klanknabootsingen (veelal ter karakterisering van mechanisch voortgebrachte geluiden, bv. *boem, plof, klets*). Morfologisch beschouwd hebben de interjecties geen valentie. Ze vertonen geen enkele vorm van flexie en zijn m.a.w. indeclinabel.

Syntactisch beschouwd bezit de interjectie de eigenaardigheid dat zij als zin gebruikt kan worden, doch nooit als lid van een woordgroep kan fungeren.

Een semantische beschouwing van de interjectie laat een indeling naar de betekenis toe. Zo onderscheidt men wel interjecties van

1. bevestiging, ontkenning en twijfel: *ja, jawel, nee, nou ..., tja ...*
2. emoties, bijv. pijn: *au*, medelijden: *ach, och*, vreugde: *ha, mmm*, verbazing: *jee, ah, oei, neemaar, hemel, hemeltje*, bewondering: *oh, bravo, hoera*, spot: *hèhè, ha*, walging: *bah, jasses*, afkeuring: *foei*, woede: *stik, barst*
3. sociaal contact, bijv. groetformules als *dag, hallo, ajuus, morge, welkom, tabé, tot ziens, tot kijk*, verontschuldigen: *sorry, pardon*, aansporingen en aanroepen: *hé, hédaar, joh, psst, ho, halt*
4. religieuze stemming: *amen, halleluja*
5. verwijzing naar de mededeling in een voorafgaande of volgende zin (veelal versterkingen van de mededeling), bijv.: *nou, dat wil ik niet zeggen; ja, hoor es even; dat mag je niet doen, hoor*
6. klanknabootsing, van dierlijke geluiden (*miauw, woef, kukeleku*) en van mechanische geluiden (*plof, boem, prrr, ssss*)

Speciaal de klanknabootsingen en interjecties van emotie kunnen de vreemd-

ste vormen vertonen. Een aantal echter heeft een vaste vorm aangenomen, is om zo te zeggen gecodificeerd. Woorden als *klets*, *pats*, *holderdebolder*, *woef*, *kukeleku* geven slechts een benadering van het geluid dat men wil weergeven, maar toch zijn ze voor iedereen begrijpelijk.

Het 'stopwoord' (eigenlijk een 'stopklank') *uh* rekt men niet tot de interjecties, omdat het onwillekeurig wordt voortgebracht, evenals lachen en huilen.

Morfologisch beschouwd zijn de interjecties indeclinabel. Morfonologisch bezit de groep der interjecties enkele merkwaardigheden die geen enkele andere woordklasse heeft. Enige interjecties bestaan namelijk alleen uit medeklinkers, bijv.: *pssst*, *cht*, *tss*, *ksjt*, *mmm*, *brrr*, *ssst*

terwijl sommige op een scherpgesneden (zgn. doffe) vocaal eindigen: *bah*, *hè*, *joh*, *huh*.

De meeste interjecties zijn eenlettergrepig. Uitzondering vormen

1. een kleine reeks monomorfematische: *hallo*, *helaas*, *tjonge*, *holderdebolder*, *kukeleku*
2. reduplicaties (d.w.z. volledige of gedeeltelijke herhaling van dezelfde lettergreep) bijv.: *tuttut*, *taktak*
3. samenstellingen, bijv.: *welja*, *jawel*, *neemaar*, *toemaar*, *allemensen*.

Tot de derde groep kunnen ook gerekend worden verstarde woordgroepen, die men soms aaneengeschreven vindt (bijv. *goeiemorgen*, *welterusten*, *heremetijd*, *welverdorie*) soms als losse woorden geschreven (bijv. *God bewaar me*, *lieve hemel*).

Van enkele interjecties bestaan afleidingen, speciaal werkwoorden, zoals *verfoeien*, *hummen*, *lievemoederen*, *miauwen*. Ook een samenstelling als *foeilijk* kan hier vermeld worden.

Syntactisch beschouwd bezit de interjectie uitsluitend zinsvalentie, d.w.z. dat zij een volledige zin kan vormen, bijv. *Au! Hé! Verdorie! Klets! Boem!*

Deze zinsvalentie heeft de interjectie gemeen met eigennamen (*Jan! Willemsen!*) en imperatieven (*Kom! Uitkijken! Doorlopen! Opgepast!*). Deze vocatieven en imperatieven behoren echter onmiskenbaar tot andere woordsoorten (resp. substantiva en verba) op grond van de vele andere valenties die aan deze woorden inherent zijn. Men zie daarvoor de desbetreffende afdelingen.

De enige syntactische verbindbaarheid die de interjectie schijnt te bezitten is die met zichzelf. Men zou hier van nevenschikking kunnen spreken, doch altijd zonder voegwoord, bijv. *Kom, kom! Ach, ach! Tjonge jonge! Nou ja!* Het is echter niet altijd uit te maken of men dergelijke 'nevenschikkingen'

niet als één interjectie moet opvatten (vgl. hiervoor de reduplicaties, bovengenoemd) dan wel opteren voor twee afzonderlijke zinnen.

Het woord *helaas* kan zowel interjectie als bijwoord zijn. Dat kan opgemaakt worden uit de woordvolgorde, bijv. *Helaas, hij ging weg* (interjectie) en *Hij ging helaas weg* (bijwoord). Datzelfde geldt voor *o* in *O, dat is zo mooi!* (interjectie) en *Dat is o zo mooi* (waar men ook van een bijwoord *o zo* zou kunnen spreken). Plaatsing als bijwoord komt ook voor in zinnen als *Pats ging de deur voor z'n neus dicht. Bom lag-ie op de grond*. Hier kunnen *pats* en *bom* zonder bezwaar bijwoord genoemd worden.

Omtrent de plaats van de interjectie valt op te merken dat zij in tegenstelling tot wat haar naam suggereert ('inter-jectie' en 'tussen-werpsel') zelden of nooit midden in een zin wordt gebruikt. Beslist opvallend is dan ook een zin als deze: *Haar stem klonk, ach, zo verdrietigjes* (Couperus). Gewoonlijk staat een interjectie aan het begin: *Ach, wat klonk haar stem verdrietig, Boem, daar lag-ie, Hé, kom jij eens hier!* of aan het einde *Ik denk het wel, ja, Loop maar gauw door, zeg*.

Enkele interjecties kunnen alleen aan het einde van een zin voorkomen, zoals *hoor* en *hè*, bijv. *Dat is niet waar, hè? Kom maar hier, hoor!* Men zou ze postjectie of finaal-interjectie (A.W. de Groot) kunnen noemen. Andere kunnen slechts aan het begin van een zin staan, zoals *welaan* en *komaan*, bijv. *Komaan, laten we dat maar eens proberen*. Men zou ze praejectie of initiaal-interjectie (A.W. de Groot) kunnen noemen. Naast *hè* aan het eind van een zin, dat om instemming vraagt, komt ook een *hè* voor aan het begin van een zin, waardoor ergernis of teleurstelling wordt uitgedrukt, bijv. *Hè, waarom doe je dat nou!*

Literatuur

- C.G.N. de Vooys, De zogenaamde 'tussenwerpsels', *NTg* 24 (1930) 40-47.
 M.J. Langeveld Jr., De zogenaamde 'tussenwerpsels', *NTg* 25 (1931) 279-283.
 A.A. Verdenius, Interjecties op drift, *NTg* 35 (1941) 222-224.
 M.C. van den Toorn, De interjectie als woordsoort, *NTg* 53 (1960) 260-264; of in: *TiA*, 115-119.
 F.G. Droste, Het stiefkind onder de woordsoorten: de interjectie, *LT* 1961, 495-511; of in: *TiA*, 120-136.
 A.W. de Groot, De interjectie, in: *Studies op het gebied van het hedendaagse Nederlands*, The Hague 1963, 13-23; of in: *TiA*, 137-146.
 G. Brummel, Enkele opmerkingen over interjecties, in: *Proeven*, 155-174.

6. Theoretische achtergronden

6.1. De plaats van het woord in een theorie

In het gehele vorige hoofdstuk is sprake geweest van woorden en woordsoorten en sinds de inleidende beschouwing in 5.1. hebben we ook gesproken van 'het' woord. Toch kan dat enigszins misleidend zijn, want over de status en de definitie van 'het' woord zijn nogal uiteenlopende opvattingen mogelijk en het is van veel belang in te zien dat de betekenis van 'woord' per linguïstische theorie verschillen kan.

In de transformationeel-generatieve grammatica speelt het begrip 'woord' geen grote rol. Het is waar dat de term 'woord' wel degelijk gebruikt wordt om te verwijzen naar eenheden in de oppervlakte- en ook wel in de dieptestructuur, maar dat gebeurt zonder expliciete definities. Het begrip wordt gehanteerd in de voorwetenschappelijke betekenis die iedere taalgebruiker eraan hecht: ook analfabeten onderscheiden woorden en kunnen intuïtief aangeven of men met één of meer woorden te maken heeft. Zo speelt ook het begrip 'woordsoort' geen al te grote rol in de t.g.-grammatica. Het is voldoende om van een N te zeggen: 'een N is ieder woord dat als N kan optreden'. Dat betekent dat een woordsoort geheel en al door een syntactische structuur bepaald wordt.

In de volgende zinnen:

- (1) De N ligt op de vensterbank
- (2) Ik V de spijker in de muur

kan beide malen op de plaats van de symbolen *hamer* worden herschreven. In zin (1) is *hamer* dan ook een N, in zin (2) is het een V.

Veel meer problemen zijn voorhanden in een theorie, die in Nederland sinds vele jaren aangehangen wordt, en waarbij niet de zin het primaat krijgt, maar het woord als eenheid van vorm en betekenis en als uitgangspunt en grondslag van taal en taalgebruik. Ongeacht het feit of een woord 'gebruikt' wordt (bijv. als N of als Adj.) heeft het z'n eigen betekenis. Die betekenis behoort tot de taal en het zou onjuist zijn alleen de uitwendige vorm van het woord te beschouwen. De betekenisleer of semantiek is een zeer belangrijk onderdeel van de taalkunde; we kunnen volgens Reichling (wiens inzichten lange jaren de theorie in Nederland bepaald hebben) eerst van een woord spreken wanneer niet alleen een herkenbare vorm voorhanden is, maar wanneer ook met die vorm een betekenis verbonden is; anders

gezegd: we hebben pas met een woord te maken als we in dat woord iets denken: de betekenis. Deze betekenis hoort tot de taal; zij is niet hetzelfde als het ding, de zaak, die we met dat woord willen aanduiden. Deze zaak ligt in de realiteit om ons heen, eventueel in de fictie (bijv. *elf*, *centaur*) of in een abstracte gedachtenwereld (*liefde*, *eerlijkheid*). De vijf fonemen t a f e l vormen in deze volgorde een woordvorm, die pas een echt woord is omdat we er de betekenis 'tafel' in denken. Het voorwerp zelf (een of andere concrete tafel die we kunnen waarnemen of tekenen) is niet hetzelfde als de betekenis, die tot de taal behoort.

Nu is de betekenis van sommige woorden evident van ander gehalte dan die van andere woorden. De betekenis van *tafel*, maar ook van *ziek*, *vijftig*, *slapen*, *zelden*, *jullie* is van andere aard dan die van *dat* (in: *Ik weet dat hij komt*) en *of* (in: *Ik weet niet of hij komt*). Het zou onzin zijn te beweren dat *dat* en *of* geen betekenis hebben; dan zouden het geen woorden zijn en aan dit feit twijfelt niemand. Maar wel is er verschil in waarde tussen laatstgenoemde en eerstgenoemde woorden. De eerstgenoemde: *tafel*, *ziek* enz. kunnen zelfstandig 'noemen', zelfstandig een begrip oproepen; men kan ook zeggen: ze bezitten een typisch lexicaal betekenis, die met meer of minder moeite in een woordenboek-definitie opgenomen kan worden. De woorden *dat*, *of*, *als* en nog wel andere kunnen niet zelfstandig noemen; ze kunnen alleen functioneren in betrekking tot andere woorden. Men zou ze daarom taaltechnische woorden kunnen noemen, een soort hulpmiddelen die geen duidelijk omschrijfbare lexicaal betekenis hebben, maar wel degelijk een grammaticale waarde.

Aangezien we pas van een woord mogen spreken op grond van de eenheid van betekenis én vorm, volgt daaruit dat we van verschillende woorden moeten spreken indien we verschillende vormen of verschillende betekenissen aantreffen. In de praktijk valt dat echter niet altijd mee. Zijn *wij* en *ons* één en hetzelfde woord? en *zien*, *ziet* en *zag*? Stellig niet op grond van hun verschillende vorm, hoewel *wij* en *ons*, evenals *ik* en *mij* in betekenis telkens met elkaar overeenstemmen. Moeilijker is het echter wanneer we identieke vormen aantreffen: formeel stemmen *loop* in *ik loop* en *loop* in *in de loop van de dag* met elkaar overeen, maar de verschillen in syntactische gebruiksmogelijkheden lopen dermate uiteen dat men hier tot het bestaan van twee verschillende woorden concludeert. Dergelijke woorden die formeel aan elkaar gelijk zijn, maar verschillende syntactische en/of morfologische valenties bezitten noemt men homoniemen, bijv. *arm* 'lichaamsdeel' en *arm* 'geen geld bezittend'. Het moeilijkst echter is het om tot een besluit te komen wanneer men te maken krijgt met woorden die behalve in vorm ook in valentie met elkaar overeenstemmen. Dat is bijvoorbeeld het geval met *bank* 'zitmeubel' en *bank* 'geldinstituut'. Op grond van het duidelijke verschil in betekenis concludeert men hier tot twee verschillende woorden, dus homoniemen; maar ook is het denkbaar dat iemand er twee identieke woorden in wil zien, vooral wanneer hij historisch denkt en weet dat het tweede *bank* uit het eerste is voortgekomen. Zodra alleen de betekenis te baat kan

worden genomen om uit te maken of we met één of met twee woorden te doen hebben, blijken de meningen van verschillende taalkundigen nogal eens uiteen te lopen (zie hiervoor ook 9.2.).

Literatuur

- A.J.B.N. Reichling, *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*, Nijmegen 1935.
- P.C. Paardekooper, Betekenaar, betekenis en naam, *NTg* 46 (1953) 40-43.
- H. Schultink, On Word-identity, *Lingua* XI (1962) 354-362.
- F.G. Droste, Homonymie en identiteit van woord en moneem, *Ts* 80 (1964) 271-300.
- F.G. Droste, *Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica*². Den Haag 1965.
- E.M. Uhlenbeck, Enige beschouwingen over Amerikaanse en Nederlandse linguïstiek, *FdL* 7 (1966) 1-23.
- A.W. de Groot, *Betekenis en betekenisstructuur. Nagelaten geschriften*, Groningen 1966.
- P.A.M. Seuren, Het probleem van de woorddefinitie, *Ts* 82 (1966) 259-293.
- G.E. Booij, *Dutch Morphology. A Study of Word Formation in Generative Grammar*, Lisse 1977.
- G.E. Booij, Wanneer bestaat een woord?, *De Revisor* 5 (1978), 55-61, of in: *Morf Ned*, 163-170.

6.2. Nogmaals het lexicon

In 2.7. is al sprake geweest van het lexicon. Vele van de eigenschappen die als kenmerk bij een N of een V vermeld dienen te worden, hebben we in de paragrafen over de woordsoorten terug kunnen vinden. Het is goed er hier nog eens op te wijzen dat een lexicon in het kader van de t.g.-grammatica niet hetzelfde is als een woordenboek. Voor een woord als *tafel* worden in het lexicon de kenmerken vermeld, die nodig zijn om het woord in een bepaalde context te kunnen gebruiken: syntactisch noch semantisch mag er door het gebruik van *tafel* in die context onzin ontstaan. Daarvoor is een beperkt aantal selectierestricties veelal reeds voldoende (we denken aan kenmerken als <+ concreet>, <- levend>, <+ telbaar>, enz.). In een woordenboek daarentegen vinden we een omschrijving van de betekenis; voor *tafel* komt dat neer op iets als 'bepaald meubelstuk, meestal bestaande uit een horizontaal blad, op een of meer poten rustende'. Ook allerlei speciale betekenissen worden daarbij vermeld.

Wanneer in het lexicon als kenmerk <+ N> en <+ concreet> vermeld wordt (zoals bij ons voorbeeld *tafel*), kunnen we daaruit de gevolgtrekking maken dat ook een meervoudsvorm *tafels* en een verkleinwoord *tafeltje* gevormd kunnen worden. Deze morfologische kenmerken zijn inherent aan substantiva; evenzo kan van adjectieven vastgesteld worden dat ze trappen

van vergelijking kennen. Deze kenmerken - die men buiging of flexie noemt - kunnen in afzonderlijke regels (bijv. aan het eind van de transformationele component) opgenomen worden. Er bestaan echter nog andere morfologische eigenschappen, die we onder de term afleiding of derivatie vangen. Een adjectief als *groen* kent verschillende van zulke afleidingen. Wanneer we een woordenboek erop naslaan vinden we *groenachtig, groenig, groenen, groenheid, groensel*, alle met een omschrijving van hun betekenis. Maar zonder verder in het woordenboek te kijken, kan iedere taalgebruiker zelf van *blauw* vormen: *blauwachtig, blauwig, blauwen, blauwheid, blauwsel*, en dat kan ook bij *geel* en *rood* en andere kleur-adjectieven. Men zou nu al dergelijke afleidingen, net als in het woordenboek, in het lexicon kunnen specificeren, maar een bezwaar daarvan is, dat het lexicon dan erg groot en onhandelbaar wordt. Eenvoudiger is het, wanneer 'enkelvoudige' woorden als *groen, blauw*, enz. in hun eentje worden opgenomen en afleidingen als *groenig* en consorten apart gevormd kunnen worden op grond van een stel afzonderlijke regels. De formulering van dergelijke regels (binnen het lexicon) is nog een hoogst moeilijke zaak en het wordt er niet eenvoudiger op, wanneer men bovendien nog tracht de regels van samenstelling daarbij te verantwoorden. Daarbij komt men dan voor allerlei onverklaarbare uitzonderingen te staan: het is bijvoorbeeld niet in te zien waarom de bindingsklank in samenstellingen soms een *-s-* is (bijv. *schaapskop, schaapskooi*), soms een *-e-* (bijv. *schapevlees*) en soms helemaal ontbreekt (bijv. *schaapherder*). Het blijft natuurlijk mogelijk zulke gevallen als aparte woorden dan maar in het lexicon op te nemen - hoe onbevredigend dat ook is - maar daarnaast zal toch verantwoord moeten worden dat iedere taalgebruiker over het vermogen beschikt om geheel nieuwe, nog nooit eerder gehoorde samenstellingen te vormen en deze, indien door een ander gebruikt, op zijn beurt ook weer te begrijpen.

Evenals dat bij de bouw van zinnen het geval kon zijn, bestaat ook hier de mogelijkheid van ambiguïteit, maar toch heeft iedere taalgebruiker een verrassend vermogen samenstellingen op de juiste wijze te doorgronden. Zo weet ieder dat *leverworst* een soort worst is, waarvan het voornaamste bestanddeel lever is; *hamworst* heeft als voornaamste ingrediënt ham en *bloedworst* bloed. Toch zal niemand op het idee komen dat *theeworst* thee bevat; het is begrijpelijk dat de relatie tussen de componenten *thee-* en *-worst* hier van andere aard is dan die tussen *lever-* en *-worst*. De bedoeling moet hier zijn dat dit een worstsoort is, die men bij de thee kan eten, zoals *bierworst* bij het bier gegeten wordt. Weer anders is de betekenisrelatie van de componenten in *rookworst*: dit is worst die gerookt is, of met behulp van rook op smaak gebracht. Het eerste lid van de samenstelling kan verbaal geïnterpreteerd worden: 'gerookte worst', maar bij *snijworst* is de betekenis niet 'gesneden worst', maar 'worst om te snijden'. De 'bedoeling' van al deze samenstellingen wordt begrepen door de taalgebruiker. We mogen niet zeggen 'zonder meer' begrepen. Bij bekende samenstellingen is dat natuurlijk

wel het geval, maar bij nieuwe vondsten moet men soms wel even nadenken, voordat de bedoeling duidelijk wordt.

Ook de context speelt een belangrijke rol. Zo is bijv. een samenstelling als *slangengif* dubbelzinning. De betekenis kan zijn: 'gif van een slang' of 'gif tegen slangen', maar uit het verband waarin zo'n woord gebruikt wordt, wordt pas duidelijk in welke betekenis men het moet begrijpen.

Iedere Nederlander weet dat een *korenmolen* een molen is, die koren maalt. Een *windmolen* daarentegen is geen molen die wind maalt, maar een molen die door wind wordt aangedreven. Wanneer we ons deze betekenisrelaties binnen de samenstelling bewust zijn, blijkt dat *watermolen* dubbelzinnig is: in de meeste Europese landen is dat een molen die door water aangedreven wordt, maar in het Nederlandse polderlandschap is een watermolen een molen die water maalt, d.w.z. wegpompt.

Met deze weinige voorbeelden is te demonstreren dat ook samenstellingen een dieptestructuur hebben. Net als bij zinnen kan één oppervlaktestructuur twee dieptestructuren hebben. Voor *watermolen* zouden we bijvoorbeeld de volgende explicatie kunnen opstellen:

- (1)
  - (a) water drijft de molen aan
  - (b) de molen die door water aangedreven wordt
  - (c) de molen door water aangedreven
  - (d) de door water aangedreven molen
  - (e) de wateraangedreven molen
  - (f) de watermolen

- (2)
  - (a) de molen 'maalt' water
  - (b) de molen die water maalt
  - (c) de molen, water malend
  - (d) de water malende molen
  - (e) de watermolen

Op deze manier heeft men getracht nominale samenstellingen te analyseren. De eerste taalkundige die een transformationele grammatica voor Engelse nominale samenstellingen ontwierp, was Robert Lees (1963, resp. 1966); hij kwam daarbij tot een indeling in negen typen, die ook in het Nederlands aan te treffen zijn, maar de moeilijkheden die Lees' methode met zich meebracht, waren groter dan de voordelen. Afgezien van het feit dat tot nu toe voor de Nederlandse samenstellingen geen sluitend systeem te bedenken is voor de verantwoording van de verbindingsklank - een probleem dat zich in het Engels niet voordoet -, is een ernstig bezwaar tegen Lees' werkwijze dat een dieptestructuur bij hem tot twee oppervlaktestructuren kan leiden met van elkaar afwijkende betekenissen. Het uitgangspunt (3) leidt dan evenzeer tot (4) als tot (5):

- (3) de kool is zuur
- (4) de zure kool
- (5) de zuurkool

Volgens het grammaticamodel dat Lees gebruikt, zou dat nooit mogen gebeuren: *zure kool* heeft immers een andere betekenis dan *zuurkool*, maar toch moeten transformaties als ‘betekenis-behoudend’ beschouwd worden! Daar komt nog bij dat Lees erg veel transformaties voorstelt (waarvan het merendeel weinig of niet gemotiveerd is) en voor verschillende typen samenstellingen moet toegeven dat er meer dan één dieptestructuur te vermoeden is. Niettemin heeft Lees een belangrijke poging ondernomen en nieuwe inzichten verschaft, waarop door anderen is voortgebouwd. In de volgende paragraaf komen we op Lees' indeling nader terug.

Bij onderzoek van de samenstelling moeten een paar zaken goed onderscheiden worden. Naast de ontelbare nieuwe samenstellingen die we dagelijks maken wanneer daaraan behoefte bestaat, hebben we in het Nederlands (zoals in veel meer talen) ‘bestaande’ samenstellingen, d.w.z. samenstellingen die tot de gevestigde woordenschat behoren en die in een woordenboek te vinden zijn. De betekenis van veel van zulke samenstellingen is op grond van hun samenstellende delen doorzichtig, maar ook zijn er heel wat samenstellingen die idiomatisch geworden zijn. Een voorbeeld daarvan is *huisdeur*: niet iedere deur van een huis is een huisdeur, maar alleen de toegangsdeur. Een ander voorbeeld is *werkplaats*, dat een gespecialiseerde betekenis heeft aangenomen en niet gebruikt kan worden voor elke plaats waar men werkt (voor dat laatste is sinds enige tijd *werkplek* in opkomst).

Nog verder op deze weg naar gespecialiseerde betekenis bevinden zich samenstellingen die metaforisch gebruikt worden. Een voorbeeld van zo'n metafoor is *hanekam* voor een soort paddestoel (terwijl de *kam* van een haan zelf ook al een vergelijking is). Een ander voorbeeld is *negenoog* voor een soort zweer, maar ook voor een uit negen lichtpunten bestaand verkeerslicht dat in gebruik is bij het openbaar vervoer.

Samenstellingen die een gevestigde betekenis hebben - waaronder idiomatische en metaforische - noemen we gelexicaliseerd. Gelexicaliseerde samenstellingen kan men in een woordenboek vinden en voorzover hun betekenis niet meer doorzichtig is, behoren ze in het lexicon verantwoord te worden. Wat echter in de grammatica opgenomen dient te worden, is het volop produktieve procédé om nieuwe samenstellingen te maken, een procédé dat iedere taalgebruiker beheerst en dagelijks toepast. Dat taalscheppend vermogen dient men echter niet uitsluitend te toetsen aan reeds bestaande, geattesteerde vormen, maar aan nieuwe, nog niet eerder gerealiseerde samenstellingen. Dat betekent dus experimenteel onderzoek. Een overzicht van bestaande mogelijkheden is echter wel van belang, omdat we daarbij de modellen vinden voor nieuwe, nooit eerder gebruikte samenstellingen.

Literatuur

Ch. T. Carr, *Nominal Compounds in Germanic*, London 1939 (vooral Part II, Ch. V, The semantic Types, p. 319-344).

R.B. Lees, *The Grammar of English Nominalizations*⁴, The Hague 1966.

R.P. Botha, *The Function of the Lexicon in Transformational Generative Grammar*, The Hague 1968.

J.G. Kooij, Compounds and Idioms, *Lingua* 21 (1968), 250-268.

R.P. Botha, Bindfonemen: Grammaticische, linguïstische en wetenschapsfilosofische problemen, *NTg* 62 (1969) 101-114.

6.3. De dieptestructuur van enkele nominale samenstellingen

Het eerste type samenstelling dat we nader bekijken vertoont de relatie subject-predikaat, d.w.z. de betekenisverhouding tussen de leden van de samenstelling is vergelijkbaar met die tussen een subject en een predikaat. Het meest voorkomende type in deze groep vormt de verbinding van een adjectief met een substantief. Daarvoor heeft Lees de volgende reeks derivaties voorgesteld:

- (1) de drank is fris
- (2) de drank die fris is
- (3) de frisdrank

Nu bestaat hiernaast een schijnbaar identieke formatie, waarvan de relatie tussen de leden weliswaar in beginsel hetzelfde is, maar waarvan de betekenis geheel anders is. We bedoelen een woord als *roodhuid*, dat niet zonder meer 'rode huid' betekent, maar 'een persoon die een rode huid bezit.' Vandaar de naam possessieve samenstelling (de sanskrit-term hiervoor is: bahuvrihi-compositum); ook noemt men zulke samenstellingen exocentrisch, d.w.z. hun centrum van betekenis ligt niet in de samenstellende leden zelf, maar daarbuiten. De derivatie voor *roodhuid* heeft men zich aldus voorgesteld:

- (4) de man heeft een huid
- (5) de huid is rood
- (6) de man is een roodhuid

Op deze wijze is een groot aantal samenstellingen te 'verklaren'. Het hierna volgende overzicht van type I geeft een schematische voorstelling van de bestaande mogelijkheden met voorbeelden van elk ondertype. Daarbij komen ook relaties voor waarbij het predikaat een substantief is (I A).

N.B. Als verbindingsklanken worden onderscheiden: -s, -er en -e(n)

I. Subject-predikaat

- A. 1. identiteitsrelatie (subst. + subst.): *de maagd is moeder*, resp. *de moeder is maagd*
  - a. zonder verbindingsklank: *moedermaagd*, *moederdier*, *weduwvrouw*, *vrouwmens*, *rokbroek*, *heerbroer*, *timmerman-aannemer*

- b. met verbindingsklank: *manspersoon, vrouwtjesdier, meisjesstudent, metselaarsbaas, vissersman, hereboer*
  - 2. de identiteit is schijnbaar: *een mens als een aap*
    - a. zonder verbindingsklank: *aapmens, kikvorsman, peenhaar, bloemkool, u-vorm, L-ijzer*
    - b. met verbindingsklank: *vijgepeer, viooltjesogen (?)*
- B.
  - 1. predikaatsrelatie (adj. + subst.): *de man is blind*
    - a. met verbindingsklank: *blindeman, wittebrood, rodekool, oudejaar, Langestraat, platteland, vasteland*
    - b. zonder verbindingsklank: *edelman, blijspel, platvoet, frisdrank, blankdrank* (reclame voor melk), *zuurkool, zwaarzilver*
  - 2. idem exocentrisch (bahuvrihi-composita): *de man heeft een rode huid* zonder verbindingsklank: *roodhuid, blauwkous, blauwoog, dikneus, kaalkop, witkuif, witkiel*

Een tweede type samenstelling vertoont de relatie die tussen een subject en een direct object bestaat. Frequent is daarbij de possessieve relatie die d.m.v. het werkwoord *hebben* of *bezitten* omschreven kan worden: *de bakker heeft een wagen* is dan de dieptestructuur van *bakkerswagen*.

Maar daarnaast bestaan er vele composita, waar een explicitering met *hebben* niet mogelijk is. Een omschrijving met *van* of *met* is dan nog wel mogelijk, doch 'bezit' is in de meeste gevallen (vooral wanneer geen sprake meer is van levende wezens) geen adequate uitdrukking voor de bestaande relatie. We spreken voorlopig hier van een 'verwijderde relatie'.

Van type II geven we het volgende overzicht:

II. Subject-direct object

- A. Possessiefrelatie (omschrijving met *hebben*): *de bakker heeft een wagen*
  - a. met verbindingsklank: *bakkerswagen, broekspijp, olifantshuid, vissersboot, hondepenning, schapewol, herdershond, doktersluchtje, schilderskiel, ooievaarsnest*
  - b. zonder verbindingsklank: *eidooier, vingertop, ooglid, plaatsnaam, voetzool, keukendeur, nagelriem*
- B. 'verwijderde' relatie (omschrijving met *van* mogelijk): *de benen van een bakker*
  - a. met verbindingsklank: *bakkersbenen, boerenkunst, reuzenschrede, volkslied*
  - b. zonder verbindingsklank: *judasstreek, modegril, marsroute, aardappelmoetheid, bloedziekte, kastplank*
- C. 'verwijderde' relatie (omschrijving met *met* mogelijk): *dier met een pels* zonder verbindingsklank: *pelsdier, pluimbal, mergpijp, kamille shampoo, baardaap, ratelslang*

(met verbindingsklank zelden: *brillejood*, *krullebol*)

Zeer produktief is het derde type samenstelling, waaraan de relatie subjectverbum ten grondslag ligt. In z'n eenvoudigste vorm (met een intransitief verbum) wordt dit type gerepresenteerd door *de lamp gloeit/de gloeilamp*.

Wanneer het verbum transitief is, wordt het object (dat in de basis voorhanden is) gedeleerd (d.w.z. weggelaten): *de boot sleept boten/de sleepboot*.

Tot dit type rekenen we ook de samenstellingen waarbij het verbum genominaliseerd wordt, zoals het geval is in *zonsondergang*, *radio-uitzending* en *ontvangstcomité*, waaraan ten grondslag ligt: *de zon gaat onder*, enz.

Van type III geven we het volgende overzicht:

III. Subject-verbum

- A.
1. verbale stam + subject (intrans.): *de lamp gloeit gloeilamp, logeergast, loopjongen, waakhond, aanhangwagen, loopkat, stoptrein, boemeltrein, tikhorloge, ratelwekker, druppelkraan, lekdak, rolveger, hangmandje, knikwand*
  2. verbale stam + subject (trans.): *de boot sleept (boten) sleepboot, afwasmachine, koopman, lokstem, strijkijzer, leenbank, dekblad, droogkap, maanbrief, dekhengst, snijmes, schrijfding, wasautomaat, maaimachine*
- B.
1. subject + genominaliseerd verbum (intrans.): *de zon gaat onder*
    - a. met verbindingsklank: *zonsondergang, bevolkingsgroei, zonsopgang, paardesprong, parlamentszitting, bloedsomloop, raadsvergadering, bladergeruis*
    - b. zonder verbindingsklank: *aardschok, waterval, vogeltrek, aardbeving, balsemgeur, bloedbezinking, bosbrand, aderverkalking, benzinstank, babygeschreeuw, beenbreuk*
  2. subject + genominaliseerd verbum (trans.): *de radio zendt (berichten) uit* (omschrijving met *door* mogelijk: *uitzending door de radio*) *radio-uitzending, autotransport, kolenverwarming, gasvergiftiging*
- C. genominaliseerd verbum + subject: *het comité ontvangt (gasten)*
- a. zonder verbindingsklank: *ontvangstcomité, aanslagbiljet*
  - b. met verbindingsklank: *aanhalingsteken, verbindingsletter, verkleiningsuitgang, verwarmingsinstallatie, verbrandingsmotor, bewakingspatrouille*

Bij het vierde type is sprake van de relatie subject-object, waarbij het verbum gedeleerd is. Dit verbum is er altijd bij te denken, hoewel soms voor één en dezelfde samenstelling verschillende verba goed passen. Veel van deze verba liggen in de sfeer van 'veroorzaken' en 'produceren'. Als voorbeeld diene: *stoom drijft de boot aan/de stoomboot*

De volgorde van de leden kan subject-object zijn, of object-subject.

Type IV kan als volgt geordend worden:

IV. Subject-object

- A. volgorde subject-object: *stoom (drijft) de boot (aan)*, of: *de boot wordt door stoom aangedreven*
- a. zonder verbindingsklank: *stoomboot, natuurramp, maanlicht, telexbericht, provo-rel, wateroverlast*
  - b. met verbindingsklank: *zonnewarmte, watersnood, verkeersslachtoffer, muggenplaag*
- B. volgorde object-subject: *de bron (brengt) olie (voort)* zonder verbindingsklank: *oliebron, slaapdrank, slijmhoest, hoefsmid, kopermijn, koffiemolen, pakketboot, pekelwagen*
- C. volgorde subject-object: *de vlek (is afkomstig van) water* (omschrijving alleen mogelijk door *afkomstig van* of: *veroorzaakt door*) *watervlek, vleessoep, kaarslicht, hooikoorts, inktvlek, houtpapier, toeristenvuilnis, bietsuiker*

Het vijfde type toont de relatie verbum-object, waarbij de NP die als subject dienst doet, gedeleerd is. In de basis is dit subject door *x* of door *iemand* weer te geven. Als voorbeeld nemen we: *iemand sleept het net/het sleepnet*.

Bij dit type zijn ook nominalisering van verba onder te brengen, en wel handelings-substantieven (nomina actionis) als *atoom-splitsing* en *motorreparatie* en nomina agentis als *schoenmaker*. Een aparte groep vormt hier het type waarbij het object zelf weer een verbum is: *iemand verbiedt een ander het tappen: tapverbod*

V. Verbum-object

- A.
1. verbale stam + subst.: *iemand sleept het net sleepnet, vlechtwerk, breiwerk, ophaalbrug, zwaailicht, zoeknummer, roepnaam, vulkachel, stootslaan*
  2. Idem, niet productief (exocentrisch): *waaghals, weetal, stokebrand*
- B.
1. genominaliseerd verbum op *-ing* + object: *iemand splitst atomen*
    - a. zonder verbindingsklank: *atoomsplitsing, ademhaling, bewijsvoering, worstbereiding, wegomlegging, kranslegging, werkverschaffing, vruchtafdrijving, celdeling*
    - b. met verbindingsklank: *zonsverduistering, godslastering, zinsbegoocheling, zielsaandoening, gezinsverzorging, weersverwachting, zonnewering, ziekenverpleging*
  2. object + genominaliseerd verbum: *iemand repareert de motor*
    - a. zonder verbindingsklank: *motorreparatie, wateraanvoer, kerkbezoek, visvangst, vlagvertoon, grafschennis, geldafgifte*

- b. met verbindingsklank: *beroepskeuze, wetskennis, zedenbederf*
  - 3. object + nomen agentis: *iemand maakt schoenen, iets opent brieven*
    - a. zonder verbindingsklank: *schoenmaker, vuurvreter, voetzoeker, vogelliefhebber, briefschrijver, bankhouder, briefopener, bliksemafleider, bagagedrager, pijnstillert*
    - b. met verbindingsklank: *overheidsdienaar, bedrijfsleider, schoonheidsminnaar*
- C. verbale stam als object + nominalisering van verbum: *iemand verbiedt een ander te tappen*
tapverbod, luistervergunning, inrijvoorschrift, staakverbod

Ook de relatie subject-voorzetselvoorwerp of voorzetselbepaling (ook MV en BV is hierbij onder te brengen) komt voor. Type VI geeft daarvan voorbeelden te zien; de prepositie wordt altijd gedeleerd, evenals het verbum. Bijv.: *het feest vindt plaats in de tuin/het tuinfeest*.

Naar aanleiding van de denkbare omschrijvingen zijn bij VI de volgende subtypen te onderscheiden:

VI. Subject-voorzetselvoorwerp of -bepaling

- A.
  - 1. omschrijving met *bestemd voor*: *de melk is bestemd voor de koffie*
    - a. zonder verbindingsklank: *koffiemelk, puddingsaus, inktpot, brodtrommel, bloedvat*
    - b. met verbindingsklank: *speldebakje, gezinstube*
  - 2. omschrijving met lokaal of temporeel voorzetsel: *het feest vindt plaats in de tuin*
tuinfeest, voetnoot, nachtvoorstelling, kalenderjaar, bureaulamp, grondwater, muurbloem, luchtkasteel, wandcombinatie
  - 3. omschrijving met (*er uitzien*) *als*: *de man ziet er uit als een kikvors*
kikvorsman, zebepad; zie type I.A.2.
  - 4. omschrijving met een verbum, passend bij het subject: *de uil (vliegt) in de nacht; de boot (vaart) tijdens de dag*
nachtuil, dagboot, watervliegtuig, kantoorbediende, pinksterbloem, meikers, regenworm, jeugdpuistje, voorjaarsgroente, winterkost, avondjurk (?)

Type VII vertoont de relatie verbum-voorzetselvoorwerp of dito bepaling (waaronder ook MV en BV gerekend worden). Bij de derivatie wordt het subject, het object en de prepositie gedeleerd, bijv.: *iemand slijpt messen op de steen/de slijpsteen*.

Ook nominalisering (nomina actionis en nomina agentis) komen bij dit type voor:

VII. *Verbum-voorzetselvoorwerp of -bepaling*

- A. i. verbale stam + vzv. of -bepaling:
1. transitiva: *x slijpt (messen) op de steen slijpsteen, zoeklicht, naaimachine, leeszaal, parkeerterrein, slachthuis, bakoven, kookpan, viswater, haaknaald, schietgeweer, bewaarschool, afwasbak, telmachine, bakpoeder, draagtas, koelwater, drukpers, tankstation, snijmachine, voorwasmiddel*
  2. intransitiva: *x wandelt op het pad wandelpad, zwempak, rijweg, wachtkamer, speelplaats, zitkamer, slaapzaal*
- ii. nominalisering op -ing + s + voorzetselbepaling: *iets verjaart binnen een termijn verjaringstermijn, uitleveringsverdrag, verbrandingskamer, vermageringskuur, bewapeningswedloop*
- B. 1. voorzetselbepaling + nominalisering: *de fotografie is in kleuren kleurenfotografie, railvervoer, luchtkoeling, geboorte-afwijking, dagverblijf, luchtaanval, huiswerk*
2. voorzetselbepaling + nomen agentis: *de man zingt op straat straatzanger, grondwerker, lichtbakstroper, seizoenarbeider, fluitspeler, wijkverpleegster, nachtwaker, treinreiziger, stadsomroeper, gelegenheidsdichter*

Aan type VIII ligt de verhouding object-voorzetselvoorwerp of dito bepaling ten grondslag, waarbij het verbum en de prepositie gedeleerd worden, bijv.: *iemand verkoopt kaas in de winkel/de kaaswinkel.*

Bij dit type vinden we veel namen van producten, bv. *appelsap*, waaraan een zin van het type *iemand maakt sap van appels* (of: *van een appel*) ten grondslag ligt. Een universele omschrijving is mogelijk d.m.v. de toevoeging *gemaakt van* of *bereid met*:

VIII. *Object-voorzetselvoorwerp of -bepaling*

- A. 1. volgorde: object + bep.: *x verkoopt kaas in de winkel kaaswinkel, koffiepauze, prullemand, plantenbak, glazendoek, kledingmagazijn*
2. volgorde: bep. + object: *x geeft onderwijs in de avond avondonderwijs, schoolgrammatica, nachtfilm*
- B. 1. producten: omschrijving met *gemaakt van* mogelijk: *sap gemaakt van appels*
- a. zonder verbindingsklank: *appelsap, pindakaas, kokosbrood, leverworst*

- b. met verbindingsklank: *bessejam, gerstemeel, bloemenhoning, rijstepap*
(vergelijk hierbij type IV. C: *bietsuiker*)
- 2. omschrijving met *van*; tevens identiteit: *het geld is (van) papier papiergeld, nylonkous, badstofjurk, luchtkasteel, suikerklontje, touwladder, glasservies, kalktablet, houtblok, asbestplaat*
- 3. omschrijving met *met*: *het gebak is bereid met appel*
  - a. zonder verbindingsklank: *appelgebak, gemberbrood, chocolademelk, zalsalade, boterkoek, broodpudding*
  - b. met verbindingsklank: *krentenbrood, erwtensoep, vruchtencake, rijstevlaai, gortepap*

Door Lees wordt in de Engelse grammatica een negende type aangenomen, dat hij als 'naamgeving' afficheert. In zekere zin doorkruist hij daarmee zijn eigen indelingsprincipe, want de basiszin: *iemand noemt iets naar x* behoort eigenlijk tot type VIII. Deze naamgeving is echter zo frequent, dat een apart type misschien toch wel gerechtvaardigd is. Daarbij moet dan een principiële onderscheid gemaakt worden tussen twee mogelijkheden, die te demonstrenen zijn aan schijnbaar identieke samenstellingen: *Montessorischool* en *Julianaschool*. In het eerste geval is van een intrinsiek verband sprake: het betreft een school, volgens de principes van Montessori, en de samenstelling is een soortnaam geworden. In het tweede geval is van een toevallig verband sprake: het betreft een school die naar (prinses) Juliana genoemd is, maar die ook naar (koningin) Beatrix had kunnen heten. Er is hier sprake van een eigennaam, ook al zijn er in Nederland verschillende scholen die zo heten.

Het volgende overzicht is hiervan te geven:

Type IX. Naamgeving (= samenstelling met een eigennaam); herschrijfbaar met *van* of *genoemd naar*

- A. soortnaam: *de school is volgens de principes van Montessori Montessorischool, Nato-verband, IBM-machine, Drakoplastics, ANWB-service, Pas Toe-catalogus, Fontana-platen, Philips-radio, Pall Mallfilter, Havoschool, De Gruyter-voordeel, Agfafilm, Amstelbier, Badedasgevoel*
- B. eigennaam: *de laan is genoemd naar Emma*
  - 1. eigennaam voorop
    - a. 'eenmalig' voorkomend: *Mammoetwet, Holland-Festival, Alpengebergte, P.C. Hooftprijs, Cubacrisis, Zeeman-effect*
    - b. 'meermalig' voorkomend: *Emmalaan, Sophiaziekenhuis, Adrianalaan*
  - 2. eigennaam achteraan
    - a. 'eenmalig' voorkomend: *rapport-Van den Ent, Commissie-Andriessen, noodwet-Drees*

- b. 'meermalig' voorkomend: *Laan 1940-1945, Boulevard Heuvelink, Laan Copes*

N.B. 'echte' eigennamen, slechts zonder lidwoord voorkomend, zijn zeldzaam:
Moederdag, Valentijndag, Vastenavond

Aparte aandacht tenslotte dient besteed te worden aan letterwoorden van het type *KLM* en *ANWB* die als ongeanalyseerde componenten bij dit type IX voorkomen. De meeste letterwoorden zijn afkortingen van woordgroepen. We verwijzen daarvoor naar de literatuur.

Zoals reeds in de vorige paragraaf opgemerkt is, ontmoet de analyse volgens Lees, zoals in het voorafgaande overzicht samengevat, nogal wat moeilijkheden op het transformationele vlak. Daar iedereen wel moet toegeven dat samenstellingen door syntactische (diepte-)structure verduidelijkt kunnen worden - waardoor Lees' schema zijn waarde behoudt -, heeft men getracht de relaties tussen de delen van een samenstelling tot een kleiner aantal terug te brengen, en wel door veel globalere omschrijvingen te zoeken. Daardoor wordt de grammatica van de samenstellingen overzichtelijker, maar wel vager.

Door Judith Levi (1978) is hiervoor een voorstel gedaan, waarbij de predikaten die aan samenstellingen ten grondslag liggen, terug kunnen gaan op een aantal elementaire betekenisrelaties, die zij weergeeft met CAUSE, HAVE, MAKE, USE, BE, IN, FOR, FROM en ABOUT. Deze elementaire relaties kunnen concreet gerealiseerd worden door verschillende verba en voorzetsels. Zo is IN alleen maar een term om allerlei locale relaties, uitdrukbaar door *op, bij, naast, boven*, enz. aan te geven. Voor een woord als *watervogel* is IN uit te drukken door *op*: de vogel leeft of bevindt zich *op* het water, bij *woestijnmuis* door *in*: de muis leeft of bevindt zich *in* de woestijn. Een kort overzicht van deze relaties laten we hier volgen:

CAUSE:	<i>traangas (< het gas veroorzaakt tranen), malariamug, ziektekiem,</i>
HAVE:	<i>citroenschil (< de citroen heeft een schil), vruchtenboom, plaatjesboek.</i>
MAKE:	<i>muziekdoos (< de doos maakt muziek), zweetklier, honingbij,</i>
USE:	<i>windmolen (< de molen gebruikt wind), stoomboot, gashaard,</i>
BE:	<i>sneeuwbal (< de bal is (van) sneeuw), waterdruppel, cactusplant, hieronder vallen ook metaforische composita: moederkerk, kikvorsman, satellietstaat, en copulatieve samenstellingen: secretaris-penningmeester,</i>
IN:	<i>woestijnmuis (< de muis is in de woestijn), schoolvriendschap, bergbeek,</i>

FOR:

hieronder vallen ook temporele relaties:
nachtlucht, zomerfeest, morgengebed,
hondehok (< het hok is voor de hond),
neusdruppels, koffie-automaat, hieronder
vallen ook meer verwijderde relaties:
vruchtbaarheidspillen zijn pillen voor de
vruchtbaarheid, *hoofdpijnpillen* zijn pillen
tegen de hoofdpijn,

FROM:	<i>olijfolie (< de olie komt van een olijf), varkensvlees, zeewind, grasboter, pindakaas, graanjenever, sigare-as, krokodilleleer,</i>
ABOUT:	<i>vredesconferentie (< de conferentie gaat over vrede), sportkrant, oliecrisis, verkiezingsschandaal.</i>

Door middel van zulke predikaten zijn veel nominale samenstellingen te 'verklaren', maar lang niet alle, en bovendien is ook hier niet altijd eenduidig vast te stellen welk predikaat men moet kiezen: een compositum als *zweetklier* kan met MAKE of met FOR in verband gebracht worden. En zo zijn er meer problemen.

Een nieuw gewonnen inzicht is echter - en dat wordt ook door Levi uitdrukkelijk naar voren gebracht - dat een samenstelling in principe veelvoudig ambigu is. Bij een gelexicaliseerde samenstelling is die ambiguïteit opgeheven, maar een nieuwe samenstelling heeft bijna altijd meer dan één betekenis en alleen uit context of situatie wordt die begrijpelijk. Zo kan een samenstelling als *koffieman* o.m. betekenen: 'man die koffie rondbrengt, man die koffie verkoopt, man die altijd over koffie praat, man die koffie over zijn pak heeft gemorst, man die uit koffiebonen gemaakt is (bijv. in een etalage van een koffiezaak)' en nog vele andere mogelijkheden. Kennis van de wereld, dus veelal buiten-linguïstische kennis, en context of situatie zorgen ervoor dat een hoorder een nieuwe samenstelling kan interpreteren. (Een aardig voorbeeld wordt vermeld door Laurie Bauer (1979) n.a.v. het compositum *frost shadow*, dat zeer vele ongewone betekenissen kan hebben, maar dat pas begrijpelijk wordt door de context waarin het voorkomt: een reclametekst voor oogschaduw).

Een grammatica van samenstellingen zou daarom eenvoudigweg een regel kunnen bevatten die composita uit N + N genereert. Daarbij moet dan een reeks interpretatieregels komen, die alle mogelijke interpretaties voorspellen en wel volgens een aantal syntactische mogelijkheden à la Lees. Het aantal interpretatiemogelijkheden is groot, maar het kan ook door linguïstische kenmerken ingeperkt worden. Een woord als *kinderliefde* kan betekenen 'liefde voor kinderen' of 'liefde van kinderen', dus met *kind* als object of als subject. Daarentegen zal *kattehaat* alleen geïnterpreteerd kunnen worden met *kat* als object en nooit als subject, aangezien we ervan uit moeten gaan dat *haat* alleen van mensen en niet van dieren kan uitgaan; het woord *haten* als verbum zal dan ook altijd als subject een NP met het feature $\langle + \text{human} \rangle$ hebben. Zo spelen selectierestricties een rol bij de interpretatie. Een bevredigende generatieve grammatica van samenstellingen bestaat echter nog niet, evenmin als een interpretatiemodel. Voor het Nederlands zijn er op dit gebied vrijwel geen voorstudies; voor het Engels is meer onderzoek verricht.

Literatuur

- R.B. Lees, Problems in the Grammatical Analysis of English Nominal Compounds, in: *Progress in Linguistics*, ed. M. Bierwisch and K.E. Heidolph, The Hague 1970, 174-186.
- W. Motsch, Analyse von Komposita mit zwei nominalen Elementen, in: *Progress in Linguistics*, ed. M. Bierwisch and K.E. Heidolph, The Hague 1970, 208-223.
- G.J. Steenbergen, Zijn samenstellingen als grootstad, totaalindruk 'goed' Nederlands?, *NTg* 64 (1971), 112-119.
- Fr. Daems, Vragen over de behandeling van composita in een transformationeel-generatieve grammatica van het Nederlands, *NTg* 64 (1971), 120-133.
- R. Eeckhout, Naar lexicale bouwregels of een woordvormingscomponent?, *NTg* 65 (1972), 304-311.
- W.J. Meys, *Compound Adjectives in English and the Ideal Speaker-Listener*, Amsterdam 1975.
- P. Downing, On the Creation and Use of English Compound Nouns, *Language* 53 (1977), 810-842.
- J.N. Levi, *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*, New York, etc. 1978.
- L. Bauer, On the Need for Pragmatics in the Study of Nominal Compounding, *Journal of Pragmatics* 3 (1979), 45-50.

Over zgn. letterwoorden:

- A.W. de Groot, Woord of woordgroep, *NTg* 38 (1945), 1-6.
- P. Zumthor, *Abréviations composées*, VKAW N.R. deel LVII, No. 2, Amsterdam 1951.
- J.J. Mak, Letterwoord en/of verkorting (afkorting?), *NTg* 59 (1966), 313-314.
- G.J. Steenbergen, Letterwoord, initiaalwoord, verkorting, *NTg* 60 (1967), 42-45.

7. Woordgroepleer

7.1. Wat is een woordgroep?

In de voorafgaande hoofdstukken is hier en daar de term ‘woordgroep’ ongedefinieerd gebruikt. Ook zonder nadere omschrijving was wel ongeveer duidelijk wat met die term bedoeld werd: een eenheid die meer omvat dan een woord en minder dan een zin. Wanneer we preciseren hoe dat eenheidskarakter nu wel blijkt, moeten we letten op vormkenmerken: de onmiddellijke opeenvolging van de woorden, en op betekeniskenmerken: het semantisch verband tussen de woorden. We kunnen die eenheid toetsen door de verplaatsbaarheid van een woordgroep als geheel binnen het kader van een zin na te gaan:

- (1) Zijn broer / heeft / sinds een paar weken / in Amsterdam / een mooie nieuwe flat / betrokken.

De tussen schuine strepen geplaatste eenheden van meer dan één woord zijn woordgroepen in de bovengeschetste zin. We geven hieronder enkele verplaatsingsmogelijkheden:

- (1a) Sinds een paar weken / heeft / zijn broer / in Amsterdam / een mooie nieuwe flat / betrokken.
 (1b) In Amsterdam / heeft / zijn broer / sinds een paar weken / een mooie nieuwe flat / betrokken.
 (1c) Zijn broer / heeft / in Amsterdam / een mooie nieuwe flat / betrokken / sinds een paar weken.
 (1d) Zijn broer / heeft / sinds een paar weken / een mooie nieuwe flat / in Amsterdam / betrokken.

Door verandering in de volgorde van de woordgroepen als geheel kunnen veranderingen van expressieve aard optreden: als we (1) een neutrale mededeling noemen, is (1b) een mededeling waarin de eerste woordgroep extra nadruk heeft gekregen, (1c) een mededeling met extra nadruk op de laatste woordgroep. In (1d) is betekenisverandering het gevolg van de verplaatsing: *in Amsterdam* is Bijv. B. bij *een mooie nieuwe flat* geworden; in (1), (1b) en (1c) is *in Amsterdam* een Bijw. B.; in (1a) kan beide het geval zijn. Ook *een mooie nieuwe flat in Amsterdam* is als geheel verplaatsbaar; het is dus ook een woordgroep, maar dan een die zelf weer in woordgroepen ontleed kan worden.

Als definitie van een woordgroep zouden we na deze observaties kunnen voorstellen: een groep woorden die syntactisch door onmiddellijke opeenvolging, en semantisch een eenheid vormen, welke door verplaatsingsproeven manifest gemaakt kan worden. Dat ook semantisch sprake moet zijn van een eenheid is evenzeer een vereiste als syntactische samenhang: een rij woorden uit een woordenboek of de woorden van een leesplankje vormen geen woordgroep. Onder de bovengegeven definitie valt ook de zin: iedere zin is in eerste instantie een woordgroep, die bovendien door intonatie als een eenheid gekenmerkt is. Bij nadere analyse blijken veel zinnen weer uit kleinere woordgroepen te bestaan en deze kunnen op hun beurt weer uit nog kleinere woordgroepen bestaan. Men is er - ook in de structurele taalkunde - echter niet toe overgegaan de kleinste mogelijke woordgroep als een definitieve eenheid te beschouwen; integendeel: er blijken dus woordgroepen van verschillende orde te bestaan, wier onderlinge status nooit geheel bevredigend beschreven is.

Een indeling in woordgroepen valt gewoonlijk samen met een indeling in zinsdelen, maar niet altijd is dat het geval. De woorden *heeft* en *betrokken* vormen samen een ww. gez., maar ze voldoen niet aan het criterium van de woordgroepsvorm: onmiddellijke opeenvolging. Toch rekenen verschillende taalkundigen ook zo'n samengesteld gezegde tot de woordgroepen, evenals *zijn broer heeft betrokken*: dit laatste is een combinatie van OND en ww. gez. Als men zulke constructies ook als woordgroep wil beschouwen, komt men weer terecht bij woordgroepen die als zin dienst kunnen doen, bijv.: *zijn broer schildert* of *Frits wandelt*.

De studie van de woordgroepen is een betrekkelijk recent verschijnsel. Eenstemmigheid van opvatting en terminologie is hier nog niet bereikt. Men dient van dit laatste goed doordrongen te zijn bij het lezen van het hierna volgende overzicht.

Literatuur

- A.W. de Groot, Woord of woordgroep, *NTg* 38 (1945) 1-6.
 A.W. de Groot, *Structurele syntaxis*, Den Haag 1949 (ongewijzigde herdruk 1965).
 F.G. Droste, Enige structuurtypen in de nominale woordgroep en hun semantische achtergrond, *LT* 1959, 577-589.
 F.G. Droste, Woordgroepstructuur en betekenis, *NTg* 53 (1960) 257-259.
 F.G. Droste, Betekenis als syntactisch stramien: woordsoorten en woordgroepen in het Nederlands, *LT* 1964, 331-350.

7.2. Indeling van woordgroepen

Woordgroepen kunnen volgens verschillende gezichtspunten ingedeeld worden. Zo maakt men in navolging van A.W. de Groot en Van der Lubbe

onderscheid tussen predicerende en niet-predicerende groepen. Een predicerende woordgroep is een woordgroep waarin de verhouding van een subject en een predikaat (als in een zin) tot uitdrukking wordt gebracht, bijv. *Karel komt; hij slaapt; zijn broer schildert*. Maar ook de woordgroepen bestaande uit een substantief met een bijstelling beschouwt men als predicerend: *Willem de Zwijger; de kapitein, een voorzichtig man*. Het verband tussen de bijstelling en het door die bijstelling bepaalde substantief vertoont nl. dezelfde relatie als die tussen een subject en een predikaat. Alle groepen waarin een dergelijk verband niet bestaat heten dan niet-predicerend.

Een tweede indelingscriterium biedt het onderscheid tussen endocentrische en exocentrische groepen. Een endocentrische woordgroep, zo zegt men, heeft in z'n geheel dezelfde gebruiksmogelijkheid als een (nader bepaald) woord uit die groep. Zo heeft *een mooie nieuwe flat in Amsterdam* dezelfde gebruiksmogelijkheid als *een flat*, wat in dit geval dan ook de kern heet. Die kern kan evenzeer als OND, LV, naamw. deel, enz. dienen als de gehele groep. Een woordgroep die dit vermogen mist, heet exocentrisch: *met jouw broer* en *op de kast* zijn voorbeelden daarvan. De gebruiksmogelijkheden worden hier bepaald door de voorzetsels *met* en *op*, maar *jouw broer* en *de kast* kunnen nooit in dezelfde functie gebruikt worden als de hele groep. Bij een exocentrische groep kan men nooit van een kern spreken.

Een derde vorm van indeling, voornamelijk toepasselijk op de endocentrische woordgroepen, is gebaseerd op het traditionele onderscheid in nevenschikking en onderschikking. In een nevenschikkende woordgroep zijn de leden nevenschikkend verbonden, bijv. *dames en heren; rood, wit en blauw*. Een onderschikkende groep bezit een kern (is dus altijd endocentrisch), waaraan een of meer bepalingen ondergeschikt zijn: in *een mooie nieuwe flat* zijn *mooie* en *nieuwe* ondergeschikte bepalingen bij de kern *een flat*.

Aangezien de drie hierboven geschetste indelingsprincipes van ongelijke aard zijn, is het mogelijk ze in een hiërarchische opstelling te gebruiken. Van der Lubbe heeft daarvoor het volgende schema ontworpen, dat we hier weergeven:

predicerende groepen

exocentrisch

endocentrisch

appositieel

niet-appositieel

a

b

c

niet-predicerende groepen

exocentrisch

endocentrisch

voorzetselgroep

afhankelijk

niet-afhankelijk

nevensch.

ondersch.

d

e

f

g

h

Van der Lubbe zelf geeft bij dit schema geen voorbeelden. Met af en toe enige twijfel zouden we de volgende groepen als voorbeeldmateriaal willen geven:

- a. OND + pv: *Karel fietst, hij slaapt* (zie 7.2.9.)
- b. bijstelling: *Jansen, een aardige kerel*
- c. predikatieve bepalingen en zgn. verbonden participiumconstructies: *Karel, voorzichtig, besloot...*
- d. *op de kast, in huis, met twee van die aardige kleine kinderen* (zie 7.2.7.)
- e. *... als je broer, ... dan Piet, ... dan je denkt* (zie 7.2.8.)
- f. *... en het paleis op de Dam, ... en hij kwam*
- g. *mannen, vrouwen, kinderen; rood, wit en blauw*
- h. *het witte huis, hoge bomen* (zie 7.2.1.e.v.)

Het hier geboden schema suggereert een geslotenheid die het in feite niet bezit. Bij de benoeming van woordgroepen blijken zich allerlei moeilijkheden voor te doen en op de gebruikelijke terminologie is om meer dan een reden kritiek uitgeoefend. We verwijzen daarvoor naar de literatuuropgave.

Literatuur

- A.W. de Groot, *Structurele syntaxis*, Den Haag 1949 (ongewijzigde herdruk 1965).
- H.F.A. van der Lubbe, *Woordvolgorde in het Nederlands. Een synchrone structurele beschouwing*, Assen 1958 (ongewijzigde derde druk 1968).
- M.C. van den Toorn, Wat is een endocentrische woordgroep? *SN* 1970-3, 1-19, of in: *TGGiA*, 98-116.
- P.C. Paardekooper, Twee onbruikbare begrippen: endo- en eksocentrisch, *NTg* 63 (1970) 291-292.

Het is gebruikelijk geworden woordgroepen te benoemen naar hun voornaamste woord (in de meeste gevallen de kern). Op die manier kunnen we de volgende soorten vinden (waarbij we de indeling volgen die door Van der Lubbe ontworpen is):

7.2.1. Zelfstandignaamwoordsgroep

Een zelfstandignaamwoordsgroep heeft een substantief als kern; deze kern wordt voorafgegaan door zgn. voorbepalingen en/of gevolgd door zgn. nabepalingen. Ten derde bestaan er nog vrije bepalingen, die zowel voor als achter de kern kunnen staan.

I. Voorbepalingen

- a. primaire voorbepalingen, bijv. adjectieven: *hoge bomen, fijn grint, de brede straat, lage witte huizen.*

Wanneer meer adjectieven voor een substantief staan is daarin een bepaalde rangorde verwezenlijkt. H. Roose (in *LT* 1956) heeft daarvoor de volgende regel opgesteld: 'hoe groter de dinstinctieve belastbaarheid, hoe dichter bij het substantief', d.w.z. hoe sterker de eigenschap inherent is aan de bepaalde zelfstandigheid, des te dichter staat het adjectief bij het substantief. In de groep *kleine blikken doosjes* zal *blikken* dus altijd dichter bij het substantief staan dan een bepaling als *kleine*. Kwantitatieve bepalingen staan nog verder van de kern, bijv.: *talrijke kleine blikken doosjes* en zgn. deiktische (= aanwijzende) bepalingen staan het verst van de kern verwijderd: *die talrijke kleine blikken doosjes, zijn drie grote houten blokken*.

Tot de primaire voorbepalingen zijn ook te rekenen deelwoorden, bijv. *blaffende honden, donderend geweld* en infinitieven met *te*, bijv. *een te verwachten gebeurtenis*.

- b. secundaire voorbepalingen: telwoorden bijv.: *drie huizen, drie mooie grote huizen, talloze fijne onderscheidingen, enkele mislukte aanvallen, het derde bedrijf*.
- c. tertiaire voorbepalingen: deiktische woorden, zoals lidwoorden, aanwijzende en bezittelijke voornaamwoorden en genitieven, bijv.: *het oude huis, die twee huizen, mijn mooie nieuwe fiets, Karels fiets, Jan z'n boek*.

II. Nabepalingen

- a. primaire nabepalingen: substantieven bij een kern die een maat, gewicht, hoeveelheid, etc. aanduidt: *een massa mensen, een stuk glas, een paar schoenen, een verzameling postzegels, een bepaald soort mensen*.

Naar de betekenis spreekt men hier van: *bepaling van specificatie*.

Voorts: substantieven (gewoonlijk eigennamen) bij een kern die een soortnaam is, bijv.: *dominee De Frolle, minister Drees, Koningin Juliana, villa Boszicht, de stad Rotterdam, het bisdom Haarlem*
Naar de betekenis spreekt men hier van: *bepaling van identificatie*.

Als aparte subklasse hoort hiertoe ook de verbinding soortnaam + eigenaam zonder dat van identiteit der beide leden sprake is: het *ministerie-Drees, de commissie Goote, het traject Haarlem-Amsterdam*.

- b. overige nabepalingen, bestaande uit een genitief, bijwoord, voorzetselgroep, voegwoordgroep of infinitiefgroep, bijv.: *kennis der natuur, dat huis daar, de wedstrijd gisteren, zijn tocht door de wildernis, een kerel als een boom, een dag dat het regende, de verwachting te zullen slagen, chocolade om te eten*.

III. Vrije bepalingen

Hiertoe rekent Van der Lubbe de zgn. oordeelspartikels zoals: *wel, niet, zelfs, ook, juist, vooral, nog, slechts, maar, alleen*. Ze komen als voorbepaling of als nabepaling voor, bijv.:

zelfs dit boek of dit boek zelfs, wel een mooie tuin of een mooie tuin wel, slechts weinig geld of weinig geld slechts.

Literatuur

H. Roose, Kategorieën van voorgeplaatste bepalingen bij substantieven, *LT* 1956, 474-483, of in: *Tkb*, 100-108.

H. Roose, Substantief plus substantief, *NTg* 51 (1958) 171-172.

H. Roose, Over kern en bepaling, *NTg* 52 (1959) 151-153.

7.2.2. Voornaamwoordsgroep

De kern is een voornaamwoord. De overeenkomst met de zelfstandignaamwoordsgroep is groot.

I. Voorbepalingen

een adverbium, bijv.: *flink wat, nogal wat, zo iemand*

II. Nabepalingen

a. primaire, bijv.: *wat nieuws, iets vreselijks, iemand anders*

b. overige nabepalingen, bijv.:

genitiefformatie: *wie uwer, ieder onzer*

bijwoord of voornaamw. bijwoord: *jij hier, die daar, dat daarachter*

voorzetselgroep: *die van Bakker, dat op het dak*

voegwoordgroep: *niets dan vis, iemand als hij*

relatieve predicerende groep: *ik die dit schrijf, gij die dit leest*

infinitief met *te*: *iets te lezen, wat te eten*

III. Vrije bepalingen

oordeelspartikels: *bijna iedereen of iedereen bijna, zelfs hij of hij zelfs*

7.2.3. Telwoordsgroep

De kern is een telwoord, voorafgegaan of gevolgd door bepalingen.

I. Voorbepalingen

a. een individualiserend of deiktisch woord, bijv. *die twee*

b. een adjectief, bijv. *een goede twintig, een kleine veertig, een dikke honderd*

c. een hoofd- of rangtelwoord, bijv. *de laatste drie, de eerste twee*

d. een versterkend adverbium, bijv. *heel veel, onnoemelijk weinig*

II. Nabepalingen

- a. een postgenitief, bijv. *een der hoofdpersonen, drie onzer*
- b. een postadverbium, bijv. *die twee achteraan, de meeste daarvan*
- c. een voorzetselgroep, bijv. *een van hen, drie van die auto's*
- d. een relatieve predicerende groep, bijv. *de laatste die dat kan, het eerste wat we doen*
- e. een voegwoordgroep, bijv. *zoveel als je kan pakken*

III. Vrije bepalingen

- a. een preciserend adverbium, bijv. *ongeveer twintig of twintig ongeveer*; hiertoe behoren ook *minstens, bijna, netto, bruto*
- b. oordeelspartikels, bijv. *maar weinig of weinig maar, zelfs twee of twee zelfs*

7.2.4. Bijvoeglijknaamwoordgroep

De kern is een adjectief, voorafgegaan of gevolgd door bepalingen.

I. Voorbepalingen

- a. een pre-adverbium, bijv.
 versterkend of graadaanduidend: *heel aardig, erg knap, tamelijk groot*
 van hoedanigheid: *wetenschappelijk nauwkeurig*
 van tijd: *altijd groene (loofbomen), (zijn) soms lompe (antwoorden)*
 van plaats: *de daar aanwezige (voorraad)*
- b. een substantief, bijv.
 van specificatie: *drie jaar oud, twee meter lang*
 in objectsverhouding: *dat gezanik beu, zijn loon waard*

II. Nabepalingen

- a. een voorzetselgroep, bijv.: *afkerig van leugens, onmogelijk in elk opzicht*
- b. een infinitief met *te*, bijv.: *bezig te maaien, gereed te schieten*
- c. een voegwoordgroep, bijv.: *minder dan niets, kwistig als de natuur*

Vooral na comparatieven treden dergelijke nabepalingen op, evenals bij vergelijkingen. De voegwoordgroep is dan altijd afhankelijk van het voorafgaande adjectief en vormt daarmee een geheel. Men karakteriseert zulke woordgroepen ook wel als omsluitende groepen, met name wanneer adjectief en nabepaling door een substantief van elkaar gescheiden zijn, bijv.:

duurdere (boeken) dan jij gekocht hebt
even snelle (auto's) als de politie gebruikt

7.2.5. Deelwoordsgroep

De kern is een deelwoord (voltooid of onvoltooid). De overeenkomst met de bijvoeglijknaamwoordsgroep is zeer groot.

I. Voorbepalingen

- a. een pre-adverbium, bijv.
versterkend of graadaanduidend: *buitengewoon verheugd, het meest getapt*
van hoedanigheid: *deftig geschilderd*
van tijd: *steeds groeiend (bewustzijn)*
van plaats: *de daar heersende (toestanden)*
- b. een substantief of zelfstandig pronomen, bijv.: *de alles verslindende (tijd), eenmaal moeder geworden*
- c. een voorzetselgroep, bijv.: *met stof bedekte (straten)*
- d. een voegwoordgroep, bijv.: *als een waaier uitgespreide (bloemen)*

II. Nabepalingen

- a. een voorzetselgroep, bijv.: *(de straten), bedekt met stof* (verg. Ic)
- b. een voegwoordgroep, bijv.: *(bloemen), uitgespreid als een waaier* (verg. Id)

III. Vrije bepalingen

oordeelspartikels, bijv. *zelfs stervend* of *stervend zelfs*

7.2.6. Bijwoordsgroep

De kern is een bijwoord, voorafgegaan of gevolgd door bepalingen

I. Voorbepalingen

- a. een pre-adverbium, bijv.
versterkend of graadaanduidend: *zeer fraai, tamelijk wel*
met *hoe* en *zo*: *zo snel, hoe gauw*
van tijd: *al gauw, reeds lang*
van plaats: *overal elders*
- b. een substantief ter specificatie, bijv.: *een eind verder, een week lang*

II. Nabepalingen

- a. een voorzetselgroep, bijv.: *overal op het water, al eerder in dit boek, daar op straat*
- b. een voegwoordgroep, bijv.: *niet anders dan..., even snel als...*

III. Vrije bepalingen

- a. een preciserend adverbium, bijv.: *bijna nooit* of *nooit bijna*

- b. een oordeelspartikel, bijv.: *zelfs vlug* of *vlug zelfs*; *ook gauw* of *gauw ook*

7.2.7. Voorzetselgroep

De voorzetselgroep zelf is exocentrisch, maar in z'n geheel kan hij lid zijn van een onderschikkende groep.

I. Voorbepalingen

- a. een pre-adverbium, bijv.: *dwars door het bos, dicht bij de boom*
- b. een pre-substantief, bijv.: *meters boven de lat, een uur voor tijd*

II. Nabepalingen

- a. een voorzetselgroep, bijv.: *bij mijn broer op het dak*
- b. een voegwoordgroep, bijv.: *op de manier als..., op een wijze, dat...*

III. Vrije bepalingen

- a. preciserende adverbia, bijv.: *juist op deze vragen of op deze vragen juist*
- b. oordeelspartikels, bijv.: *zelfs na jaren of na jaren zelfs*

Aparte vermelding maakt Van der Lubbe van de zgn. dubbele voorzetselgroep: *tot in de nacht, tot op zekere hoogte, voor na het scheren.*

7.2.8. Voegwoordgroep

De voegwoordgroep zelf is exocentrisch, maar in z'n geheel kan hij lid zijn van een onderschikkende groep. De mogelijkheid bestaat alleen bij onderschikkende voegwoorden.

I. Voorbepalingen

- a. een pre-adverbium, bijv.: *lang voordat hij kwam, vlak nadat ... enz.*
- b. een pre-substantief, bijv.: *een minuut nadat ...*

II. Vrije bepalingen

- a. een preciserend adverbium, bijv.: *ongeveer als een vogel of als een vogel ongeveer*
- b. een oordeelspartikel, bijv.: *zelfs als hij komt of als hij komt zelfs*

7.2.9. Werkwoordsgroep

Naast de tot hier toe genoemde woordgroepen bestaan nog bepaalde groeperingen van woorden die een zekere samenhang vertonen, maar die niettemin ook een variabiliteit in hun plaatsing bezitten. Dat zijn de groeperingen van

werkwoordsvormen, die bij de zinsontleding als werkwoordelijk gezegde benoemd worden. In zin (1)

(1) Hij heeft geschilderd

noemt men *heeft geschilderd* ww. gez.; wanneer men dit zinsdeel als woordgroep wil benoemen, moet men zich daarbij rekenschap geven van het feit dat deze groep woorden zich anders gedraagt dan de tot nu toe besproken woordgroepen. De woorden *heeft* en *geschilderd* kunnen van elkaar gescheiden worden (2) en ook kan hun volgorde omgekeerd worden (3):

- (2) Hij heeft de hele middag geschilderd
- (3) Ik hoor dat hij geschilderd heeft

Tezamen met de pv kunnen een werkwoordsgroep vormen:

(a) een deelwoord of deelwoordsgroep:

- (4) Karel is *gekomen*
- (5) Dat moet nog *gedaan worden*
- (6) Hij heeft daar *verborgen gezeten*

(b) een infinitief of infinitiefgroep:

- (7) Ik kan *tuinieren*
- (8) Hij is *gaan wandelen*
- (9) Ze moeten *hebben kunnen tennissen*
- (10) Ik zou jou wel eens *hebben willen zien durven blijven staan kijken*
- (11) Hij zal eens *komen praten*
- (12) Ik hoor hem *roepen*

(c) een infinitief of infinitiefgroep voorafgegaan door *te*:

- (13) Dat was *te verwachten*
- (14) Ze legde de baby *te slapen*
- (15) Freek stond gek *te kijken*

(d) een infinitief of infinitiefgroep voorafgegaan door een voorzetsel (met eventueel *te*):

- (16) Hij begon *met te vertellen* dat...
- (17) Ze was juist de vaat *aan het wassen*

Bij de zinnen (10) en (12) is sprake van een object bij de infinitief, wat men gemakshalve met de latijnse term *accusativus cum infinitivo* aanduidt. Wanneer *hoor roepen* uit (12) als woordgroep beschouwd wordt, impliceert dit dat *hem* aan deze woordgroep ondergeschikt is. In de traditionele spraakkunst wordt ofwel *roepen* als Bep. van gesteldheid bij *ik hoor hem* opgevat, ofwel *roepen* maakt deel uit van een LV *hem roepen*. Drie analyses zijn aldus als mogelijkheden voorgesteld:

1. (*Ik hoor roepen*) - *hem*, d.w.z. *hem* is ondergeschikt aan de werkw. groep
2. (*Ik hoor hem*) *roepen*, d.w.z. *roepen* is Bep. van gest.
3. *Ik hoor (hem roepen)*, d.w.z. *roepen* is onderdeel van LV *hem roepen*

Bij uitbreiding van dit soort constructies kunnen groepen ontstaan met ver-

schillende infinitieven, zoals (10) die in twee delen te analyseren is:

(10a) Ik zou jou hebben willen zien

(10b) Jij durft blijven staan kijken

Van der Lubbe (*Woordvolgorde*, blz. 254) heeft erop gewezen dat in zulke groepen het laatste werkwoord het belangrijkste is, in die zin dat het werkwoord dat bij geleidelijke vereenvoudiging van de zin het eerst de functie van de persoonsvorm overneemt, als eerste in de reeks van infinitieven staat. Men vergelijk:

(10a) (1) Ik zou jou hebben willen zien

(2) Ik heb jou willen zien

(3) Ik wil jou zien

(4) Ik zie jou

(10b) (1) Jij durft blijven staan kijken

(2) Jij blijft staan kijken

(3) Jij staat te kijken

(4) Jij kijkt

Van deze zinnen zijn combinaties mogelijk van het type

(10a) (4) + (10b) (4) Ik zie jou kijken

(10a) (4) + (10b) (2) Ik zie jou blijven staan kijken

(10a) (1) + (10b) (3) Ik zou jou hebben willen zien staan kijken enzovoort.

Literatuur

J. van Mulders, Statistisch onderzoek naar de plaats van de hulpwerkwoorden, *Ts. voor levende talen / Revue des langues vivantes* 14 (1948), 19-22.

B. van den Berg, De plaats van het hulpwerkwoord in de voltooiden tijden in de Nederlandse bijzin, *TT* 1 (1949) 155-165.

A.E. Meeussen en V.F. Vanacker, De dubbele werkwoordsgroep, *NTg* 44 (1951) 36-50.

A. Pauwels, *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*, I Tekst, II Kaarten, Leuven 1953.

L.C. Michels, Op de grens van copula en hulpwerkwoord, *TT* 11 (1959) 206-212.

F.G. Droste, De structuur van de woordgroep in de zgn.

accusativus-cuminfinitivo-constructie, *Ts* 76 (1959) 293-316.

J.H.Th. Lambooy, De korte infinitief, in: *Studies op het gebied van het hedendaags Nederlands*, The Hague 1963, 107-160.

L. Koelmans, Iets over de woordorde bij samengestelde predikaten in het Nederlands, *NTg* 58 (1965) 156-166.

J. Stroop, Systeem in gesproken werkwoordsgroepen, *TT* 22 (1970) 128-147.

7.3. Alternatieve benaderingen

De in 7.2. gegeven indeling van woordgroepen is gebaseerd op semantische en formele kenmerken. Sterker nadruk op de formele benadering is te vinden bij P.C. Paardekooper, die ook terminologisch afwijkt. Paardekooper opereert met de termen syntagma en paradigma. Een syntagma is een zinvolle opeenvolging van woorden, dus ook een zin is een syntagma, evenals een meerwoordig zinsdeel of een meerwoordig zinsdeelstuk. In plaats van de term woordgroep kan dus altijd de term syntagma gebruikt worden; het syntagma is voorstelbaar als een horizontale verbinding van woorden.

Een paradigma is een verzameling van elementen, woorden of groepen van woorden, die alle op één en dezelfde plaats in een syntagma kunnen staan. In het syntagma *zijn broer is geëmigreerd is broer* vervangbaar door *vader, zoon, oom, chef, buurman* en vele andere woorden die met elkaar het paradigma van *broer* vormen of 'in het paradigma van *broer*' staan; het paradigma is voorstelbaar als een verticale verbinding van dergelijke elementen. Door een nauwgezet onderzoek van de mogelijkheden van een syntagma, de zgn. syntagmatiek, en een dito onderzoek van de daarin voorkomende paradigma's, de zgn. paradigmatic, heeft Paardekooper het mogelijk gemaakt woordgroepen nauwkeurig te beschrijven. Een mooi voorbeeld daarvan levert het syntagma *een schat van een kind*, dat twee dingen kan betekenen: (a) 'een kinderschat' en (b) 'een kind als een schat'. In betekenis (a) opgevat zijn de mogelijkheden van het syntagma (bijv. uitbreidbaarheid en scheidbaarheid) veel groter dan bij (b) getuige de volgende gevallen:

een schat daar van een kind
een volkomen waardeloze schat van een kind, dat daar gespeeld had

Maar ook bij de onderscheiden paradigma's zijn in betekenis (a) opgevat de mogelijkheden veel groter dan bij (b):

die schat van mijn kind
die schatten van een kind
die schat bij dat kind

In betekenis (b) blijkt dat het paradigma van *kind* wel een meervoud toelaat, indien althans gelijktijdig ook *schat* in het meervoud gezet wordt:

schatten van kinderen

Het paradigma van *van* blijkt leeg te zijn: er blijkt geen ander voorzetsel voor in de plaats te kunnen komen, zolang de betekenis (b) bewaard moet blijven; *van* heet dan ook paradigmaloos.

De bovengegeven voorbeelden dienen slechts ter illustratie; er zijn veel meer proeven te nemen, die uiteindelijk met elkaar inzicht geven in de systematiek van bepaalde woordgroepen. Op grond van die systematiek onderscheidt Paardekooper een aantal veel voorkomende syntagma's, die hij -

gezamenlijk onder het oogpunt van syntagmatiek en paradigmatic beschoofd - patronen noemt. We vermelden hier de belangrijkste; hun naamgeving berust op het meest kenmerkende woord van het betreffende patroon. Zo zijn er:

ww-patronen (werkwoordpatronen), bijv.:

ga naar huis
hij *heeft* er niet langer *willen blijven*
toen wij gauw over dat hekje *geklommen*

zn-patronen (zelfstandig-naamwoordpatronen), bijv.:

drie kilo *aardappels*
wat een *mensen*
de buurman van de overkant z'n nieuwe *auto*

bwbn-patronen (bijwoord-bijvoeglijk-naamwoordpatronen), bijv.:

veel *mooier* dan we gedacht hadden
hele *grote*

vzaz-patronen (voorzetsel-achterzetselpatronen), bijv.:

vijf meter *over ... heen*

(dit voorbeeld moet niet verward worden met een zn-patroon; *vijf meter* is hier weglaatbaar; op de plaats van de puntjes kan bijv. staan *het dak*).

vw-patronen (onderschikkendvoegwoordpatronen), bijv.:

een paar dagen *nadat*
vlak *voor...*

Een patroon kan deel uitmaken van een ander patroon. Zo is een zn-patroon vaak ww-patroondeel, bijv.: ww-patroon: gisteravond *heb* ik die oude schuurdeur even *geverfd* zn-patroon: die oude *schuurdeur* Anderzijds is een bwbn-patroon veelal zn-patroondeel, bijv.: zn-patroon: die hele oude *schuurdeur* bwbn-patroon: hele *oude*

Het is duidelijk dat in gecompliceerde zinnen vele patronen met andere patronen als patroondeel te vinden zijn.

De naamgeving van al deze patronen berust op het meest kenmerkende woord, zoals we hierboven schreven. Een scherper omschrijving is moeilijk te geven. Ook Paardekooper zelf is hier terughoudend in zijn formuleringen. Wat traditioneel een zin met een pv genoemd wordt, is hier altijd ww-patroon; Paardekooper sluit hier aan bij de traditie. Bij een zn-patroon heet het zn de kern, zonder dat expliciet geformuleerd wordt hoe zo'n kern onderkend moet worden. Afwijkend van de in 7.2. besproken indeling is dat ook groepen als:

naast die nieuwe *brug*
bij m'n beste *vriend* die naast jullie woont

zn-patroon heten. Hun bouw wordt dus niet als doorslaggevend beschouwd voor een benaming als voorzetselgroep; het zn blijft hier het kern-woord, waarnaar de gehele groep benoemd wordt. Voor uitvoeriger informatie verwijzen we naar de literatuur.

Literatuur

- P.C. Paardekooper, Jan z'n boek, *NTg* 45 (1952) 12-17.
 P.C. Paardekooper, Een schat van een kind, *NTg* 49 (1956) 93-99, of in: *TiA* 334-340, of in: *Tkb*, 74-82.
 P.C. Paardekooper, Stommeling dat je bent, *NTg* 56 (1963) 160-164.
 P.C. Paardekooper, *Inleiding tot de ABN-syntaksis*, Den Bosch 1966².
 P.C. Paardekooper, *Beknopte ABN-syntaksis*, Den Bosch 1971⁴.
 P.C. Paardekooper, Helemaal vol mooie bloemen, *NTg* 67 (1974), 1-23.
 D.M. Bakker, Zinnen als reeksen: een vergelijkende standpuntbepaling, *NTg* 67 (1974), 265-278.
 D.M. Bakker, Aanloopmoeilijkheden, *NTg* 68 (1975), 180-185.
 M.C. van den Toorn, De methode-Paardekooper, *NTg* 71 (1978), 134-145, of in: *Tkb*, 89-100.

Een geheel andere benadering van de woordgroep is bekend geworden onder de naam 'lineaire methode'. Voortbouwend op een aantal observaties van Reichling in diens dissertatie *Het woord* (1935) heeft E.M. Uhlenbeck in een reeks artikelen de grondbeginselen van deze methode uiteengezet. B. van den Berg heeft in een aantal artikelen, die begonnen als kritiek op Van der Lubbes werk, daarop een woordgroepsleer ontwikkeld, waarbij hij zich baseerde op de omvang van de woordgroep als voornaamste criterium bij het herkennen: begin en einde van een woordgroep zijn de enige kenmerken waaraan men houvast heeft (zo redeneerde Van den Berg) en door verplaatsingsproeven is gemakkelijk vast te stellen wat dan nog tot een woordgroep behoort en wat niet. Op deze wijze kan men woordgroepen van twee woorden vinden, maar ook van drie, vier en meer. Volgens de lineaire aanbieding van de woorden (de volgorde waarin die woorden ons aangeboden worden) kunnen nu de woordgroepen benoemd worden naar hun eerste woord, waardoor de moeilijkheden bij het onderscheiden van kern en bepaling - semantische begrippen! - vermeden worden.

Voor woordgroepen van twee woorden kunnen dan de volgende types onderscheiden worden:

- (a) lidwoordgroepen, bijv. *het huis, de tuin, het beste*
- (b) voorzetselgroepen, bijv. *in huis, op school*
- (c) voornaamwoordsgroepen, bijv. *dat huis, iets leuks, welk boek*
- (d) bijwoordgroepen, bijv. *flink wat, erg leuk*
- (e) bijvoeglijknaamwoordgroepen, bijv. *nieuwe fietsen, oud brood*
- (f) telwoordgroepen, bijv. *twee huizen, veel werk*
- (g) zelfstandignaamwoordgroepen, bijv. *Koningin Juliana, glazen wijn*
- (h) genitiefgroepen, bijv. *Jans boek, wiens tas, elkaars boeken*

Groepen van meer dan twee woorden kunnen dan weer geanalyseerd worden als combinaties van een woord + een woordgroep, bijv. *de/verse groente*, een woordgroep + een woord, bijv. *een kist/appels*, of een woordgroep + een woordgroep, bijv. *het huis/van Jan*. Moeilijkheden ontstaan echter bij de benoeming van *die/nieuwe huizen* als voornaamwoord + bijvoeglijknaamwoordgroep, want het enkelvoudig correlaat *dat nieuwe huis* kan bezwaarlijk worden opgevat als een combinatie van *dat + *nieuwe huis*. Dit toont aan dat deze wijze van woordgroep-benoeming een min of meer mechanische registratie is, die geen inzicht in de structuur van een woordgroep garandeert. Het is bijvoorbeeld niet in te zien dat tussen *het nieuwe huis* en *dat nieuwe huis* een structureel verschil bestaat, terwijl hun verschillende benamingen dat suggereren.

De lineaire methode heeft over het geheel genomen weinig weerklank gevonden. Ondanks pogingen deze analyse ook over grotere gehelen, zinnen, uit te strekken, is nog steeds geen volledig beeld zichtbaar geworden. Scherpe kritiek op deze methode is geleverd door Kraak, wat tot een gedachtenwisseling met Uhlenbeck heeft geleid. Voor nadere informatie verwijzen we naar de betreffende literatuur; in chronologische volgorde geeft deze een overzicht van de ontwikkeling van de lineaire methode.

Literatuur

- A.J.B.N. Reichling, *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*. Nijmegen 1935; hierin hoofdstuk 9 'Het woord als syntagma'.
- E.M. Uhlenbeck, Traditionele zinsontleding en syntaxis, *LT* 1958, 18-30.
- B. van den Berg, Woordgroepproblemen, *NTg* 53 (1960) 89-94.
- B. van den Berg, Woordgroepproblemen, II, III, *NTg* 54 (1961) 201-205; 312-316.
- B. van den Berg, Woordgroepproblemen, IV, V, *NTg* 55 (1962) 97-100; 200-204.
- E.M. Uhlenbeck, De beginselen van het syntactisch onderzoek, in: *Taalonderzoek in onze tijd*, Den Haag 1962, 18-37; of in: *TiA*, 24-43.
- B. van den Berg, *Onderzoekingen betreffende de zinsbouw in het Nederlands*, Den Haag 1963.
- E.M. Uhlenbeck, Betekenis en syntaxis, *FdL* 5 (1964) 67-82; of in: *TiA* 44-59.
- B. van den Berg, Bijdragen tot de syntaxis van het Nederlands, I, II, *NTg* 58 (1965) 109-116; 244-252.
- E.M. Uhlenbeck, Enige beschouwingen over Amerikaanse en Nederlandse linguïstiek, *FdL* 7 (1966) 1-23.
- M.C. van den Toorn, Bedoelen en verstaan; de aard van het syntactisch verband, *NTg* 59 (1966) 29-35; of in: *TiA*, 353-359.
- A. Kraak, *Negatieve zinnen. Een methodologische en grammatische analyse*, Hilversum 1966; hierin hoofdstuk 2, 'Analyse van Uhlenbecks kritiek op

de traditionele en traditionalistische taalbeschrijving en van zijn alternatieve syntactische opvattingen'.

E.M. Uhlenbeck, Substantief + substantief in Modern Algemeen Nederlands. Een begin van syntactische beschrijving, *NTg* 59 (1966) 291-301; of in *TiA*, 175-185, of in: *Tkb*, 63-74.

B. van den Berg, *Beknopte Nederlandse spraakkunst*, 5e druk, Den Haag [1967].

B. van den Berg, Bijdragen tot de syntaxis van het Nederlands, III, IV, *NTg* 60 (1967) 85-91; 305-312.

B. van den Berg, Bijdragen tot de syntaxis van het Nederlands V, *NTg* 61 (1968) 240-250.

P.C. Paardekooper, Zn + zn: is dat een goeie begrenzing? (met een naschrift van E.M. Uhlenbeck), *NTg* 63 (1970) 112-116.

E.M. Uhlenbeck, Kraaks Negatieve zinnen. Een laat antwoord. *FdL* 12 (1971) 100-134.

A. Kraak, Negatieve zinnen over negatieve zinnen, *FdL* 14 (1973) 79-94.

Tenslotte maken we hier gewag van een nieuwe terminologie die D.M. Bakker heeft ingevoerd. Zich baserend op de volgorde van de onderscheiden elementen van een woordgroep maakt Bakker verschil tussen een zgn. vaste groep en een zgn. permutatiegroep. Een groep waarvan de leden in een vaste volgorde moeten staan om als groep z'n identiteit te bewaren, heet een vaste groep, bijv. *de fiets*; onmogelijk is immers **fiets de*. Wanneer echter leden gepermuteerd - verwisseld - kunnen worden, zonder dat aan hun onderlinge relatie iets verandert, hebben we te maken met een permutatiegroep, bijv. *Jan fietst*, dat gepermuteerd kan worden tot *fietst Jan*. In laatstgenoemde woordgroep is in de relatiestructuur van de leden *fietst* en *Jan* geen verandering gekomen: alleen de wijze waarop deze structuur onder de aandacht van de hoorder of lezer gebracht wordt, is gewijzigd.

Op grond van dit onderscheid kan men verschillende varianten op deze groepen onderkennen. Een vaste groep als *hij komt immers* kan door toevoeging van *morgen* permutabel worden: *hij komt immers morgen* versus *morgen komt hij immers*. De beschrijving van de restricties die op de verschillende soorten permutatiegroepen rusten, zou nieuw licht op de woordgroepopleer kunnen werpen.

Literatuur

D.M. Bakker, *Samentrekking in Nederlandse syntactische groepen*, Leiden 1968, blz. 62-67 en passim.

8. Theoretische achtergronden

8.1. Dieptestructuur van woordgroepen

In de transformationeel-generatieve taalbeschouwing speelt het begrip woordgroep een zeer ondergeschikte rol. De woordgroep is in vele gevallen een oppervlakte-verschijnsel en termen als endocentrisch en exocentrisch verliezen daardoor tevens hun belang. Wat in de gebruikelijke woordgroepleer een exocentrische woordgroep heet, is in de t.g.-grammatica beschrijfbaar als COMP NP VP of als PP. De voornaamste endocentrische woordgroep die in de taxonomische woordgroepleer een rol speelt, is de NP waarvoor als herschrijfregel in 2.2. voorgesteld is:

NP → DET N

Deze regel voorziet in het genereren van *het gedicht*, *de bomen*, *een man*, *deze doos*, maar niet van *het mooie gedicht*, *de hoge bomen*, *een dikke man*, *deze grote doos*.

Daarvoor kan de bovengenoemde basisregel als volgt worden uitgebreid:

NP → DET (Adj) N

Het tussen haakjes geplaatste symbool geeft aan dat een Adjectief optioneel (d.w.z. facultatief) toegevoegd kan worden. Naast deze mogelijkheid een Adj. in de basis te genereren, is ook wel overwogen NP's met een adjectief via een transformatie te beregelen. De NP *het mooie gedicht* wordt dan afgeleid uit *het gedicht dat mooi is*. Hoewel tegen deze afleiding bezwaren zijn in te brengen, willen we toch deze analyse nader beschouwen, omdat op deze wijze de woordgroepleer uit het vorige hoofdstuk verhelderd wordt. We breiden daartoe Adj uit tot ATTR om aan te geven dat hier uitsluitend van attributieve bepalingen sprake is. De basisregel wordt dus:

NP → DET (ATTR) N

Een analyse van de verschillen tussen DET en ATTR leidt tot een aantal observaties, waarmee in de gebruikelijke woordgroepleer onvoldoende rekening is gehouden. Het verschil tussen DET en ATTR is van principieel belang (in 1.10. moesten we daarop al wijzen); de attributieve bepaling *kan* namelijk door middel van een transformatie verklaard worden, de determinatieve daarentegen nooit. Een bepaling kan weggelaten worden zonder dat

daardoor de structuur van de endocentrische groep in gevaar komt, heet het. Dat is echter alleen waar, wanneer als kern van de groep een substantief dient dat zelf nader bepaald is. In de volgende gevallen blijkt duidelijk dat de oppervlaktestructuur in dit opzicht misleidend kan zijn:

Kern met bepaling:	Kern zonder bepaling:
<i>hoge bomen</i>	<i>bomen</i>
<i>verse melk</i>	<i>melk</i>
<i>Piet van hiernaast</i>	<i>Piet</i>
<i>dat mooie gedicht</i>	* <i>gedicht</i>
<i>een prachtige bungalow</i>	* <i>bungalow</i>
<i>een pot aardbeienjam</i>	* <i>pot</i>

De laatste drie voorbeelden maken duidelijk dat lang niet altijd een N zonder meer kan voorkomen; als kern kan alleen beschouwd worden *dat gedicht*, *een bungalow* en *een pot*, d.w.z. DET N. In feite geldt dit ook voor de eerste drie gevallen: *bomen* moeten we beschouwen als $\emptyset$!*bomen*, d.w.z. dat de DET als nulteken begrepen moet worden. Het Nederlands heeft nu eenmaal geen lidwoord van onbepaaldheid voor het meervoud, in tegenstelling tot bijv. het Frans, waar men *des arbres* zou moeten gebruiken. Een stofnaam als *melk* kan men desgewenst ook beschouwen als een N voorafgegaan door een als $\emptyset$ gerealiseerde DET, terwijl een eigenaam (zoals *Piet*) semantisch beschouwd volledig als gedetermineerd kan gelden.

Wat in de taxonomische woordgroepleer dan ook als kern van een endocentrische groep beschouwd wordt, is hier te zien als DET N, niet als N zonder meer. Wanneer we nagaan waaruit DET kan bestaan (d.w.z. alle bepalende woorden onderzoeken die niet uit een transformatie verklaard kunnen worden) onderscheiden we de volgende mogelijkheden:

DET	{	Art. (waaronder ook $\emptyset$)	}
		Demonstrativa	
		Possessiva (indien niet voorafgegaan door Demonstr.)	
		Prenominale genitieven	
		Indefinita	
		Interrogativa	
		Relativa	}

Als voorbeelden dienen respectievelijk:

de boeken, een boom
die boeken, deze doos
mijn boeken
Piets boeken
ieder boek
welk boek
welk boek (als relativum op te vatten)

Bij de woorden die als ATTR kunnen dienen, onderscheiden we de volgende mogelijkheden:

ATTR { Adjectiva
Participia
Rangtelwoorden
Hoofdtelwoorden
Possessiva (indien voorafgegaan door Demonstr.) }

We geven de volgende voorbeelden, elk gevolgd door de onderliggende structuur, die na transformatie tot ATTR heeft geleid:

de mooie boeken: de boeken / de boeken zijn mooi → de boeken, die mooi zijn

mooie boeken: ∅ boeken / de boeken zijn mooi → boeken, die mooi zijn

die gescheurde boeken: die boeken / de boeken zijn gescheurd → die boeken, die gescheurd zijn

de derde boom: de boom / de boom is derde (in een reeks) → de boom, die de derde is

de drie bomen: de bomen / de bomen zijn drie (in getal) → de bomen, die drie in getal zijn

deze mijn boeken: deze boeken / de boeken zijn van mij → deze boeken, die van mij zijn.

Het laatste voorbeeld is tamelijk ongebruikelijk Nederlands; het is ouderwets, maar niet ongrammaticaal. Zodra het possessivum alleen gebruikt wordt, fungeert het als DET: het vervangt dan *de*; de woordgroep *de mijn boeken is ongrammaticaal. Datzelfde kan het geval zijn bij een hoofdtelwoord: indien dit niet voorafgegaan wordt door een Art, heeft het de functie van DET overgenomen; de woordgroep *drie bomen* is niet hetzelfde als *de drie bomen*. Terwijl de laatste NP verklaard kan worden uit *de bomen zijn drie in getal*, moet *drie bomen* teruggaan op * *∅ bomen zijn drie* of iets van dien aard.

Aangezien een NP bestaande uit DET ATTR N een oppervlaktestructuur vertegenwoordigt, is nu verklaarbaar dat sommige woordgroepen ambigu zijn: we hebben dan te maken met één oppervlaktestructuur waaraan twee dieptestructuren ten grondslag liggen. Zoals uiteengezet is in 4.5., kan men onderscheid maken tussen uitbreidende en beperkende relatieve bijzinnen.

Als voorbeeld nemen we

- (1) De jongens, die te laat kwamen, kregen straf.
- (2) De jongens die te laat kwamen, kregen straf.

Zin (1) bevat een uitbreidende bijzin, die weglaatbare informatie bevat; de

bijzin van (2) daarentegen brengt een beperking aan in het antecedent: alleen de jongens die te laat kwamen kregen straf, de andere niet.

Eenzelfde verhouding ligt ten grondslag aan de volgende zinnen:

- (3) De jongens, die sportief waren, gingen naar het voetbalveld.
- (4) De jongens die sportief waren, gingen naar het voetbalveld.

Wanneer we nu zin (5) beschouwen, zien we dat deze betekenisverhouding verloren is gegaan:

- (5) De sportieve jongens gingen naar het voetbalveld.

In(5) is namelijk niet meer te zien of *sportieve* als uitbreidende of als beperkende bepaling moet worden opgevat. In bepaalde situaties kan soms door accentuering getracht worden één bepaalde betekenis uit te doen komen; sterke nadruk op *sportíeve* kan intenderen: 'de andere, de onsportieve, niet'. Wanneer het antecedent van een bijzin *alle* of *ieder*, resp. *elk* bevat, is die bijzin noodzakelijkerwijs beperkend. Men vergelijk:

- (1a) *Alle jongens, die te laat kwamen, kregen straf.
- (2a) Alle jongens die te laat kwamen, kregen straf.
- (3a) *Alle jongens, die sportief waren, gingen naar het voetbalveld.
- (4a) Alle jongens die sportief waren, gingen naar het voetbalveld.
- (6) *Iedere jongen, die hongerig was, kreeg meteen te eten.
- (7) Iedere jongen die hongerig was, kreeg meteen te eten.

In de oppervlakte-bepalingen van (5a) en (6a) is nu uitsluitend de interpretatie als beperkende attributieve bepaling mogelijk:

- (5a) Alle sportieve jongens gingen naar het voetbalveld.
- (6a) Iedere hongerige jongen kreeg meteen te eten.

Met andere woorden: het voorkomen van *alle*, resp. *iedere* of *elke* dwingt tot één bepaalde lezing van een daarop volgende bepaling en wel de beperkende interpretatie. Hetzelfde zien we wanneer een possessivum volgt na *alle* of *al*:

- (8) Al mijn boeken hadden waterschade gekregen.

Deze zin is te beschouwen als synoniem met

- (8a) Alle boeken die van mij waren, hadden waterschade gekregen

resp. (8b) Ieder boek dat van mij was, had waterschade gekregen

Maar (8) is niet synoniem met de volgende, ongrammaticale, zinnen:

- (8c) *Alle boeken, die van mij waren, hadden waterschade gekregen
- (8d) *Ieder boek, dat van mij was, had waterschade gekregen

Er is nog een tweede mogelijkheid tot ambiguïteit bij de attributieve bepaling. Deze doet zich voor bij woordgroepen van het type *een zware roker* en

een goede kok. De zinnen waarop deze bepalingen teruggaan kunnen resp. luiden:

een roker / de roker is zwaar (nl. van gewicht)
 een kok / de kok is goed (d.w.z. moreel goed)

Deze interpretatie is weliswaar niet onmogelijk en de onderliggende zinnen zijn niet ongrammaticaal, maar de normale interpretatie van deze woordgroepen gaat terug op, resp.:

iemand die zwaar rookt
 iemand die goed kookt

Woordgroepen waaraan een soortgelijke betekenisverhouding ten grondslag ligt, zijn talrijk; het substantief is op te vatten als een nomen agentis (een woord dat de verrichter van een handeling aanduidt), waarbij de attributieve bepaling gezien kan worden als het correlaat van een bijwoordelijke bepaling bij de handeling, waarvan het nomen agentis een neerslag vormt. Andere voorbeelden vormen:

een harde schreeuwer / iemand die hard schreeuwt
 een goede voetballer / iemand die goed voetbalt
 een hartstochtelijk jager / iemand die hartstochtelijk jaagt.

Het verschil tussen de attributieve bepaling die op een predikaat teruggaat en de attributieve bepaling die op een adverbium teruggaat blijkt uit hun onvermogen gecombineerd voor te komen:

een goedgekleed jager / een jager die goedgekleed is
 een hartstochtelijk jager / iemand die hartstochtelijk jaagt

Maar de conjunctie van beide attributen wordt ongrammaticaal:

*een goedgekleed en hartstochtelijk jager

Ook zgn. nabepalingen kunnen geëxpliciteerd worden door ze terug te voeren op een predikaatsrelatie; ze treden altijd op na DET + N, nooit na N alleen: we kennen wel *het huis hiernaast*, maar niet *huis hiernaast*. Hieronder volgen enkele gevallen van nabepalingen met hun onderliggende predikaatsrelatie:

het huis hiernaast	/ het huis dat hiernaast staat
de boeken op de kast	/ de boeken die op de kast staan (of liggen)
het huis van mijn buurman	/ het huis dat van mijn buurman is
Jan van de overkant	/ Jan die van de overkant is
kistjes sigaren	/ kistjes die sigaren bevatten
een pot aardbeienjam	/ een pot die aardbeienjam bevat

Dat nabepalingen oppervlaktestructuren vertegenwoordigen blijkt duidelijk bij gebruik van het voorzetsel *van*, waarna een objectsrelatie of een subjectsrelatie kan volgen. In de dieptestructuur kan een dergelijke ambigüiteit opgelost worden, bijv.:

het roepen van kinderen	/ men roept kinderen
het roepen van kinderen	/ kinderen roepen
de verdediging van de stad	/ (men) verdedigt de stad
de verdediging van de troepen	/ de troepen verdedigen (iets)
het binnenvaren van het schip	/ het schip vaart binnen
het binnenvaren van de haven	/ (iemand) vaart de haven binnen
de schrijvers van Nederland	/ Nederland heeft schrijvers
de schrijver van dat boek	/ (iemand) schrijft dat boek

Door dergelijke explicitering is ook de dubbelzinnigheid te verklaren van woordgroepen van het type *een schat van een kind, een droom van een jurk*, enz.:

een schat van een kind	/ een kind heeft een schat
	/ een kind is (als) een schat
een droom van een jurk	/ een droom gaat over een jurk
	/ een jurk is (als) een droom

Uiteindelijk zijn nu de structuurmogelijkheden van de NP die als zgn. endocentrische onderschikkende woordgroep in de taxonomische taalbeschrijving bekend is geworden, te registreren als DET (ATTR) N (ATTR). Van belang is dat voor het voorkomen van dit soort woordgroep dus altijd een kern, bestaande uit DET N noodzakelijk is. Bij de herschrijfregel voor de NP uit 2.2. moet dus altijd de nader gedetermineerde N als uitgangspunt dienen; eigennamen en stofnamen kunnen zonder DET voorkomen, maar voor de aanhechting van ATTR zijn ze voldoende gedetermineerd door hun speciale betekeniscomponent 'eigenaam' of 'stofnaam'. In dat geval wordt DET niet gerealiseerd, maar als nulteken opgevat.

Literatuur

- M.C. van den Toorn, Wat is een endocentrische woordgroep? *SN* 1970-3, 1-19, of in: *TGGiA*, 98-116.
 P.P.J. van Caspel, Een schat van een (niet meer zo jong) kind, *NTg* 63 (1970) 280-288.

8.2. Predikaatscomplementen

In 7.2.9. werd melding gemaakt van werkwoordsgroepen, bestaande uit een pv met een infinitief of infinitiefgroep. Als voorbeelden golden zinnen van het type:

- (1) Hij kan zwemmen
- (2) Ik hoor hem roepen

Nadere analyse leert dat de taxonomische beschrijving geen recht doet wedervaren aan de ambiguïteit die in bovengenoemde zinstypen opvalt.

Zin (1) heeft tenminste twee lezingen, waardoor de dubbelzinnigheid geëxpliciteerd kan worden:

- (1a) Hij is in staat tot zwemmen (Hij is de zwemkunst meester)
- (1b) Het is mogelijk dat hij zwemt

Een derde lezing, die we verder buiten beschouwing zullen laten, is gebaseerd op de betekenis 'permissie hebben':

- (1c) Hij kan zwemmen (Hij heeft het thuis gevraagd en hij mag!)

Wanneer zin (1) begrepen wordt in de lezing van (1a) kan *zwemmen* als object van *kan* beschouwd worden. We spreken hier van zgn. object-NP-complementatie. In de lezing van (1b) daarentegen is sprake van subject-NP-complementatie. Dat verschil kan ook geëxpliciteerd worden door zin (1) in vragende vorm te beschouwen: twee antwoorden zijn dan mogelijk:

- (1d) Kan hij zwemmen? Ja, dat kan hij.
- (1e) Kan hij zwemmen? Ja, dat kan.

Als antwoord op (1d), het vragende correlaat van de (1a)-lezing, dient het subject *hij* genoemd te worden; als antwoord op (1e), het vragende correlaat van de (1b)-lezing, moet het subject *dat* zijn.

Op dezelfde wijze kan nu de ambiguïteit van de volgende zinnen verklaard worden:

- (3) Aart dreigde de schemerlamp omver te gooien
- (4) Karel belooft een goede piloot te worden

De verba *dreigen* en *beloven* kunnen hier namelijk opgevat worden als zgn. performatieve werkwoorden (d.w.z. werkwoorden die een taaldaad representeren) of als modale werkwoorden. Respectievelijk blijkt dat uit de volgende parafrases:

- (3a) Aart dreigde: 'Ik gooi de schemerlamp omver.'
- (3b) Het zag er naar uit dat Aart de schemerlamp omver zou gooien.
- (4a) Karel belooft: 'Ik word een goede piloot.'
- (4b) Het heeft er alle schijn van dat Karel een goede piloot wordt.

Uit de hier gegeven analyses blijkt dat in alle gevallen sprake is van ingebedde zinnen; wat in de taxonomische woordgroepsleer als een werkwoordsgroep met een infinitief benoemd wordt, kan dus gevoeglijk als een oppervlakteverschijnsel bestempeld worden. De dieptestructuur moet zichtbaar maken dat genoemde woordgroepen veel gecompliceerder zijn dan hun oppervlaktestructuur toont.

Dit laatste geldt zeker ook voor de infinitiefconstructies die bij verba sentiendi (werkwoorden die een voelen of waarnemen uitdrukken) voorkomen en gemakshalve wel accusativus-cum-infinitivo-constructies genoemd worden. Zin (2) levert daarvan een voorbeeld, evenals de volgende zinnen:

- (5) Ik hoor Johan zingen
- (6) Ik zie Piet voorbijlopen
- (7) Ik voel iets prikken
- (8) Ik ruik wat aanbranden

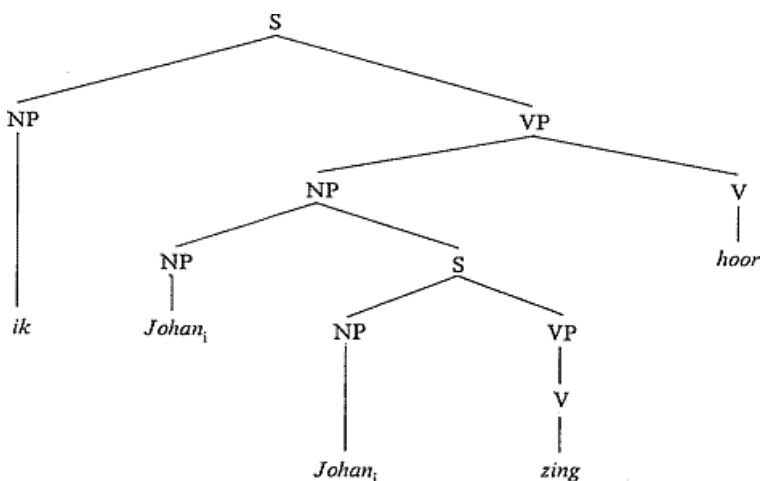
Naar het schijnt komt het verbum *ruiken* in dit soort constructies weinig voor; *voelen* veel vaker, terwijl *horen* en *zien* zeer frequent met zgn. a.c.i.-constructies voorkomen. Van de in 7.2.9. vermelde analyse van dit soort constructies wordt alleen nog de opvatting geaccepteerd waarbij de a.c.i. als ingebedde zin voorgesteld wordt. Dat wil echter niet zeggen dat nu alle problemen opgelost zijn.

De meest voor de hand liggende hypothese is die waarbij de subject-predikaatsrelaties van hoofdzin en bijzin aldus voorstelbaar zijn:

(5a) Ik hoor Johan / Johan zingt

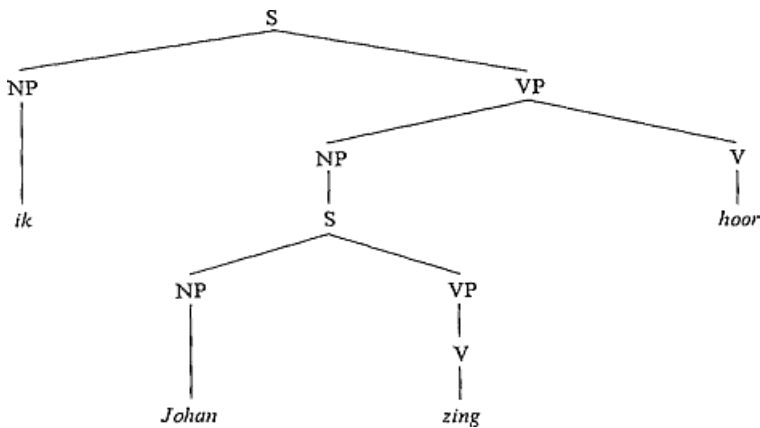
ofwel in een boomdiagram:

(5b)

Uit deze dieptestructuur zou echter de volgende zin te verwachten zijn:
(5c) Ik hoor Johan die zingt.

Maar een beperkende relatieve bijzin bij een eigennaam is ongebruikelijk. Om de relaties die in (5a) uitgedrukt zijn, als zin (5) te realiseren, is daarom door De Geest (1970) de volgende dieptestructuur voorgesteld (de notatie is aangepast aan het systeem dat in deze grammatica gevolgd wordt):
(5d)

Na verschillende transformaties (waarbij *zingt* het feature $\langle - \text{fin} \rangle$ moet hebben!) ontstaat dan (5).

Een tweede onderwerp dat we bij de behandeling van de predikaatscomplementen ter sprake brengen, betreft de zgn. factieve werkwoorden, d.w.z. werkwoorden waardoor een feit vastgesteld wordt.

Inzicht in de aard van factieve predikaten is voor de verklaring van verschillende taalverschijnselen niet van belang ontbloeit. Van een factief predikaat spreken we, wanneer het gebruik van een werkwoord (eventueel een adjectief) de feitelijke waarheid van een bij dat werkwoord aansluitend zinscomplement vooronderstelt. Typisch factieve werkwoorden zijn: *betreuren*, *berouwen*, *zich verwonderen over*, *interessant zijn*. Niet-factieve predikaten zijn bijv. *menen*, *beweren*, *aannemen*, *mogelijk zijn*. Door Th. van den Hoek (1971) zijn op het voetspoor van de Amerikanen Kiparsky en Kiparsky (1970) voor het Nederlands een aantal kenmerken van factieve en niet-factieve predikaten geregistreerd. We noemen er enkele:

(a) factieve predikaten kunnen als complement *het feit dat S* hebben; nietfactieve niet:

- (9) Hij betreurt ernstig het feit dat hij te laat heeft ingegrepen
- (10) *Hij meent het feit dat hij zich vergist heeft
- (11) Het feit dat hij bevorderd is, doet mij veel genoegen
- (12) *Het feit dat hij bevorderd is, is mogelijk

(b) bij factieve predikaten kan een zgn. niet-expletief *het* optreden; bij nietfactieve niet:

- (13) Ik betreur het dat je niet kunt komen
- (14) *Ik meen het dat je niet kunt komen

(c) bij factieve predikaten kan het subject van de ingebedde zin niet in de matrix-zin (de hoofdzin) overgebracht worden; bij een aantal niet-factieve wel:

- (15) Men betreurt dat hij niet aanwezig is
- (16) Men veronderstelt dat hij niet aanwezig is
- (15a) *Hij wordt betreurd niet aanwezig te zijn
- (16a) Hij wordt verondersteld niet aanwezig te zijn

(d) bij factieve predikaten kan de negatie *niet* uit de ingebedde zin niet in de matrix-zin worden overgebracht zonder betekenisverschil teweeg te brengen; bij een aantal niet-factieve predikaten bestaat deze mogelijkheid tot zgn. NEG-verplaatsing wel:

- (17) Paul verbaasde zich erover dat Karel niets verkocht
- (18) Paul dacht dat Karel niets verkocht
- (17a) *Paul verbaasde zich er niet over dat Karel iets verkocht
- (18a) Paul dacht niet dat Karel iets verkocht

Het is mogelijk betekenisverschillen tussen (18) en (18a) te zien; een feit is echter dat beide zinnen een identieke interpretatie kunnen hebben, ondanks het wel geopperde bezwaar dat in (18a) van slordig taalgebruik sprake zou zijn wanneer men er dezelfde lezing als van (18) aan toekent. Van den Hoek (t.a.p.) wijst op de volgende zinnen:

- (19) Ik denk dat hij er geen snars van begrepen heeft
- (19a) Ik denk niet dat hij er een snars van begrepen heeft.

De onmiskenbare grammaticaliteit van (19a) is alleen verklaarbaar wanneer het NEG-element van de matrix-zin afkomstig is uit de ingebedde zin; immers, de woorden **een snars* kunnen niet voorkomen zonder NEG:

- (19b) *Ik denk dat hij er een snars van begrepen heeft

Dezelfde proef kan men nemen met *hoeven*, dat altijd van NEG vergezeld moet gaan:

- (20) Piet dacht dat hij niet hoefde te komen
 (20c) Piet dacht niet dat hij hoefde te komen
 (20b) *Piet dacht dat hij hoefde te komen

Het onderscheid tussen factieve en niet-factieve predikaten verklaart nu ook enkele eigenaardigheden van de complementen bij de verba sentiendi *horen* en *zien*. Wanneer FEIT als kenmerk van de ingebedde zin geldt, verhindert dit dat in (5e) een relatieve bijzin gegenereerd wordt: *Johan die zingt*. Wel kan de ingebedde zin *dat Johan zingt* nu geaccepteerd worden omdat deze zin een feit uitdrukt.

Er is nog één merkwaardigheid waarop we hier moeten wijzen. De betekenis van (5e) Ik hoor dat Johan zingt

kan tweërlei zijn:

- (5e) Ik hoor dat Johan zanglessen heeft en zich in het zingen bekwaamt
 (a)
 (5e) Ik hoor dat Johan nu op dit ogenblik zingt
 (b)

Alleen in de laatste lezing kan de zgn. a.c.i.-constructie gebruikt worden. De tijd van het predikaat uit de matrix-zin en de tijd van het predikaat uit de ingebedde zin moeten dus samenvallen. Dat blijkt ook duidelijk wanneer we (21) nader beschouwen:
 (21) Ik hoorde Johan zingen

Als parafraze van deze zin is alleen mogelijk:

- (21a) Ik hoorde dat Johan zong
 (21b) *Ik hoorde dat Johan zingt

Zin (21b) is ongrammaticaal ter omschrijving van (21), echter niet wanneer in (21b) sprake is van de betekenis die *zingen* in (5c) (a) heeft: 'zanglessen hebben'.

Factieve verba *horen*, *zien* en *voelen* spelen een rol in de volgende zinnen, waarbij de complementen geen gelijktijdige feiten vertegenwoordigen:

- (22) Ik hoor dat Hans zijn kandidaatsexamen gehaald heeft
 (23) Ik zie dat je tot tweede luitenant bent bevorderd
 (24) Hij voelt dat hij door jou bedrogen is

In deze gevallen is geen complementatie volgens het a.c.i.-model mogelijk:

- (22a) *Ik hoor Hans zijn kandidaatsexamen gehaald hebben

De verba *horen*, *zien* en *voelen* hebben hier achtereenvolgens de betekenis 'vernemen', 'vaststellen' en 'het gevoel hebben'. Het zijn hier geen verba sentiendi meer.

Tenslotte wijzen we erop dat de zgn. a.c.i.-constructies volgens deze zienswijze niet zonder meer als bep. van gest. beschreven kunnen worden, zoals soms wel is voorgesteld. (Zie 7.2.9.) Hoewel de boomstructuur van zinnen met een predikatieve toevoeging, resp. een resultatieve werkwoordsbepaling overeenkomsten vertonen met de hierboven geschetste bomen (men vergelijk (15) uit 2.6. met (5e) hierboven), is toch het voorkomen van FEIT een hoogst belangrijk kenmerk dat voor de beschrijving van de bep. van gest. juist niet relevant is. Men zie vooral de opgegeven literatuur, waaraan we veel voorbeelden en observaties te danken hebben.

Literatuur

- P. and C. Kiparsky, Fact, in: *Progress in Linguistics*, ed. M. Bierwisch and K.E. Heidolph, The Hague, etc. 1970, 143-173.
- W. de Geest, Infinitiefconstructies bij verba sentiendi, *SN* 1970-3, 33-59, of in: *TGGiA*, 343-369.
- G.E. Booij, Het modale werkwoord kunnen, *SN* 1971-6, 146-168.
- Th. van den Hoek, Opmerkingen over zinscomplementatie, *SN* 1971-7, 189-215.
- J.D.W. Schroten, Twee typen subjektskomplementatie, *TiN* 1971, 25-31.
- W.P.F. de Geest, *Complementaire constructies bij verba sentiendi in het Nederlands*, Gent z.j. [1972].
- M.K. van Dort-Slijper, Factief *het* of expletief *het*, *Spekt* 1 (1971-72), 45-52.
- T. Pollmann, Het zogenaamde presuppositionele *het* en causaliteit, *NTg* 66 (1973), 265-281.
- W.P.F. de Geest, Naar een beter begrip van 'Kale Infinitiefconstructies', *Glott* 3 (1980), 29-46.

8.3. Beperkingen van NP-structuren

Bij de bespreking van de Bijv. B. in 1.10. hebben we erop gewezen dat een nabepaling altijd achter z'n kern moet blijven staan en niet ervoor kan staan. Wanneer een voorzetselgroep vooraan in de zin staat, kan deze dus geen Bijv. B. zijn bij een nog volgende kern. We herhalen een voorbeeld uit 1.10.:

- (1) (a) In België heb ik nog een wagen van Van Gend en Loos zien rijden.
 (b) Van Van Gend en Loos heb ik in België nog een wagen zien rijden.

In (1)(a) beschouwen we *van Van Gend en Loos* als een Bijv. B. bij *een wagen*, in (1)(b) daarentegen als een Bijv. B. en wel van beperking.

Een ander voorbeeld levert zin (2):

- (2) (a) Piet zag het meisje in de tuin.
 (b) In de tuin zag Piet het meisje.

In de b-zin is *in de tuin* uitsluitend te interpreteren als een Bijw. B. van plaats; de a-zin is echter dubbelzinnig: *in de tuin* kan daar als Bijw. B. bij *het meisje* opgevat worden, maar ook als Bijw. B. Dit wijst erop dat de Bijw. B.-lezing in beide zinnen (2)(a) en (b) mogelijk is, maar de interpretatie als Bijw. B. is alleen te handhaven wanneer de voorzetselgroep achter z'n kern staat. Daarbij kan zo'n bepaling wel van de kern gescheiden raken:

- (1) (c) In België heb ik nog een wagen zien rijden van Van Gend en Loos.

Het naar achteren plaatsen van een constituent, zgn. rechtswaartse verplaatsing, noemen we extractie; het naar voren plaatsen, zgn. linkswaartse verplaatsing heet extractie. Blijkens (1)(b) en (2)(b) zouden we nu dus kunnen stellen dat extractie uit een NP niet mogelijk is. Wanneer een voorzetselconstituent vooraan staat, heeft er dus geen extractie uit een NP, maar uit een VP plaats gehad. De structuur van (2)(b) is dus als volgt:

- (2) (c) [_S[_{VP}[_{PP} in de tuin] [_V zag]] [_{NP} Piet] [_{VP}[_{NP} het meisje]]].

De structuur van (2)(a) is dubbelzinnig:

- (2) (d) [_S[_{NP} Piet] [_{VP}[_V zag] [_{NP} het meisje [_{PP} in de tuin]]]]
 (e) [_S[_{NP} Piet] [_{VP}[_V zag] [_{NP} het meisje] [_{PP} in de tuin]]]

In (2)(d) is de PP een Bijw. B., in (2)(e) een Bijw. B. en dus een aparte constituent in de VP, die zonder bezwaar door de transformatie Topicalisatie naar voren kan worden verplaatst.

Als extractie uit een NP niet mogelijk is (voorlopig is dit dus een hypothese), moet zo'n woordgroep een zeer hecht geheel vormen. Zijn er echter ook tegenvoorbeelden te bedenken?

We weten dat een lijdend voorwerp en een PP die daar direkt op volgt van elkaar gescheiden kunnen worden door *niet* als deze PP een onafhankelijke constituent is. Grammaticaal is dan ook:

- (3) Marius heeft z'n lezing niet over Mahler gehouden.
 (4) Karel heeft z'n boek niet over Nijhoff geschreven.

Wanneer de PP de functie van Bijw. B. heeft, is plaatsing van *niet* onmogelijk:

- (5) *Ik heb die roman niet van Vestdijk gelezen.
 (6) *Wim heeft die artikelen niet over de Arthurromans ontvangen.

Met andere woorden: in de zinnen (5) en (6) zijn de PP's geen onafhankelijke constituenten. Maar toch lijkt extractie mogelijk te zijn; vergelijk:

- (7) Ik heb die roman van Vestdijk gelezen.
 (8) Van Vestdijk heb ik die roman gelezen.

Bij nadere beschouwing echter blijkt dat in (8) de PP een onafhankelijke constituent moet zijn, dat (7) dubbelzinnig is (er is een lezing met de PP als Bijw. B. en een met de PP als Bijv. B.) en dat (5) wel degelijk grammaticaal is in een lezing waarbij de PP als onafhankelijke constituent geïnterpreteerd wordt. Zin (5) dwingt tot zo'n interpretatie, evenals (3) en (4): men verwacht als aanvullingen, resp.

- (3) (a) ... maar over Bruckner.
- (4) (a) ... maar over Bloem.
- (5) (a) ... maar van Du Perron.

De PP's hebben hier dan ook duidelijk de functie van een bepaling van beperking, wat duidelijk wordt in zinnen als de volgende:

- (9) Ik heb de achtste symfonie niet van Mahler gehoord maar van Bruckner.
- (10) Ik heb *De wandelende jood* niet van August Vermeylen gelezen maar van Eugène Sue.

De hypothese dat extractie van een constituent (in ons geval een PP) uit een NP niet mogelijk is, lijkt dus bevestigd te worden: schijnbare tegenvoorbeelden blijken steeds gevallen te zijn waar de PP een onafhankelijke constituent kan zijn en dus geen uit een NP linkswaarts verplaatste constituent.

Ook andere categorieën tonen dezelfde beperkingen: de AP (d.w.z. Adjective Phrase, oftewel adjectief-groep) en de PP. Allereerst geven we voorbeelden met dubbelzinnige AP's en PP's. Steeds blijkt dat bij vooropplaatsing de PP alleen maar als Bijw. B. geïnterpreteerd kan worden:

- (11) (a) Hij reed vloekend op z'n fiets de straat uit.
(b) Op z'n fiets reed hij vloekend de straat uit.
- (12) (a) Dirk ging door een vriendin in Leiden studeren.
(b) In Leiden ging Dirk door een vriendin studeren.

Maar wanneer we ondubbelzinnige PP-complementen beschouwen, blijkt dat extractie niet mogelijk is. De PP is dan dus geen onafhankelijke constituent:

- (13) (a) Joop kwam rammelend van de honger binnen.
(b) *Van de honger kwam Joop rammelend binnen.
- (14) (a) Hij liep geplaagd door schuldgevoelens naar huis.
(b) *Door schuldgevoelens liep hij geplaagd naar huis.
- (15) (a) Alma is naar een vriend van Gustav gegaan.
(b) *Van Gustav is Alma naar een vriend gegaan.
- (16) (a) Ik vind het geloof in een betere wereld absurd.
(b) *In een betere wereld vind ik het geloof absurd.

De hypothese dat extractie van een PP uit een NP niet mogelijk is, kan nu uitgebreid en algemener geformuleerd worden. We kunnen nu spreken van een XP-beperking (waarbij voor X resp. N, A of P gelezen kan worden): Geen

constituent die gedomineerd wordt door een grotere categorie (NP, AP, PP) kan uit die categorie door een transformatieregel naar links verplaatst worden.

Deze XP-beperving gaat trouwens ook in andere opzichten verder dan alleen de extractie van PP's. Ook constituenten als bijvoeglijke bijzinnen en bijstellingen kunnen niet door extractie verplaatst worden:

- (17) (a) We hebben een jongen *die helemaal kaal was* gezien.
 (b) **Die helemaal kaal was* hebben we een jongen gezien.
- (18) (a) Kitty komt uit een land *waar jij nog nooit van gehoord hebt*.
 (b) **Waar jij nog nooit van gehoord hebt* komt Kitty uit een land.
- (19) (a) We troffen daar Van Waveren, *onze vroegere buurman*, aan.
 (b) **Onze vroegere buurman* troffen we daar Van Waveren aan.

Deze XP-beperving werpt nu ook nieuw licht op een kwestie die in de traditionele grammatica in strijd met onze intuïties leek. In 1.8. is uiteengezet dat we alleen van een voorzetselvoorwerp mogen spreken als dit zinsdeel afhankelijk is van een werkwoord. Wanneer dezelfde betekenisrelatie wordt uitgedrukt t.o.v. een zelfstandig naamwoord, spreken we daarentegen van een Bijv. B. Respectievelijk:

- (20) Hij hoopt op beterschap.
 (21) De hoop op beterschap.

Voor velen lijkt dit onderscheid gezocht. Niettemin blijkt er grond voor deze onderscheiding te bestaan, want een PP die als VZV fungeert laat extractie toe, maar een PP die bij een NP behoort niet. Men vergelijk:

- (22) (a) Jaap verlangde erg naar een vakantie aan het Gardameer.
 (b) Naar een vakantie aan het Gardameer verlangde Jaap erg.
- (23) (a) Jaap kende een groot verlangen naar een vakantie aan het Gardameer.
 (b) *Naar een vakantie aan het Gardameer kende Jaap een groot verlangen.

Er bestaan hier schijnbare tegenvoorbeelden:

- (24) (a) Lena geeft nooit rekenschap van haar daden.
 (b) Van haar daden geeft Lena nooit rekenschap.

De b-zin is grammaticaal, maar het werkwoordelijk gezegde is hier dan ook *rekenschap geven* en we zien dat extractie van een PP hier heel goed mogelijk is. Het woord *rekenschap* is hier dus geen NP en de oppervlaktestructuur van (24) (zonder de bepaling *nooit*) ziet er aldus uit:

- (24) (c) [_S[_{NP} Lena] [_{VP}[_V geeft rekenschap] [_{PP} van haar daden]]]

De uiteenzetting die in deze paragraaf gegeven is, laat ruimte voor vele vragen en er zijn ook afwijkende oplossingen voorgesteld. Daarvoor verwijzen we naar de literatuur.

Literatuur

J.G. Kooij en E.L. Wiers, Vooropplaatsing van PP's in het Nederlands, *Spekt* 6 (1977), 445-449, of in: *Tkb*, 173-177.

M. Klein en M.C. van den Toorn, Vooropplaatsing van PP's, *Spekt* 7 (1978), 423-433, of in: *Tkb*, 177-188.

J.G. Kooij en E.L. Wiers, Vooropplaatsing, verplaatsingsregels en de interne structuur van nominale groepen, in: J.G. Kooij (ed.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*, Leiden 1978, 105-143.

M. Klein en M.C. van den Toorn, Van NP-Beperking tot XP-Beperking: een antwoord op Kooij en Wiers 1978, *NTg* 72 (1979), 97-109.

G. de Haan, Onafhankelijke PP-komplementen van nomina, *Spekt* 8 (1979), 330-339.

J.G. Kooij en E. Wiers, Beperkingen en overschrijdingen: een antwoord aan Klein en Van den Toorn, *NTg* 72 (1979), 488-493.

F.Ch. van Gestel, Hocus-Focus, *LiN 1977-1979*, Dordrecht 1980, 283-290.

J.G. Kooij, Preposed PP's in Dutch and the definition of grammatical relations, in: *Linguistic Studies offered to Berthe Siertsema*, Amsterdam 1980, 85-90.

9. Semantiek

9.1. Semantiek als onderdeel van de grammatica

De grammatica van een taal - zowel de morfologie als de syntaxis - betreft de studie van vormverschijnselen in verband met hun betekenis. Ook bij de meest formele taalbeschouwing speelt op de achtergrond de betekenis altijd een rol; dat kan ook niet anders, want men kan pas zinnig over taal spreken als men die taal kent, dus weet wat een willekeurige taaluiting betekent. In de voorafgaande hoofdstukken, of die nu betrekking hadden op traditionele, structurele of generatieve taalbeschouwingen, heeft steeds de betekenis van de besproken taaluitingen impliciet (soms ook expliciet) een rol gespeeld. Het is echter ook mogelijk de betekenis van taaluitingen te bestuderen, die niet met bepaalde grammaticale vormen correleren en die daardoor in de grammatica zelf moeilijk ondergebracht kunnen worden. Juist deze verschijnselen komen ter sprake in dit hoofdstuk. Het geheel van de studie van al deze betekenisverschijnselen heet betekenisleer of semantiek.

De meeste aandacht heeft van oudsher de betekenis van het woord gekregen, zozeer zelfs dat men geneigd is semantiek te vereenzelvigen met de leer van de woordbetekenis. Toch is dat niet juist, want ook de betekenis van zinnen en zinsdelen verdient nadere aandacht, ook al staan op dit gebied minder voorstudies ter beschikking. Dat de woordbetekenis het uitvoerigst bestudeerd is, houdt echter geenszins in dat in dit veld van onderzoek eenstemmigheid heerst; integendeel, er bestaan nog talrijke grote problemen.

Een algemeen aanvaard onderscheid is - ondanks uiteenlopende meningen - het onderscheid tussen grammaticale en lexicale betekenis (verg. 5.1.1.). De lexicale betekenis is de betekenis die men als taalgebruiker kent en desgewenst in een woordenboek kan opzoeken. Die betekenis is niet systematisch af te leiden uit de vorm van een woord: het is niet in te zien waarom nu juist de vorm *tafel* de betekenis 'tafel' draagt en de vorm *stoel* de betekenis 'stoel'. M.a.w.: het verband tussen de vorm en de betekenis van een woord is arbitrair en alleen door conventie zo vastgesteld. Daarnaast bestaan er vormverschijnselen die wel systematische samenhang vertonen; wanneer we met elkaar vergelijken *tafels*, *appels*, *emmers*, *bezems*, dan kunnen we op grond van onze kennis van het Nederlands vaststellen dat het element *-s* telkens eenzelfde betekenismoment tot uitdrukking brengt: dat van een meervoud. Hetzelfde laat zich vaststellen voor de *-en* van de woorden *stoelen*, *boeken*, *banken*, *lampen*. Deze soort betekenis noemt men grammati-

cale betekenis; dat wil dus zeggen: de in grammaticale termen te omschrijven betekenis die moet worden toegekend aan vormverschijnselen die in systematische samenhang betekenisverschillen tot uitdrukking brengen in vergelijking met andere woorden die bedoelde vormverschijnselen missen. Zo zeggen we dat *stoelen*, *boeken*, *banken* en *lampen* door het vormverschijnsel *-en* alle op dezelfde wijze in betekenis verschillen in vergelijking met *stoel*, *boek*, *bank* en *lamp* die dit vormverschijnsel missen. De betekenis kan slechts in grammaticale termen beschreven worden, zoals 'meervoud' voor *-en* of *-s*, 'diminutief' voor *-tje*, 'comparatief' voor *-er*, 3e persoon enkelvoud voor *-t*, om slechts een paar voorbeelden te noemen. De woorden *stoel*, *boek*, *bank* en *lamp* hebben met elkaar ook een element gemeen, nl. hun eigenschap van zelfstandig naamwoord. Dat gemeenschappelijk element noemt men ook wel de grammaticale *waarde*; wanneer we die kennen weten we dat deze woorden een meervoudsuitgang of een diminutiefuitgang kunnen aannemen. De grammaticale *betekenis* die in *stoel*, *bank*, enz. is uitgedrukt, nl. die van een enkelvoud, is niet door een zichtbaar vormverschijnsel tot uitdrukking gebracht. Men zegt in dat geval dat de grammaticale betekenis 'enkelvoud' door een nulteken gerepresenteerd wordt.

De lexicale betekenis van een woord heeft echter altijd het meest in het centrum van de aandacht gestaan. Daarbij viel de taalkundigen vooral op dat woorden in de loop der tijden van betekenis kunnen veranderen. Zo komt het dat de studie van de woordbetekenis lange tijd voornamelijk historisch gericht was; semantiek werd bijna synoniem met studie van betekenisontwikkeling. Pas met de komst van het structuralisme is men scherp gaan onderscheiden tussen synchronie en diachronie. Bij de voorstelling van de taal als een systeem (De Saussures 'langue') paste het beeld van de synchronie: de volledige dwarsdoorsnede van het systeem op één moment. Aangezien zo iets alleen optimaal te verwezenlijken is in de eigen tijd, werd synchronische taalbeschouwing vrijwel identiek met moderne taalbeschouwing. De diachronische beschouwing daarentegen is door het ontbreken van voldoende historisch materiaal altijd onvolledig; op z'n best is een lengtedoorsnede door de eeuwen heen mogelijk, waarbij één verschijnsel - hetzij vorm, hetzij betekenis - bestudeerd wordt. Het volledige overzicht van het systeem is voor oudere taalperioden immers toch niet bereikbaar.

Zo ontstond de situatie waarbij de historische semantiek, die in de negentiende eeuw, de tijd van het historisch comparatisme, tot grote bloei was gekomen, vrijwel niet werd voortgezet, terwijl de synchronische betekenisleer weinig beoefend werd door de overwegende pre-occupatie met vormverschijnselen die altijd kenmerkend is geweest voor het structuralisme. Pas met de komst van de t.g.-grammatica is de belangstelling voor de semantiek - vooral in Amerika - weer sterk toegenomen. Ook de analyse van woordbetekenissen op het synchrone vlak wordt daarbij in belangrijke mate beoefend.

In de volgende paragraaf, die over woordbetekenis handelt, zal vooral de

synchronische semantiek aandacht krijgen. Het is echter onvermijdelijk dat een aantal begrippen uit de historische betekenisleer daarbij ter sprake gebracht worden; veelal krijgen deze ook meer reliëf door nieuwere opvattingen.

9.2. Woordbetekenis

Woordbetekenissen staan onderling in bepaalde relaties tot elkaar; die relaties kunnen een dusdanige systematiek vertonen dat het mogelijk is tot verhelderende classificaties over te gaan. Zo heeft de synchronische structurele taalbeschouwing aanleiding gevonden reeds lang bekende onderscheidingen uit de historisch-vergelijkende linguïstiek stilzwijgend over te nemen. Daartoe behoort o.m. het onderscheid tussen synoniemen en homoniemen. Onder synoniemen verstaat men woorden met verschillende klankvorm maar met dezelfde betekenis, zoals *kim* en *einder*; onder homoniemen verstaat men woorden met dezelfde klankvorm maar met verschillende betekenis, zoals *kapel* 'vlinder' en *kapel* 'muziekgezelschap'. In plaats van homoniemen spreekt men ook wel van homofonen; het laatste duidt iets duidelijker aan dat de overeenkomst alleen in de klank zit. De term homografen tenslotte is ook gebruikelijk, maar deze heeft uiteraard vooral betrekking op de schrijfwijze. In het Nederlands, dat een tamelijk bevredigende spelling heeft, zijn haast alle homofonen tevens homografen; een paar typische homografen (geen homofonen) vormen *bedelen* (bæde.lə] naast *bedelen* [be.dələ] en *negeren* [nøge.rə] naast *negeren* [ne.gərə].

Homonymie is een verschijnsel dat grote problemen met zich meebrengt. Het is namelijk uiterst moeilijk uit te maken wanneer we met twee verschillende woorden met dezelfde klankvorm te doen hebben of met één woord met meer (meestal van elkaar afleidbare) betekenissen. Een goed voorbeeld ter illustratie hiervan biedt het woord *bank*, dat we kennen in de betekenis 'zitmeubel' en in de betekenis 'kredietinstituut'. Deze betekenissen liggen ogenschijnlijk zo ver uiteen dat men geneigd is van twee woorden *bank* te spreken: *bank*¹ en *bank*². Maar anders wordt dat wanneer historisch onderzoek ons leert dat de betekenis van 'geldbank, kredietinstituut' zich ontwikkeld heeft uit de bank, waarop de geldwisselaars vroeger gewoon waren hun stapeltjes geld uit te stallen. Men kan dus zeggen dat de ene betekenis zich uit de andere ontwikkeld heeft, dat we twee betekenissen of betekenisaspecten van hetzelfde woord aantreffen. Dit laatste verschijnsel noemt men wel polysemie: één woord vertoont dan een scala van betekenisaspecten. Gewoonlijk worden metaforen (waarover straks meer) onder polysemie begrepen: de *arm* van een mens en de *arm* van een rivier (het laatste gebruik is een metafoor) rekent men dan tot één en hetzelfde woord *arm*. Maar een echt homoniem van dit *arm* is het adjectief *arm*, dat de betekenis 'behoefstig, niet-rijk' heeft (zie ook 6.1.).

Synonymie kan verhelderd worden wanneer we inzicht hebben in het

verschil tussen analytische en synthetische beweringen. Een synthetische bewering is een uitspraak die waar of onwaar kan zijn, maar waarvan het waarheidsgehalte nooit met taalkundige middelen bepaald kan worden. Zo kan de bewering *ik ben gisteren in Amsterdam geweest* waar of onwaar zijn; het hangt ervan af wie deze uitspraak doet en in wat voor omstandigheden. Analytisch nu noemen we een bewering die noodzakelijk waar is: op grond van het in de taal vigerende betekenissysteem is zo'n bewering altijd waar. Een voorbeeld daarvan is *de walvis is het grootste levende zoogdier* of *een vrijgezel is een ongehuwde man die geen weduwnaar is*. Wanneer we nu twee woorden door de copula *is* of *zijn* kunnen verbinden, zodanig dat een analytische bewering ontstaat die bovendien omkeerbaar moet zijn, mogen we die twee woorden synoniemen noemen. Voorbeelden zijn *zoogdieren zijn mammalia* en *mammalia zijn zoogdieren*. Volledige synonymie betekent dus dat de betreffende woorden in alle denkbare contexten verwisselbaar moeten zijn. In plaats van *een vrijgezel is ongetrouwd* kunnen we ook zeggen *een vrijgezel is ongehuwd*. De woorden *ongetrouwd* en *ongehuwd* zijn dan ook synoniemen van elkaar. Complete synonymie is echter zeldzaam. De meeste synoniemen voldoen niet aan de eis van strikte verwisselbaarheid, aangezien er veelal een verschil in gevoelswaarde op te merken valt. Zo is *horizon* een veel 'gewoner' woord dan *kim* of *einder*, hoewel hun betekenissen synoniem zijn, hebben de laatstgenoemde woorden een wat plechtige of poëtische gevoelswaarde. Datzelfde laat zich vaststellen bij *fruit* en *ooft*, *eten*, *voedsel* en *spijs*.

Wanneer we de structuur van de analytische bewering handhaven, maar we vervangen één van de synoniemen door een ander woord op een dusdanige wijze dat nu een contradictoire uitspraak ontstaat, hebben we te maken met zgn. antonymie. Dat is het geval bij een zin als *een vader is een moeder* of *een bruidegom is een bruid*. We noemen *vader* en *moeder*, evenals *bruidegom* en *bruid* antoniemen, woorden die elkaars tegengestelde zijn. Tegengestelde betekenissen kunnen echter op verschillende niveaus liggen. Een duidelijk geval vormen die antoniemen die elkaars complement zijn, zoals *man-vrouw*, *jongen-meisje*, *reu-teef*, *stier-koe*, *hengst-merrie*. Het verschil in sekse levert een evident voorbeeld van complementaire antonymie, die bij zeer veel woorden tot uitdrukking komt. Een tweede geval vormen antoniemen die een 'omgekeerde' betekenis ten opzichte van elkaar vertonen, of zoals men dat noemt: elkaars converse vormen. Dat blijkt uit de woordparen *kopen-verkopen*, *krijgen-geven*, *voorgaan-volgen*. Het derde type antoniemen zijn de echte tegenstellingen zoals *oud-jong*, *groot-klein*, enz. Toch drukken deze echte antoniemen - het betreft hier meestal adjectieven - geen absolute begrippen uit: we kunnen zeggen: *een kind van zes jaar oud is nog jong*, zonder dat de antoniemen *oud* en *jong* hier contradictoir werken. Deze antonieme adjectieven vertegenwoordigen namelijk relatieve termen, waarvan de betekenis luidt: 'meer Adj. dan de norm'. Zo betekent *groot* 'groter dan de norm', 'groter dan het gemiddelde', wanneer we een

bepaald exemplaar van een walvis als groot karakteriseren. Noemen we daarentegen een bepaald exemplaar van een walvis klein, dan is ook dat relatief, want een kleine walvis is nog altijd een groot dier. Wanneer het relatieve aspect niet ter zake doet, wordt altijd één adjectief van het betreffende antoniemenpaar gebruikt, dat dan als primaire vorm ervaren wordt. Zo vraagt men *hoe groot is die kamer?* en *hoe oud ben jij?*; niet: *hoe klein is die kamer?* en *hoe jong ben jij?* Bij een opsomming van antoniemenparen blijkt zelfs een zekere voorkeur voor het vooropplaatsen van de primaire term: *groot-klein, lang-kort, oud-nieuw, oud-jong, hoog-laag, zwaar-licht, licht-donker, dik-dun, veel-weinig, laat-vroeg.*

Een ander aspect van de systematische semantiek biedt tenslotte het begrip hyponymie. Onder hyponiemen verstaan we woorden, welke betekenis door een andere, overkoepelende betekenis gedekt wordt. Men zegt ook wel dat hyponiemen in een ander woord besloten liggen. Een mooi voorbeeld vormt het systeem van de kleurnamen: *scharlaken* en *vermiljoen* zijn hyponiemen van *rood*, *aquamarijn* en *bleu* hyponiemen van *blauw*. Men kan zeggen dat hyponiemen geïnccludeerd worden in of gesubsumeerd worden onder de overkoepelende term waarvan zij deel uitmaken. Veel woordbetekenissen kunnen op deze wijze ingepast worden in een hiërarchisch systeem, dat echter vaak open plekken vertoont. We kunnen *tulp*, *roos* en *dahlia* als hyponiemen van *bloem* beschouwen, *rood*, *blauw* en *geel* als hyponiemen van *gekleurd* of *kleurig*, maar voor een groot aantal adjectieven die vormen aanduiden, zoals *langwerpig*, *ovaal*, *vierkant*, ontbreekt een naam waarvan genoemde adjectieven weer hyponiemen zijn.

Het is wel duidelijk dat inzicht in deze systematiek van belang is voor een analyse in componenten zoals het lexicon van de t.g.-grammatica dat nodig heeft. De meeste 'features' zijn begrijpelijk door inzicht in verschijnselen als antonymie en hyponymie.

Minder systematisch zijn een aantal verschijnselen, die traditioneel bij de semantiek behandeld worden en die de neerslag vormen van disparate ontwikkelingsprocessen, die soms voor de historicus achterhaalbaar zijn, soms niet. Daartoe behoort in de eerste plaats de zgn. gevoelswaarde van het woord, die, zoals we zagen, volledige synonymie onmogelijk kan maken. Men kan zeggen dat ieder woord een denotatie heeft (of een denotatieve laag), die de exact omschrijfbare betekenis is, en een connotatie (of een connotatieve laag), die de - minder exact te beschrijven - gevoelswaarde is: het complex van gevoelens dat het gebruik van een bepaald woord bij de taalgebruiker kan oproepen. Die gevoelswaarde kan verschillen al naar gelang de gebruikssfeer, de betrokken spreker of de periode van gebruik verschilt. Zo heeft het woord *heer* een andere gevoelswaarde in de leuze *Wees een heer in het verkeer* dan in een door de situatie ironisch op te vatten uitlating *Dat is ook een mooi heer*.

Van sommige woorden is de denotatieve laag dermate primair dat nog

nauwelijks van een connotatieve laag gesproken kan worden. Dat is vooral het geval bij wetenschappelijke termen die een scherp gedefinieerde betekenis hebben: *diagonaal, hoogtelijn, octaëder, H₂O, foneem*. We moeten hier afzien van het persoonlijke gevoel van onbehagen dat iemand met een hekel aan wiskunde kan overvallen bij het horen van *driehoek* of *cosinus*; het gaat hier om een als algemeen erkende gevoelswaarde. Woorden waarbij die gevoelswaarde primair is, zozeer dat de denotatie nauwelijks nog te beschrijven is, treffen we ook aan: scheldwoorden als *huffer, oelwapper, flapjanus* behoren daartoe. Aanduidingen als *jood, geus, communist, illegaal* e.d. zijn er tenslotte om te bewijzen dat in een en dezelfde taalperiode de gevoelswaarde van een woord kan verschillen: wat voor de één een scheldwoord is, is voor de ander een erenaam.

Gevoelswaarde speelt een rol bij het verschijnsel dat als eufemisme bekend is geworden. Men verstaat eronder: het streven om woorden of uitdrukkingen waarvan de gevoelswaarde algemeen als onaangenaam ervaren wordt, te vervangen door verzachtende woorden. De term wordt ook concreet gebruikt: een eufemisme is een verzachtend woord of dito uitdrukking. Duidelijke voorbeelden vormen *gekkenhuis*, dat om zijn onaangename connotatie vervangen werd door *krankzinnigengesticht*, dat om dezelfde reden moest wijken voor *psychiatrische inrichting* of kortweg *inrichting*; de ziekte die in de vorige eeuw *tering* heette, kreeg om soortgelijke redenen de naam *tuberculose*, dat weer vervangen werd door *t.b.c.* of ook *t.b.* Het woord dat aan vervanging toe is, noemt men ook wel taboe, waardoor een uitbreiding gegeven wordt aan een term die in de culturele antropologie een meer technische betekenis heeft: in animistische godsdiensten is het gebruikelijk dat bepaalde zaken of woorden aan het gewone gebruik onttrokken zijn, onschendbaar zijn. Ze mogen dan ook niet genoemd worden, maar worden op andere wijze aangeduid. Wanneer wij in onze cultuur zeggen dat iets taboe is, betekent dat dat er niet over gesproken mag worden. Behalve bij woorden die betrekking hebben op God, duivel en dood, doet zich dat ook voor bij allerlei woorden voor ziekten, stoornissen in geestelijke vermogens, dronkenschap, lichaamsfuncties (vooral seksuele) en alles wat daarmee samenhangt. Als voorbeelden - enkele moeten volstaan - noemen we: *de Almachtige, de drommel, heengaan, t.b., hij is wat vreemd, hij heeft een stuk in z'n kraag, het toilet, naar bed gaan*.

Met de laatste voorbeelden zijn we op het terrein van de betekeniswijziging gekomen. Over het algemeen kunnen we daarbij onderscheid maken tussen veranderingen waarbij iets aan een bestaande betekenis wordt toegevoegd (vergelijk de bovengenoemde gevallen *heengaan, toilet, naar bed gaan*) en veranderingen waarbij slechts een deel van een bepaalde betekenis gebruikt wordt. Het laatste geval doet zich voor wanneer men iemand *een rund* noemt en daarmee uitsluitend bedoelt te zeggen dat iemand dom als een rund is; talrijke betekenisaspecten van *rund* doen daarbij niet ter zake.

Het laatste geval is een voorbeeld van betekenisoverdracht of metafora. Deze overdracht berust op vergelijking, waarbij slechts een deel van de betekenis relevant is. Wanneer we spreken van *het oor van een kopje*, ligt daaraan een vergelijking ten grondslag met het menselijke oor, doch het is zonder meer duidelijk dat uitsluitend de uiterlijke vorm van het oor daarbij een rol heeft gespeeld en niet de essentiële functie die het oor voor ons heeft als gehoororgaan. Het menselijk lichaam heeft voor vele metaforen gezorgd die in onze taal ingang gevonden hebben zonder dat men zich nog bewust is dat hun herkomst via de metafora verklaard kan worden. Als voorbeelden noemen we *de kruin van een boom*, *het oog van een naald*, *de mond van een rivier*, *de neus van een vliegtuig*, *de tanden van een zaag*, *de hals van een fles*, *een heuvelrug*, *de voet van een berg*, *een kniestuk*.

De analyse van de woordbetekenis in afzonderlijke componenten verschaft ons inzicht in de werking van de metafora. Het tot stand komen van een metafoor kan begrepen worden als berustend op de opzettelijke schending van selectieregels en strikte subcategorisatieregels, zoals die uiteengezet zijn in 2.8. Vooral in de poëzie is dit verschijnsel bekend. In de zin *De maan verft een gevaar over de gracht* (Marsman) is door het gebruik van *verven* een nieuwe, ongebruikelijk feature aan *maan* toegevoegd, nl. [+ levend], ja zelfs [+ menselijk]. Dit verschijnsel, bekend onder de naam personificatie, speelt een grote rol in de taal. Het vers van Marsman is nog opvallend door een zekere ongebruikelijkheid van *verven*, maar men realiseert zich nauwelijks dat in zinnen als *Het zonlicht kleurt de daken rood* en *De zon gaat onder* hetzelfde aan de hand is.

Degeen die voor het eerst een inbreuk maakt op gangbare selectierestricties, valt op door zijn afwijkend taalgebruik. Gewoonlijk is zo iemand een dichter, maar het is ook mogelijk dat een taalgebruiker zonder zich bewust te zijn van enige poëtische gave op de boven aangegeven wijze nieuwe taal schept door metafora. Wanneer zo'n metafoor algemeen aanvaard wordt, is daarmee een betekeniswijziging tot stand gekomen. Zo moet eens een zin als *Dat kopje heeft een oor* nieuw zijn geweest; daarbij werd dan de feature [+ menselijk lichaamsdeel] veranderd in [- menselijk lichaamsdeel]. Op den duur werd dat gewoon, zodat men zich nu niet meer realiseert met beeldspraak te doen te hebben. Dit proces is nog steeds gebruikelijk. We wijzen op metaforen uit recente tijd: *zebra* voor 'voetgangers-oversteekplaats' en *haaietanden* voor 'driehoekige witte vakken op het wegdek om de toegang tot een voorrangsweg te markeren'.

Een ander soort overdracht, die niet op vergelijking berust, noemen we metonymia. Wezenlijk hiervoor is de partiële overeenkomst met het ruimtelijk, tijdelijk of causaal met het groundbegrip verbundene. Bekende gevallen leveren *pars pro toto* (een deel wordt in plaats van het geheel genoemd), zoals *een zeil* voor 'een schip', *een broekje*, voor 'een klein mannetje', en *totum pro parte* (het geheel wordt in plaats van een deel genoemd), zoals *de fiets oppompen* voor 'de fietsband oppompen'. Van metonymia is ook

sprake wanneer een stofnaam gebruikt wordt om een van die stof vervaardigd voorwerp aan te duiden: *een glas, een blik, een ijzer, een kurk, een leertje*.

Als laatste verschijnsel dat we bij de semantiek onderbrengen, wijzen we hier op de zgn. volksetymologie. Volksetymologie heeft niets met etymologie te maken; het is een gevolg van het streven van de taalgebruiker woorden met een vreemde klankvorm dusdanig te vervormen dat hun uiterlijk in overeenstemming komt met taalelementen waarvan men de betekenis terdege kent. Zo is *scorbut* verbasterd tot *scheurbuik*, aangezien de elementen *scheur-* en *buik* een bekende betekenis hebben; hun combinatie leverde - strikt genomen - geen adequate betekenis, maar dat deed er klaarblijkelijk niet toe. Een enkele maal is de verbastering zinvol; dat is het geval bij het via het Spaans in onze taal gekomen *hamaca*, dat als *hangmat* verder leeft. Ook uit de kindertaal is het verschijnsel heel bekend. We wijzen op *botaniseertrommel* dat tot *boterham-marcheertrommel* vervormd werd.

Literatuur

C.G.N. de Vooys, De 'gevoelswaarde' van het woord, *NTg* 1 (1907) 158-168, of in: Dez. *Verzamelde taalkundige opstellen* II, Groningen, Den Haag 1925, 123-134.

A. Reichling, *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*, Zwolle 1935 [onveranderde herdruk 1967].

P.C. Paardekooper, Betekenaar, betekenis en naam, *NTg* 46 (1953) 40-43.

J.A. Huisman, e.a., *Nette en onnette woorden*, Hilversum, Antwerpen 1962.

H. Schultink, On Word-identity, *Lingua* 11 (1962) 354-362.

J.J. Katz, Analyticity and Contradiction in Natural Language, in: J.A. Fodor and J.J. Katz, *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*, Englewood Cliffs, N.J. 1964, 519-543.

S.C. Dik, *Relatieve termen*, Amsterdam 1969 [rede].

J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1971, Chapter 9, 10.

F. de Tollenaere, Lexicografie en linguïstiek. Het probleem der woordbetekenis, *Ts* 90 (1974), 81-105.

G.E. Booij, Wanneer bestaat een woord?, *De Revisor* 5 (1978), 55-61, of in: *Morf Ned*, 163-170.

9.3. Betekenis van zinsdelen

Een geheel ander soort betekenis dan de woordbetekenis treffen we aan bij de betekenis van zinsdelen. Deze soort betekenis is niet lexicaal, maar men zou ze structureel of functioneel kunnen noemen. We denken hier aan de betekenis van een subject of een object, die elk een aparte dienst (functie) verrichten in een zin, ieder een aparte relatie leggen t.o.v. andere zinsdelen. Ook de term relationele betekenis zou passen.

De afzonderlijke zinsdelen zoals die in hoofdstuk 1 de revue gepasseerd zijn, bezitten elk zo'n relationele betekenis. Het is aan te nemen dat hun aantal in de door de t.g.-grammatica gepostuleerde dieptestructuur geringer is. Chomsky ziet bestaansreden voor de noties 'subject-of', 'direct-object-of', 'predicate-of' en 'main-verb-of', die de voornaamste functies uitdrukken. Het object zal behalve een direct object (LV) ook wel een indirect object (MV en BV) moeten omvatten; vele bepalingen (Bijw. B., Bijv. B. en Bep. v. gest.) zijn af te leiden uit de notie predikaat. Dit is alles echter nog speculatief.

Evenzeer speculatief, maar met meer speelruimte voor andere mogelijkheden is het voorstel van Charles J. Fillmore, die een grammatica wil baseren op een aantal elementaire 'cases'. Zijn 'case grammar' omvat de volgende zinsdeelfuncties:

<i>Agentive</i> ,	voor een levend wezen dat de actie uitvoert, door het verbum genoemd;
<i>Instrumental</i> ,	voor een niet-levende kracht of een dito object dat causaal verbonden is met de door het verbum aangegeven actie;
<i>Dative</i> ,	voor een levend wezen dat de invloed ondergaat van de door het verbum aangegeven actie;
<i>Factitive</i> ,	voor een object of resultaat van de door het verbum aangegeven actie;
<i>Locative</i> ,	voor de plaats waar de door het verbum genoemde actie zich afspeelt;
<i>Objective</i> ,	voor een vrij neutrale casus, uit te drukken door een nomen welks rol door het verbum bepaald wordt en wel door de semantische interpretatie van dat verbum zelf.

Het is duidelijk dat deze relaties - Fillmore laat de mogelijkheid van aanvullingen open - door het verbum 'gestuurd' worden; het verbum is een zeer centraal element in de zin.

Fillmore's 'cases' zijn te demonstreren aan de volgende zinnen:

(1) Jan opende de deur met een sleutel

Hierin is *Jan* agentief, *de deur* objectief en *een sleutel* instrumentalis.

(2) De deur werd door Jan met een sleutel geopend

Hierin zijn precies dezelfde relaties aanwezig: *de deur* is nog steeds objectief en *Jan* agentief; noties als 'onderwerp' en 'bepaling van de handelende persoon' zijn daarmee tot oppervlakteverschijnselen geworden. Nog sterker blijkt dat in de volgende zin:

(3) De sleutel opende de deur

Hier zijn nog steeds dezelfde relaties aanwezig; *de sleutel* is alleen maar in de oppervlaktestructuur subject in de zin; in de zeer diepe structuur ('very deep structure') is hij nog altijd instrumentalis.

Een ander voorbeeld levert zin (4):

(4) De ruit brak

Volgens Fillmore is *de ruit* hier objectief; in de oppervlaktestructuur is *de ruit* weliswaar subject, maar een ruit kan niet uit zichzelf breken: er moet een oorzaak voor te vinden zijn. Dat is het geval in (5):

(5) De steen brak de ruit

Hier is *de steen* de instrumentalis; de subjectsfunctie is alleen in de oppervlakte aanwezig. Het levende wezen dat als agentief bij dat alles verzwegen werd, is echter expliciet genoemd in de volgende zin:

(6) Harry brak de ruit met (door middel van) een steen

Hier zijn alle vereiste casus expliciet uitgedrukt: *Harry* is agentief, *de ruit* is objectief en *een steen* is instrumentalis.

Opmerkelijk bij dat alles is dat allerlei negentiende-eeuwse linguïstische ideeën, bekend uit de indogermanistiek, hier opnieuw toepassing vinden. Daartoe behoort ook het inzicht in het onderscheid van tenminste twee types objecten, afhankelijk van het verbum. In de germanistiek spreekt men van 'affiziertes Objekt' en 'effiziertes Objekt'. We kunnen dat verduidelijken met twee voorbeeldzinnen:

- ∅ Hans leest een brief
- θ Hans schrijft een brief

In (7) is sprake van een object dat aan de handeling onderworpen is; in feite verandert het object daardoor niet. In (8) daarentegen ontstaat het object door de handeling die door het verbum wordt uitgedrukt. We zouden dat een resultatief object kunnen noemen.

Literatuur

- Ch. J. Fillmore, The Case for Case, in: *Universals in Linguistic Theory*, ed. E. Bach and R.T. Harms, New York, Chicago, etc. 1968, 1-90.
- Ch. J. Fillmore, Lexical Entries for Verbs, *Found. of L.* 4 (1968) 373-393.
- Ch. J. Fillmore, The Grammar of *Hitting* and *Breaking*, in: *Readings in English Transformational Grammar*, ed. R.A. Jacobs and P.S. Rosenbaum, Waltham (Mass.), Toronto, London 1970, 120-133.
- M.C. van den Toorn, *Zinsdelen, constituenten en zeer diepe structuur*, Assen 1972 [rede].

9.4. Zinsinhoud en zinsbetekenis

In veel taalbeschouwingen staat al sinds de Oudheid de zin als semantische eenheid centraal; volgens andere opvattingen komt het primaat aan het woord toe. We kiezen hierin geen positie, maar wijzen er alleen op dat de semantiek van de zin geheel andere aspecten vertoont dan die van het woord. Men kan op goede gronden poneren dat de inhoud van een zin -

vooropgesteld dat we te maken hebben met een zin van meer dan één woord - iets anders mededeelt dan de som van de woorden. Doordat die woorden door plaatsing, door flexie, door intonatie in een zeer bepaalde relatie tot elkaar zijn komen te staan, drukken ze iets anders uit dan de som van hun afzonderlijke betekenissen. Dat andere noemt men de zinsinhoud en daarmee is het terminologisch onderscheiden van de woordbetekenis: inhoud is dus iets anders dan betekenis.

Hiermee hebben we termen gevonden die kunnen dienen bij een definitie van de zin. Onder een zin dan kunnen we verstaan: één of meer woorden die blijkens een bepaalde intonatie een semantisch geheel vormen; indien de zin bestaat uit meer woorden, staan die woorden in een door vormelijke kenmerken bepaald verband, waardoor de inhoud van het geheel anders is dan de som van de woordbetekenissen; wanneer de zin bestaat uit één woord, is een contextueel of situationeel verband vereist om de inhoud duidelijk te maken. Deze laatste vereiste geldt in mindere mate voor meerwoordzinnen: hun inhoud is ook los van enigerlei situatie meestal wel begrijpelijk.

Uit dat alles volgt dat iemand die de eerste rij woorden van het bekende leesplankje opzegt: *aap, noot, mies, wim, zus, jet*, daarmee geen zin produceert: er is geen sprake van een verband waardoor een zinsinhoud is ontstaan. Dat is wel het geval bij *Wim en Jet spelen met Zus* of *De aap eet een noot*; ook buiten een concrete situatie is hier sprake van een zinnige inhoud. Minder duidelijk is die inhoud bij eenwoordzinnen als *Mies!* of *Noot*; zonder verklarende situatie wordt een interpretatie wel heel moeilijk.

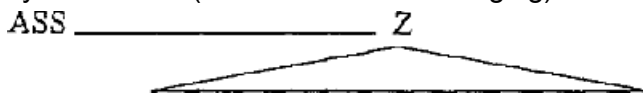
We komen hiermee op het onderscheid tussen uiting en zin. Ieder zal ervan overtuigd zijn dat de woordenreeks *Mag ik even passeren?* volgens bovengenoemde criteria een zin genoemd mag worden. Ontelbare malen per dag zijn deze woorden in deze volgorde met deze intonatie te horen. Nu kunnen we zeggen dat al die uitspraken evenzovele zinnen zijn, maar ook kunnen we zeggen dat hier slechts sprake is van één zin en een groot aantal uitingen van diezelfde zin. Een uiting wordt daarmee tot een zin die in een bepaalde situatie of context in gesproken of geschreven vorm voortgebracht wordt. Een zin daarentegen is dan een abstractie van een uiting. Scherper gedefinieerd: een zin is de voorstelling van de klasse van alle uitingen die herhalingen van elkaar zijn. In deze opvatting (in Nederland duidelijk onder woorden gebracht door Kraak en Klooster) is de zin het object van de syntaxis.

Hierdoor is verklaarbaar dat bij de syntactische analyse van zinnen rekening moet worden gehouden met allerlei vormen van ambiguïteit (dubbelzinnigheid). Bij concrete uitingen speelt die ambiguïteit een veel geringere rol, aangezien de situatie waarin een uiting voorkomt eventuele dubbelzinnigheid meestal opheft. Zo is de uiting *Wil je roken?* niet ambigu te noemen; pas wanneer de spreker zijn vraag laat volgen door de uitnodiging *Steek dan je jas maar in brand*, blijkt dat een dubbelzinnige interpretatie mogelijk is.

Bij de beschouwing van zinnen - abstracties - blijkt dat die eventuele dubbelzinnigheid van meet af aan ingecalculleerd moet worden. Daarbij zijn soorten ambiguïteit te onderscheiden, waarvan één soort lexicaal van aard is: zij berust op homonymie en is als zodanig bij de paragraaf over woordbetekenis al ter sprake gekomen. Het werkwoord *roken* uit het laatste voorbeeld behoort hiertoe; het kan namelijk betekenen 'een pijp, sigaar of sigaret roken', maar ook '(op onvrijwillige wijze) rook voortbrengen'. Bij de ontleding van de zin *Hij rookt* speelt deze ambiguïteit geen rol; wèl bij de interpretatie. Daarvoor is het van belang te weten of *hij* verwijst naar een medemens of bijv. een kachel. Ambiguïteit die wèl bij de ontleding een rol speelt (evenals bij de interpretatie trouwens) kunnen we structurele ambiguïteit noemen. J.G. Kooij noemt als voorbeeld *Hij sloeg de man met de stok*; de benoeming van de laatste drie woorden als Bijw. B. of als Bijv. B. maakt een groot verschil voor de zinsinhoud. Datzelfde is het geval bij de vaak als voorbeeld comparerende zin *Hij betaalde voor de bank* waarin van structurele ambiguïteit (ook genoemd: syntactische homonymie) sprake is: *voor de bank* kan Bijw. B. van plaats zijn of VZV, maar waarin bovendien van lexicale dubbelzinnigheid sprake is: *bank* kan 'kredietinstituut' of 'zitmeubel' betekenen. Bij de laatste betekenis van *bank* wordt tevens de structurele ambiguïteit mogelijk.

Naast het begrip 'zinsinhoud' kunnen we ook spreken van 'zinsbetekenis'; daarmee doelen we op het verschil in betekenis tussen verschillende zinstypen: de bevestigende (of mededelende) zin, de vragende zin, de bevelende zin en de uitroepende zin. Deze types worden ook door formele eigenaardigheden gekenmerkt: de bevestigende zin door de zgn. rechte woordorde, waarbij OND en pv bij voorkeur naast elkaar staan, de vragende zin door de inversie van OND en pv of door het voorkomen van vraagwoorden, de bevelende zin door het gebruik van een imperatief, en de uitroepende zin gewoonlijk door een uitroepend woord (*wat of hoe*).

In de t.g.-grammatica worden deze zinstypen als een 'marker' - een soort index - in de dieptestructuur geïntroduceerd. Bij de bevestigende zin wordt die index meestal achterwege gelaten, maar indien men consequent te werk gaat, hoort het symbool ASS (van Assertie = bevestiging) de zin te domineren:

Bij de vraag wordt Q gebruikt (van Question), bij de bevelende zin IMP (van Imperative) en bij de uitroepende zin zou EXCL (van Exclamation) kunnen dienen. Deze indices moeten dan de nodige transformaties te voorschijn roepen, die de gewenste oppervlaktestructuur ten gevolge hebben.

Deze zinsbetekenissen vinden hun weerspiegeling in een groot aantal werkwoorden die taaldaden uitdrukken, zoals *zeggen, beweren, zweren, vragen, verzoeken, opdragen, bevelen, uitroepen*, enz. De Engelse filosoof Austin heeft daarbij voor het eerst gewezen op het onderscheid tussen performatief en constatief taalgebruik. De laatste soort taalgebruik wordt zelden expliciet aangegeven; uit een mededeling blijkt wel dat er van een constatering sprake is. Performatief taalgebruik daarentegen wordt vaak expliciet gekenmerkt, bijv.: *Ik beloof dat ik het zal doen* of *Ik vraag jou of je even krijgt voor me wil halen*. De implicaties van Austins onderscheid zijn nog lang niet alle onderzocht. Met name is nog steeds een onderzoek gewenst van de werkwoorden die taaldaden karakteriseren en hun respectieve toepassingsgebieden.

Bij het onderscheid van zinsbetekenissen zoals hiervoor gegeven, is tevens het begrip 'modaliteit' geïmpliceerd. Onder modaliteit wordt gewoonlijk verstaan de verhouding van een uiting tot de werkelijkheid. Aangezien die uiting zelf echter ook tot de werkelijkheid behoort, is deze omschrijving onbevredigend, zoals Van Bakel terecht heeft aangetoond. Als iemand namelijk zegt: *Ik wou dat het zomer was* is die uiting een werkelijkheid, maar evenzeer is de inhoud van deze zin een werkelijkheid: de spreker wenst dat het zomer mocht zijn. Voor iedere taalgebruiker is echter duidelijk dat als presuppositie (vooronderstelling) geldt, dat het geen zomer is. Juist deze presuppositie (het niet-waar zijn van *Het is zomer*) maakt de wens mogelijk. Bij een bevel als *Verdwij!* of *Ga onmiddellijk weg hier!* is de presuppositie dat de aangesproken persoon aanwezig (en dus nog niet weg) is. Nu kan men zeggen dat modaliteit de verhouding uitdrukt van de persoonlijke opvatting van de spreker ten opzichte van de presuppositie.

De presuppositie kennen we op grond van onze kennis van de ons omringende wereld. Strikt genomen is modaliteit dan ook geen linguïstisch verschijnsel, maar er bestaan wel grammaticale middelen om die modaliteit gestalte te geven.

Traditioneel worden daartoe de volgende middelen gerekend:

- (a) zinsintonatie. Typerend zijn daarbij vragende en uitroepende intonatie, bijv. *Regen? Regen, eindelijk!* Het is zelfs mogelijk dat zinnen met de woordvolgorde van de bevestigende zin een vraagintonatie krijgen en daarmee als vraag fungeren: *Karel is al thuis?* De presuppositie is daarbij uiteraard dat het thuis-zijn van Karel ongelooflijk is.
- (b) woordvolgorde. In aansluiting bij het bovengenoemde wijzen we op de typische woordvolgorde van de vraagzin zonder vraagwoord, de zgn. ja/nee-vraag; daarbij vindt inversie van OND en pv plaats: *Kom je morgen? Gaan we naar Artis?*
- (c) bepalingen van modaliteit. Modale bepalingen zoals *misschien, waarschijnlijk, zeker, niet*, zijn al als zinsbepalingen behandeld in 1.9. Dat ze opgevat kunnen worden als operator die hun bereik over een gehele zin hebben, blijkt uit de parafrasemogelijkheid met *Het is ... zo, dat ...*

Men vergelijk:

(1a) Karel komt misschien naar Utrecht

(1b) Het is waarschijnlijk zo dat Karel naar Utrecht komt

Dat ook negatie als een modaliteit wordt opgevat kan alleen verklaard worden door als presuppositie de mogelijkheid van het tegendeel aan te nemen. Bij *Karel komt niet naar Utrecht* geldt als presuppositie dat Karel menselijkerwijs gesproken in staat moet zijn naar Utrecht te komen.

(d) hulpwerkwoorden van modaliteit. Als voorbeelden geven we: *Hij moet het gedaan hebben. Het wil wel eens voorkomen dat ... Het zal wel.*

(e) de modi of wijzen van het werkwoord. Het duidelijkste voorbeeld levert de imperatief (ook in de vorm van een infinitief): *Loop door! Doorlopen!*

Daarnaast bestaan nog enkele vaste vormen van de aanvoegende wijs: *Leve de koningin. Het zij zo. Dat ware te wensen.* Naar hun betekenis - af te leiden uit de presuppositie - worden aanvoegende wijzen wel onderscheiden in:

- (I) optatief, tot uitdrukking van een wens: *Leve het bruidspaar. Het ga je goed*
- (II) conditionalis, tot uitdrukking van een voorwaarde: *Ware de hulp op tijd gekomen, dan was de ramp niet geschied*
- (III) potentialis, tot uitdrukking van een mogelijkheid: *Hij ware gekomen, als het niet door de vijand verhinderd was*

Gelijk bekend worden de modaliteiten (I) t/m (III) gewoonlijk door constructies met hulpwerkwoorden uitgedrukt: *Hij zou gekomen zijn, enz.*

Literatuur

- C.F.P. Stutterheim, *Functie en intonatie*, *NTg* 46 (1953) 129-135, of in: *Dez. Uit de verstrooiing*, Leiden 1971, 42-49.
- C.B. van Haeringen, *Vragen over de vraag*, Utrecht 1958, of in: *Gramarie*, 288-308.
- J.L. Austin, *How to do Things with Words* (1955), Oxford 1971.
- W.J.M. Levelt, *Over het waarnemen van zinnen*, Groningen 1967.
- G. Nuchelmans, *Taaldaden*, *FdL* 8 (1967) 208-223.
- A. Kraak en W.G. Klooster, *Syntaxis*, Culemborg, Keulen z.j. [1968].
- [J. van Bakel], E. Rijpma en F.G. Schuringa, *Nederlandse spraakkunst*, bewerkt door J. van Bakel, Groningen 1969, hoofdstuk V.
- G. Nuchelmans, *Overzicht van de analytische wijsbegeerte*, Utrecht, Antwerpen 1969.
- J.G. Kooij, *Ambiguity in Natural Language. An Investigation of Certain Problems in its Linguistic Description*, Amsterdam 1971.
- J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1971 (vooral Ch. 9).
- F.G. Droste, *Buiten het bereik van de presuppositie*, *Gastenboek*, 31-40.
- M.C. van den Toorn, *Presuppositie en syntaxis (rede)*, Groningen 1976.

Register

De cijfers verwijzen naar de bladzijden.

A

aaneenschakelend verband 95
 aangesproken persoon 56
 aanloop 62
 aantonnende wijs 196
 aanvoegende wijs 196, 198, 311
 aanwijzend bijwoord 227
 aanwijzend voornaamwoord 222
 aanwijzend voornaamwoordelijk bijwoord 232
 AB 3
 ABN 2
 absolute constructie 105
 abstract 88
 accusativus cum infinitivo 275, 289
 achtervoegsel 146
 achterzetsel 237
 a.c.i.-constructie 289
 actie-werkwoord 85, 119
 actief 182, 183
 activum 182
 Adj 282
 adjectief 163, 174
 antoniem - 301
 indirect gebruik - 164
 samengesteld - 169
 adjunctie 91
 adhortatief **laten** 192
 ADV 83
 adverbium 226, 234
af 233
 affigering 168
 affix 146, 153
 affiziertes Objekt 307
 afhankelijke vraag 109
 afleiding 145, 146, 253
 niet individualiserende - 167
 samenstellende - 160
 typisch-individualiserende - 168
 'agentive' 306
 agreement 136 e.v.
al (bijwoord) 245
 - (ondersch. voegwoord) 242, 246
 Algemeen Beschaafd Nederlands 2
alle 143, 179
 allomorf 197, 217

als (ondersch. voegwoord) 243, 245
ambigu 75, 140
ambigüiteit 140
soorten van - 309
structurele - 309
- van attributieve bepalingen 285
- van **beloven** 289
- van bepalingen met **van** 287
- van **dreigen** 289
- van **kunnen** 288
- van samenstellingen 253
- van woordgroepen 284
- van zinnen 308, 309
analytische bewering 301
antecedent 122, 123, 126, 223
antoniem 301
antonieme adjectieven 301
ART 68
artikel 212 e.v.
aspect 185, 186, 192
hulpwerkwoord van - 185, 186, 190
ASS 92
asyndeton 241
ATTR 282
attributief 45, 170, 172
attributieve bepaling 45, 282, 283
Austin, J.L. 310

B

bahuvrihi-compositum 159, 257
Bakel, J. van 310
Bakker, D.M. 281
balansschikking 107 e.v., 116, 117, 125, 243
basiscomponent 87, 88
basisregel 74, 83, 135 e.v.
Bauer, Laurie 264
bedrijvende vorm 28, 182
begingroep 59 e.v.
behalve 108, 109
beknopte bijzin 104 e.v., 116, 117, 244
beknopte lijdend voorwerpszin 112
beknopte onderwerpszin 110
belanghebbend voorwerp 33

- belanghebbend voorwerpszin 115
- bepaling
  - attributieve - 45, 282, 283
  - beperkende - 285
  - bijvoeglijke - 44
  - bijwoordelijke - 38
  - deiktische - 270
  - determinatieve - 44
  - interne bijwoordelijke - 39, 43
  - kwantitatieve - 270
  - modale - 43
  - resultatieve werkwoords - 51, 52, 293
  - uitbreidende - 285
  - vrije - 269, 270
    - van beperking 42, 45, 294 e.v.
    - van doel 40
    - van gesteldheid 48, 293
    - van gesteldheid (als infinitief) 275
    - van gesteldheid tengevolge van de handeling 51
    - van gesteldheid tijdens de handeling 48
    - van gesteldheid volgens de handeling 51
    - van gevolg 40
    - van graad 42
    - van de handelende persoon 40
    - van hoedanigheid 41
    - van hoeveelheid 41
    - van identificatie 45, 270
    - van middel 41
    - van modaliteit 43, 310
    - van omstandigheid 42
    - van ontkenning 43
    - van oorzaak 40
    - van plaats 39
    - van reden 40
    - van specificatie 46, 270
    - van toegeving 41
    - van tijd 40
    - van vergelijking 42
    - van voorwaarde 41
    - van wijze 41, 49
- bepalingaankondigend voornaamwoord 222, 223
- beperkende bijvoeglijke (relatieve) bijzin 47, 125 e.v., 284, 285
- Berg, B. van den 279
- bescheidenheidsmeervoud 218
- betekenis
  - functionele - 305
  - grammaticale - 144, 298, 299
  - lexicale - 144, 251, 298
  - relationele - 305
  - structurele - 305
    - van het woord 144, 251, 298

- van zinsdelen 305
- betekenis-invariantie 91
- betekenislagen van voorzetsels 234, 235
- betekenisleer 298 e.v.
- betekenisoverdracht 304
- betekeniswijziging 303
- betrekkelijk bijwoord 227
- betrekkelijk voornaamwoord 101, 123, 223 e.v.
- met ingesloten antecedent 102, 123, 224
- betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord 123, 232
- bevelende zin 309
- bevestigende zin 309
- bezittend voorwerp 115
- bindfoneem 153
- bindingsklank in samenstellingen 254
- Blok, W. 197
- blijven** (koppelwerkwoord) 191
- (zelfstandig werkwoord) 191
- boomdiagram 69 e.v., 79
- Bos, Mevr. G.F. 107
- breukgetal 174
- buigings-e 165, 168
- buigings-s 165
- BV 32
- bijstelling 46
- als woordgroep 268
- bijvoeglijke bepaling 44, 125
- bijvoeglijke bijzin 122 e.v., 139 e.v.
- beperkende - 47, 126, 127, 141 e.v., 284-285
- uitbreidende - 47, 126, 127, 141 e.v., 284-285
- bijvoeglijk naamwoord 163 e.v.
- bijvoeglijk naamwoordsgroep 272
- bijwoord 226 e.v.
- aanwijzend - 228
- betrekkelijk - 228
- onbepaald - 228
- uitroepend - 59
- voornaamwoordelijk - 232 e.v.
- vragend - 228
- achterzetsel 237
- als deel van scheidbaar samengestelde werkw. 229
- als naamwoordelijk deel 229
- van causaliteit 227
- van hoedanigheid 227
- van modaliteit 227
- van plaats 227
- van tijd 227
- bijwoordelijke bepaling 38 e.v.
- zie ook onder bepaling
- bijwoordelijke bijzin 116 e.v.
- van beperking 120
- van doel 118

- van gevolg 118
- van graadaanduidend gevolg 120
- van middel 120
- van modaliteit 121
- van omstandigheid 120
- van oorzaak 118
- van plaats 118
- van reden 118
- van toegeving 120
- van tijd 118
- van vergelijking 121
- van verhouding 120
- van voorwaarde 120
- bijwoord-morfeem 233
- bijwoordsgroep 273
- bijzin 99 e.v., 132 e.v.
- beknopte - 104 e.v.
- beperkende relatieve - 47, 125 e.v., 284-285
- relatieve - 122 e.v.
- uitbreidende relatieve - 47, 125 e.v., 284-285
- bijzinswoordvolgorde 102

C

- 'case grammar' 306
- categoriaal lidwoord 213
- categoriale regel 88
- categorie-symbool 99
- categorie
- grammaticale - 87
- lexicale - 87
- causale bijzin 121
- causatief werkwoord 183
- Chomsky, N. 87 e.v., 306
- collectivum 150
- COMP 133 e.v.
- comparatie 163, 165
- van deelwoorden 202
- comparativus 165
- competence 9, 65
- competence-model 86
- complementaire antonymie 301
- complement van **maken** 54
- van **vinden** 54
- complementeerder 133
- complementizer 133
- complex symbol 88

component
basis - 87 e.v.
fonologische - 87, 92
semantische - 87, 92
syntactische - 87 e.v.
transformationele - 87 e.v.
compositum 158
bahuvrihi - 159, 257
concessief voegwoord 242
concessieve bijzin 121
concluderend verband 95
concreet 85, 149
conditionalis 311
conditionele bijzin 121
conditionele lijdendvoorwerpszin 114
conditionele onderwerpszin 111
conjunctie 128, 240 e.v.
zie ook bij nevenschikking
consecutieve - 130
logische - 129
specificerende - 130
conjunctie-reductie 129
zie ook bij samentrekking
conjunctivus 196
connotatie 302
connotatieve laag 303
consecutieve bijzin 121
consecutieve conjunctie 130
constatief taalgebruik 310
constituent 66, 68
maat - 26, 42
nominale - 66
verbale - 66
voorzetsel - 39, 70
constructie
absolute - 105
contradictie 92
contradictoire bewering 301
converse 31, 301
copulatieve samenstelling 169
corpus 8
correlatief 117
correlatief voegwoord 241
CS 88
cyclus
empirische - 67, 78
transformationele - 126 e.v.

D

dan (bijwoord) 227

- (ondersch. voegwoord) 245
- dat** (aanwijzend voornaamw.) 123, 246
- (betrekkelijk voornaamw.) 123, 246
- (grammatisch verbindend voegwoord) 109
- (onderschikkend voegwoord) 109, 115, 123, 124, 246
- 'dative' 306
- deductie 67
- deductieve methode 64, 67, 79
- de-klasse 160
- de-woord 161
- deel

naamwoordelijk - 18-24
 werkwoordelijk - 18-24
 deelgrammatica 78
 deelwoord 197, 202
 pseudo - 20, 209, 212
 tegenwoordig - 197, 202
 verleden - 197, 202
 deelwoordsgroep 273
 deiktisch 162, 177
 deiktische bepaling 270
 deletie 80, 91
 denominatief 203, 204
 denotatie 302, 303
 denotatieve laag 302
 derivatie 253
 descriptief 4
 DET 68
 determinatief 44
 determinatieve bepaling 44
 determinator 68
 diachronie 299
 dialect 2, 3
 dieptestructuur 74
 - van samenstellingen 256 e.v.
 diminutief 152, 155
 diminutiefsuffix 155
 diminutiefuitgang 155
 diminutiefvalentie 178
 diminutivum 152, 155
 direct object 25, 30
 directe rede 29, 102, 112
 disjunctie 130 e.v.
 exclusieve - 130
 niet-exclusieve - 130
 niet-uitsluitende - 130
 uitsluitende - 130
 doelstellingen van het grammatica-onderwijs 6
 doorsnede van klassen 143
dus (bijwoord) 95, 96
 - (voegwoord) 95, 96
 dubbelzinnigheid 75, 140
 zie ook ambiguïteit
 dubitatief 108
 duratief aspect 185

E

echt koppelwerkwoord 19, 184
een (indefinitum) 225
- (telwoord) 225
effizierteres Objekt 307
eigenaam 145, 150, 162
valentie van - 248
eindgroep 58, 61
werkwoordelijke - 192, 193
eindsymbool 88
elativus 166
ellips 12, 98, 106, 107, 122, 243
elliptisch 106
elliptische zin, zie: ellips
empirische cyclus 67, 78
en (consecutief) 130, 132
endocentrische woordgroep 268, 282-283
enig 226
enkelvoudige zin 95
epitheton ornans 164, 165
er 230 e.v.
absoluut - 231
kwantitatief - 231
locaal - 230
repletief - 230
topisch - 230
- als persoonlijk voornaamw. 231
er-insertie 81
erlebte Rede 102, 103, 112
exclusieve disjunctie 130 e.v.
exemplificatorisch 8
exocentrische samenstelling 256, 257
exocentrische woordgroep 268, 274, 282
extractie 294
extrapositie 134, 294
eufemisme 303
evaluatie-procedures 10

F

factief predikaat 290 e.v.
factief werkwoord 290 e.v.
'factitive' 306
falsifieerbaarheid 64, 65
feature 68, 302
semantisch - 90
syntactisch - 90
FEIT 290 e.v.
fictionalis 197
Fillmore, Ch.J. 306, 307
finaal-interjectie 249
finale bijzin 121

flexiemorfeem 145
foneem 145, 146
fonetiek 5
fonetische representatie 87
fonologie 5
fonologische component 87, 92
formatief
lexicaal - 89
frequentatief werkwoord 183
functie 5
symboliserende - 1
- van zinsdelen 305
futurum 195

G

gebiedende wijs 12, 196, 197
 - van niet-actieven 183
geen (als bijwoord) 226
 - (als lidwoord) 225, 226
 - (als telwoord) 225
 - (als voornaamwoord) 226
 Geest, W. de 290
 geïmpliceerd object 28
 geïmpliceerd onderwerp 49, 104, 105
 geïmpliceerd subject 49, 104, 105
 gekloofde zin 25, 26, 34
 gekloofde-zinproef 26, 35
 gelexicaliseerde samenstelling 255
 generalisering 74
 generaliserende kracht 81
 generatief 65, 86
 generatieve grammatica 10, 65
 genitief-s 153
 genus. 160, 161
 gesteldheid, bepaling van 48 e.v.
 getalsonderwerp 14
 getalsproef 13
 gevoelswaarde 302, 303
 gezegde 15 e.v.
 identiteits - 23, 111
 naamwoordelijk - 18-24
 werkwoordelijk - 15
 gezegdezin 111
 graad van grammaticaliteit 90
 grammatica 4, 8
 generatieve - 10, 65
 transformationeel-generatieve - 10, 86
 universele - 4
 verklarende - 4
 grammatica-onderwijs 6
 grammaticaal 84
 grammaticale betekenis 144, 298
 grammaticale categorie 87
 grammaticale waarde 144, 298
 grammaticaliteit, graad van 90
 grammaticaliteitsoordeel 66
 grammatisch onderwerp 230
 grammatisch-verbindend voegwoord 100, 109, 115, 242
 Groot, A.W. de 249, 267

H

Haeringen, C.B. van 61, 198
handelingssubstantief 259
handelingswerkwoord 85
heen 233
helaas (bijwoord) 249
- (interjectie) 247 e.v.
herhalend lijdend voorwerp 28, 62
herhalend onderwerp 14, 62
herhalingsconstructie 61
herschrijfregel 66 e.v.
het (loos lijdend voorw.) 225
- (loos onderwerp) 225
- (onbepaald voornaamw.) 225
niet-expletief - 291
hetgeen 224
het + superlatief 215
het-klasse 160
het-woord 161
heuristiek 8
hoe ... des te 121, 243
hoe ... hoe 121
Hoek, Th. van den 290, 291
homofon 300
homograaf 300
homoniem 144, 251, 300
homonymie 309
syntactische - 309
- van voorzetsels 235
hoofdvormen van het werkwoord 198
hoofdzin 99, 101
hoofdzinswoordschikking 103
hoofdtelwoord 174 e.v.
Hoogvliet, J.M. 229
horen 113
hulpwerkwoord 185 e.v.
- van aspect 185
- van causaliteit 190
- van de lijdende vorm 186
- van modaliteit 20, 187
- van omschrijving 191
- van tijd 185
hun (als subjectsvorm) 219
hyponiem 302
hyponymie 302
hypothese 67, 78

I

identificatie
bepaling van - 270
identiteitsgezegde 23, 111

idiomatische samenstelling 255
idiomatisering
- van samenstellingen 255
immutatief 182, 183
imperatief 12, 197
imperatieve samenstelling 207
imperativus 197
imperfectum 195
improductief 151
inchoatief
- aspect 185

- werkwoord 183, 204
- indeclinabel 148
- indeclinabel bijwoord 227
- indefinit pronomen 225 e.v.
- index
  - voor identiteit 140
  - voor zinstypen 309
- indicativus 196
- indirect gebruik v.h. adjectief 164
- indirect object 30, 33
- individualiserende waarde 168
- inductie 8, 67
- inductieve taalbeschouwing 64, 78, 79
- infinities 196
- korte - 192
- lange - 192
  - als bepaling van gesteldheid 275
  - als imperatief 212
  - bij verba sentiendi 289
- infinitiesgroep 275
- infinities 196
- ingebiede zin 132 e.v.
- ingekorte samenstelling 159
- initiaal-interjectie 249
- insertie
  - lexicale - 89
  - 'instrumental' 306
- interjectie 57, 247 e.v.
- klanknabootsende - 57
- interne bijwoordelijke bepaling 39, 43
- interpretatie
  - semantische - 87
- intonatie 5, 47
- intransities
  - werkwoord 29, 182
- intuities 65
- inversie 58, 95
- isoglosses 3
- iteraties
  - werkwoord 183

J

- ja/nee-vraag 59
- Jespersen, O. 3
- je**
- includerend - 217

K

kern
substantivische - 46, 49
- van een woordgroep 269
Kiparsky, P. and C. 290
klanknabootsende interjectie 57
klanknabootsing 57, 247
klasse-inclusie 143
Klooster, W.G. 54, 308
Kooij, J.G. 309
koppelwerkwoord 18, 19, 20, 22, 184, 185, 190
'echt' - 19, 184
Kraak, A. 280, 309
kunnen (hulpwerkwoord) 187
- modaal-transitief 187
- ambiguïteit van - 288
kwantitatieve bepaling 270

L

labeled bracketing 74 e.v., 141
'langue' 299
laten 187, 189, 190
Lees, R. 254, 255, 262
letterwoord 160, 263
levend 85
Levi, Judith 263 e.v.
lexicaal formatief 88
lexicale
- betekenis 144, 251, 298
- categorie 88
- insertie 88, 90
- insertieregel 88
lexicografie 4
lexicon 84 e.v., 252
lidwoord 212 e.v.
bepaald - 212
categoriaal - 213
generiek - 213
exclamatief - 214
onbepaald - 212
als nulteken 213
lineaire methode 279, 280
linguistic competence 9, 86
linkswaartse verplaatsing 294
locale betekenislaag 234, 235

'locative' 306
logische conjunctie 129
logisch verbindend voegwoord 100, 242
loos lijdend voorwerp 27
loos onderwerp 13
Lubbe, H.F.A. van der 267, 268, 269, 270, 276, 279
Luif, J.H.J. 54
LV 25
lijdend voorwerp 25 e.v.
herhalend - 28, 62
loos - 27
voorlopig - 27
lijdend voorwerpszin 112 e.v.
lijdende vorm 28, 182

onechte - 183
lijken (koppelwerkwoord) 191
 - (zelfstandig werkwoord) 191

M

maatconstituent 26, 42
maken
 complement van - 54
 marker
 Phrase - 88
 'marker'
 - voor zinstypen 309
 matrix 90
 matrix-zin 132
 meaning preserving 91, 93
 mededelende zin 103
 meervoud
 koninklijk - 218
 meervoudsvalentie 151
 meervoudsvorming
 afwijkende - 152
 meewerkend voorwerp 30 e.v.
 meewerkend voorwerpszin 115
 melodisch verschijnsel 5
men 217, 225
 menselijk 85
 metafoor 304
 metafora 304
 metaforische samenstelling 255
 metonymia 164, 304
 middengroep 59 e.v.
 modaal werkwoord 186 e.v.
 modale bepaling 43
 modaliteit 20, 186 e.v., 196, 310
 bepaling van - 39, 43
 hulpwerkwoord van - 20, 186 e.v.
 model 93
 competence - 86
 performance - 86
 modus 196, 197
mogen (hulpwerkwoord) 188 e.v.
 - (zelfstandig werkwoord) 189
 morfeem 144, 145
 morfologie 5
 morfologische valentie 145
 mutatief 182

N

N 68
naamgeving
- bij samenstellingen 262
naamwoordelijk deel 18
naamwoordelijk gezegde 18 e.v.
nabepaling 44, 45, 269
primaire - 270
- van specificatie 270
NC 66 e.v.
- als woordgroep 282
NEG-verplaatsing 291
nevenschikkend verband 95
nevenschikkend voegwoord 95, 240, 241, 242
nevenschikking 95 e.v., 108, 128
zie ook bij: conjunctie
- van interjecties 248
neutrum 160
niet-dimensionale betekenislaag 234, 235
niet-expletief **het** 291
niet-factief predikaat 292
niet-individualiserend 167
nomen 68
- actionis 259, 261
- agentis 260, 261, 286
nominale constituent 66 e.v.
nominale vorm 19
nominalisatietransformatie 91
nominaliseren 21
nominalisering van het ww. 28, 259
nominaliseringstransformatie 91
noodzakelijk wederkerend 184
normatief 4
Noun Phrase 66
NP 66
nulteken 213, 283
numeraal 174 e.v.

O

obligatoir 92
object
direct - 25 e.v.
geïmpliceerd - 28, 181
indirect - 30 e.v.

resultatief - 307
'objective' 306
objectsrelatie 221
bij **van** 287
objectsvorm
- van het pronomen 216, 217
of (balansschikking) 107, 110
- (correlatief voegw.) 245
- (dubitatief) 109
- (grammatisch-verbindend voegw.) 109, 115
- (nevenschikkend voegwoord) 108, 130, 245
- (onderschikkend voegwoord) 108, 242, 245
om (weglaatbaar) 119
- (onweglaatbaar) 119

omsluitende groep 272
 onbepaald bijwoord 227
 onbepaald voornaamwoord 225 e.v.
 onbepaald voornaamwoordelijk bijwoord 233
 onbepaalde wijs 196, 197
 OND 13, 14
 onderschikkend voegwoord 108, 242, 243
 onderschikkend zinsverband 100
 onderschikking 99, 108
 onderwerp 13-15
 geïmpliceerd - 105
 getals - 14
 grammatisch - 231
 herhalend - 14, 62
 loos - 13
 plaats - 14
 onderwerpszin 109 e.v.
 ondoordringbaarheid van woordgroepen 60
 ondoordringbaarheid v.d. werkwoordelijke eindgroep 192
 onechte lijdende vorm 183, 231
 ongrammaticaal 84
 onomatopée 57
 onovergankelijk 29, 182
 onvoltooid tegenwoordige tijd 195
 onvoltooid tegenwoordig toekomstende tijd 195
 onvoltooid verleden tijd 195
 onvoltooid verleden toekomstende tijd 195
 onzijdig 160
ook 129
 oordeelspartikel 186, 228, 270
 oorzakelijk verband 95
 oorzakelijk voorwerp 34, 36, 116
opdat 119
 oppervlaktestructuur 74
 optatief 196, 311
 optionele transformatie 92
 ordening van regels 77
 ornatief werkwoord 157, 203
 o.t.t. 195
 o.t.t.t 195
 overgankelijk 181
 overtreffende trap 165
 o.v.t. 195
 o.v.t.t. 195

P

Paardekooper, P.C. 14, 59, 237, 239, 277, 278

paradigma 277
paradigmatiek 277
pars pro toto 304
participium 197, 202
- perfecti 202
- praesentis 202
- praeverbale 209
passieftransformatie 91
passieve **door**-bepaling 40
passivum 182
patroon 278
patroondeel 278
perfectum 195
performatief 310
performance 65, 86
performance-model 86
perifrastische genitief 226
permutatie 91
permutatiegroep 281
permutatie-transformatie 80
personificatie 304
persoon
aangesproken - 56
persoonsvorm 11, 196
- op de eerste plaats 59, 60
- op de tweede plaats 59, 60
persoonlijk voornaamwoordelijk bijwoord 232
Phrase marker 88
Phrase
Noun - 66
Verb - 66
plaatsonderwerp 14, 102, 231
plaatsvastheid 58
pleonasme 165
pluralis
- majestatis 219
- modestiae 218
plurale tantum 153
plusquamperfectum 195
P-marker 88
polysemie 300
positivus 165
possessieve samenstelling 159, 256
postadverbium 272
postgenitief 272
postjectie 249
postpositie van adjectief 171, 172
potentialis 311
PP 70
PP over V 134 e.v.
praejectie 249
praeteritum 198
predikaat 15
predikaatscomplement 288

predikatief 170, 172
predikatieve toevoeging 48, 50, 51, 52, 104, 293
vrije - 52, 53
prefigering 168

prefix 146
 pregnante betekenis 153
 Prep 70
 prepositie 234 e.v.
 prepositieconstituent 70
 Prepositional Phrase 70
 Pres. 68
 prescriptief 4
 presens 194
 presuppositie 310, 311
 primaire voorbepaling 269
 primaire vormen (van het werkwoord) 198
 privaatief 203
 produktief 153
 produktiviteit 148
 pronomens 216 e.v.
 bijvoeglijk - 216
 reflexief - 18
 wederkerig - 220
 zelfstandig - 216
 - demonstrativum 222
 - indefinitum 225
 - interrogativum 224
 - personale 216
 - possessivum 221
 - relativum 223
 pro-nominaal 216
 pronominale aanduiding 161
 pseudo-deelwoord 21, 209, 212
 pseudo-transitief 29, 181
 pv 11-12

R

raken (als koppelwerkwoord) 19, 20, 184, 185
 rangtelwoord 174 e.v.
 bepaald - 175
 onbepaald - 175
 rechte woordschikking 103
 rechtswaartse verplaatsing 294
 recursiviteit 132
 redengevend verband 95
 reduplicatie 248
 reflexief pronomens 18
 reflexief werkwoord 183, 184
 reflexivum 220
 Reichling, A.J.B.N. 7, 251, 279
 relatief pronomens 123, 223 e.v.

relatieve bijzin 139 e.v.
relatieve termen 301
relevant kenmerk 86
repletief 231
representatie
fonetische - 87
resultatief object 307
resultatieve werkwoordsbepaling 51, 52, 53, 293
Roose, H. 270
Royen, G. 238

S

S 66
samengesteld adjectief 169
samengestelde zin 95 e.v.
samenkoppeling 158, 159, 170
samenstellende afleiding 160
samenstelling 145, 158, 256 e.v.
copulatieve - 169
exocentrische - 258
gelexicaliseerde - 255
idiomatische - 255
imperatieve - 208
ingekorte - 159
metaforische - 255
nominale - 256 e.v.
onscheidbare - 205
possessieve - 159, 256
scheidbare - 205
samentrekking 97, 106, 128, 171
zie ook bij: conjunctie-reductie
- in de bijzin 121
Saussure, F. de 299
scheidbaarheid van voornaamw. bijwoord 233
schijnen (koppelwerkwoord) 192
- (zelfstandig werkwoord) 192
secundaire voorbepaling 270
secundaire vormen (van het werkwoord) 198
sedert (bijwoord) 147
- (voegwoord) 147
- (voorzetsel) 147
sekse 161
selectieregel 88
selectierestrictie 86, 252
semantiek 298 e.v.
semantische component 87
semantische dubbelzinnigheid 309
semantische feature 90
semantische interpretatie 87
Sentence 66

singulare tantum 153
soortnaam 85, 150
SOV-taal 76, 77, 134
specificatie
(na)bepaling van - 270
specificerende conjunctie 130
Staal, J.F. 85
stam (van werkwoord) 181

stammorfeem 145, 146
 Standaardtheorie 86 e.v.
 stellende trap 165
 stofadjectief 163, 164, 172
 stofnaam 150
 strikte subcategorisatieregel 87
 structuralisme 8, 9, 10
 structurele taalkunde 8, 9
 structuur
 diepte - 74
 oppervlakte - 74
 subcategorisatieregel, strikte 88
 subject 13, 15
 geïmpliceerd - 49, 105
 topisch - 229
 subjectsrelatie 221
 - bij **van** 287
 subjectsvorm
 - van het pronomen 216, 217
 substantivering 168
 substantivische kern 46, 48
 substantivum 149 e.v.
 suffigering 169
 suffix 146
 produktief - 153
 superlativus 165
 SVO-taal 76, 77, 134
 symbol
 complex - 89
 synchronie 299
 synoniem 144, 300, 301
 synonymie 301
 syntactische component 87
 syntactisch feature 88
 syntactische homonymie 309
 syntactische valentie 145
 syntagma 277
 syntagmatiek 277
 syntaxis 4, 5
 synthetische bewering 301
 systematiek 1

T

taal 1, 2
 taaldaad 32, 310
 taalgebruik
 constatief - 310

performatief - 310
 taalgemeenschap 2
 taalkunde
 structurele - 8, 9
 taalonderwijs 7
 taalteken 1
 taaluiting
 zelfstandige - 56, 57
 taboe 303
 tangconstructie 61
 taxonomie 9
 taxonomisch 10
te (voorzetsel) 237
 tegenstellend verband 95
 tegenwoordige tijd 195
 telbaar 89
 telwoord 174 e.v.
 bepaald - 174
 onbepaald - 174
 telwoordsgroep 271
 temporele betekenislaag van voorzetsels 234, 235
 tempus 195, 196
 terugwijzend voornaamwoord 222
 tertiaire voorbepaling 270
 TGG 86
 t.g. grammatica 9, 86
 theorie
 standaard - 86 e.v.
 toekomstige tijd 196
toen (bijwoord) 245
 - (onderschikkend voegwoord) 245
 toevallig wederkerend 178
 toevoeging
 predikatieve - 48, 50, 104
 vrije predikatieve - 52, 53
 topicalisatie 134 e.v.
 topisch subject 231
 totum pro parte 304
 traditionele zinsontleding 8, 11
 transformatie 67 e.v.
 agreement - 72 e.v., 136 e.v.
 optionele - 92
 verplichte - 92
 deletie - 80
er-insertie - 81
 extrapositie - 134, 294
 PP over V - 134 e.v.
 passief - 91
 permutatie - 83
 topicalisatie - 72 e.v.
 V-plaatsing - 74 e.v., 133 e.v.
 vraagwoordverplaatsing - 73
 Wh-movement - 73 e.v.
 woordvolgorde (meew.voorw.) - 80

transformationeel 86
transformationeel-generatieve grammatica 9, 86
transformationele component 87
transitief werkwoord 28, 181
pseudo- - 28, 181
transpositie 147, 168, 169
trappen van vergelijking 165
tussenwerpsel 57, 247 e.v.
tijd (tempus) 195, 196

U

Uhlenbeck, E.M. 280
 uitbreidende bijvoeglijke bijzin 47, 126, 139, 284-285
 uitdrukking
 werkwoordelijke- - 16, 26, 36, 181
 uiting
 t.o. zin 308
 uitloop 62, 98
 uitroepend bijwoord 59
 uitroepend voornaamwoord 224
 uitroepende zin 59, 101, 309
 uitsluitende disjunctie 130, 131
 universele grammatica 4

V

V 66
 valentie
 morfologische - 145 e.v.
 syntactische - 145 e.v.
van (voorzetsel) 235
 ambiguïteit bij interpretatie van - 287
vandaan 233
 VC 66
 Verb Phrase 66
 verbale constituent 66
 verband
 aaneenschakelend - 95
 concluderend - 95
 nevenschikkend - 95
 oorzakelijk - 95
 redengevend - 95
 tegenstellend - 95
 verbindbaarheid 145
 verbum 180 e.v.
 zie ook: werkwoord
 - dicendi 29
 - sentiendi 289, 292
 vergelijking
 trappen van - 165, 166
 vergrotende trap - 165
 verifieerbaarheid 64, 67
 verklarende grammatica 4
 verkleiningsuitgang 155
 verkleinwoord 155, 156
 Verkuyl, H.J. 54
 verleden tijd 194

verplaatsing
linkswaartse - 294
rechtswaartse - 294
verteltempus 196
verzamelnaam 150
vinden 54, 113
complement van - 54
vocatief 163
voegwoord 240 e.v.
concessief - 242
correlatief - 241
grammatisch verbindend - 98, 242
logisch verbindend - 98, 242
nevenschikkend - 95, 240
onderschikkend - 108, 242
- van gesteldheid 50
- van vergelijking 50, 242
voegwoordgroep 274
voelen 113
volksetymologie 305
voltooide tijd 186, 195
voltooid tegenwoordige tijd 195
voltooid tegenwoordig toekomstende tijd 195
voltooid verleden tijd 195
voltooid verleden toekomstende tijd 195
voorbepaling 44
primaire - 269
secundaire - 270
tertiaire - 270
voorkomen (koppelwerkwoord) 192
- (zelfstandig werkwoord) 192
voorlopig lijdend voorwerp 27
voorlopig onderwerp 14
voorlopig voorzetselvoorwerp 35
voornaamwoord 216 e.v.
aanwijzend - 22
bepalingaankondigend - 222
betrekkelijk - 223
betrekkelijk - met ingesloten antecedent 102, 224
bezittelijk - 221
onbepaald - 225
persoonlijk - 216
terugwijzend - 221
uitroepend - 225
vragend - 224
wederkerend - 18, 183, 220
wederkerig - 220
voornaamwoordelijk bijwoord 115, 232-234
voornaamwoordsgroep 271
voorvoegsel 146
- bij werkwoorden 205
voorwerp
belanghebbend - 33
meewerkend - 30

lijdend - 25
oorzakelijk - 37
voorzetsel - 34
voorwerpsnaam 150
voorzetsel 234 e.v.
- of bijwoord 236
voorzetsel-achterzetsel 237, 238
voorzetselconstituent 42

voorzetselgroep 274
 voorzetsel-uitdrukking 239
 voorzetselvoorwerp 34 e.v.
 voorzetselvoorwerpzin 115
 vorm
 bedrijvende - 28
 lijdende - 28, 195
 vormleer 4
 VP 66
 V-plaatsing 74, 76, 133 e.v.
 vraag 58
 afhankelijke - 109
 vraagwoordverplaatsing 73
 vraagwoordvraag 58
 vraagzin 58, 102, 309
 vragend bijwoord 227
 vragend voornaamwoord 224
 vragend voornaamwoordelijk bijwoord 232
 vragende zin 58, 102, 309
 vrije bepaling 269, 270
 vrije predikatieve toevoeging 53, 54
 v.t.t. 195
 v.t.t.t. 195
 v.v.t. 195
 v.v.t.t. 195

W

wat (relativum) 223
wat ook maar 226
 wederkerend voornaamwoord 18, 184, 220
 wederkerend werkwoord 183
 wederkerig voornaamwoord 220
 wederkerigheid 129
 werkwoord 16, 180 e.v.
 actie- - 86
 actitief - 182
 causatief - 183
 denominatief - 203, 204
 factief - 292
 frequentatief - 183
 gewaarwordings - 112
 handelings - 86
 immutatief - 182
 inchoatief - 183
 intransitief - 181
 iteratief - 183
 koppel - 18, 19, 20, 184

van 'menen' - 113
modaal - 187 e.v.
mutatief - 182
niet-zelfstandig - 181
noodzakelijk wederkerend - 184
onovergankelijk - 181
onpersoonlijk - 183
onregelmatig - 198 e.v.
onscheidbaar - 205 e.v.
ornatief - 157, 203
overgankelijk - 181
persoonlijk - 181
privatief - 203
pseudo-transitief - 181, 183
reflexief - 184
scheidbaar - 207
toevallig wederkerend - 184
transitief - 181
wederkerend - 184
zelfstandig - 21, 181
zeg - 29, 113
nominale vorm van het - 19
nominalisering van het - 28
werkwoordelijk deel 18
werkwoordelijk gezegde 15 e.v.
werkwoordelijke uitdrukking 16, 26, 181
werkwoordsbepaling
resultatieve - 50, 51, 293
werkwoordsgroep 274
Weijnen, A. 234
Wh-movement (cyclisch) 137
wie ook maar 226
wisselvorm 197
zie ook allomorf
woord
betekenis van het - 144
definitie van het - 144, 146
- in de t.g. theorie 250
woordbetekenis 144, 300
woordgroep
definitie van de - 267
endocentrische - 268, 282
exocentrische - 268, 274, 282
nevenschikkende - 268
niet-predicerende - 268
omsluitende - 272
onderschikkende - 268
predicerende - 268
in de t.g. grammatica - 282-293
woordgroepsleer 9, 266-281
woordleer 4, 144 e.v.
woordschikking
rechte - 103, 107
woordsoort 145, 146

woordvolgorde 5, 58, 63, 102

- in de bijzin 102

woordvorming 145

worden (hulpwerkz. van de lijdende vorm) 191

- (koppelwerkwoord) 191

- (zelfstandig werkwoord) 191

wijs

aantonende - 196

aanvoegende - 196
 gebiedende - 196
 onbepaalde - 196
 wijze van het werkwoord 196

X

XP-beperking 295 e.v.

Z

zeg-werkwoord 29
zelf 222
 zelfnoemfunctie 147
 zelfstandig naamwoord 149 e.v.
 zelfstandig naamwoordsgroep 269
 zelfstandige taaluiting 56, 57
 zelfstandig werkwoord 21, 181
zien 113
 zin 5, 11, 66
 beknopte - 104
 bevelende - 309
 bevestigende - 309
 enkelvoudige - 95
 gekloofde - 25, 26
 mededelende - 103
 samengestelde - 95 e.v.
 uitroepende - 59, 100, 309
 vragende - 58, 101, 309
 - in twee betekenissen 11
 - tegenover uiting 308
 - zonder onderwerp 15
 - zonder persoonsvorm 12
 zinloos 85
 zinvol 85
 zinsbetekenis 307 e.v.
 zinsdeel 5
 betekenis van - 305
 zinsdeelzin 104, 132
 zinsinhoud 307 e.v.
 zinsintonatie 310
 zinsleer 4
 zinsontleding
 traditionele - 8, 11

zinsvalentie 202, 248
zinsverband
onderschikkend - 100
zware vorm van pronomina 221
zijn (hulpwerkwoord v.d. lijdende vorm) 191
- (hulpwerkwoord van aspect) 191
- (hulpwerkwoord van tijd) 191
- (koppelwerkwoord) 191
- (zelfstandig werkwoord) 191
zijn
aan 't + infinitief 186
- **te** + infinitief 187